VOJENSKÁ HISTÓRIA

Časopis
pre vojenskú históriu
múzejníctvo
a archívnictvo

4/2014

VYDÁVA VOJENSKÝ HISTORICKÝ ÚSTAV V BRATISLAVE

© Vojenský historický ústav, Bratislava 2014

www. vhu.sk

Všetky práva vyhradené. Žiadna časť publikovaného časopisu nesmie byť reprodukovaná alebo použitá a šírená v akejkoľvek forme a akýmikoľvek prostriedkami, elektronicky alebo mechanicky, vrátane kopírovania, digitalizácie alebo uchovávaná v akýchkoľvek informačných pamätiach, databázach a informačných pamätiach, databázach a informačných systémoch bez predchádzajúceho písomného súhlasu Vojenského historického ústavu a autorov.

Príspevky vyjadrujú názory autorov a nemusia byť totožné so stanoviskom vydavateľa a redakcie.

OBSAH

Štúdie

KUCHARÍK, Juraj: Vybrané obdobia protitureckej obrany Bratislavy s dôrazom na mestské opevnenie 6
KOVÁČ, Dušan: Vypuknutie prvej svetovej vojny: príčiny a zámienky 29
GRAUS, Igor: Prvá svetová vojna z pohľadu faleristiky 54
ZAŤKOVÁ, Jana: Hospodárske využitie dohodových zajatcov v rakúsko-uhorskej monarchii počas prvej svetovej vojny 89

Dokumenty a materiály

MIČIANIK, Pavel: Michal Baláž – spomienky na prvú svetovú vojnu 104
TURIK, Radoslav – **DROBŇÁK**, Martin: Významné vojnové cintoríny z prvej svetovej vojny na území severovýchodného Slovenska 118
ŠUMICHRAST, Peter: Keď rinčali zbrane, múzy nemlčali. Príbeh jedného nerealizovaného pamätníka 151

Vojenské múzejníctvo

BOLERÁZSKY, Andrej: Výstava „inter arma silent musae 1914-1918“ a prvá svetová vojna pohľadom múzejníka 159

Recenzie

DECKER, Michael, J. *The Byzantine art of war*. (M. Meško) 175
HORNE, John (ed.). *A companion to World War I*. (F. Vrábel) 178
Zlatá kniha Slovenska – jubilejný sborník. (J. Chovanec) 181
NIŽŇANSKÝ, Eduard a kol. *Slovensko-nemecké vzťahy 1938 – 1941 v dokumentoch.* (M. Medvecký) 191

Anotácie, glosy 194

INHALT

Studien

KUCHARÍK, Juraj: Ausgewählte Aspekte der Verteidigung gegen die Türkenbelagerung Preßburgs mit besonderer Berücksichtigung der Stadtbefestigung 6
KOVÁČ, Dušan: Ausbruch des Ersten Weltkriegs: Ursachen und Vorwände 29
GRAUS, Igor : Der Erste Weltkrieg aus der Sicht der Faleristik 54
ZAŤKOVÁ, Jana: Die wirtschaftliche Ausnutzung von Entente-Kriegsgefangenen in der Österreichisch-ungarischen Monarchie im Ersten Weltkrieg 89

Dokumente und Materialien

MIČIANIK, Pavel: Michal Baláž – Erinnerungen an den Ersten Weltkrieg 104
TURIK, Radoslav – **DROBŇÁK**, Martin: Bedeutende militärische Friedhöfe aus dem Ersten Weltkrieg auf dem Gebiet der nordöstlichen Slowakei 118
ŠUMICHRAST, Peter: Im Waffenrasseln schwiegen die Künste nicht… Die Geschichte eines nicht verwirklichten Denkmals 151

Militärisches Museumswesen

BOLERÁZSKY, Andrej: Ausstellung „Inter Arma Silent Musae 1914-1918“ und der Erste Weltkrieg aus der Sicht eines Kustos 159

Rezensionen 175

Annotationen und Glossen 194

CONTENTS

Studies

KUCHARÍK, Juraj: Selected Periods of the Bratislava Anti-Turkish Defence with Emphasis on Urban Fortification 6
KOVÁČ, Dušan: The Outbreak of World War 1: Causes and Pretences 29
GRAUS, Igor: World War 1 in Terms of Phaleristics 54
ZAŤKOVÁ, Jana: Economic Use of the Entente Prisoners of War in the Austro-Hungarian Monarchy during the World War 1 89

Documents and Materials

DROBŇÁK, Martin – **TURIK**, Radoslav: Significant Military Cemeteries of the World War 1 in the North-eastern Slovakia 104
MIČIANIK, Pavel: Michal Baláž – Memories of the World War I 118
ŠUMICHRAST, Peter: In Time of War, Muses were not Silent ... The Story of one Unrealized Memorial 151

Military Museology

BOLERÁZSKY, Andrej: The "Inter arma silent Musae 1914-1918" Exhibition and World War 1 from a Museologist's Point of View 159

Reviews 175

Annotations, Glosses 194

ŠTÚDIE

VYBRANÉ OBDOBIA PROTITURECKEJ OBRANY BRATISLAVY S DÔRAZOM NA MESTSKÉ OPEVNENIE

JURAJ **KUCHARÍK**

KUCHARÍK, J.: Selected Periods of the Bratislava Anti-Turkish Defence with Emphasis on Urban Fortification. Vojenská história, 4, 18, 2014, pp 6-28, Bratislava.
In the study, the Author focused on the development of Bratislava and its fortifications after 1526 when the Turks conquered and occupied Budapest and Bratislava became the capital of Hungary. On the basis of literature and prevailingly the source materials, he monitors the fate of Bratislava and the projects for reinforcement, reconstruction and construction of new fortifications of the capital during the 16th and 17th century.
Subsequently, the paper takes a detailed look at the concept created by the renaissance builder, Giuseppe Priami, on redevelopment of the Bratislava fortifications and its parts, based on the detailed records from archival sources. The author also presents a brief biographical sketch on Priami.
At the same time, the contribution monitors the development of Bratislava fortifications in the course of the 17th century, partially reaching to the 18th century, when the fortifications started losing their significance. Nobody was taking care of them anymore and individual parts were used for example for housing.
The study represents a high quality contribution to the history of Bratislava and the military fortifications in Slovakia at the times of neighbourhood with the Turkish Empire, therefore I recommend it to be published in the Vojenská história magazine.
Military History. Slovakia. 16th and 17th century. Urban Fortification in Bratislava during Anti-Turkish Defence.

Bitka pri Moháči znamenala pre Bratislavu a jej obyvateľov viacnásobnú zmenu. Uhorsko sa stalo súčasťou habsburskej ríše, pričom Bratislava už v časoch sporu o trón medzi Jánom Zápoľským a Ferdinandom Habsburským sa postavila na stranu Habsburga. Naďalej ostala pohraničným mestom, obranu zo strany českého a rakúskeho panovníka viac nepotrebovala zabezpečovať, avšak aktuálna bola obrana zo strany proti Turkom. Po dobytí Budína v roku 1529 sa mesto stalo dôležitým bodom v protitureckej obrane Uhor-

ska. Bratislava sa stala v čase ohrozenia rakúskych krajín dôležitou obrannou pevnosťou na východ od Viedne.[1]

Nové postavenie Bratislavy potvrdil uhorský snem 19. septembra 1536 zákonným článkom 49, v ktorom sa píše: *„Miestom spravovania kráľovstva (pokiaľ s Božou pomocou nebude kráľovstvo obnovené) sa stáva Bratislava.“*[2] Bratislava začala plniť vysokú úradnícku funkciu, ako hlavné mesto Uhorska, a dôležitú obrannú funkciu v čase protitureckých vojen. Na „lesku a sláve“ pridali mestu korunovácie, ktoré sa tu uskutočňovali od roku 1563. Do konca 17. storočia sa ich v meste odohralo dvanásť.[3]

Spomenuté udalosti poznačili zvýšenú obrannú pohotovosť mesta, ktorá sa prejavila novými opatreniami, nariadeniami a stavebným ruchom na mestských hradbách. Čo sa týka pevnostného staviteľstva, do služieb Habsburgovcov vstupovali fortifikátori z Apeninského polostrova so svojimi novými poznatkami.

Nové obranné nariadenia po roku 1526

Už v roku 1526 bola ustanovená mestská stráž na udržiavanie poriadku v meste a kontrolu cudzincov, ktorí prichádzali do mesta. Remeselnícka výroba sa preorientovala prevažne na výrobu vojenských zbraní, vojenskej výstroje a pušného prachu.[4] Ako príklad uveďme puškárstvo, ktoré sa pod vplyvom iných remesiel vyčlenilo, resp. špecializovalo, od polovice 15. do polovice 16. storočia. Zmena statusu Bratislavy po roku 1526 bola významným faktorom na rozvoj remesla. Bratislavskí puškári získali významnú časť odberateľov, čo ovplyvnilo kvantitu a kvalitu ich výrobkov.[5]

Kráľovná Mária po príchode do Bratislavy vydala 9. októbra 1526 nariadenie reagujúce na odchod bratislavských židov do neďalekého Hainburgu pred tureckým nebezpečenstvom. *„Tieto domy nech sa voľne predajú na dražbe a peniaze za ne získané nech sú vynaložené na opevnenie a obnovu tohto verného mesta,“* rozhodla o opustených židovských domoch Mária.[6] Odchod židov bol označený za zradu. Predať svoje domy museli aj tí, ktorí neutiekli, získané peniaze si mohli ponechať, ale z Bratislavy sa museli vysťahovať.[7]

Zlepšovali sa obranné podmienky. Upravili terén a zoťali stromy pred hradbami, na predmestiach zbúrali domy, na južnej strane, za mestskými múrmi, zrušili predsunuté opevnené body, tzv. tábory. Z dôvodu zníženia rizika požiaru boli strhnuté šindľové strechy z do-

---

1 BAĎURÍK, Jozef. *Slovensko v zápase Ferdinanda I. o uhorskú korunu (1526-1532)*. Bratislava : Mistrál, 1988, s. 129.

2 Uhorský snem určuje Bratislavu za hlavné mesto Uhorska In ČAPLOVIČ, Dušan et al (ed.). *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti I.* Bratislava : Národné literárne centrum, 1998, s. 183. ISBN 80-88878-43-8.

3 HOLČÍK, Štefan. *Korunovačné slávnosti*. Bratislava : Ikar, 2005, s. 16. ISBN 80-551-0948-6.

4 HORVÁTH, Vladimír – LEHOTSKÁ, Darina – PLEVA, Ján (ed.). *Dejiny Bratislavy.* Bratislava : Obzor, 1978, s. 94.

5 VALACHOVIČ, Pavol. Bratislavské puškárstvo v 16. a 17. storočí. In *Vojenská história*, 2007, roč. 11, č. 2, s. 22-23. ISSN 1335-3314.

6 TANDLICH, Tomáš. Listina uhorskej kráľovnej Márie Habsburskej o vyhnaní židov z Bratislavy z roku 1526. In *Acta judaica slovaca*, 1999, č. 5, s. 7-9. ISBN 80-8060-027-9.

7 HRADSKÁ, Katarína. *Židovská Bratislava*. Bratislava : PT Marenčin, 2008 s. 41-42. ISBN 978-80-89218-80-6.

mov a bášt.[8] Okolo roku 1550 richtár, mešťanosta a mestská rada vydali prvý požiarny poriadok mesta. *„Ihneď po vypuknutí požiaru majú strážcovia zatvoriť mestské brány a na hradbách sa majú rozostaviť podľa pokynov mestského kapitána stráže,"* píše sa v 14. bode požiarneho poriadku.[9]

Dňom 16. decembra 1530 sa datuje nariadenie kráľovských vojenských komisárov. Prikázali bratislavskému mešťanostovi, richtárovi a radcom zbúrať dve kaplnky alebo kostoly sv. Michala a sv. Vavrinca za mestskými hradbami. Základiny mali byť prenesené do iných bratislavských kostolov v hradbách a získaný stavebný materiál sa mal použiť na vybudovanie mestských hradieb a opevnení.[10] O mesiac neskôr, 16. januára 1531, kráľovskí vojenskí komisári zaslali obdobné nariadenie na zborenie kostolov sv. Michala[11] a sv. Vavrinca[12] za hradbami mesta, nakoľko by mohli poskytnúť Turkom vyhliadku do mesta v prípade obliehania Bratislavy.[13] S listinou sa zachovali dva nákresy opevnení. Jeden zobrazuje úsek hradieb s tromi baštami, tromi arkiermi a priekopou. Druhý náčrt je pôdorysom okrúhlej bašty s technickým popisom. Vonkajšie múry bašty boli projektované na hrúbku dvoch siah[14] a mali pozostávať zo 6 alebo 7 strieľní.[15] Z obdobných opatrení bol okrem spomenutých kostolov zbúraný aj kostol v podhradí, na ktorého mieste v roku 1661 postavili súčasný kostol sv. Mikuláša.[16]

V nariadení[17] zo dňa 24. februára 1531 prikázal Ferdinand I. bratislavskému richtárovi a radcom, aby *pre dobro mešťanov a celého nášho kráľovstva vybudovali v blízkosti Dunaja opevnenia*[18] proti Turkom. Ferdinand nakázal poskytnúť *päťdesiat robotníkov, lopaty, nosidlá, hoblíky, krompáče, železné náradia, lešenia a nevyhnutné veci k stavbe takéhoto typu*[19]. V nariadení Ferdinand ďalej prikazuje, *aby si dobre vybrali robotníkov a architektov, aby tam pracovali nepretržite, aj v súkromnom čase, aj počas sviatkov a aby im nedovolili sa rozpŕchnuť a zanechať stavbu, aby neodišli skôr, ako bude práca ukončená*.[20]

---

[8] ŠEVČÍKOVÁ, Zuzana. *Mestské opevnenie Bratislavy.* Bratislava : Obzor, 1974, s. 30.

[9] Požiarny poriadok mesta Bratislavy, Bratislava okolo 1550. In DVOŘÁK, Pavel (ed.). *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov. VII. Turci v Uhorsku I.* Bratislava : Literárne informačné centrum, 2005, s. 246-248. ISBN 80-89222-00-5.

[10] Archív hlavného mesta SR Bratislavy (ďalej AMB). Inventár listín a listov II. 1501-1563, listina č. 5103.

[11] Kostol stál v priestore dnešného kostola sv. Jána z Mathy, tzv. Trinitársky kostol, na Župnom námestí.

[12] Základy kostola boli objavené na Námestí SNP v priestore pred starou tržnicou.

[13] AMB, listina č. 5116.

[14] Aussvendig mauer 2 klaffter diks.

[15] Schies lukhen dar innen 6 oder 7…

[16] ORŠULOVÁ, Jana. *Heraldické pamiatky Bratislavy.* Bratislava : PT Marenčin, 2007, s. 21. ISBN 978-80-89218-64-6.

[17] AMB, listina č. 5122.

[18] Tamže: Cum pro bono Civitatis huius ac totius ipsius Regni nostri formositate et utilitate maiori aliqua fortilicia prope Danubii et alibi ipsio extruere.

[19] Tamže: Quinquaginta homines fabri laboratores vestri palis, rapris, scalpellis, ligonibus aliique ferramentis, rebris, essuprimentis ad aedificationem et exstructionem huiusmodi necessariis.

[20] Tamže: ubi fabros et architectos aedificionum illorum ipsio applicavisse regnaverit et mittere, atque nibi fideliter et assidue laborare privatis et ferias, eosque phisico discedere aut dispergi ne permittatis, nisi opere et servitutes per… praepande fuerint impleto et consummato.

Úpravy na mestskom opevnení po roku 1526

Šestnáste storočie prinieslo do Uhorska niekoľko inovácií v oblasti opevňovania. Postupne sa opúšťala gotická pevnostná architektúra a do popredia sa dostal taliansky renesančný fortifikačný systém. Významným činiteľom boli stavitelia a kamenári zo severu Apeninského polostrova. Od roku 1525 sa Lombardia stala súčasťou habsburského domínia, a tak panovnícky dvor často povolával majstrov z tohto regiónu.[21] V roku 1531 napísal Ferdinand I. svojmu vyslancovi do Benátok, aby poslal staviteľov a znalcov opevňovacích prác. O dva roky neskôr začali na viedenskom dvore pôsobiť talianski inžinieri, ktorých aktivitu sledujeme v ohrozených oblastiach Uhorska. Poverení boli predovšetkým dozornou činnosťou.[22]

Pre nami opisované obdobie sa stalo charakteristickým, že pôvodné stredoveké hrady ako hlavné body ochrany krajiny stratili význam. Svojím situovaním, rozsahom a výškou nevyhovovali strategickým a taktickým podmienkam nového vedenia boja. Gotická vertikála bola nahradená novou, renesančnou horizontálou, ktorú zasiahnuť nebolo ľahké. Hrady do úzadia zatlačili mestské opevnenia, veľké mestské pevnosti, ktorých prednosť spočívala najmä v tom, že v nich mohla byť väčšia vojenská posádka; vybavené boli dielňami na strelivo a zbrane, mohli v nich uskladniť väčšie množstvo zásob potravín a vojenského zariadenia, a takto obstáť pri obrane i pri dlhšie trvajúcom obliehaní.[23]

Stavebné úpravy na mestskom opevnení prebiehali už pred nami vymedzeným medzníkom, teda pred rokom 1526. Z komorných kníh sa dozvedáme, že úpravy spojené s údržbou Rybárskej brány, hradieb a priekopy v jej blízkosti prebehli v rokoch 1510 a 1520.[24] V roku 1520 bola podľa archívnych údajov dobudovaná veža pri Michalskej veži, v pôdoryse s tvarom pretiahnutého bastiónu s oblým až polkruhovým ukončením.[25] Spomína sa výplata majstrovi Franciskovi. V roku 1532 sa v účtoch spomína ako Prašná bašta.[26]

V komorných knihách sa od roku 1524/25 začali pravidelne uvádzať výdavky na talianskych murárov. Už v roku 1524 sa spomína taliansky majster Ján, ktorý sa v rokoch 1524 – 1541 podieľal na oprave Vtáčej veže, Michalskej brány, Pekárskej veže, ale aj na stavbe tehelne a dolného mestského kúpeľa. Je pravdepodobné, že sa jedná o bratislavského murárskeho majstra Jána de Spazo, ktorý sa zaviazal postaviť studňu na hrade Červený Kameň

---

[21] KÓOŠOVÁ, Petra. Príspevok k činnosti fortifikačných staviteľov pôvodom z Apeninského polostrova na území dnešného Slovenska na prelome stredoveku a novoveku. In *Musaica*, 2007, roč. 25, s. 144. ISBN 978-80-223-2450-2.

[22] ŠEVČÍKOVÁ, Zuzana. Talianski stavitelia a umelci v službách habsburského dvora. In BAĎURÍK, Jozef (ed.) *Slovensko a habsburská monarchia v 16. – 17. storočí*. Bratislava : Österreichisches Ost- und Südosteuropa Institut, Pobočka v Bratislave a Katedra slovenských dejín a archívnictva Filozofickej fakulty UK v Bratislave, 1994, s. 93.

[23] LICHNER, Ján. Stavebný charakter mestských hradieb a opevnení za čias tureckého nebezpečenstva na Slovensku. In *Vlastivedný časopis*, 1964, roč. 13, s. 1.

[24] MUSILOVÁ, Margaréta – HORANSKÝ, Peter. Rybárska brána v Bratislave znovu objavená. In *Pamiatky a múzeá*, 2002, č. 1, s. 39. ISSN 1335-4353.

[25] *Podrobný umelecko-historický a architektonický výskum SÚPSOP*, blok č. 3, II časť. Uložené v Dokumentácia MÚOP Bratislava.

[26] ŠEVČÍKOVÁ, Zuzana et al. *Pamiatková obnova záhrady U červeného raka*. Bratislava : Príroda, 1982, s. 12.

za odmenu 700 zlatých, ale skôr než ju dokončil, v roku 1550 zomrel. V práci potom pokračoval jeho vnuk Iuan de Simon de Pessara.[27]

Prirodzene, zvýšenú stavebnú aktivitu na mestských hradbách sledujeme po roku 1526, keď sa hrozba vzrastajúceho tureckého nebezpečenstva stala každodennosťou. Mesto posilňovalo a rozširovalo mestské hradby a kameň na to potrebný dovážalo na lodiach a pltiach z Deutsch-Altenburgu. Množstvo kameňa sa pritom spotrebovalo aj na vojenské účely – pri výrobe kamenných gúľ do diel. Výstavba pokračovala takým tempom, že miestne tehelne nestačili pokryť spotrebu. Už v roku 1524 zakúpilo mesto 15 000 tehál vo Viedni, neskôr sa tehly dovážali na lodiach z Hainburgu.[28]

Po neúspechu Ferdinandových vyslancov v Istanbule sa sultán pripravoval na výpravu proti Viedni, ku ktorej sa turecké vojská dostali koncom septembra 1529. V tomto období prišli do kontaktu s tureckými útočníkmi aj obyvatelia dnešného Slovenska. Dediny na pravom brehu Dunaja, ako napríklad Rusovce a Čunovo, boli vyplienené.[29] V Bratislave na vzniknutú situáciu reagovali už nami vyššie spomenutými bezpečnostnými opatreniami.

V roku 1529 bola v rámci protitureckých opatrení zamurovaná Rybárska brána. V užívaní zostala len bránka pre peších a drevený most. Zanechaný priechod pre chodcov bol sedem stôp vysoký a tri stopy široký. Počas archeologického výskumu Rybárskej brány v roku 2001 objavili 24 ks drevených pilót, ktoré boli pozostatkom dreveného mosta. Po zamurovaní sa Rybárska brána nazývala „bránička“.[30] O bráne tesne pred jej obnovou napísal Matej Bel: *„Mestský prefekt ju však dal po správe o moháčskej katastrofe uzavrieť. Len vzadu ponechal dvere, ktoré prepúšťali chodcov.“*[31]

Stavebná činnosť na hradbách pokračovala v 30. rokoch 16. storočia. Dňa 25. mája 1531 odpovedali kráľovskí vojenskí radcovia bratislavskému mešťanostovi, richtárovi a radcom, *že im môžu poslať staviteľa len na krátku dobu*.[32] Dňom 29. mája 1531 bol datovaný návrh Juraja de Spatia[33] na vybudovanie mestských opevnení, stavieb a priekop od brány sv. Michala až k bráne sv. Vavrinca a Rybárskej bráne, ktorý staviteľ predložil bratislavskému richtárovi, mešťanostovi a radcom.[34] Predkladáme pokus interpretácie návrhu Juraja de Spatio na stavebné úpravy mestského opevnenia.

Najskôr chcel vybudovať *Vtáčiu baštu tak, aby ani mesto, ani hrad nemohli byť ostreľované, aby ani Bratislava nemala slabinu na protiútok*.[35] Ďalej túto baštu *podľa šnúry na dĺžku 24 a obvod 80 siah vysunúť pred mestskú hradbu a* (táto) *bašta na bojovanie by mala*

---

[27] KRAJČOVIČOVÁ, Klára. Cech murárov a kamenárov v Bratislave. In *Bratislava. Spisy Mestského múzea v Bratislave*, zv. 7, 1971, s. 226.

[28] Tamže, s. 221-222.

[29] KOPČAN, Vojtech. *Turecké nebezpečenstvo a Slovensko*. Bratislava : Veda, 1986 s. 33.

[30] MUSILOVÁ, HORANSKÝ, ref. 24, s. 39-42.

[31] *Bratislava Mateja Bela : výber z diela Notitia Hungariae novae historico-geographica 1., 2. zv., vyd. r. 1735-1736 vo Viedni.* Ján Dubovský et al. Bratislava : Obzor, 1984, s. 117.

[32] AMB, listina č. 5142.

[33] V prameni uvádzaný ako Jorii de Spatio, Jerii de Spatio.

[34] AMB, listina č. 5145.

[35] Tamže: Vogel thurn gegen den slos geleg(-) so auf werde vo den stat noch dem slos khein beschutz haben mag, auch an gantz(-) stat Prespurg khein schweth(-) ort zur gegenwer.

siahať do priekopy.[36] Ďalej, *priekopu od takej bašty rozšíriť hore na šestnásť a dole na dvanásť siah*.[37]

Priekopa okolo sv. Michalskej brány mala byť vybudovaná podľa iných priekop, pričom *by mala mať taktiež vodu*.[38] Priekopa by mala mať rovnakú hĺbku a *od základu výšku dvoch mužov*.[39] Za časť týchto prác mal Juraj de Spatio dostať *troje pracovné topánky, jeden kabát s dobrým základom a pracovný stôl*.[40] Podľa mienky staviteľa bolo potrebné *Svätolaurinskú bránu od starej cesty zamurovať*.[41] Tunajšia bašta, *ktorá je vystrčená von, má byť dve siahy hrubá, a tak tvrdá ako mestské opevnenie*.[42]

Ďalej mala byť *vodná priekopa od Svätolaurinskej brány až po tábor pri Dunaji zaobstaraná novou vodou*.[43] *Vodnú priekopu od nárožnej bašty pri Svätolaurinskej bráne je potrebné po Obuvnícku baštu dole realizovať*, pričom náklady na túto prácu vyčíslil *na 2 000 rýnskych zlatých*.[44]

Priekopa pri Rybárskej bráne, ako aj priekopa pri Dunajskom prúde mali byť dobre a potrebne prebudované.[45] *Priekopa pri Obuvníckej bašte až po Vtáčiu baštu dole pod hradom mala byť rozšírená*.[46]

Z roku 1532 sa zachovali dva záznamy o stave mestského opevnenia. V prvom z nich podáva bratislavský senát Ferdinandovi I. správu o *stave opevňovacích prác v meste a o rôznych opatreniach vo vzťahu na obranu mesta proti Turkom*.[47] Zároveň sa v listine píše o pomoci na opevňovanie Trenčína. V rovnakom roku vyhotovil bratislavský senát podrobný záznam o spevňovaní mestských hradieb a brán,[48] ktorého interpretáciu predkladáme.

V úvode sa píše o Svätomichalskej veži, ktorá *je teraz novo navýšená a podľa potreby má byť zosilnená*.[49] *Mestská priekopa pri Svätomichalskej bráne až k najmladšie dokončenej novej bašte*[50] *bola vykopaná plytko*.[51]

---

[36] Tamže…nach der schuner Inn der Wiet 24 und inn der Rund achtsig klaffter inn den graben her aus von der Statmaur ain Passtei zun streichwarn…

[37] Tamže…der graben von solcher Passtej und oben 16 und unden 12 klaffter erweiten werde.

[38] Tamže…auch das wasser gehaben mag.

[39] Tamže…den grundt bei zweier Man hech mit haben mag.

[40] Tamže…dreier werkh schuech, ain mantel mit ain guett(-) grundt und werkhstukh(-)…

[41] Tamže…das Sandt Lorentzen thor inn alt weg vermaurt…

[42] Tamže…die passtei so weit die von ausser ist zu baiden orten in die ii klaffter dik(-) so zech als die passtei an ir selbs ist die statmaur raich(-).

[43] Tamže…der wasser grabenso vom newen wasser vang von Sandt Lorentzen thor bis fur den Taber inn den der thonaw.

[44] Tamže…nuttlich(-) zesein das der gros wasser graben von dem Ecken thur bei Sandt Lorentzen thor bis zum Schuester thurn hinab aussgefuert… vnkhosten…die 2 000 fl. R.

[45] Tamže…vermautt Er guet vnd nuglich zesein das Visch thor so inn denselb(-) graben vnd dem Thonaw stram zu gert auffgethon(-)…

[46] Tamže…graben von schuester thurn…bis zum vogl thurn uden dem slos zuerweitern…

[47] AMB, listina č. 5282.

[48] AMB, listina č. 5277.

[49] Tamže…zu raist ist jetz newlich notturfftig klich beuestigt werden.

[50] Pravdepodobne myslí Prašnú baštu postavenú v roku 1520.

[51] AMB, listina č. 5277: Der statgraben von Sandt Michels thor bis zu der jungst volendten newen pastei so gar seicht…

Mäsiarsku vežu, jej krov a takisto jej múr bolo potrebné zvýšiť a opraviť, zarovnať cimburie a hradby vyrovnať.[52] Svätolaurinská brána a jej vodná priekopa *bola dokončená*.[53]

Pekárska bašta, ktorá stojí vedľa Laurinskej brány, mala byť *zarovnaná s krovom a múrmi mestských hradieb*. Bola vystavaná *kruhovým pôdorysom, aby bol na nej zabezpečený dobrý výhľad*.[54] *Pri tej Pekárskej bašte bola nedávno rozšírená mestská priekopa*.[55] (Tunajšie) *hradby boli vylepšené a navýšené*.[56]

Od Rybárskej brány až k rohu mesta, kde stojí Obuvnícka bašta, bola realizovaná mestská priekopa a hradby mali byť navýšené.[57] *Voda do mestskej priekopy okolo spomenutej veže*[58] *bude onedlho* (pozn. každým dňom) *dokončená*.[59]

(Priekopa od) *Vydrickej brány po Dóm sv. Martina mala byť nevyhnutne zaobstaraná vodou a rozšírená o dvadsať krokov*.[60] *Okolo farského kostola sv. Martina bol vystavaný posilnený plášť*.[61] Ďalej sa spomína *malá silná vežička v cvingri múrov, ktorá má byť zahrnutá do opevnenia*.[62] *Mestská priekopa medzi Dómom sv. Martina a Vtáčou baštou mala byť prehĺbená a zaobstaraná vodou*.[63]

Z archívnych správ vyplýva, že pri úpravách mestského opevnia po roku 1526 sa stavitelia zameriavali najmä na hĺbenie, rozširovanie a zavodňovanie priekop, ktoré tak zabraňovali útočníkovi pristúpiť k múrom hradieb.

Výskumom sa podarilo zistiť dno priekopy okolo mesta na troch miestach: pri severozápadnom nároží je to vo výške 146,60 m n. m., pri Michalskej bráne 142,00 m n. m. a pod mostom Vydrickej brány 135,12 m n. m. Za zdroj vody považujeme Dunaj, ktorého priemer výšky hladiny nemal v období 13. – 18. storočia presahovať 134 m, čo by znamenalo výšku hladiny rieky pod úrovňou dna priekopy v jej západnej a severnej časti. Môžeme uvažovať o akejsi vodnej nádrži v priestore, kde dnes stojí kostol a kláštor kapucínov. Z nej sa mohlo realizovať napájanie severného ramena priekopy. Terasovanie, ktoré by bolo v takomto prípade potrebné, bolo výskumom doložené pri Michalskej bráne. V západnom úseku hradieb

---

52 Tamže: Der flaishakh(-) thurn so an dem tachwerkh vnd dem dem gmeur hoch xndt starkh(-) soll abgetrag(-) vnd mit dem zimnen der stat mauer vngleicht werden.

53 Tamže…ist…vellendet.

54 Der pekh(-) thurn der nechts dei Sandt Lorentzen thor ist von noten das er an dem dachwerkh und gemeur der statmaur vrgleicht und inn die rund(-) inn die statmaur pestest werde damit man ain guet gschun…

55 Tamže: Bai damselbn pekh(-) thurn ist newlich der stat graben so wasser hate r weitert.

56 Tamže…mauer an vil orten ein gedelln gepessert vndt nach zum wenigst(-) ains maus hoch erchut wurde.

57 Tamže: Von dem Visch(-) thor bis an das Eyk der stat do der schuester thurn stert ist statgraben aussgefuert die furter maur gepessert erhocht vndt ershur werde.

58 Myslí Obuvnícku baštu.

59 AMB, listina č. 5277…das wasser wirt inn erlich(-) tag volundet der Statgraben umb denselben thurn.

60 Tamže: Vndt das Wedritz(-) thor bis fur Sandt Martins kirchen solt notturfftiglich(-) damit Er wasser haben mocht ertiefft vndt auff 20 schrit erwaitert werden.

61 Tamže: Vmb Sandn Martins pharkhirchen were von notn das ain starker mantel dwier man hoch aussgefuert wurde.

62 Tamže: Ain kleins starkhs thurnle darnach inn dir zwing(-) mauer sollt inn die statmaur gefest werden.

63 Tamže: Der statgraben zwesch(-) Sandt Martin vndt dem Vogl thurn soll auch damit er wasser haben mig ertiefft…

boli takéto terasy aspoň dve, jedna v úseku od severozápadného nárožia hradieb po Dóm sv. Martina, druhá od Dómu sv. Martina po Obuvnícku baštu. Nemožno však vylúčiť ani druhú alternatívu, že mestské priekopy v tejto časti boli suché s výnimkou južného ramena, resp. napúšťanie vodou sa konalo iba v čase vojenského ohrozenia.[64] Zavodňovanie priekop si môžeme predstaviť tak, že cieľom obrancov bolo priekopu vodou rozbahniť, nie cielene ju vodou naplniť, aby tak rozbahnený terén zabránil použitiu obliehacích strojov.

Ďalej sa stavitelia zamerali na úpravu vstupných brán, zvyšovanie mestských múrov. Pozornosť sa venovala mestským baštám. Viackrát sa spomína Vtáčia bašta, ktorá, ako sa uvádza, *bola nevyhnutná od založenia mesta*.[65]

Listiny poukazujú na budovanie hradieb v plnom rozsahu v 30. rokoch 16. storočia. Na základe umelecko-historického a architektonického hĺbkového výskumu je do tohto obdobia datovaný vznik hradobného a parkanového múru pri Michalskej bráne, na vonkajšej strane vymedzený priekopou, z vnútornej strany domami č. 3 a 5 na Zámočníckej ulici.[66] Autori výskumu píšu: *„Určujúcim v stavebno-historickom vývoji objektu je obdobie, kedy dochádza v záujme lepšej obrany k horizontálnemu charakteru opevnenia. Profil hradobného múru je najširší v dolnej časti, zužuje sa konicky smerom hore až po úroveň ochodze, ktorá je približne vymedzená horizontálnou rímsou v tvare oblúna. Nad ňou je rovný vertikálny úsek so strieľňami. Tento charakter múru poukazuje na prameň, ktorý sa na našom území prvýkrát objavuje v roku 1535. Je to výstavba opevnenia Červený Kameň, dokonalej renesančnej pevnosti. V skúmanom úseku môžeme na základe viditeľných znakov typu hradieb vysloviť názor, že tu nejde o stredovekú fortifikáciu, ale o mestské opevnenie neskoršieho typu. Naše poznanie tak vylučuje závery podrobného umelecko-historického a architektonického výskumu SUPSOP /Bratislava, 1972, blok č. 3, 2. časť slohovú analýzu, kde tento hradieb/, tj. Hradobný múr, parkanový múr a parkan/ je vyznačený ako stredoveký.“*[67]

Umelecko-historický a architektonický výskum Michalskej veže realizovaný v 70. rokoch 20. storočia taktiež poprel starší výskum o nadstavbe osembokého nadstavca veže v rokoch 1511 – 1517, ktorý sa opiera o historické správy.[68] Autorov výskumu viedla k novému hodnoteniu epitafná doska z červeného mramoru na ľavej strane južného priečelia veže, umiestnená vo výške štvrtého podlažia susedného domu. Zamurovaný fragment epitafnej dosky súvisí zrejme s nariadeniami z rokov 1530 a 1531 o zbúraní kostolov za hradbami. Údaje z rokov 1512 a 1513 o položenom základe Michalskej veže a o tom, že sa vyplatí vysekanie kamenného mestského erbu na Michalskú vežu, súvisia zrejme s predpokladanou vonkajšou bránou za mostom a priekopou. Autori výskumu prišli k záveru, že nadstavba veže sa uskutočnila až v období príprav mesta na obranu proti Turkom, teda medzi rokmi 1529 – 1534.[69] Takáto skutočnosť korešponduje s nami predloženou správou

---

64 ŠEVČÍKOVÁ, Pamiatková obnova, ref. 26, s. 5-8.

65 AMB, listina č. 5277. Der vogl thurn so die vast notturfftigst wer der stat were wirt…

66 ŠEVČÍKOVÁ, Zuzana – PAGÁČOVÁ, Zlatica – ČAPKOVIČOVÁ, Vierka. *Červený rak I. etapa, zadné fasády domov č. 3 a 5 na Zámočníckej ulici /hradobný a parkanový múr/. Umelecko-historický a architektonický hĺbkový výskum.* Uložené v Dokumentácia MÚOP Bratislava.

67 Tamže, s. 1-2.

68 *Podrobný umelecko-historický a architektonický výskum SÚPSOP*, blok č. 3, I. časť. Uložené v Dokumentácia MÚOP Bratislava.

69 ŠEVČÍKOVÁ, Zuzana – OBUCHOVÁ, Viera. *Michalská veža*. Bratislava : Príroda, 1984, s. 13.

o nadstavbe veže, ktorú podáva záznam z roku 1532.[70] V súvislosti s protitureckou obranou bola nadstavaná veža do výšky, kde je v súčasnosti osadená ochodza. Na treťom poschodí bola zrušená drevená vysunutá ochodza (resp. arkier) položená na drevených konzolách. Na 1., 2. a 3. poschodí boli rozšírené strieľne. Nezmenené ostali tie strieľne, ktoré po výstavbe predbránia stratili funkciu, lebo boli nízko, v priestore 2. poschodia.[71]

Turecké nebezpečenstvo neutíchlo ani v 40. rokoch. V roku 1541 sa Turci zmocnili Budína a frontové línie posunuli k Ostrihomu a Komárnu na Dunaj a Ipeľ s novými bojovými cieľmi – zmocniť sa Bratislavy a Viedne ako kľúčových pozícií na výpady na západ. Ferdinand I. bol v roku 1547 nútený pristúpiť na turecké mierové podmienky. Toto obdobie využili obidve strany. Novozverbovaných žoldnierov z Čiech, Moravy a Sliezska poslal Ferdinand I. do Bratislavy.[72]

Stavebné práce na opevnení mesta pokračovali aj v 40. rokoch 16. storočia. V roku 1540 poslal správu[73] *pánovi richtárovi, mešťanostovi, ako aj ďalším dôležitým* Hanns Furstennauer. Vo svojom liste, v ktorom oslovoval *Vašu milosť tohto kráľovského mesta*, [74] ponúkol svoje služby na vybudovanie opevnení tam, *kde to bude naplánované a potrebné*, a tam, *kde sa môžeme stretnúť s nepriateľmi*.[75] V správe dal Hanns predstavenstvu na známosť svoju žiadosť, v ktorej *ponúka k dispozícii svoje umenie od Boha*, pričom by *sa rád ponúkol do služieb ochrániť toto mesto v správnom čase*.[76]

V roku 1546 miestodržiteľ a ostrihomský arcibiskup Pavol Varda nariadil bratislavskému richtárovi, mešťanostovi a radcom, aby zakročili proti Šimonovi Kayorovi, lebo neoprávnene zabral pozemky bratislavskému prepoštovi Františkovi Ujlakymu. Pozemok dostala bratislavská prepozitúra od mesta za pozemky pri Dóme sv. Martina, kde vybudovali mestské múry a opevnenia.[77]

V druhej polovici 16. storočia bola situácia v Bratislave, zdá sa, pokojnejšia. Turecké ťaženie sa sústredilo najmä do banských oblastí dnešného stredného Slovenska či oblasti Novohradu, aj keď mobilizujúca situácia v meste pretrvala.[78]

Dňa 4. decembra 1553 obyvatelia mestskej štvrte pri bráne sv. Vavrinca a z Dunajskej a Špitálskej ulice žiadali bratislavského richtára, mešťanostu a radcov, aby dali otvoriť mestskú bránu alebo postaviť novú bránu s vchodom do mesta.[79] Okolo polovice 16. storočia boli realizované zmeny na predbrání Michalskej brány. V najvyššej nadstavanej časti barbakanu vybudovali kvôli lepšiemu účinku strelnej zbrane nové strieľne so širokorozovretým ostením. Asi v poslednej štvrtine 16. storočia prešla úpravou aj veža. Bola navýšená o osemboký nadstavec s fortifikačným charakterom. Vo všetkých múroch sú strieľne. Nad-

[70] AMB, listina č. 5277.
[71] ŠEVČÍKOVÁ, OBUCHOVÁ, ref. 69, s. 13-14.
[72] HORVÁTH, LEHOTSKÁ, PLEVA, ref. 4, s. 96-97.
[73] AMB, listina č. 5724.
[74] Tamže…euer erstnn W. zw wissen ob von notten were diestr khumglichn Standt…
[75] Tamže…wo es die zait erfordert vnd die noth es wer pay tag oder nacht das man mit sollichn(-) gesthuetz geristet were dem faydt dormit zw prgegutn vnd widerstandt zu thuen…
[76] Tamže…khunst wie mir got vorlihen ewr waisheit dieser khumglichn stadt zw rettung so es die stundt und czeit erfordert…
[77] AMB, listina č. 6090.
[78] KOPČAN, ref. 29, s. 43-67.
[79] AMB, listina č. 6679.

stavbu veže spomína dokument z roku 1588, ktorý sa vzťahuje na vysokú platbu za nadstavbu, za zlátenie a pomeďovanie. Na konci 16. storočia osadil na vežu novú cibuľu so zástavkou Jakub Taab. V tomto období upravili pravdepodobne aj podbránie veže, ktoré zaklenuli tehlovou klenbou. Zvon vo veži je datovaný rokom 1589.[80]

O mestskom opevnení v druhej polovici 16. storočia vypovedá mestská kniha o rozdeľovaní vojenskej mestskej stráže, ktorá bola vedená v rokoch 1568 – 1586. Funkcia knihy súvisela s organizáciou vojenskej povinnosti obyvateľov mesta, ktorí sa v prípade potreby mali podieľať na jeho obrane. Dozvedáme sa, že domobrana Bratislavy bola v tomto období rozdelená na 13 častí: Radnica, námestie; Vydrická brána, bašta Himmelreich a na hradbách ku kostolu; od kostola na hradbách k Vtáčej bašte; Vtáčia bašta a na hradbách; od Vtáčej bašty na hradbách k Michalskej bráne; na Michalskej bráne, na bolverku a na hradbách; Nová bašta pri Michalskej bráne a ďalšia bašta na hradbách; Židovská a Mäsiarska bašta a na hradbách; na Laurinskej bráne, na bolverku a na hradbách; na Pekárskej bašte a na hradbách až k Polbašte; na Rybárskej bráne, na hradbách k Polbašte *unter Lorentzl Mair*; od Rybárskej brány, na hradbách až k objektu zvanému *Kerekhesch haus* (dom Kerekesovcov); na Obuvníckej bašte, na hradbách až k objektu zvanému *Kerekhesch haus* (dom Kerekesovcov). Ďalej sa spomína personálne obsadenie velenia domobrany na jednotlivých úsekoch.[81]

V druhej polovici 16. storočia boli v meste stále prítomní talianski stavitelia. Už v roku 1552 sa miestní kamenári a murári zlúčili do jedného cechu, aby ľahšie odolávali konkurencii talianskych majstrov.[82] V závere storočia, 30. júna 1599, poslali bratislavskí kamenári a murári sťažnosť mestskej rade proti konkurencii talianskych staviteľov, ktorí vraj nemajú ani rodné listy.[83] Mestská rada rozhodla, aby talianski a miestni (nemeckí) majstri založili spoločný cech. V novom štatúte z roku 1600 sa píše: *„Zabrániť akýmkoľvek roztržkám a zachovávať pokoj, jednotu a dobré poriadky v nastávajúcom spoločnom cechu nemeckých a talianskych murárov a kamenárov.“*[84]

Fortifikačná činnosť v 17. storočí

Počas 16. storočia sa učenie talianskych škôl rozšírilo v podstate po celej Európe. Tieto teoretické a praktické skúsenosti využili na počiatku 17. storočia inžinieri pre vlastné návrhy, ktoré súhrnne označujeme ako španielska a staroholandská inžinierska škola. Na učenie talianskych škôl nadviazali aj domáci odborníci žijúci na území Svätej ríše rímskej. Hlavným predstaviteľom staronemeckej inžinierskej školy sa stal Daniel Specklin ešte v 2. polovici 16. storočia. Jeho nasledovníci položili základ kliešťového systému opevňovania. Ten bol založený na princípe striedania rovných front vstupujúcich pod uhlom 90° a vystupujúcich pod uhlom 60°, ktoré tak udelili príslušnému fortifikačnému prvku tvar hviezdice.[85]

---

80 ŠEVČÍKOVÁ, OBUCHOVÁ, ref. 69, s. 12.

81 BODNÁROVÁ, Katarína. Bratislavská mestská kniha Rozdeľovanie vojenskej a mestskej stráže (1568 - 1586). In *Vojenská história*, 2010, roč. 14, č. 1, s. 84-85. ISSN 1335-3314.

82 SEGEŠ, Vladimír. *Remeslá a cechy v starom Prešporku*. Bratislava : PT Marenčin, 2010, s. 211-212. ISBN 978-80-8114-049-5.

83 KRAJČOVIČOVÁ, ref. 27, s. 226-227.

84 SEGEŠ, ref. 82, s. 212.

85 KUPKA, Vladimír. *Stavitelé, obránci a dobyvatelé pevností*. Praha : Nakladadelství Libri, 2005, s. 11-12. ISBN 80-7277-254-6.

Na území dnešného Nemecka vyšlo viacero tlačených a rukopisných diel o vojenskej technike. V Uhorsku tento typ literatúry vo väčšej miere chýba. Poznáme náučné poznámky o pevnostiach od Adama Zrínskeho *De fortification militare*. Rukopis s pevnostnými nákresmi a náčrtmi vznikol pravdepodobne v roku 1681. Ďalej sa v tomto období teórií fortifikácie venoval poľský kňaz Lukáš Mösch. V Podolínci prednášal študentom poetiky a rétoriky v rámci matematiky predmet *Architectura militaris*.[86]

Pre 17. storočie je v Uhorsku na jednej strane typické pokračovanie a dovŕšenie renesančného pevnostného staviteľstva, na druhej strane narastali tendencie charakteristické pre fortifikácie baroka, ktoré začali postupne prevažovať. Na renesančné tendencie nadviazali najmä novopostavené pevnosti budované ako pravidelné kompozičné celky opakujúce skoro všetky druhy fortifikácií predošlého vývoja. Osnova pôdorysu takýchto pevností mala prevažne schematický geometrický tvar, ktorého základom bol trojuholník, štvorec a ich rotácie.[87]

V 17. storočí pracovali talianski majstri v službách Habsburgovcov naďalej. Na prelome 16. a 17. storočia boli stavitelia z Apeninského polostrova prijímaní aj do služieb uhorskej šľachty. V roku 1620 prišiel do Viedne Giovanni Battista Pieroni da Galiano. V tomto období pracoval v Mosonmagyaróvári a v Bratislave. V roku 1622 odišiel do Prahy, ktorá sa stala hlavným centrom jeho pôsobenia.[88] V 30. rokoch 16. storočia bol prestavovaný Bratislavský hrad pod dohľadom cisárskeho architekta Giovanniho Battistu Carloneho.[89] Architekt spolu so staviteľom J. Alberthalom pracovali aj na stavbe Pálffyho paláca pri dnešnej Zámockej ulici.[90]

V druhej polovici 17. storočia vstúpil do služieb Habsburgovcov Giuseppe Priami, ktorého činnosť si priblížime.

Giuseppe Priami

Taliansky fortifikátor Giuseppe Priami sa narodil dňa 21. januára 1615 v talianskej obci Villa Lagarina.[91] Bol v poradí štvrtým dieťaťom Ippolita Priamiho a Lucretie Malgariti, ktorí mali spolu jedenásť detí. Vojenskej kariére sa venoval jeho o dva roky mladší brat Lodovico, ktorý dosiahol hodnosť kapitána. Rodina Priami prišla do obce Villa Lagarina z Verony v roku 1561, keď sa sem presťahoval Nicolò, pradedo Giuseppeho Priamiho.[92] Vo Villa Lagarina im patril dom na Piazza della Fontana, dnes Palazzo Madernini. Počas 17. storočia sa rodina Priami presťahovala do neďalekého Rovereta.[93]

---

[86] HAUSNER, Gábor. Uhorská vojenská literatúra v 17. storočí. Základná charakteristika uhorskej vojenskovedeckej literatúry. In *Vojenská história*, 2009, roč. 13, č. 4, s. 96. ISSN 1335-3314.

[87] DANGL, Vojtech – KOPČAN, Vojtech. *Vojenské dejiny Slovenska II.* Bratislava : Ministerstvo obrany Slovenskej republiky, 1995, s. 63. ISBN 80-967113-2-8.

[88] KUPKA, ref. 85, s. 284.

[89] PLAČEK, Miroslav – BÓŇA, Martin. *Encyklopédia slovenských hradov*. Bratislava : Slovart, 2007, s. 77. ISBN 978-80-8085-287-0.

[90] ŠEVČÍKOVÁ, Zuzana. *Zbúraná židovská Bratislava*. Bratislava : PT Marenčin, 2012, s. 120. ISBN 978-80-8114-143-0.

[91] Archivio Parrocchiale di Villa Lagarina, *Libro dei Nati II* (1593-1645), carta 142 verso.

[92] ADAMI, Roberto. Villa Lagarina al tempo del Cavalieri. In *Giovanni Battista Cavalieri. Un incisore trentino nella Roma dei Papi del Cinquecento : Villa Lagarina1525 – Roma 1601*. Nicolodi : Comune di Villa Lagarina, 2001, s. 43.

[93] MARZANI, Maria Beatrice. Palazzo Madernini. In *Quaderni del Borgoantico 1. Alla*

Prvotné Priamiho projekty boli určené pre oblasť českých zemí. Prvá zmienka o ňom sa spája s mestom Cheb a s nariadením cisára Ferdinanda III. z 3. júna 1652 na jeho prestavbu na odolnú pohraničnú pevnosť. Na projekte pracoval spolu s Priamim pravdepodobne taliansky staviteľ Francesco Pieroni de Galiano. Najvýraznejším prvkom nového opevnenia bola reťaz siedmich mohutných zemných a tehlových bastiónov a kurtín na južnej a východnej strane mesta. Pre severnú stranu mesta bol naprojektovaný len jediný ravelin pri moste cez rieku Ohře, bývalý hrad bol projektovaný ako citadela. Z roku 1653 pochádza Priamiho návrh opevnenia pražského Vyšehradu. Zrejme kvôli finančným nákladom nebol projekt prijatý. Ferdinand III. schválil na realizáciu jednoduchší projekt talianskeho generála de Conti, paradoxne bol však v roku 1656 Priami na určitú dobu poverený riadením stavby, pričom opravil niektoré nedostatky v de Contiho pláne.[94]

Ďalšie Priamiho projekty boli určené pre oblasť dnešného Slovenska, kde vzrástlo bezprostredné ohrozenie zo strany Turkov. Priami bol ustanovený za veliteľa Žitného ostrova. Medzi Komárnom a Bratislavou naprojektoval niekoľko pomerne jednoduchých pevností so zemnými násypmi.[95] V roku 1663 vypracoval progresívny projekt opevnenia Bratislavy, ktorý si ďalej predstavíme, v rovnakom období si Mikuláš Pálffy nechal od Priamiho vypracovať návrh opevnenia hradu Červený Kameň.[96] Ani jeden z týchto projektov sa nezrealizoval.

V roku 1667 bola v Prahe vydaná príručka *Prejav o nutnosti opevniť hranice štátov alebo hlavne Českého kráľovstva*, ktorej autorom je *Giuseppe Priami – Baron di Rovorat*.[97] Priami s rokom 1663 vyjadril *bolesti spôsobené Turkami v Uhorsku a na Morave, ktoré sú ešte vždy značné a živé, ako bol sám svedkom*. Na tieto útrapy spomínal Priami ako *vojenský veliteľ Bratislavy*.[98] Ďalej zmienil *novú pevnosť Leopoldov, rok 1665, najlepšieho tvaru*.[99]

Bratislava v 17. storočí

Začiatkom 17. storočia pokračovala s Turkami pätnásťročná vojna, trvajúca v rokoch 1593 – 1606. Ešte pred jej vypuknutím žiadal na sneme v Bratislave arcikniežа Matej od uhorských stavov na tureckú vojnu väčšie prostriedky.[100] V roku 1604 zasadal v meste

scoperte delle dimore storiche di Villa Lagarina, 2000, s. 17.

94 VONDROVSKÝ, Ivo. Giuseppe Priami – věhlasný, ale neznámý fortifikátor. In *Sborník Krajského muzea Karlovarského kraje.* Cheb : Krajské muzeum Karlovarského kraje, 2006 [vyd. 2007], s. 176-177. ISBN 978-80-85018-58-5.

95 Tamže, s. 178.

96 Pozri: 100. Hrad Červený Kameň s areálom. Medirytina C. Meriana podľa nákresu J. Priamiho. 1672. Kat. 146. In ZÁVADOVÁ, Katarína. *Verný a pravý obraz slovenských miest a hradov ako ich znázornili rytci a ilustrátori v XVI., XVII. a XVIII. storočí*. Bratislava : Tatran, 1974, 436 s.

97 PRIAMI, Giuseppe. Discorso fatto circa la necessita del fortificar de stati o Confini specialmente del Regno di Bohemia, Praga, 1667. Dostupné na internete: http://books.google.sk/books?id=CXtUAAAAcAAJ & printsec=frontcover & hl=sk & source=gbs_ge_summary_r & cad=0#v=onepage & q & f=false. [Citované 10. 08. 2014].

98 Le priagé che Tartati passando la Baga l` anno 1663 a Fraijstatel in Ungaria e Moravia, caggionorono sono fin hoggi irresanabili, e fresche, e questo con proprii occhi ho uisto, mente mi fu conferito il commando militare in Possonia.

99 …real forte, del Nome Leopoldina Nova, l`anno 1665, in ottima forma…

100 KOPČAN, Vojtech – KRAJČOVIČOVÁ, Klára. *Slovensko v tieni polmesiaca*. Bratislava : Vydavateľstvo Osveta, 1983, s. 55-56.

snem, ktorý riešil, okrem iného, otázky súvisiace s povstaním Štefana Bočkaja. Medzitým Bočkajovo vojsko obsadilo celé dnešné Slovensko a približovalo sa k Bratislave. Mestská rada nechala uzavrieť Rybársku a Laurinskú bránu, posilnila stráže a nariadila obyvateľstvu vydržovať vojsko. Obranu mesta a hradu viedol plukovník Mörsberg. Povstalci boli oslabení a dňa 23. júna 1606 bol vo Viedni podpísaný mier.[101]

Ďalšie povstanie proti panovníkovi Ferdinandovi II. viedol Gabriel Betlen, ktorému sa 14. októbra 1619 pomerne ľahko podarilo obsadiť Bratislavu.[102] Pokus dobyť mesto cisárskym vojskom pod vedením generála Dampiera bol neúspešný. Až 7. mája 1621 obsadili mesto cisárske vojská pod vedením generála Bauquoya. Betlen však pritiahol k Bratislave opäť. Svoje delostrelectvo rozložil pri Suchom mýte smerom na Michalskú bránu, v priestore dnešného Námestia SNP a pri Laurinskej bráne. Cisárske vojská donútili Betlena na mierové rokovania v roku 1622 v Mikulove, avšak čoskoro Betlen znova boje obnovil. Až podpísaním Bratislavského mieru v roku 1626 sa povstanie ukončilo.[103]

V rokoch 1663 – 1664 prebehla s Turkami vojna, počas ktorej sa rozšírila turecká moc na Slovensku. Už v roku 1663 sa Turci zmocnili Nových Zámkov, najvýznamnejšej protitureckej pevnosti na Slovensku, Nitry, Levíc a menších opevnení. V tomto období zvýšeného tureckého nebezpečenstva vznikol projekt Giuseppeho Priamiho spočívajúci v premene Bratislavy na modernú protitureckú pevnosť. Vašvárskym mierom z 10. augusta 1664 boli potvrdené cisárske straty v Uhorsku, dohoda ale dovoľovala postaviť pevnosť na pravom brehu Váhu – pevnosť Leopoldov. Ako reakcia na uhorskou šľachtou neprijatý mier bolo sprisahanie Františka Veševeléniho.[104] Odpoveďou panovníka bolo zrušenie uhorskej ústavy, a krajinu spravovalo gubernium. Na Bratislavský hrad prišiel splnomocnený vojenský diktátor vo funkcii uhorského miestodržiteľa Ján Gašpar Ampringen, ktorý z Bratislavy odišiel až v roku 1677.[105]

V roku 1665 vyslali Turci do Viedne poslov, medzi ktorými bol cestovateľ Evliya Čelebi.[106] O Bratislave poznamenal: *„ Vyzerá ako biela doska v tvare mandle. Z jednej strany leží na brehu Dunaja a z druhej strany sa ťahá smerom k Novým Zámkom. Má celkom tritisíc peknych domov pokrytých šindľom a postavených z kameňa, obklopených záhradami a vinicami. Mesto je obohnané tritisíc aršinov dlhým jednostenným múrom a opevnené. Na siedmich miestach má vybudované malé veže. Má spolu tri brány.“*[107]

Turci ohrozovali Bratislavu opäť v roku 1683, ku ktorým sa pridal Imrich Thököly so svojím povstaleckým vojskom. Turecká armáda pokračovala smerom na Viedeň, ku ktorej hradbám prišla dňa 14. júla 1683. Úlohou Thökölyho bolo obsadiť Bratislavu, čo sa mu, z obavy obyvateľov pred násilím, podarilo.[108] Mesto s okolím oslobodil až Karol Lotrinský

---

101 HORVÁTH, LEHOTSKÁ, PLEVA, ref. 4, s. 99.

102 BARTL, Július. Stavovské povstania uhorskej šľachty v 17. a na začiatku 18. storočia v kontexte slovenských dejín. In *Vojenská história*, 2008, roč. 12, č. 2, s. 38. ISSN 1335 – 3314.

103 HORVÁTH, LEHOTSKÁ, PLEVA, ref. 4, s. 100.

104 DANGL, KOPČAN, ref. 87, s. 158-167.

105 HORVÁTH, LEHOTSKÁ, PLEVA, ref. 4, s. 100.

106 Slovenský preklad z diela tureckého cestovateľa: ČELEBI, Evliya. *Kniha ciest*. Preklad Vojtech Kopčan. Bratislava : Tatran, 1978, 328 s.

107 Tamže, s. 304. Pozri tiež: DRENKO, Zoltán. Bratislava v 17. storočí očami tureckého cestovateľa. In *Bratislava. Spisy mestského múzea*, zv. IV, 1969, s. 350.

108 KOPČAN, KRAJČOVIČOVÁ, ref. 100, s. 158.

po porážke Turkov pri Viedni za pomoci poľského kráľa Jána Sobieskeho. Začal sa tak postupný odchod Turkov z Uhorska. V roku 1704 musel princ Eugen Savojský brániť Bratislavu pred povstaleckým vojskom Františka II. Rákociho. Medzitým boli turecké vojská zahnané až k dolnému toku Dunaja. Satumarským mierom z roku 1711 sa skončilo obdobie tureckých výbojov, teda aj jedno z najťažších období v dejinách Bratislavy.[109]

Záťažou pre Bratislavčanov neboli len bezprostredné obliehania a obsadenia, ale aj prítomnosť vojakov, ktorí boli v meste ubytovaní alebo mestom iba prechádzali. Mesto ročne odvádzalo na štátnych daniach 3 000 zlatých, pričom prítomní vojaci vyžadovali rôzne služby. Bratislavská stolica požiadala panovníka, aby odstránil ťarchy a zakázal vojakom predávať víno, pivo a mäso v Bratislave a inde.[110]

Práce na mestskom opevnení v 17. storočí

Podobu mestského opevnenia na začiatku 17. storočia môžeme rekonštruovať na základe medirytiny vydanej v roku 1608 pri príležitosti korunovácie kráľa Mateja.[111] Podhľad na mesto je zachytený z východnej strany. Uprostred mesta je štylizovaný pohľad na korunováciu panovníka v Dóme sv. Martina. Mesto je obkolesené priekopou, ktorá je západne od Michalskej brány suchá. Na tento stav nás upozorňujú dva terče zobrazené v priekope. Na existenciu strelnice v tejto časti priekopy poukazuje Tivadar Ortvay. Poznamenáva, *že sa táto časť nazývala Strelecká priekopa – Schiessgraben*.[112] Michalská brána má podobu, akú nadobudla v závere 16. storočia. Je posilnená o predbránie s padacím mostom. Medzi Michalskou a Laurinskou bránou sú zobrazené dve bašty, akiste Prašná a Mäsiarska. Pozdĺž tejto časti opevnenia sa tiahne parkánový múr, hlavný múr je posilnený vysunutým arkierom. Laurinská brána pôsobí menej pompézne ako Michalská brána. Taktiež je posilnená predbráním s mostom cez priekopu. Nárožia južnej časti opevnenia sú doplnené kruhovými baštami, Pekárska a Obuvnícka, vysunutým kruhovým pôdorysom do priekopy. Uprostred úseku sa nachádza Rybárska brána s mostom ponad priekopu. Západný úsek hradieb nie je na medirytine dostatočne viditeľný.

Z roku 1621/1622 pochádza záznam o obhliadke mestského opevnenia, veží a brán s pokynmi na odstránenie nedostatkov. Súčasťou spisového materiálu sú úpravy o otváraní mestských brán a úpravy o prípravách mesta na obranu.[113] Dňa 23. februára 1621 vydal Betlen vojnový plán, podľa ktorého boli cechy povinné, tak ako to bolo už aj predtým v stredoveku, obsadiť im vyznačené veže a bašty.[114] K tomuto obdobiu sa viaže správa z roku 1623 o zlepšení vyťahovacieho mosta pred bránou (barbakánu) Michalskej brány.[115]

---

[109] HORVÁTH, LEHOTSKÁ, PLEVA, ref. 4, s. 102-103.

[110] KOHÚTOVÁ, Mária. Protiturecká obrana a Bratislavská stolica (2. polovica 17. storočia). In *Studia Historica Tyrnaviensia IV*, 2004, s. 142-143. ISBN 80-8082-005-8.

[111] 20. Korunovácia Mateja v Bratislave. Medirytina J. Holzmülllera. 1608. Kat. 24. In ZÁVADOVÁ, ref. 96.

[112] ORTVAY, Tivadar. *Ulice a námestia Bratislavy. Staré mesto*. Bratislava : PT Marenčin, 2006, s. 12. ISBN 80-89218-12-1. Pozri tiež poznámku č. 6.

[113] AMB. Inventár spisového materiálu VI., L. 30 N. 1-3/G. 12 401.

[114] FAUST, Ovídius. *Zo starých zápisníc mesta Bratislavy*. Bratislava : Universum, 1933, s. 47.

[115] ŠEVČÍKOVÁ, OBUCHOVÁ, ref. 69, s. 13.

V roku 1638 bola M. Merianom[116] vytlačená medirytina *Topografia kráľovského mesta Bratislava, ľudovo Preßburg, Horné Uhorsko voči Dunaju. Situované so susedným hradom, kde je uchovávaná svätá kráľovská uhorská koruna*.[117] Medirytina zachytáva pohľad na Bratislavu zo severu. Západnému úseku hradieb dominuje Vtáčia bašta, ktorá je výrazne vysunutá pred mestský múr. Medzi ňou a Michalskou bránou sú tri bašty. Hradbový múr je bez cimburia, okrem krátkeho úseku medzi Michalskou bránou a jej susednou západnou baštou. Pred Michalskou vežou je vybudovaný barbakán. Úsek hradieb medzi Michalskou a Laurinskou bránou vystihuje hlavný múr s cimburím, posilnený parkanovým múrom a štyrmi baštami. Na vedute je zachytený taktiež pás vonkajšieho opevnenia s dvomi bránami a priekopou. V 17. storočí ťažisko obrany spočívalo práve na vonkajších opevneniach. Historické pramene sa vzťahujú na ich opravu a údržbu.[118]

Veduta mesta z roku 1638 sa stala, na základe podobnosti, zrejme predlohou na zobrazenie Bratislavy, ktoré nachádzame na mape z roku 1663.[119] Mapa znázorňuje *mestá a opevnenia okupované Turkami*, zároveň označuje *mestá kresťanov*.[120]

S priekopníckym projektom opevnenia Bratislavy vystúpil Giuseppe Priami v roku 1663,[121] v tom čase ako vojenský veliteľ Bratislavy.[122] Na medirytine je mesto zobrazené z juhu spolu s Dunajom a časťou pravého brehu rieky. Podrobná legenda určuje 22 častí označených písmenami A-W. Výšinu s hradnou budovou, ktorej brána mala byť prístupná mostom (A,B),[123] projektoval ako citadelu. Vnútorné opevnenie malo mať obdĺžnikový tvar so štyrmi bolverkami na rohoch (C).[124] Opevnenie bolo posilnené tzv. polmesačnou hradbou (hradba nazvaná podľa tvaru polmesiaca, tal. mezza luna, bola umiestnená v priekope pred hrotom bastiónu)[125], ktorá je na medirytine zobrazená zo západnej, južnej a východnej strany (D).[126] Okolo obvodu hradného návršia projektoval systém rohových hradieb – hornwerk (E).[127] Nižšia západná plošina hradného vrchu mala byť zabezpečená proti západu korun-

[116] Archontologia cosmica, sive imperiorum, regnorum, principatuum, rerumque publicarum omnium per totum terrarum orbem commentarii luculentissimi- opera et studio Jo. Ludovici Gotofredi, qui eos primo gallice per D.T.V.Y. conscriptos- Pierre d'Avity. Franccfurti : Matthaei Merian,1638, s. 389.

[117] Topographia regiae liberaeq civitatis Posoniensis, vulgo Preßburg, Hungariae superioris ad Danubium. Sita cum adiacenti castro, ubi sacra regni Hungariae corona conservatur.

[118] ŠEVČÍKOVÁ, OBUCHOVÁ, ref. 69, s. 13.

[119] AMB. Zbierka mám a plánov. Mapa č. 359.

[120] Oppida omnia et propugnacula hoc signo notata a Turcis occupata sunt. Christianorum autem urbes hac nota.

[121] Eigentlicher Grundriss der Statt und Königlicher Residenz-Schloss Presburg, wie dieselben A 1663 zu Fortificieren angegebenworden Dürch Herrn Joseph Priami Freihern und der Zeit Ihre Röm. Kais. Maj. Commendanten daselbsten. Medirytina L. Schnitzera bola súčasťou výstavy Bratislavský hrad na grafikách od 19. 05. 2012 do 31. 12. 2013 v Historickom múzeu SNM. Publikované v: ZÁVADOVÁ, ref. 96, grafika č. 29. ŠEVČÍKOVÁ, Mestské opevnenie, ref. 8, s. 27 a i.

[122] Il commando militare in Possonia, pozri poznámku č. 98.

[123] Das Königl. Schloßes. Presspurg gebew. Schloß Thor und Brucken.

[124] Newe bollwerck zu mache.

[125] Pozri Slovník vybraných termínov: http://komarno.sk/content/necarte/svk/slovnik_vybranych_terminov.htm. [Citované 10. 08. 2014].

[126] Newe halbe Monde.

[127] Newe hornwerck umb den umb kreiß.

nou hradbou, tzv. kronwerk, pozostávajúcou z jedného stredného a dvoch polobastiónov zriadených na krídlach kurtíny (F).[128] Flankovacia plocha s kurtínou bola projektovaná pri širokom a hlbokom západnom údolí. Priestor bol určený na defenzívu a zadržanie nepriateľa na nejaký čas (G,H).[129] Ponad západné údolie mal prechádzať most dlhý 100 *schue*.[130] Vstup na most mala brániť na druhej strane údolia polmesačná hradba (I,K).[131] Priestor pod hradom, približne oblasť osád Vydrica a Zuckermandel, ktoré sú na pláne znázornené ako prázdne plochy, teda Priami rátal s ich asanáciou, mali byť opevnené šiancami s *uzavretím Dunaja* (L).[132] Z archeologických výskumov vieme, že už v 17. storočí sa v tomto priestore na pobrežnom pásme Dunaja uskutočnili terénne úpravy, navážky.[133]

Priami ponechal okolo mesta staré hradby so štyrmi bránami a mestskou priekopou (N, O, P).[134] V južnej priekope projektoval útočné bašty alebo kaponiéry, ktoré by slúžili na obranu priekopy. Jedna z nich je vyznačená pred Obuvníckou baštou, ďalšie dve po stranách Rybárskej brány (♀).[135] Pozdĺž priekopy projektoval osem šiancov či ravelínov; na nárožiach, po stranách Rybárskej brány, oproti Michalskej bráne a pri Laurinskej bráne. Priekopa mala byť zaobstaraná kontreskarpou (Q).[136] Okolo mesta chcel Priami vybudovať široký oblúk novej línie bastiónov a kurtín s priekopou a kontreskarpou napojený na hradnú citadelu (R,S).[137]

Zabezpečený mal byť taktiež priestor dostupný loďkovým mostom (M).[138] Na ľavej strane Dunaja mali realizovať nové *vonkajšie hradby* (T).[139] Vyústenie mosta na pravom brehu rieky bolo chránené šiancom, vonkajšou hradbou a priekopou s eskarpou (V,W).[140]

Priamiho návrh spočíval v premenení Bratislavy na modernú pevnosť 17. storočia. Projekt rátal s asanáciou budov z priestoru medzi novým a starým opevnením mesta, ako aj z predpolia nového opevnenia, v priestore vtedajších predmestí. Každý takýto objekt bol potenciálnym záchytným bodom útočníka. Rozsiahle práce boli finančne a časovo veľmi náročné. Keď veliteľ mesta generál Strozzi chcel začať s búraním, obyvateľstvo sa vzbúrilo a celú akciu prekazilo.[141] Priamiho projekt sa nerealizoval, veď už v roku 1664 cisárske vojská dobyli od Turkov Nitru a Levice a 10. augusta 1664 bol vo Vasvári uzavretý mier na dvadsať rokov.[142] Za takéhoto stavu sa mohol Priamiho projekt javiť ako zbytočný.

Vasvárskym mierom sa však turecká hrozba neskončila. Dňa 4. júna 1667 Marcus

---

128 Ein Cronewerck auff den berg gegen Abendt.

129 Flanc: Facie und ein Cortin einen braitten tieffen thal zu defendieren den feindt ein zeitlang auff zu halten. Die tiffe braitter thal.

130 Zrejme myslí Schuh, teda Fuß – stopa. 1 stopa je približne 0,3 m.

131 Ein brucke in 100 schue lang über den Thal. Ein halber Mond seiten des thalß die brucken zu belecken.

132 Schanzen Schloß und Thonaw zu schließen.

133 OBUCHOVÁ, Viera. *Príbehy z dejín Bratislavy*. Bratislava : PT Marenčin, 2013, s. 190. ISBN 978-80-8114-312-0.

134 Alt Statt Maur, die Thoren, die Statt graben.

135 Berenbasten oder Caponierer.

136 Newe angefangene schanzen oder Ravelin grabe sambt Contrascarpa.

137 Newe Real benckhe zu machen. Real graben und Contrascarpa.

138 Die schiff bruckhe.

139 Newe außenwerckhe.

140 Schanz über die Thonaw. Außenwercken graben und Scarpa.

141 HORVÁTH, LEHOTSKÁ, PLEVA, ref. 4, s. 126.

142 KOPČAN, ref. 29, s. 141-142.

Antonius Gaffor à Paar informuje Štefana Petróczyho o mocenských snahách Turkov. Mimo iného píše: *„Prešporčania obavaje se Turka mesto i predmestie pevnia mury i bašty spravuji. “*[143]

V roku 1668 napísal Bratislavskej stolici Leopold I. Oznamoval, že cez stolicu pôjde na východ vojsko, ktoré treba živiť. Aby obyvateľstvo bolo v bezpečí pred Turkami, odporučil opevniť sídla, mestečká a dediny ohradiť múrmi.[144]

Nové opevnenia boli realizované na hrade; juhozápadná časť s Leopoldovou bránou postavenou v roku 1674.[145] V 70. rokoch 16. storočia nechal generál Strozzi postaviť brány s bastiónmi v palisádach na Špitálskom a Schöndorfskom predmestí.[146] V priestore dnešného Kollárovho námestia stál bastión ešte začiatkom 20. storočia, na čo poukazuje fotografia.[147] Tivadar Ortvay o priestore vtedajšieho Obilného trhu poznamenal: *„Voľakedy sa námestie nachádzalo za vonkajším mestským opevnením. Časť starých múrov vidieť dodnes, v susedstve vážnice siahajú až na trhovisko. “*[148]

Od konca 17. storočia sa mesto stavebne rozvíjalo v plnej miere. V roku 1687 napísal Jacobus Tollius vo svojom cestopise: *„Priekopy mesta sú močaristé, veže sa rozpadávajú, v priebehu storočia slúžia už ako núdzové byty, prerážajú sa na nich okná… “*[149] Chátrajúce hradby začínali byť skôr prekážkou ako nevyhnutnosťou. Matej Bel v 30. rokoch 18. storočia v diele Notície o bratislavských hradbách poznamenal: *„Hradby, ktoré pozostávajú, ako sme už povedali, z dvojitého múru sa pomaly starobou rozpadávajú, ba na nejakom mieste možno vidieť aj to, že sú prerezané oknami, a to v tých končinách, kde sú k hradbám pristavané meštianske domy. Ináč tu i tam sú pooblepované spôsobilými malými dvorcami, ba aj vežatými pevnôstkami. Okolo vedie do nerovnakej hĺbky vykopaná priekopa, pretože smerom na sever a západ je hlbšia a suchá, smerom na juh a východ je chatrnejšia a močaristá. “*[150]

Z roku 1735 pochádza plán regulácie priekopy Rybárskej brány.[151] Na dne priekopy bol vybudovaný murovaný *kanál na odtok dažďovej vody*.[152] Rybárska brána prešla úpravou v 50. rokoch. Dňa 25. júna 1754 gróf Leopold Nádasdy upozornil, *aby boli urýchlené práce na Rybárskej bráne a priekope*.[153] Z rovnakého roku pochádza vyúčtovanie za práce na mestských priekopách.[154] Na existenciu kanála v južnej priekope Laurinskej brány nás upozorňuje mapa *Peripheria circa Portam Laurentiam*[155] z 18. storočia.[156]

---

143 HORVÁTH, Pavel (ed.). *Rabovali Turci…Výber z kroník a listov zo 16. a 17. storočia*. Bratislava : Tatran, 1972, s. 202, list č. 56 zo 4. júna 1667.

144 KOHÚTOVÁ, ref. 110, s. 141.

145 Nápis na bráne s datovaním MDC / LXXIIII. Pozri ORŠULOVÁ, ref. 16, s. 18.

146 ŠEVČÍKOVÁ, OBUCHOVÁ, ref. 69, s. 13.

147 ORTVAY, Tivadar. *Ulice a námestia Bratislavy. Ferdinandovo mesto*. Bratislava : PT Marenčin, 2004, s. 133. ISBN 80-88912-44-X.

148 Tamže, s. 134.

149 ŠEVČÍKOVÁ, Pamiatková obnova, ref. 26, s. 11.

150 *Bratislava Mateja Bela*, ref. 31, s. 117-118.

151 Momentálne je plán v AMB nedostupný. Plán bol publikovaný v: MUSILOVÁ, HORANSKÝ, ref. 24, s. 41. Pozri tiež: HANÁK, Jozef – KOPUNCOVÁ, Barbora. *Prešporské opevnenia*. Bratislava : PT Marenčin, 2007, s. 119. ISBN 978-80-89218-53-0.

152 …deducitur quomodo Canalis…in quem exitus aqua plluvialis…

153 AMB, listina č. 10 350.

154 AMB, Inventár spisového materiálu VI., č. 15 605.

155 Okolie Laurinskej brány.

156 AMB, Zbierka máp a plánov, mapa č. 1090. Pozri tiež mapa č. 1099.

V roku 1758 bola ukončená obnova Michalskej brány. O rekonštrukcii informuje zdobená baroková olovená kartuša s nápisom:

Regnate Maria Theresia Avgvsta	Za vlády Márie Terézie
Senatus Populusqve Posoniensis	Senát a ľud Bratislavy
Renovavit	Obnovil
MDCCLVIII.	1758.

Michalská brána tak získala svoju finálnu barokovú podobu, ako ju poznáme dnes.

Na nariadenie Márie Terézie sa uskutočnila v roku 1775 veľká regulácia mesta podľa projektu F. A. Hillebrandta. Hradby na východnej a južnej strane boli spolu s bránami zbúrané, priekopy zasypané a na ich miestach boli vystavané nové domy. Počas 19. storočia boli zbúrané vonkajšie opevnenia, čím bolo staré mesto prepojené so svojím predmestím do jedného celku.[157]

Obrázková príloha

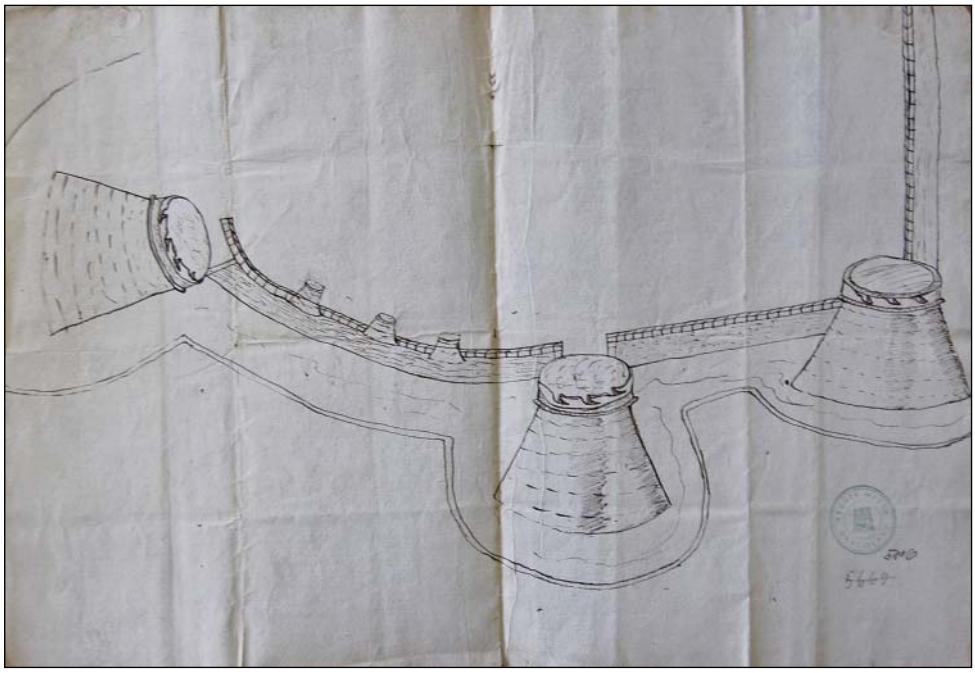

1. Nákres opevnenia s tromi vysunutými baštami. AMB, listina č. 5116.

[157] ŠEVČÍKOVÁ, Mestské opevnenie, ref. 8, s. 31.

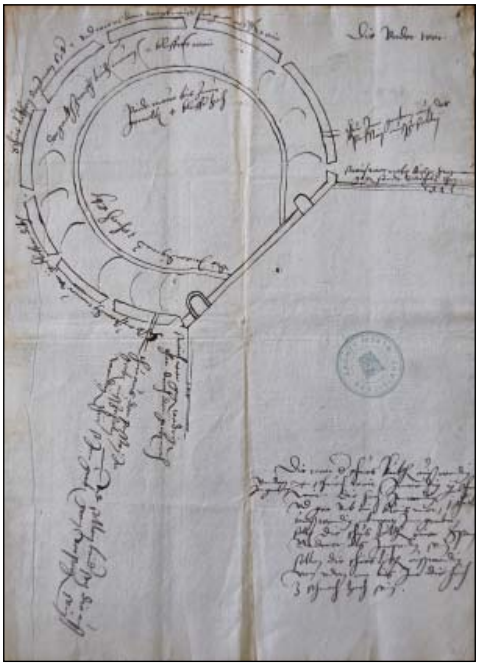

2. Nákres bašty s technickým popisom. AMB, listina č. 5116.

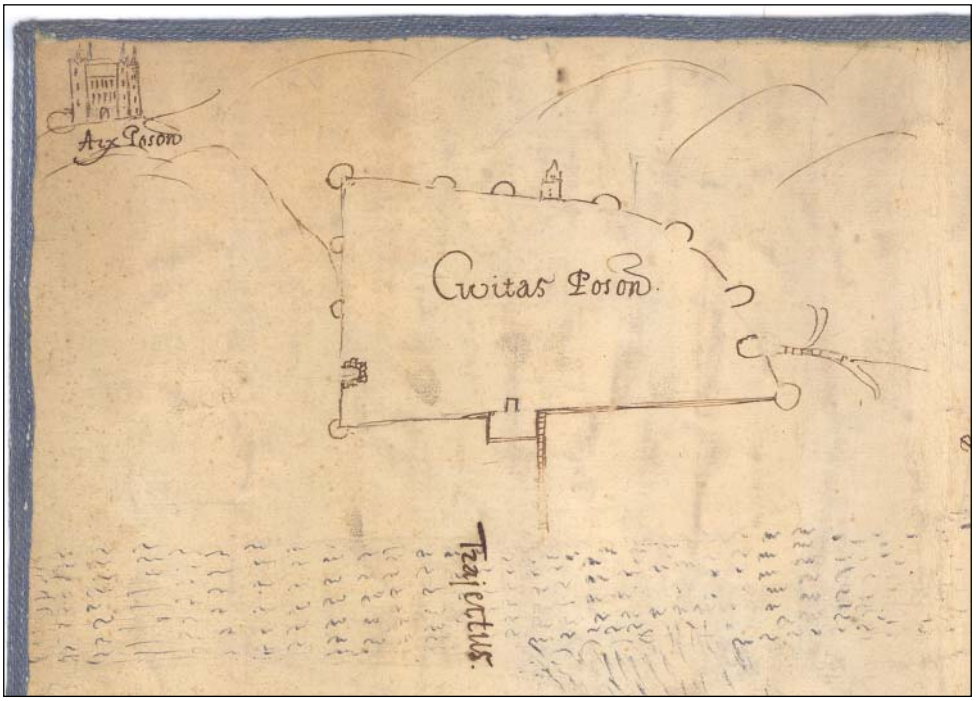

3. Mapa z roku 1685 zachytáva mestské hradby, bašty a brány. Zbierka máp a plánov AMB, mapa č. 1017.

4. Veduta Bratislavy na mape z roku 1663. Zbierka máp a plánov AMB, mapa č. 359

5. Priamiho opevnenie Bratislavy z roku 1663. Medirytina L. Schnitzera bola súčasťou výstavy Bratislavský hrad na grafikách od 19. 05. 2012 do 31. 12. 2013 v Historickom múzeu SNM – foto Juraj Kucharík. Publikované v: ZÁVADOVÁ, Katarína. Verný a pravý obraz slovenských miest a hradov ako ich znázornili rytci a ilustrátori v XVI., XVII. a XVIII. storočí. grafika č. 29, ŠEVČÍKOVÁ, Zuzana. Mestské opevnenie Bratislavy, s. 27 a i.

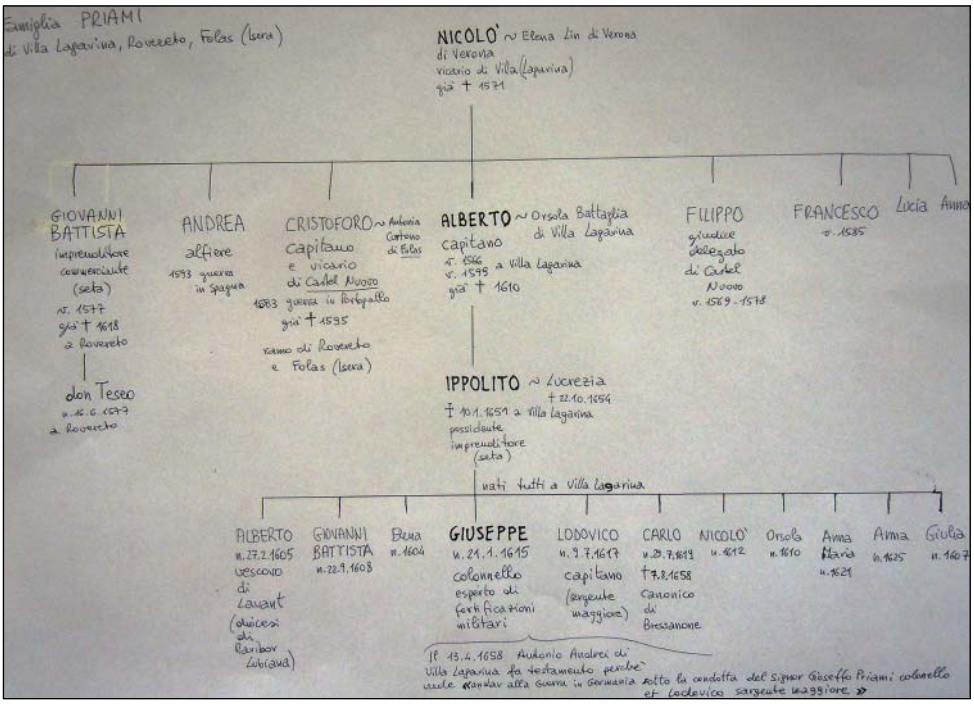

6. Rodokmeň rodiny Priami. Vytvoril Roberto Adami na základe matrík z Villa Lagarina, Rovereto, Isera a Archivio di Stato di Trento.

7. Zachovaný západný úsek mestských hradieb s Vtáčou baštou.
Foto: Juraj Kucharík, 2014.

8. Okolie Laurinskej brány na mape z 18. storočia. AMB, Zbierka máp a plánov, mapa č. 1090

J. KUCHARÍK: AUSGEWÄHLTE ASPEKTE DER VERTEIDIGUNG GEGEN DIE TÜRKENBELAGERUNG PRESSBURGS MIT BESONDERER BERÜCKSICHTIGUNG DER STADTBEFESTIGUNG

Die Verteidigung Königreich Ungarns während der Türkenbelagerung nahm mehrere bauliche Veränderungen der Burgen und Befestigungen in Anspruch. Mit der Zeit gerieten die Stadtbefestigungen, wie z. B. große städtische Festungen in den Vordergrund. In die Dienste des Habsburger Kaiserhofs wurden einige ausländischen Baumeister, hauptsächlich aus der Apenninischen Halbinsel, gestellt. Der vorliegende Beitrag dokumentiert diesen historischen Zeitraum am Beispiel Preßburgs.

In der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts wurden an der Preßburger Stadtbefestigung zahlreiche umfangreiche Umbauten durchgeführt, die anhand bisher unveröffentlichter Archivquellen dokumentiert werden. Besondere Aufmerksamkeit wird dem Konzept des Architekten Georg de Spatio aus dem Jahre 1531 und den Aufzeichnungen des Preßburger Stadtrates betreffend Stand der Stadtbefestigung aus dem darauffolgenden Jahr gewidmet. Mit 1540 wird ein Brief datiert, in dem der Baumeister

Hanns Furstennauer seine Dienste an die Stadt Preßburg angeboten hatte. Die hauptsächlich durch das Archivstudium erlangten Kenntnisse werden in Zusammenhang gebracht mit den Ergebnissen archäologischen, architektonischen und kunsthistorischen Forschungen, die in den 70. Jahren des 20. Jahrhunderts in der Umgebung des Michaelertors (Michalská brána) durchgeführt wurden. Die auf die Verteidigung fokussierte Tätigkeit der Stadt wird anhand der Bestimmungen des Preßburger Stadtrates und des österreichischen Kaiserhofs dargestellt, insbesondere wird die Verordnung des Kaisers Ferdinand I. näher erläutert.

Die Bauarbeiten an der Preßburger Stadtbefestigung wurden im 17. Jahrhundert fortgesetzt. Die Gefahren mehrten sich, als zu der andauernden Türkenbelagerung die antihabsburgischen Aufstände dazukamen. Der Stand der Stadtbefestigung wird vor allem am Beispiel der Veduten dokumentiert. Besondere Aufmerksamkeit wird dem Architekten Giuseppe Priami gewidmet; seinem Bauprojekt aus dem Jahre 1663 schwebte der Gedanke vor, Preßburg in eine moderne Festung umzuwandeln. Das Baukonzept von Priami wird anhand des Kupferstichs von L. Schnitzer dargestellt. Es werden 22 Punkte der auf Altdeutsch verfassten Legende des Kupferstichs ausführlich analysiert, die eine konkretere Vorstellung über Details des Bauprojekts von Priami ermöglichen. Das schriftliche Lebenswerk Priamis wurde zusammengestellt anhand von Unterlagen, die von Museo Civico di Rovereto, bzw. aus der Biblioteche Comunali di Volano e Villa Lagarina erworben werden konnten. Priami wird die Autorenschaft des Nachschlagewerks aus dem Jahre 1667 zugeschrieben unter dem Titel „Diskurs über die Notwendigkeit der Befestigung der Staaten und der Grenzen, insbesondere Königreich Böhmens“, zugeschrieben.

Der Schwerpunkt des letzten Teils des Beitrags liegt auf der Wende des 17. und 18. Jahrhunderts. Diese Periode gilt als die Zeit des allmählichen Niedergangs und der stufenweisen Auflösung von Stadtbefestigungen. Trotz dieser Tendenzen wurden gegen Hälfte des 18. Jahrhunderts in Preßburg das Fischertor und das Michaelertor umgebaut.

VYPUKNUTIE PRVEJ SVETOVEJ VOJNY: PRÍČINY A ZÁMIENKY

DUŠAN **KOVÁČ**

KOVÁČ, D.: The Outbreak of World War 1: Causes and Pretences. Vojenská história, 4, 18, 2014, pp 29-53, Bratislava.
In his analysis, the author of the paper based his work prevailingly on the interpretation of development and causes of the events connected with the World War 1 published in the voluminous work of the Australian historian and professor at Cambridge University, Christopher Clark: *The Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1914*. This work, mostly dedicated to German history, after the English and German edition got also published in Czech language. The book attracted interest among historians as well as general public and media, especially in Germany. As one of the main causes of this interest, the author of the study considers the fact that Clark does not deny the guilt of Germany in launching the War but at the same time blames all participating countries, thereby speaking to the German nationalism. In reference to Clark's conclusions, the author of the study closely monitors the problems regarding interpretation of the outbreak of the War by C. Clark as well as other leading experts on the issue (especially the English, German or Austrian ones). He also deals with the imperial goals of the powers involved in the War, evaluating the discussion on the war goals of these countries, evaluating the interconnection and continuity of the nationalism development with war plans of the participants and questions of political thinking resulting into the "national state" idea. Pointing out to the chain of conflicts leading to the increase of international tension and armament in the last decade preceding the Sarajevo assassination and their brief analysis, the historian Kováč argues with the line of authors who assert that the war outburst unexpectedly without anyone in Europe anticipating it. In the final sections of the study, he manages to persuasively disprove several of Clark's thesis on the so called "Balkan origin of the War", pointing out to the diplomatic game of the powers during the July crisis and documents the share of Austria-Hungary and Germany in the launch of the War.
Military History. Europe. World War 1 – Causes and Pretences.

Problémy interpretácie

Sté výročie vypuknutia prvej svetovej vojny podnietilo opäť, po určitom čase, diskusie, a nielen odborné, o príčinách vzniku vojny. Opäť sa kladú otázky, či vojna bola nevyhnutná, či sa jej nedalo predísť, hovorí a píše sa o zlyhaní diplomacie. Pri „zlyhaní diplomacie" sa často objavuje bežný laický omyl, ktorý by sa azda v odbornej literatúre nemal vyskytovať:

totiž, že zatiaľ čo úlohou vojakov je viesť vojnu, úlohou diplomacie je vojne zabrániť. Je jasné, že tomu tak nikdy nebolo a dodnes tomu tak nie je. Diskusia o vine za vojnu, ktorej priame obete na životoch sa vyčíslili na 10 miliónov, a ďalšie obete na zdraví, majetku a pod. predstavujú dovtedy nebývalé čísla, sa začala už na mierových rokovaniach v parížskych predmestiach. V článkoch 227 – 230 sa hovorilo o vojnových zločinoch, ktoré sa potom v článku 231 definovali tak, že Nemecko je jediným vinníkom za vypuknutie svetovej vojny. Už počas mierových rokovaní sa nemecká delegácia pokúšala protestovať proti takému definovaniu nemeckej viny s tým, že je to nezlučiteľné s cťou nemeckého národa.[1] Mierová konferencia nemecké protesty nebrala do úvahy. V povojnovom Nemecku sa v spoločnosti tieto články Versailleskej mierovej zmluvy vnímali veľmi senzitívne a boli predmetom diskusií viac ako katastrofálne reparačné ustanovenia. Bolo jasné, že nemecká spoločnosť, formovaná nacionalistickou predvojnovou propagandou, nebola schopná ani minimálnej sebareflexie. Situácia sa čiastočne zmenila po druhej svetovej vojne, keď najprv Karl Jasspers s morálnou naliehavosťou nastolil pred spoločnosť otázku viny[2], tentoraz išlo o vinu za nacistické zločiny, ale pre nemeckú spoločnosť to bola aj výzva na prehodnotenie úlohy Nemecka v dejinách celého 20. storočia. Bola to výzva vyrovnať sa s minulosťou i s vlastným nacionalizmom. Nebolo to ľahké. V 60. rokoch 20. storočia rozčeril hladinu nemeckej verejnej mienky hamburský historik Fritz Fischer, ktorý svojimi dvoma publikáciami urobil rozhodný krok v nemeckej historiografii na vyrovnanie sa s vinou za prvú svetovú vojnu.[3] Fischerove knihy postavené na dôkladnom štúdiu, predovšetkým nemeckých archívov, na ich kritickej analýze a precíznej argumentácii, prijala iba časť odbornej verejnosti, Fischer bol však okamžite vystavený tvrdej kritike. Vznikol vleklý spor známy ako Fischer-Kontroverse. Tento spor už nie je v spoločnosti natoľko známy, nakoľko neskorší tzv. Historikerstreit z 80. rokov 20. storočia, týkajúci sa holokaustu, ho medzitým zatienil, ale storočnica vypuknutia prvej svetovej vojny predsa len oživila aj historickú pamäť spoločnosti na vtedy veľmi tvrdý súboj argumentov.

Otázka viny za rozpútanie prvej svetovej vojny tak má od samého začiatku charakter zápasu o nemecký podiel na rozpútaní svetovej vojny. V menšej miere a aj menej dramaticky prebehla podobná diskusia aj v rakúskej historiografii, absentovala a absentuje v maďarskej historiografii, kde sa dodnes argumentuje počiatočným odmietaním vojny zo strany uhorského ministerského predsedu Istvána Tiszu. V historiografii niekdajších dohodových štátov bola otázka podielu viny Dohody na vojne na okraji záujmu. Svojráznu výnimku tvorila sovietska historiografia, ktorá vychádzala z Leninovho hodnotenia vojny ako boja o nové rozdelenie sveta.

Roku 2012 sa objavila kniha austrálskeho historika Christophera Clarca *Sleepwalkers*.[4] Kniha, keďže sa už blížila storočnica vypuknutia vojny, vyvolala záujem a čoskoro sa stala

---

[1] MICHAELIS, H. – SCHRAEPLER, E. und SCHEEL, G. (eds.) *Ursachen und Folgen. Vom deutschen Zusammenbruch 1918 und 1945 bis zur staatlichen Neuordnung Deutschalnds in der Gegenwart*, zv.III. Berlin 1958, s. 373-384, 386-388.

[2] JASPERS, Karl. *Die Schuldfrage*. München 1946.

[3] FISCHER, Fritz. *Griff nach der Weltmacht. Die Kriegsziel Politik des Kaiserlichen Deutschlands*, Düsseldorf 1961; FISCHER, Fritz. *Krieg der Illusionen. Die deutsche Politiik 1911 bis 1914*. Düsseldorf 1969.

[4] CLARC, Cristopher. *Sleepwalkers. How Europe went to War in 1914*. London 2012. ISBN 9780061146657. Roku 2014 vyšla aj v českom preklade (*Náměsíčníci. Jak Evropa v roce 1914 dospěla k válce,* Praha : BB/art 2014.ISBN 978-80-746-461-3). V ďalšom citujem český preklad.

takmer knižným bestsellerom. Prirodzene, vzhľadom na autorovu argumentáciu, bola okamžite preložená do nemčiny, a v nemeckých médiách sa dostalo Clarcovi neobvykle veľa priestoru. Dôvod tejto popularity je v tom, že Clarc po čase oslovil nemecký nacionalizmus, ktorý po doznení „Historikerstreitu" bol už roky, pokiaľ ide o historické tímy, v útlme. Clarc síce nepopiera úplne nemeckú vinu na rozpútaní vojny, ale túto vinu takpovediac rozriedil tým, že z vyvolania vojny obviňuje všetky zúčastnené štáty, teda politikov a vojakov v týchto štátoch. Táto jeho koncepcia je pochybná z morálneho hľadiska, pretože na rovnakú úroveň kladie agresora a jeho obeť. Teda napadnuté Srbsko a agresor Rakúsko-Uhorsko sú rovnakí „námesačníci". Rovnako napadnuté Francúzsko a Belgicko je na rovnakej úrovni zodpovednosti ako agresor Nemecko. Z morálneho hľadiska je najpochybnejší titul knihy, pretože námesačníci, ako je známe, sú chorí ľudia, ktorí nezodpovedajú za svoje skutky. Takže koniec-koncov o vine vlastne je zbytočné diskutovať. V Clarckovej argumentácii sa objavuje pozoruhodný termín, že na udalosti sa treba pozrieť z celoeurópskeho hľadiska, alebo ako sa presnejšie vyjadril, že vojna bola plodom spoločnej politickej kultúry[5]. Autor nedefinuje, čo tým vlastne myslí, je to termín v historickom kontexte neostrý, až nezrozumiteľný, ale čitateľovi ako keby našepkával: celá Európa má svoj podiel viny. Clarc tvrdí, že nepíše o otázke viny, ale iba o tom, ako postupne udalosti k vojne priviedli.[6] Obišiel teda túto otázku, ako keby nebola dôležitá.

Okrem morálneho hľadiska, ktoré sa mnohým môže zdať „prokurátorským," a to dnes už nie je v móde, je tu aj iný problém. Je to problém narábania s dokumentmi. Clarc ich nazhromaždil obdivuhodne veľa.[7] Problém je však v tom, že medzi nimi takmer nediferencuje. Dokumenty prvoradej vážnosti radí voľne vedľa dokumentov, ktoré sú evidentne perfídnou diplomatickou hrou zameranou na „oklamanie verejnosti". A tak autor pri líčení udalostí si často aj protirečí. A aby tých protirečení nebolo veľa, tak sa dosť často vyhýba domysleniu zmyslu niektorých dokumentov a vyhlásení. V tej knihe teda možno nájsť všeličo. Aj pokiaľ ide o samotných „námesačníkov", Clarc o nich píše, ale inde ich zase popiera a pojednáva o motívoch ľudí zúčastnených na medzinárodnom dianí: „ *Prečo sa muži, ktorých rozhodnutia viedli k vojne, správali tak a videli veci takto ako to bolo v roku 1914*?"[8] Takže kniha potom je aj o „uvedomelých námesačníkoch". Je pochopiteľné, že po sto rokoch sa medzi historikmi, ale vôbec aj vo verejnosti, objavujú tendencie revidovať doterajšiu historiografiu a priniesť nové pohľady, nové hodnotenia. Je to, samozrejme, legitímna snaha, ale v profesionálnej historiografii musí byť podložená solídnou argumentáciou, čo je už trocha zložitejšie. Snaha o originálnosť niekedy vyznieva zvláštne. Sean Mc Meeking v svojej knihe *July 19149* síce tvrdí, že on iba prináša materiál a necháva čitateľa, nech sa sám orientuje v historickom materiáli, čo je tak trocha ošúchaný druh alibizmu, ale na druhej strane tvrdí, že Nemci začali vojnu s tým, že ju prehrajú, čo je téma, ktorú možno len ťažko vyargumentovať.

Doteraz najkoncepčnejšou odpoveďou na Clarcovu knihu je ešte rozsiahlejšia publikácia britskej historičky Margaret MacMillanovej *The War That Ended Peace.*[10] Aj táto kniha

---

5 Tamže, s. 560.

6 Tamže, s. 558.

7 Je ale nepochopiteľné, že v najdôležitejšom archíve, kde sú mnohé podstatné dokumenty, teda v Deutsches Bundesarchive, nebádal.

8 CLARC, ref. 4, s. 28.

9 McMEEKING, Sean. *July 1914. Countdown to War*. New York 2013. ISBN 10 0465031455.

10 MAC MILLAN, Margaret. *The War That Ended Peace. The Road to 1914*. London 2013, paperback edition 2014. ISBN 978 1 84668 273 5.

poskytuje širokú panorámu udalostí od začiatku 20. storočia. Udalosti tu však tvoria nie síce jednoduchý, ale celkom zreteľný kontext, pričom najdôležitejšie udalosti sa dostali do popredia a na nich je postavená kostra diela. MacMillanová je vedená snahou dopátrať sa ako táto vojna vznikla a vôbec, ako vojny v dejinách vznikajú. Nielen kvôli tomu, aby sme dôkladne poznali historický kontext, ale aj kvôli tomu, aby sme mohli vojnám zabrániť.[11]Blížiace sa sté výročie vzniku vojny inšpirovalo mnohých historikov, takže všetky publikácie je náročné obsiahnuť. Veľa publikácií sa venuje predovšetkým tzv. novým témam: vplyvu vojny na život v zázemí, každodennosti na fronte i v zázemí, problémom vojnových zajatcov, otázke postavenia žien a detí počas vojny. Ak sa koncentrujeme na otázku príčin vzniku vojny a na jej rozpútanie, potom z viacerých publikácií treba spomenúť ešte knihu rakúskeho historika Manfrieda Rauchensteinera *Der Erste Weltkrieg und das Ende der Habsburgermonarchie 1914 – 1918.*[12] Ide o prepracovanú a podstatne rozšírenú knihu, ktorá vyšla roku 1993 pod názvom *Das Tod des Doppeladlers. Österreich-Ungarn und das Erste Weltkrieg.* Prevažne z pozície Rakúsko-Uhorska napísaná kniha podáva detailný pohľad na proces rozhodovania a vyvracia akékoľvek pochybnosti o tom, že vo Viedni mohli uvažovať o lokálnej vojne. Od začiatku bolo jasné, že ak sa začne vojna, bude to „veľká vojna". „*Gott sei Dank, das ist der große Krieg!*" (Vďaka Bohu, je to veľká vojna!) – tak nazval Rauchensteiner piatu kapitolu svojej knihy.[13]

Imperiálne ciele veľmocí

Niet pochybnosti o tom, že všetky na vojne zúčastnené štáty mali pred vypuknutím vojny svoje imperiálne ciele. V tom čase najväčšia svetová imperiálna veľmoc, ktorá dominovala na svetových moriach, Veľká Británia, bola v tomto ohľade paradoxne „najskromnejšia". Je to iba zdanlivý paradox, pretože v Londýne sa cítili byť uspokojení so svojím rozsiahlym impériom a neusilovali sa o ďalšie teritoriálne zisky. Na začiatku storočia v krutej búrskej vojne pokorili odbojných Búrov v Južnej Afrike a britská zahraničná politika sa zameriavala predovšetkým na konzervovanie tejto britskej veľmocenskej pozície. Rovnako vojenská a diplomatická porážka Francúzska po bitke pri sudánskej Fachode na konci 19. storočia viedla k uspokojeniu britských ambícií, nakoľko vo Francúzsku napokon zvíťazila realistická politická línia, ktorá viedla k zblíženiu Francúzska a Veľkej Británie a vytvoreniu Dohody (Entente cordiale). Tým sa veľká Británia cítila zabezpečená aj pred hrozbou, ktorá vyplývala z tradičnej anglicko-francúzskej rivality. Znepokojujúci pre britskú politiku však bol mocenský vzrast Nemecka na európskom kontinente a, predovšetkým, nemecké námorné zbrojenie, ktoré ohrozovalo britské imperiálne a koloniálne pozície. V Londýne sledovali s určitými obavami systematické budovanie nemeckého vojnového loďstva organizované Alfredom von Tirpitzom, ale v lete 1914 ešte britská politika nevidela toto nebezpečenstvo natoľko dramaticky, aby kvôli tomu organizovala proti Nemecku preventívnu vojnu. Prevládla tu skôr stratégia zbližovania s Nemeckom, a tým aj eliminovania potenciálneho nebezpečenstva.[14]

---

[11] „We need to think carefully about how wars can happen and about how we can maintain the peace." S. XXII. Zaujímavé na jej knihe je, že nie je vôbec postavená na pôvodnom archívnom výskume.

[12] RAUCHENSTEINER, Manfred. *Der Erste Weltkrieg und das Ende der Habsburgermonarchie 1914 – 1918*. Wien – Köln – Weimar 2013. ISBN 978-3-205-78283-4.

[13] Tamže, s. 163-202.

[14] Pozri MAC MILLAN, ref. 10; Tiež FRENCH, David. *British Strategy and war aims 1914 – 1918*.

Vo Francúzsku sa v pamäti generácií stále uchovávala ponižujúca porážka v prusko-francúzskej vojne z roku 1870 a, predovšetkým, Ottom von Bismarckom inscenovaná korunovácia nemeckého cisára v zrkadlovej sieni zámku Versailles. Revanš za toto poníženie a snaha o prinavrátenie Alsaska-Lotrinska, ktoré Nemecko v tejto vojne zabralo Francúzsku – to boli nepochybne plány, ktoré boli živé vo francúzskej spoločnosti aj napriek výmene generácií. Francúzsko sa však obávalo novej vojny s Nemeckom, vzhľadom na vojenskú a ekonomickú silu Nemecka. To bol, nepochybne, dôvod na zbliženie s cárskym Ruskom roku 1894 a napokon aj vytvorenie Dohody s Veľkou Britániou. Francúzsko sa pripravovalo na vojnu s Nemeckom a hľadalo si preto silných spojencov. Francúzsky prezident Raymond Poincaré, rodený Lotriňan, ktorý zažil nemeckú okupáciu Lotrinska, bol známy svojím protinemeckým resentimentom. Jeho návšteva Ruska tesne pred vypuknutím vojny bola demonštráciou francúzsko-ruského spojenectva, ktoré malo demonštrovať odhodlanie nepripustiť ďalšie nemecké výboje v Európe, ale v tom čase nebolo ešte ani Francúzsko ani Rusko pripravené začať vojnový konflikt s Nemeckom.[15]

Z krajín Dohody malo Rusko zrejme najrozsiahlejšie imperiálne ciele. Týkali sa strednej Európy, kde Rusko hodlalo rozšíriť svoje teritoriálne zisky na úkor Nemecka i Rakúsko-Uhorska. Na Balkáne sa Rusko angažovalo v podpore povstaní a národnooslobodzovacích vojen balkánskych národov proti Turecku. Malo to dva ciele: jednak posilnenie ruských pozícií na Balkáne, ale predovšetkým oslabenie Turecka a dosiahnutie starého ruského cieľa: ovládnutia čiernomorských úžin a voľný vstup do Stredozemného mora. Tento cieľ sledovala ruská politika už od Krymskej vojny v rokoch 1953 – 1956. V tomto úsilí však bolo Rusko izolované a ako v Krymskej vojne, tak aj vo vojne proti Turecku na strane balkánskych národov, nepresadilo svoje ciele. V ruskej politike prevládlo presvedčenie, že tento cieľ možno dosiahnuť iba v prípade súhlasu ďalších európskych veľmocí. Nakoľko na Balkáne sa ruské záujmy krížili s plánmi Rakúsko-Uhorska i Nemecka, zbližovalo sa Rusko postupne s Francúzskom a Veľkou Britániou, až sa napokon Rusko, aj v dôsledku vojnovej porážky zo strany Japonska, stalo roku 1907 členom Dohody. V Rusku na cárskom dvore museli z dôvodu týchto imperiálnych cieľov prekonať aj averziu voči republikánskemu Francúzsku a tiež zabudnúť na staré „príkoria“ počas Krymskej vojny i na Berlínskom kongrese roku 1878, ktoré ich pripravili o vojenské víťazstvá na Balkáne. Ruská spojenecká politika vychádzala z poučenia, ktoré vyplynuli z postojov európskeho koncertu veľmocí. Zatiaľ čo sa na Viedenskom kongrese zdalo, že ruská politika sa v Európe presadila, nasledujúce roky priniesli pre Rusko iba diplomatické porážky. Veľká Británia i Francúzsko sa počas Krymskej vojny postavili proti ruským veľmocenským ambíciám a rovnako sa zachovalo Rakúsko i Prusko, a tiež počas Berlínskeho kongresu roku 1878 sa Rusko ocitlo v izolácii. To bol podnet na to, aby sa Rusko nespoliehalo iba na svoju vojenskú silu, ale aby hľadalo v Európe spojencov. Diplomatická porážka na Berlínskom kongrese spôsobila, že v Petrohrade prevládal pocit ukrivdenia a veľká nespokojnosť s tým, ako sa voľakedajší spojenci zo Svätej aliancie postavili proti Rusku. V živej pamäti bol v dovtedajšej diplomacii neobvyklý postup, ktorým Rusko oklamal rakúsko-uhorský minister zahraničia Lexa

London 1986. ISBN HM–942197–2 a ROTHWELL, Victoria H. *British War Aims and Peace Diplomacy 1914 – 1918.* Oxford 1971. ISBN 0198223498.

[15] Pozri STEVENSON, David. *French war aims against Germany 1914 – 1917*. Oxford 1982. ISBN 0-198-22574-1; RENOUVIN, Pierre, Die Kriegsziele der französischen Regierung 1914 – 1918. In *Geschichte in Wissenschaft und Unterreicht*, 17, č. 3 (1966), s. 129-168.

von Aerenthal v prípade anexie Bosny a Hercegoviny roku 1908. Keďže Nemecko pri anexii svojho spojenca podporilo, a Francúzsko i Veľká Británia sa obmedzili iba na formálne protesty, ruská diplomacia ostala opäť raz izolovaná a v Petrohrade prevládlo presvedčenie, že ďalšie diplomatické fiasko si už Rusko nemôže dovoliť.[16]

Taliansko, ktoré bolo formálne členom Trojspolku, malo, paradoxne, najvážnejšie teritoriálne spory práve s ďalším členom Trojspolku, s Rakúsko-Uhorskom. Ako nový štát, ktorý vznikol na európskom kontinente na základe idey „národného štátu", malo Taliansko rozsiahle teritoriálne požiadavky predovšetkým na oblasti, kde žilo etnicky talianske obyvateľstvo – oblasť severného Jadranu s Terstom, Trentino a Južné Tirolsko. Charakteristický „hlad po nových územiach", typický pre novovzniknuté štáty v 19. storočí, mohol byť uspokojený predovšetkým na úkor Rakúska. Preto aj po vypuknutí vojny Taliansko pod zámienkou, že Nemecko a Rakúsko-Uhorsko neboli napadnuté, vyhlásilo neutralitu a potom, na základe londýnskej zmluvy z apríla 1915, ktorá sľúbila Taliansku požadované územné zisky na úkor Rakúsko-Uhorska, vstúpilo Taliansko do vojny na strane Dohody.

V poslednej dobe sa v niektorých knihách, okrem iného aj u Christophera Clarca, ale aj v publicistike začalo písať o vine Srbska za vypuknutie prvej svetovej vojny. Srbsko malo ako nový štát na Balkáne, samozrejme, svoje ďalekosiahle ciele. Po zavraždení Alexandra I. Obrenovića a jeho manželky Dragy v júni 1903, keď sa dostala k moci dynastia Karadjordjevićovcov, kráľ Petar I. nastolil protirakúsky kurz a svoju politiku opieral o podporu Ruska. Aj pre Srbsko, aj keď bolo malým štátom a nemohlo mať veľmocenské ambície, platilo, že vytvorenie štátnej samostatnosti roku 1878 podnietilo v krajine imperiálne plány. Nový štát nechcel byť malým štátom a usiloval sa rozšíriť svoje teritórium. Konečným cieľom malo byť zjednotenie všetkých balkánskych južných Slovanov pod srbským vedením. Táto Juhoslávia bola vlastne iba iným pomenovaním Veľkého Srbska. Takéto Veľké Srbsko malo byť dominantnou mocnosťou na Balkáne. Balkánske vojny priblížili tento cieľ, ale ešte stále boli oblasti, ktoré boli buď samostatné, alebo pod dominanciou Habsburgovcov. Srbsko si však zároveň uvedomovalo, že nie je a nemôže byť svetovou mocnosťou a že proti Rakúsko-Uhorsku a jeho spojencovi Nemecku nemôže viesť vojnu. Rusko sľubovalo všestrannú podporu, ale v lete 1914 nabádalo svojho balkánskeho chránenca k tomu, aby bolo k rakúsko-uhorským požiadavkám maximálne ústretové. Okrem toho, aj keď srbský nacionalizmus na Balkáne bol, nepochybne, silný a organizovaný, rakúskym úradom sa, napriek všemožnému úsiliu, nepodarilo dokázať, že srbská vláda má nejaký podiel na sarajevskom atentáte, ktorý spáchali štátni príslušníci Rakúsko-Uhorska. V tejto situácii bolo Srbsko jednoznačne obeťou agresie, a viniť ho z rozpútania vojny je jednoducho absurdné.

Rakúsko-Uhorsko nemalo až do vypuknutia vojny konkrétne teritoriálne požiadavky. Zdá sa byť preto nepochopiteľné, že to bol práve František Jozef I., ktorý spustil prvý výstrel, a tým rozpútal svetovú vojnu. Treba si však uvedomiť, že Rakúsko-Uhorsko malo vážne vnútorné problémy, pretože nedokázalo nájsť odpoveď na moderný politický nacionalizmus, ktorý pôsobil v monarchii dezintegračne. V podstate ani federalizačný plán Františka Ferdinanda nepredstavoval východisko, pretože ho nepodporovali najsilnejšie nacionalistické zoskupenia – ani rakúski Nemci, ani Maďari ani Česi. Aj anexia Bosny a Hercegoviny bola „danajským darom", s ktorým si monarchia nevedela veľmi rady a vlastne ani

[16] Pozri LINKE, HORST-GÜNTHER. *Das zaristische Rußland und der Erste Weltkrieg. Diplomatie und Kriegsziele 1914 – 1917*. München 1982. ISBN 978-3-7705-2051-0.

nevyriešila jej postavenie v rámci dualistického systému. Rakúsko-Uhorsko však malo ambície byť dominantnou veľmocou na Balkáne, kde by malo rozhodujúci vplyv a odkiaľ chcelo vytlačiť Rusko. Preto bola pre Viedeň i Budapešť politika Karadjordjevićovského Srbska červeným súknom. Srbská politika začala ovplyvňovať aj rakúsko-uhorských Slovanov, a to bol ďalší dôvod na to, aby sa Rakúsko-Uhorsko pokúsilo pokoriť ho a zbaviť vplyvu na Balkáne i v monarchii samotnej. Po vypuknutí vojny sa objavil aj ďalší cieľ: ovládnutie Poľska. Tzv. austro-poľské riešenie predpokladalo obnovenie poľskej štátnosti, ale pod habsburskou „ochranou". Je zaujímavé, že tieto ciele na Balkáne i v Poľsku sa krížili so záujmami Nemecka, čo už počas vojny vytváralo medzi Nemeckom a Rakúsko-Uhorskom napätie.[17] Problém vojnových cieľov na strane Rakúsko-Uhorska bol aj v tom, že v monarchii nebol jednotný názor na ďalšie územné zisky. Predovšetkým z uhorskej strany István Tisza nepodporoval ani ďalšie anexie na Balkáne, ani tzv. austro-poľské riešenie, pretože to oslabovalo pozície Uhorska v monarchii. Preto Habsburská monarchia ani nebola schopná svoje vojnové ciele zverejniť.[18]

Najrozsiahlejšie imperiálne ciele malo, nepochybne, Nemecko. Nemecko bolo na jednej strane silnou európskou veľmocou, s obrovským ekonomickým i vojenským potenciálom a na druhej strane bolo „novým štátom", ktorý kládol ďalšie teritoriálne požiadavky. V prvom rade nebola medzi veľkou časťou nemeckej verejnosti spokojnosť s tzv. malonemeckým riešením, keď mimo zjednotenej ríše ostali rozsiahle oblasti s nemecky hovoriacim obyvateľstvom, predovšetkým v Habsburskej monarchii. Ich pripojenie reklamovali nielen extrémne nacionalisticky orientovaní Všenemci (Alldeutscher Verband),[19] ale aj liberálne orientovaní politici a médiá. Nemeckým cieľom bolo ovládnuť, ak aj nie úplne štátoprávne, ale fakticky, t. j. dostať pod svoj vplyv, celú stredoeurópsku oblasť. Mala sa teda splniť aj Bismarckova prognóza, že neexistujú zmluvy medzi rovnoprávnymi či rovnosilnými partnermi, pretože skôr či neskôr sa jedna strana stane koňom a druhá jazdcom. Prvoradý cieľ bol teda namierený na svojho vlastného spojenca a časť nemeckej neoficiálnej tlače to ani neskrývala. Po ovládnutí strednej Európy, aj s Poľskom a Balkánom, malo sa stať Nemecko dominantnou európskou kontinentálnou veľmocou, ktorá by kontrolovala aj krajiny Beneluxu. Vojensky porazené Francúzsko by potom hralo na kontinente druhoradú úlohu. Nemecko by potom ovládlo aj francúzske kolónie. Súčasne by rozšírilo svoj vplyv aj na kolónie, ktoré doteraz ovládala Veľká Británia. K tomu bolo treba postaviť silné vojenské loďstvo, ktoré by bolo schopné poraziť a vyradiť britské námorné sily. Nemecko sa malo stať svetovou veľmocou.[20]

V Nemecku počítali aj s vojnou oproti Rusku a jeho vyradením z európskej politiky a súčasne s ovládnutím celého východoeurópskeho priestoru s jeho bohatou surovinovou základňou. Neboli to iba plány cisára Wilhelma II. a politikov. Otvorene o tom písala aj nemecká tlač. Písalo sa o tom, že Nemecko potrebuje „miesto na slnku" (Platz an der Son-

[17] Pozri KOVÁČ, Dušan. *Od Dvojspolku k politike anšlusu. Nemecký imperializmus a Rakúsko do r. 1922*. Bratislava 1979, s. 75-142.

[18] Pozri tiež GALÁNTAI, József, *Hungary in the First World War*. Budapest 1989. ISBN 963-05-4878-X, a ROY BRIDGE, Francis, The Habsburg Monarchy among the Great Powers 1815 – 1918. New York – Oxford – Münich 1990. ISBN 0-85496-307-3.

[19] KRUCK, Alfred. *Geschichte des Alldeutschen Verbandes 1890 – 1939*. Wiesbaden 1954.

[20] FISCHER, Griff, ref. 3, s. 46-86. Pozri tiež FISCHER, Fritz, *Der Erste Weltkrieg und das deutsche Geschichtsbild Beiträge zur Bewältigung eines historischen Tabus.* Düsseldorf 1977. ISBN 3-7700-0478-7 hlavne kapitola Deutsche Kriegsziele.

ne), potrebuje ďalšie teritóriá, kde by mohlo odsunúť svoje „preľudnené územie“. Otvorene sa písalo, že je nevyhnutná vojna medzi Germánmi a Slovanmi, ktorá by definitívne rozhodla o nemeckej supremácii na európskom kontinente.

Diskusia o vojnových cieľoch

Imperiálne ciele veľmocí – to je spravidla dlhodobý program, ktorý sa v závislosti od konkrétnej situácie môže líšiť od cieľov, ktoré si bojujúce strany definujú po vypuknutí vojny. Po vypuknutí vojny sa čakalo, že jednotlivé krajiny zverejnia svoje vojnové ciele. Vzhľadom na politickú stratégiu v začiatočnej fáze vojny, neboli, samozrejme, zverejnené, či diskutované vojnové ciele úplne zhodné s tým, čo veľmoci sledovali pred vojnou. Je preto zaujímavé, pre porovnanie, ukázať na to ako sa v prvých mesiacoch vojny formulovali a diskutovali vojnové ciele, v čom boli tieto ciele zhodné s predvojnovými a v čom rozdielne.

Je zaujímavé, že v Nemecku v prvom období platil striktný zákaz akýchkoľvek verejných diskusií o nemeckých vojnových cieľoch. Tento zákaz však odmietli rešpektovať Všenemci a začali o vojnových cieľoch diskusiu, na čo odpovedal nemecký kancelár Theobald von Bethmann Hollweg tvrdou kritikou predsedu Všenemeckého zväzu Heinricha Classa, keď sa vyjadril, že jeho propaganda nielenže prekáža nemeckej vláde v jej politike, ale priamo škodí nemeckým vojnovým cieľom.[21] Napokon však musel pod tlakom verejnosti aj Bethmann Hollweg vypracovať, aj keď nie otvorene, ale aspoň „pro domo“ program vojnových cieľov. Tento, tzv. septembrový program z roku 1914, ktorý poslal do nemeckého hlavného stanu, obsahoval všetky nemecké imperiálne požiadavky, okrem tých, ktoré sa priamo dotýkali spojenca – Rakúsko-Uhorska. Cieľom vojny podľa Bethmanna Hollwega je „zabezpečenie Nemeckej ríše na maximálne možné obdobie“.[22] Znamenalo to predovšetkým porážku Francúzska, anexiu východných francúzskych oblastí, likvidáciu Belgicka a anektovanie častí jeho územia, pripojenie Luxemburska k Nemeckej ríši, podriadenie si Holandska a vytvorenie veľkej koloniálnej ríše, tzv. nemeckej Mittelafriky. Základom pre všetky tieto ciele bolo ale vytvorenie nemeckej hospodárskej Mitteleuropy riadenej Nemeckom.[23] Tento septembrový program postupom času menil svoj obsah v detailoch, ale nikdy nie podstatne.

V Rakúsko-Uhorsku sa už od začiatku vojny rozprúdila živá debata o vojnových cieľoch, aj keď oficiálne zo strany panovníka a vlády sa stále zdôrazňovalo, že Rakúsko-Uhorsko vedie obrannú vojnu proti srbským a ruským nárokom namiereným proti monarchii a že monarchia nesleduje nijaké teritoriálne anexie. Zo strany verejnosti sa v diskusii o vojnových cieľoch najčastejšie rozoberala poľská otázka, teda vytvorenie poľského štátu pod rakúskym vedením.[24]

Rusko bolo jedinou krajinou, ktorá už na začiatku vojny publikovala svoje vojnové ciele. Minister zahraničných vecí Sergej Dmitrijevič Sazonov vyhlásil 14. septembra 1914 ruský program, ktorý pozostával z 13 bodov. Krátko nato bol program zverejnený, ale 13. bod, ktorý sa týkal vojnových reparácií, bol zo zverejneného dokumentu vypustený. Ruský

[21] Deutsches Bundesarchiv, Berlin, R 43 – Reichskanzlei, 2.II. Kriegsakten 1914 – 1918, Verschiedenes, 2402, Bd.6.

[22] Tamže, R 43 – Reichskanzlei, 3 III, Großes Hauptquartier 1914 – 1918, 2477, Grundlegende Besprechungen über Kriegsziele usw. (Handakten).

[23] Tamže.

[24] Bližšie o rakúsko-uhorských vojnových cieľoch pozri RAUCHENSTEINER, ref. 11, s. 294-306.

program bol zameraný na odstúpenie rozsiahlych oblastí zo strany Nemecka a odvolával sa na národnostný princíp. Nemecko malo odstúpiť provinciu Niemen (Memmelland), novovzniknutému Poľskému kráľovstvu, ktoré malo vzniknúť pod ruskou kontrolou z ruského záboru Poľska. K tomuto kráľovstvu sa malo pripojiť Poznansko a Horné Sliezsko, od Rakúska sa mala oddeliť a k novému kráľovstvu pripojiť západná Halič, východná Halič sa mala pripojiť priamo k Ruskej ríši. Ďalšie odstúpenia nemeckých území sa mali uskutočniť v prospech spojencov – teda Alsasko-Lotrinsko sa malo vrátiť Francúzsku, Belgicko malo získať mesto Aachen so zázemím, Šlezvicko-Holštajnsko sa malo vrátiť Dánsku a malo sa obnoviť Hannoverské kráľovstvo. Rakúsko-Uhorsko sa malo premeniť na trojštátie, malo teda dôjsť k vytvoreniu českého kráľovstva s Moravou a Slovenskom, Uhorsko sa malo dohodnúť s Rumunskom ohľadom Sedmohradska, a Srbsku mala pripadnúť Bosna a Hercegovina, Dalmácia a severné Albánsko, rozdelené mali byť nemecké kolónie. Nakoľko v tom čase ešte Turecko nebolo vo vojnovom stave s Dohodou, z programu vypadlo obsadenie čiernomorských úžin Ruskom. Okamžite po vstupe Turecka do vojny sa táto požiadavka objavila v ruských vojnových cieľoch.[25]

Vo Francúzsku sa všeobecne považoval za hlavný cieľ vojny navrátenie Alsaska a Lotrinska a tiež oslabenie pruského militarizmu vo všeobecnosti. V priebehu vojny sa objavili tiež požiadavky na posunutie hranice na Rýn a obnovenie Hannoverského kráľovstva.[26]

Veľká Británia počas celej vojny nepredložila nijaké teritoriálne požiadavky. Hlavnou artikulovanou požiadavkou ostávalo obnovenie Belgicka a nastolenie európskej rovnováhy v dôsledku porážky pruského militarizmu.[27]

Vojnové ciele sa, pravda, počas vojny menili, v závislosti od vývoja vojnových udalostí. Bol rozdiel aj v tom, ako sa militaristické plány formulovali v mierových časoch, čo sa dá rekonštruovať na základe archívnych dokumentov a na základe tlače, kde prebiehal verejný diskurz a možno tam sledovať verejnú mienku, aj keď, samozrejme, diferencovanú, podľa charakteru tlače a ovplyvnenú vojnovými cieľmi, ktoré sa formulovali po začatí vojny. Pre pochopenie príčin vypuknutia vojny a zhodnotenie postupu jednotlivých politikov a vlád jednotlivých krajín je nevyhnutné poznať imperiálne ciele mocností, ale aj ich historické a často aj psychologické pozadie.

Nacionalizmus a vojnové plány

Agresívne plány, vojny, zaberanie cudzích teritórií, koristnícke výpravy – to sú javy, ktoré sprevádzajú ľudské dejiny od samého začiatku. Tieto javy sú prítomné aj v dejinách prvej svetovej vojny. Ale táto vojna, jej charakter a všetky udalosti, ktoré ju sprevádzali, nedali by sa úplne pochopiť a vysvetliť, keby sme nezohľadnili fakt, že do tejto vojny masívne vstúpila nová ideológia – nacionalizmus. Ideológia sprevádzala v minulosti aj náboženské vojny – a tie boli mimoriadne kruté. Nacionalizmus sa však stal novým masovým náboženstvom 19. storočia a výrazne ovplyvnil vojnové dianie a napokon aj mierovú konferenciu po vojne.

V priebehu 19. storočia sa európsky nacionalizmus dostal do politickej fázy, keď elity

[25] LINKE HORST-GÜNTHER, ref. 16, s. 38-42; ABRASH MERITT – DALLIN, ALEXANDER. *Russian Diplomacy and Eastern Europe 1914 – 1917*. New York 1963, s. 124-141.

[26] Pozri RENOUVIN PIERRE. *La Première Guerre mondiale, Paris, réed*. 1998.

[27] Pozri FRENCH DAVID, ref. 14.

jednotlivých národov vypracovali politické programy. Vrcholnou fázou politických programov sa stala idea „národného štátu“, ktorá doslova ovládla európske politické myslenie. Národný štát znamenal v zjednodušenej podobe, že každý národ mal nárok na to, aby sformoval svoj „národný štát“. Podľa doktríny „národného štátu“ sa národ mal stať suverénom takého štátu. Dovtedy bol suverénom štátu panovník, dynastia. Počas francúzskej revolúcie sa krátko stal vo Francúzsku suverénom štátu občan. Občiansky štát však veľmi rýchlo ustúpil a na jeho miesto prišiel štát národný. Taký štát bolo treba ale sformovať, vytvoriť. Na báze tejto ideológie začali politické národné hnutia formovať moderné „národné štáty“. Tak v Európe vznikli nové štáty – Nemecko, Taliansko, nové štáty na Balkáne. Nový štátny suverén bol do určitej miery virtuálny, pretože národ predstavoval množinu ľudí, ktorá sa nikdy nemohla stretnúť na jednom mieste a nemohla sa rozhodovať tak ako sa predtým rozhodovali panovníci. Súčasťou doktríny národného štátu bolo formovanie vedomia, že národu, teda množine ľudí, ktorí sa navzájom spoznávali iba cez symboly: národné farby, hymny a pod., patrí aj konkrétne územie. Toto územie bolo treba brániť, ako „naše“ územie pred nárokmi iných, teda „tých druhých“. Ale bolo treba aj územia, ktoré ešte neboli „naše“, vybojovať. Problémom európskeho vývoja v tejto fáze bolo, že na jedno územie si robili nároky dva i viaceré národy. Tak sa rodili moderné nacionalistické konflikty.[28] Dobrým príkladom tu bol spor o Alsasko-Lotrinsko medzi Nemeckom a Francúzskom, ale aj konflikty, ktoré viedli k balkánskym vojnám. Ruské imperiálne plány boli v 19. storočí podložené ešte aj náboženskými dôvodmi. Rusko sa štylizovalo do polohy ochrancu kresťanstva, teda v tomto prípade ortodoxného pravoslávneho náboženstva, pred tureckým, teda pohanským útlakom. Do tohto náboženského kontextu však už vstupovala nacionalistická ideológia, pretože pravoslávie sa stalo na Balkáne jedným z národotvorných prvkov. Predovšetkým u najdôležitejšieho ruského chránenca – u Srbov.

Pokiaľ bol štátnym suverénom panovník, podľa známeho výroku francúzskeho kráľa Ľudovíta XIV., vojny o ďalšie teritóriá sa viedli v mene panovníka a boli záležitosťou monarchu, jeho družiny či jeho žoldnierov. Ostatných príslušníkov štátu sa týkali iba potiaľ, pokiaľ sa ich mestá a obce nedostali priamo do ohniska bojov, či v prípade, že ich panovník, či nepriateľské vojská im rekvirovali majetok ako vojnovú korisť, či ako materiál potrebný na vedenie vojny. Moderná nacionalistická vojna, a takou vojnou bola aj prvá svetová vojna, sa stala záležitosťou všetkých príslušníkov štátu, pretože to bol „ich národný štát“. To bol dôvod, prečo sa v Rakúsko-Uhorsku, kde nebol dominantný národ, objavili problémy počas vojny v oveľa obnaženejšej podobe ako u iných bojujúcich štátov.

Panovníci, ktorí panovali „z vôle Božej“ a ich politici, mohli v určitej chvíli, keď to považovali za potrebné, vojnu ukončiť, začať rokovať o mieri. U bojujúcich veľmocí počas prvej svetovej vojny si panovnícke dvory a politici predstavovali rovnako, že budú môcť v určitej chvíli vojnu ukončiť a začať rokovať o prímerí. Ale keď sa dostali do pohybu národy, nebolo jednoduché darovať „národné územie“ súperovi. V tom čase už vo viacerých krajinách, aj v takých monarchiách, akou bolo napríklad Nemecko, existoval tlak verejnej mienky, ktorý obmedzoval a limitoval konanie vlád, ale aj samotných panovníkov. Preto sa všetky mierové pokusy, ktorých nebolo počas prvej svetovej vojny málo, skončili neúspeš-

[28] Podrobnejšie pozri KOVÁČ, Dušan. Nationalism, the Idea of the Nation-state and the Habsburg Monarchy. In *Formation et décomposition des États en Europe au 20e siecle*. 10. L'Europe et les Europes 19 et 20 siecles. Antoine Fleury, Franz Knipping, Dušan Kováč, Tomasz Schramm (éds.). Bruxelles/Brussels : P.I.E. Peter Lang, 2012, 7 s. 109-122. ISBN 978-90-5201-860?

ne a vojna sa viedla až do konečného víťazstva, ktoré bolo súčasne aj konečnou porážkou.

Prvá svetová vojna teda nebola vojnou panovníkov, politikov a vojvodcov, ale vojnou národov. Bola to prvá vojna tohto druhu, a preto sa zásadne odlišovala od dovtedajších vojen. Určité prvky národnej vojny sa prejavili, samozrejme, aj počas formovania národných štátov v Európe. V tých prípadoch ale išlo o vojny krátke, pretože dovtedy bola vždy jedna bojujúca strana výrazne dominantná, ako to bolo napríklad v prusko-rakúskej vojne. Podobne si nepochybne predstavovali iniciátori vojny aj vojnu, ktorá sa začala v lete 1914. Tu však stáli proti sebe sily, ktoré boli dlho rovnocenné.

Národná vojna znamenala, že vojaci nebojujú za svojho panovníka, ktorý ich za to platí, ale bojujú za seba. Za národ, ktorého sú súčasťou. Aj v tomto ohľade bolo v tejto vojne Rakúsko-Uhorsko akýmsi anachronizmom. C. a k. vojaci mali bojovať za svojho panovníka, za cisára a kráľa. Ten ich za to ale neplatil, požadoval od nich obete, vrátane tej najvyššej, iba z titulu svojho apoštolského majestátu. To mohlo fungovať iba vo vojne, ktorá by bola krátka, v dlhej a krutej vojne strácala obeť svoj zmysel. Tam, kde pôsobila „národná idea" – tam mohli vojaci ovplyvnení národnou agitáciou, vydržať v bojovom nasadení podstatne dlhšie. Táto charakteristická črta prvej svetovej vojny je zatiaľ mimo pozornosti historikov, alebo si ju všímajú iba na okraji. Ona však bola rozhodujúca aj pri vzniku vojny, pretože vtedy panovníci a ich politici už v mnohých prípadoch rozhodovali nielen za seba, ale v hre bola aj národná česť, existencia a budúcnosť „národného štátu".

Nacionalizmus na prelome 19. a 20. storočia umocňoval vtedy veľmi rozšírený sociálny darwinizmus. Darwinova kniha o pôvode druhov z roku 1859 sa stala postupne známou na celom svete a ovplyvnila podstatným spôsobom ľudské myslenie. Viacerí vedci, ale ešte vo väčšej miere publicistika, prenášali princípy prirodzeného výberu opísané pre živočíšnu ríšu, do sociálnej sféry. Podľa týchto názorov prebieha aj medzi ľuďmi a „ľudskými druhmi", teda národmi, boj o prežitie. Podľa zásady prirodzeného výberu prežijú iba tí silnejší, slabší sú odsúdení na zánik. Nemecké teórie o „mieste na slnku" a o tom, že Nemecko musí niekam „vyvážať" prebytky svojho obyvateľstva – to boli témy často otvárané tlačou a nielen v Nemecku. Očakávaná vojna medzi „Germánmi" a „Slovanmi" mala rozhodnúť aj o tom, kto bude rozhodovať o osudoch Európy a sveta. Nacionalizmus veľkých národov, ktorý mal agresívny charakter, dostal tak v sociálnom darwinizme významného spojenca.

Fin de siècle – zlatý vek mieru a bezpečnosti?

V časti literatúry, ktorá sa venuje vypuknutiu prvej svetovej vojny, sa objavujú tvrdenia, že vojna vypukla zrazu, nečakane ako blesk z jasného neba, že ju nikto v Európe nečakal. Existuje celý rad, začínajú sa niekde u Stefana Zweiga[29] a pokračujú v romantickom ospevovaní tzv. fin de siècle do súčasnosti. Kultúrna atmosféra prelomu storočí bola naozaj výnimočná, politika však bola podstatne prozaickejšia. Tvrdenia o prekvapení z vypuknutia vojny sú postavené na tom, že v Európe vládol dlho mier a že všetci panovníci a politici sa už začali venovať letným radovánkam. Je pravda, že František Jozef počas júlovej krízy bol v svojom letovisku Bad Ischl, odtiaľ prišiel na chvíľu do Viedne a opäť sa tam vrátil, nemecký cisár Wilhelm II. bol počas sarajevského atentátu na regate v Kieli, vrátil sa do Berlína i Postupimu, ale potom opäť odišiel na výletné turné po severských krajinách. Jeho minister zahraničných vecí Gottlieb von Jagow bol na svadobnej ceste, ktorú po atentáte ani

[29] ZWEIG, Stephan. *Die Welt von Gestern (1942*).

neprerušil, britský minister zahraničných vecí Edward Grey, amatérsky ornitológ, bol na pozorovaní vtákov. Atentát prišiel naozaj v čase, keď sa začínalo leto a panovníci, rovnako ako politici, sa pripravovali na letné dovolenky a atentát ich ani veľmi nezaskočil. Vznikla však vážna politická kríza – a to už bola iná záležitosť.

Prekvapivosť chvíle však nijako neznamenala, že svet o vojnovej hrozbe ani netušil. Tvrdiť, že Európa v posledných desaťročiach pred prvou svetovou vojnou nepoznala vojnu možno iba vtedy, ak sa na Európu pozeráme z pohľadu Paríža, Berlína či Viedne, a Balkán nepovažujeme za súčasť Európy. Pravda, medzi Berlínskym kongresom 1878 a prvou balkánskou vojnou nebola na samotnom európskom kontinente vojna, aj keď európske veľmoci vojny viedli: Briti v Južnej Afrike a Rusi utrpeli katastrofálnu porážku od Japonska roku 1904. Čo je v tejto súvislosti ale najdôležitejšie, je fakt, že už od prelomu storočí bola Európa niekoľkokrát na pokraji vojnového konfliktu.

Ak by sme analyzovali iba medzinárodné vzťahy na začiatku 20. storočia, bolo tam niekoľko vážnych kríz. Medzinárodná situácia bola veľmi komplikovaná a rozdelenie na dve nepriateľské vojensko-politické zoskupenia – Dohodu a Trojspolok – nebolo nijako pevné a nemenné. Pri vypuknutí vojny napokon síce iba Taliansko odstúpilo z Trojspolku, a do vojny nevstúpilo po boku Trojspolku ani Rumunsko, ktoré malo s Nemeckom a Rakúsko-Uhorskom spojenecké zmluvy. To ale neznamenalo, že sa neobjavili aj iné varianty a potenciálne iné spojenecké zoskupenia. Pomerne najstabilnejšie sa zdalo byť dvojspolkové spojenectvo Nemecka s Rakúsko-Uhorskom.

Prvou vážnou politickou krízou, ktorá hrozila vojenským konfliktom, bola Marocká kríza roku 1905. O vplyv na Maroko a jeho ovládnutie sa usilovali v tom čase predovšetkým Španieli a Francúzi. Francúzi, ktorí si získali vplyv na sultána Abdulazíza, začali na začiatku 20. storočia posilňovať svoj vplyv v krajine, Španieli im nekládli väčší odpor, a tak sa Maroko dostalo do postavenia Francúzskeho protektorátu. Na túto skutočnosť veľmi prudko zareagovalo Nemecko a sám Wilhelm II., pretože Nemecko, ktoré sa usilovalo o rozšírenie svojho koloniálneho panstva podľa doktríny „miesta na slnku“, malo záujem aj o severnú Afriku. Wilhelm II. priplával 31. marca na svojej jachte do Tangeru. Predniesol tu veľmi ohnivý a bojový prejav, žiadal zachovanie nezávislosti Maroka a sľúbil sultánovi svoju ochranu, o ktorú sám sultán veľmi nestál. Nemecko žiadalo zvolanie medzinárodnej konferencie o Maroku a bolo presvedčené, že sa na nej presadí so svojou požiadavkou nezávislého a „otvoreného“ Maroka, ktorá by mohla osloviť aj Taliansko, Veľkú Britániu, Rusko i USA. Francúzi začali pod hrozbou ustupovať a Wilhelm II. si dokonca od svojho bratranca Mikuláša II., ktorý bol zdrvený katastrofálnou porážkou od Japonska, vynútil v júli 1905 spojeneckú zmluvu, ktorá by prakticky zlikvidovala možné spojenectvo Ruska s Dohodou. Wilhelm II. triumfoval a v svojej depeši kancelárovi Bernhardovi von Bülowovi napísal v preňho typickej eufórii, že zmluva s Ruskom je dielom Božím a on, Wilhelm, bol pri tom vedený rukou Božou.[30] Zmluva bola jasne namierená proti Veľkej Británii, ktorého kráľa, svojho strýka, obaja bratranci častovali pri stretnutí nelichotivými prívlastkami.[31] Lenže eufória Wilhelma skoro vyprchala, pretože ruskí politici, predovšetkým minister zahraničných veci Vladimír Lamsdorff i veľkoknieža Nikolaj Nikolajevič, okamžite po oboznámení sa s doku-

[30] Die Große Politik der Europäischen Kabinette 1871 – 1914, (Johannes Lepsius- Albrecht Mendelssohn Bartholdy-Friedrich Thimme, eds.), zv. XIX, časť II., Berlin 1927. Wilhelm II. Bülowovi, 24.VII. 1905, dok. č. 6220, s. 459.

[31] Tamže.

mentom presvedčili cára, že dokument treba odmietnuť a povoľný cár sa podriadil. Napísal do Berlína, že zmluva môže vstúpiť do platnosti až potom, keď sa pre novú kontinentálnu koalíciu vysloví Francúzsko. Takže Rusko a Francúzsko ostali pohromade, rovnako ako aj Entente cordiale a v konečnom dôsledku Nemeckom požadovaná medzinárodná konferencia o Maroku sa skončila v marci 1906 jeho diplomatickou porážkou, pretože Nemecko v úsilí presadiť v Maroku politiku „otvorených dverí" podporilo iba Rakúsko-Uhorsko, ostatné veľmoci, vrátane spojenca v Trojspolku Talianska, sa postavili na francúzsku stranu.

Veľká Británia so znepokojením sledovala nemecké, takmer horúčkovité námorné zbrojenie a pokúšala sa ho zastaviť rovnako cestou medzinárodnej konferencie. Do holandského Haagu bola v lete 1907 zvolaná medzinárodná konferencia, ktorá napriek dlhému, takmer štvormesačnému rokovaniu, nepriniesla nijaký výsledok. Nemecko sa odmietlo podriadiť akýmkoľvek odzbrojovacím limitom. Neúspešné rokovania mali za dôsledok anglicko-ruské zblíženie a vstup Ruska do dohodového bloku, ale aj rastúce obavy z vojnového nebezpečenstva, pretože nemecké odmietnutie odzbrojenia, alebo čo i len limitovaného zbrojenia, donútilo napokon aj ostatné štáty, aby sa vyzbrojovali, a v Európe sa nebezpečne hromadil zbrojný potenciál. Spojenectvo „medveďa s veľrybou" veľmi rozhorčilo Wilhelma II., ktorý pri tejto príležitosti neváhal nazvať svojho strýka anglického kráľa Edwarda VII. diablom. Nemecko následne odmietavo reagovalo na ďalšie britské ponuky na obmedzenie zbrojenia, ktoré odzneli aj počas stretnutia Wilhelma II. s jeho „diabolským" strýkom Edwardom VII. v hessenskom Kronbergu. Wilhelm sa aj pri tejto príležitosti vyhrážal, že ak bude Anglicko brániť nemeckému zbrojeniu, bude to znamenať vojnu.[32]

Na pokraji vojny sa ocitla Európa aj počas Bosenskej krízy roku 1908. Rusko, rozhorčené spôsobom, akým rakúsko-uhorský minister zahraničných vecí Lexa von Aerenthal podviedol počas rokovaní v Buchloviciach svojho ruského kolegu Alexandra Izvolského, odmietlo anexiu Bosny a Hercegoviny a hrozilo ozbrojeným konfliktom. Vojnu sa vtedy podarilo zažehnať iba vďaka tomu, že Nemecko jednoznačne podporilo svojho spojenca, zatiaľ čo Veľká Británia a Francúzsko síce formálne proti anexii protestovali, ale neboli ochotné ísť do vojnového konfliktu a Francúzi odkázali do Petrohradu, že francúzska verejná mienka by nesúhlasila, aby Francúzsko vstúpilo do vojny, pretože Bosna nie je záležitosťou, v ktorej sú ohrozené ruské životné záujmy.[33] Pod týmto tlakom sa napokon Rusko neodvážilo vstúpiť samo do vojny proti Rakúsko-Uhorsku a Nemecku a z toho dôvodu sa vojna v roku 1909 neuskutočnila.

Ruská politika sa však poučila. V Petrohrade si uvedomili, že nie vždy a za každých okolností sa môžu na svojich dohodových spojencov spoľahnúť. V októbri 1909 sa ruský cár so sprievodom vybral do Talianska a podarilo sa mu dosiahnuť s talianskym kráľom dohodu, ktorú napokon signovali ministri zahraničných vecí oboch krajín a podstatou ktorej bolo, že na Balkáne budú obe krajiny spoločne podporovať medzinárodný status quo a ak by to nebolo možné, potom budú podporovať rozvoj samostatných balkánskych štátov na národnostnom princípe.[34]

---

[32] British Documents on the Origins of the War 1898 – 1914 (G. P. Gooch and H. Temperley, eds.), vol. VI., London 1927, dokument č. 116 – 117.

[33] TAYLOR, A.J.P. *The Habsburg Monarchy 1809 – 1918*. London 1960, s. 455.

[34] Die Große Politik, ref. 22, zv. XXII, prvá časť, dok. č. 9885, s. 415. Veľvyslanec vo Viedni Tschirschky kancelárovi Bethmannovi Hollwegovi 30. október 1909. Tschirschky cituje informáciu, ktorú dostal od Aerenthala a druhý bod dohody podľa neho znel: „Les deux états favoriseront le déve-

Roku 1911 sa Európa opäť ocitla na prahu vojnového konfliktu. Prepukla druhá Marocká kríza. V Maroku vypukla občianska vojna a sultán požiadal Francúzsko o pomoc proti vzbúrencom. Pre Francúzsko to bola vítaná príležitosť na definitívne podrobenie si Maroka a vyslalo tam vojenskú expedíciu. Španieli súčasne okupovali svoju marockú zónu. V Nemecku sa zdvihla obrovská protifrancúzska kampaň. Wilhelm II. sa rozhodol konať a vyslal do marockého prístavu Agadir nemecký delový čln Panther. To už neboli slová, ale čin, na ktorý musela Dohoda reagovať. Vo Francúzsku boli ochotní ustúpiť a navrhnúť Nemecku nejaké kompenzácie v strednej Afrike, ale Veľká Británia sa postavila rozhodne proti akýmkoľvek ústupkom Nemecku. Minister zahraničných veci Edward Grey rozhodne varoval Nemecko pred neuváženými krokmi. Minister financií David Lloyd George sa vo verejnom prejave otvorene vyhrážal vojnou.[35] Tento verejný prejav vyvolal v Nemecku veľkú a, samozrejme, negatívnu odozvu. Nemecký minister zahraničných vecí Alfred Kiderlen – Wächter požiadal nemeckého veľvyslanca v Londýne, aby predniesol Edwardovi Greyovi tvrdé a nekompromisné stanovisko v tom zmysle, že Nemecko si bude svoje veľmocenské záujmy brániť všetkými prostriedkami a keď treba, urobí to aj samo.[36] Rozhovor s Greyom, ktorý potom viedol veľvyslanec Metternich, sa skončil „diplomatickou hádkou" a bez výsledku. Napokon Metternich Greyovi vyhlásil, že čím väčší tlak sa bude robiť na Nemecko, tým „tvrdšia bude jeho odpoveď".[37] Britské loďstvo sa pripravovalo na vojnové stretnutie, časť loďstva dostala príkaz prepraviť sa do Francúzska. Európa bola opäť na pokraji vojnového konfliktu, tentoraz už bola vojna na spadnutie. Nemecko napokon ustúpilo, pretože sa ocitlo v úplnej izolácii. Tentoraz aj Rakúsko-Uhorsko vyhlásilo v konflikte neutralitu. Nemecko muselo uznať francúzsky protektorát v Maroku a dostalo za to ako kompenzáciu dve oblasti vo francúzskom Kongu. To bol kompromis, ktorý napokon vojnovému konfliktu v tej chvíli zabránil.

Už v septembri 1911 vypukla taliansko-turecká vojna, ktorá opäť zatiahla do konfliktu všetky európske veľmoci. Konflikt využili aj balkánske štáty a začali vojnu proti Turecku a veľmi rýchlo oslabené Turecko porazili. Veľmoci sa však nemohli zmieriť s tým, že sa na Balkáne bude rozhodovať bez nich, a preto sa uskutočnili mierové rokovania v Londýne, ktoré viedli k mierovej zmluve 30. mája 1912. Táto zmluva síce ukončila prvú balkánsku vojnu, ale čoskoro prepukol konflikt znova, tentoraz medzi bývalými víťazmi prvej balkánskej vojny Srbskom a Bulharskom. Balkánsky konflikt nebol iba lokálnym konfliktom. Aj tu hrozila každú chvíľu prepuknúť veľká konflagrancia, nakoľko sa na Balkáne krížili záujmy veľmocí, predovšetkým Nemecka, Rakúsko-Uhorska a Ruska.

Permanentné napätie v Európe rozhodne nebolo niečím, čo sa zvykne označovať ako dlhé idylické obdobie európskeho mieru. Konflikty sa v tom čase netýkali iba vojakov a diplomatov. Vstúpila do nich veľmi vehementne verejná mienka, stimulovaná tlačou. Stačí si prelistovať vtedajšie denníky vo všetkých krajinách a čitateľ okamžite zistí, že verejná mienka žila v tieni vojny. Ten tieň mal rôzne podoby, ale európsky nacionalizmus, ktorý ovládal myslenie ľudí, nevyhnutne musel ovplyvňovať aj konanie politikov.

---

loppement des états balkaniques suivant le princip de la nationalité." Nebolo to celkom doslova, ale zmysel dohody bol vystihnutý.

35 British Documents, ref. 24, zv. VII., dokument č. 412. Reč D. Lloyda Georgea v Mansion House.

36 Die Große Politik, ref. 22, zv. XXIX, dok. č. 10625, Telegram Kiderlena –Wächtera Metternichovi 26. júla 1911, s. 214.

37 Tamže, dok. č. 10626, s. 215.

Na nebezpečenstvo vojny upozorňovali v svojej tlači rôzne pacifistické organizácie, pacifizmus sa začal šíriť aj medzi európskou inteligenciou. Intenzívne sa obranou mieru zaoberala na svojich kongresoch aj socialistická internacionála, ktorá dokonca s cieľom obrany mieru zvolala roku 1912 do švajčiarskeho Bazileja mimoriadnu, tzv. protivojnovú konferenciu. Také silné protivojnové hnutia by celkom iste v mierovej, pokojnej a prekvitajúcej Európe nemali miesto. V Európe jednak nebol trvalý mier, ale hrozba vojny sa postupne stupňovala. V dejinách, ktoré tvoria ľudia, nie je nič nevyhnutné, ale situácia, aká bola na začiatku 20. storočia v Európe, krok za krokom a čoraz dramatickejšie spela k veľkému európskemu vojnovému konfliktu, ktorý sa stal napokon konfliktom svetovým.

Sarajevský atentát

Sarajevský atentát nebol príčinou vzniku vojny. Bol iba využitý ako zámienka na jej rozpútanie. Je naozaj ťažké vyargumentovať, že atentát bol takou závažnou medzinárodnou komplikáciou, že mohol spôsobiť vojnový konflikt. Je preto nepochopiteľné, že v knihe Christophera Clarca nájdeme tvrdenie, že „vzhľadom na miesto uskutočnenia atentátu, ktorý vyvolal celú krízu, zdá sa nám byť samozrejmé, že pri vypuknutí vojny zohralo hlavnú úlohu práve balkánske prostredie“.[38] Nevyvrátiteľným faktom ostáva, že Rakúsko-Uhorsko vypovedalo Srbsku vojnu bez toho, aby malo v rukách aspoň jeden jediný relevantný dôkaz o tom, že do atentátu je zapletená srbská vláda. K otázke sa vrátim v súvislosti so správou Friedricha Wiesnera.

V prvom rade atentát spáchali štátni príslušníci Rakúsko-Uhorska. Rakúskym úradom, akokoľvek sa snažili, a treba povedať, že atentátnici celé pozadie atentátu veľmi rýchlo „rozbalili“ vyšetrovateľom, už v priebehu prvých dní vyšetrovania boli všetky základné fakty okolo atentátu známe, nepodarilo sa nijako preukázať účasť Srbskej vlády na atentáte. Fakt, že atentátnici boli veľkosrbskí nacionalisti a mali v Srbsku spojenie a odtiaľ si prepašovali aj zbrane – to nie je v nijakom prípade dôkaz o účasti Srbska na atentáte. Vyšetrovanie ukázalo, že atentátnici síce od tzv. Čiernej ruky zbrane dostali, ale že si ich sami vyžiadali a atentát vykonali na vlastnú päsť a podľa vlastného plánu. Z medzinárodnoprávneho hľadiska bol atentát rakúsko-uhorskou domácou záležitosťou. Ak chceli vo Viedni z atentátu vyvodiť dôsledky, a to sa, samozrejme, očakávalo, mali to byť dôsledky, ktoré by smerovali k bosniansko-hercegovinským autoritám, mali viesť k odvolaniu Oskara Potiorka z funkcie, sprísniť sledovanie srbského nacionalistického hnutia v Bosne, sprísniť hraničnú kontrolu na srbských hraniciach. To by boli jediné logické a právne zdôvodniteľné kroky.

Odhliadnime teraz od faktu, že smrť Františka Ferdinanda málokoho v monarchii zarmútila. Na jeho hrob položili predstavitelia Slovákov veniec, na stuhe ktorého sa písalo, že Slováci sú „hlbokoskormútení“. Tento nápis bol pravdivý. Smrť následníka trónu zarmútila aj predstaviteľov ďalších utláčaných národov v Uhorsku, ktorí si mohli sľubovať zlepšenie svojho postavenia v prípade reforiem, ktoré František Ferdinand pripravoval.[39] Určitý reformný potenciál bol iste aj medzi časťou monarchii verných predstaviteľov rakúskych Nemcov. Rozhodujúci hráči v monarchii však mali k Františkovi Ferdinandovi skôr negatívny vzťah. Negatívny vzťah mal k nemu sám cisár František Jozef a vládne

[38] CLARC, ref. 4, s. 557.

[39] Österreichisches Staatsarchiv, Haus-Hof- und Staatsarchiv, Wien (ďalej iba ÖStA, HHStA), Nachlaß Franz Ferdinand, Thronwechsel.

kruhy v jeho okolí. Jeho politické plány nerezonovali ani u nemeckých nacionalistov v monarchii. František Jozef chcel využiť jeho morganatické manželstvo a robil naňho veľký nátlak, aby sa vzdal trónu, pretože ho ako svojho nástupcu vyslovene nechcel. Maďarskí politici, a vďaka vplyvu tlače už aj veľká časť maďarskej verejnosti, Františka Ferdinanda doslova nenávidela a obávala sa jeho nástupu na trón. Bolo známe, že František Ferdinand má zlý vzťah k Maďarom, že sa nehodlá dať korunovať za uhorského kráľa a jeho reformy boli namierené na decentralizáciu Uhorska a na likvidáciu dualistického systému. Ani českí politickí predstavitelia neboli nadšení jeho predstavou federalizácie ríše na etnickom princípe.

Toto všetko sú známe fakty. Je však jasné, že vo Viedni a Budapešti nemohli dať svoje naozajstné cítenie najavo, museli zachovať dekórum a vyvodiť z atentátu nejaké dôsledky. Nebol však nijaký formálny dôvod na to, aby do atentátu zatiahli Srbsko. Vo Viedni nemali ani len jeden jediný argument, na základe ktorého by mohli Srbsku vypovedať vojnu kvôli atentátu. Že sa v Srbsku šírila protirakúska propaganda, to iste nie je dôvod na vojnu. Napokon, rakúska a maďarská protisrbská propaganda nebola o nič menšia. Dôvod na vypovedanie vojny Srbsku nebol. Ak teda Rakúsko-Uhorsko dalo Srbsku neprijateľné ultimátum, a bolo jasné, že Srbsko také ultimátum prijať nemôže, znamená to, že bez ohľadu na atentát, vo Viedni niekto chcel vojnu. A museli to byť kruhy, ktoré mali rozhodovaciu právomoc. Vojnu chceli a museli ju veľmi chcieť, keď sa k nej rozhodli napriek chýbajúcim dôkazom o srbskej vine.

Relevantné fakty

V závere svojej knihy cituje Christopher Clarc britskú autorku Rebeccu West, ktorá mala povedať v Sarajeve svojmu manželovi, že nedokáže pochopiť ako k tomu mohlo dôjsť a tvrdila, že to nemôže pochopiť nie kvôli tomu, že nie je k dispozícii dostatok materiálu, ale naopak, preto, že materiálu je priveľa.[40] Zdá sa, že to je aj prípad Clarcovej knihy. Zhromaždil naozaj množstvo materiálu, študoval vo viacerých archívoch (hoci ťažko pochopiť, prečo nebol v Bundesarchive v Nemecku, kde sú k téme z nemeckej strany oveľa relevantnejšie materiály ako v archíve zahraničného ministerstva), ale v jeho knihe sa prepletajú závažné dokumenty s nepodstatnými, propagandistické vyhlásenia sa často berú vážne a pod.

Je zrejmé, že ak chceme pochopiť celý proces vypuknutia vojny, je nevyhnutné zopakovať základné fakty a podrobiť ich analýze.

Kľúčovú úlohu musela v celom procese zohrať rakúsko-uhorská monarchia, pretože počas atentátu zahynul jej následník trónu. Oskar Potiorek, sarajevský miestodržiteľ, nechal sa hneď po atentáte v Sarajeve počuť, že atentát zorganizovali v Belehrade.[41] Potiorek tieto chýry šíril iste aj preto, že potreboval odpútať pozornosť od vlastnej zodpovednosti za zle zorganizovanú ochranu následníka trónu. Šéf generálneho štábu rakúsko-uhorskej armády Franz Conrad von Hötzendorf, ktorý v Sarajeve vôbec nebol, sa okamžite vyjadril v tom zmysle, že atentát nie je záležitosťou jedného fanatika, ale že je to dobre zorganizovaný komplot a že je to vlastne srbské vyhlásenie vojny Rakúsku, na ktoré Rakúsko musí odpo-

[40] CLARC, ref. 4, s. 554.

[41] Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Bonn. (ďalej iba PAAA), I A, Deutschland, Österreich 86, 1 b, Bd.10. Telegram nemeckého generálneho konzula Rudolfa Eiswaldta, 28. jún 1914.

vedať iba vojnou. [42] Tieto názory prijímali vo Viedni politické kruhy okolo cisára a rozhodnutie pre vojnu tam padlo už krátko ako reakcia na atentát. Nie kvôli atentátu ako takému, a nie kvôli Františkovi Ferdinandovi, ale preto, že tu už dlhšiu dobu dozrievala myšlienka, že Srbsko, ktoré bolo prekážkou rakúsko-uhorskej politike na Balkáne a svojimi protirakúskymi a proruskými postojmi dávalo signály aj ostatným slovanským národom v monarchii, treba vojensky pokoriť, oslabiť a v konečnom dôsledku pripútať k monarchii tak, aby prestalo byť prekážkou rakúsko-uhorským plánom na Balkáne. Aj rakúsko-uhorský chargé ď affairs v Belehrade Wilhelm von Strock poslal správu v tom zmysle, že hýbatelia atentátu sú v srbskom ministerstve zahraničných vecí.[43]

V prvej fáze, teda v prvých dňoch po atentáte, mala vo Viedni jasne navrch vojnová strana, ku ktorej sa priklonil aj František Jozef, ktorý prišiel do Viedne z letoviska v Bad Ischli. Oproti vojakom v ministerstve vojny a v generálnom štábe bol minister zahraničných vecí Leopold Berchtold opatrnejší. Nebol síce proti vojne, ale považoval za potrebné rakúsko-uhorský postoj dobre vyargumentovať a diplomaticky zabezpečiť. Preto chcel vyčkať na dôkladné vyšetrenie atentátu. K Berchtoldovi sa v tejto otázke pridal aj rakúsky ministerský predseda Karl Stürgkh. 1. júla vstúpil do deja uhorský ministerský predseda István Tisza. Odoslal Františkovi Jozefovi list, v ktorom sa vyjadril proti vojne. Ako argument uviedol, že doteraz neboli zverejnené nijaké dôkazy o srbskej zodpovednosti za atentát. Rakúsko-Uhorsko sa môže ocitnúť pred celým svetom ako vojnový agresor. Za nevhodný okamžik považoval vyvolanie vojny aj s ohľadom na postoje Rumunska a Bulharska. Treba podľa neho vyčkať na vhodnejšiu príležitosť. „Casus belli možno nájsť kedykoľvek“. A čo je dôležité, treba zistiť, či Nemecko je ochotné rozhodným spôsobom monarchiu podporiť.[44]

Vo Viedni začali váhať. V prvom rade vyslali do Sarajeva Friedricha Wiesnera z ministerstva zahraničia s cieľom, aby preskúmal všetky podklady k atentátu. Mal, samozrejme, priniesť dôkazy o tom, že atentát zorganizovali v Belehrade. 13. júla však Wiesner poslal Berchtoldovi negatívnu správu. Podľa všetkých dostupných materiálov niet nijakého dôkazu o tom, že by srbská vláda atentát organizovala, dokonca ani o tom, že by o atentáte vôbec vedela. Naopak, podľa Wiesnera je veľa dokladov o tom, že táto srbská spoluúčasť je vylúčená. Jediné, čo sa podarilo zistiť je, že srbská vláda trpela protirakúsku propagandu. Wiesner síce mal za úlohu hľadať srbský podiel, a tak v ďalšej časti správy uviedol, že na atentáte sa podieľali štátni zamestnanci srbských železníc a že zbrane asi pochádzali z vojenského arzenálu v Kragujevci, ale to bolo na vypovedanie vojny susednému štátu naozaj málo. Väčšinu ďalších obvinení musel Wiesner označiť iba za „otvorené“.[45] A to bolo primálo na to, aby bolo možné len tak vypovedať vojnu. Vojnová strana vo Viedni nemala argumenty a nemala ani podporu uhorského ministerského predsedu, ale nevzdávala sa. V tejto súvislosti treba uviesť, že Christopher Clarc na podporu svojej tézy o balkánskom pôvode vojny použil v svojej knihe citát z publikácie amerického historika B. E.Schmitta, ktorý robil roku 1930 (!) rozhovor s Wiesnerom a v tom rozhovore Wiesner uviedol, že jeho správa bola zle

[42] CONRAD VON HÖTZENDORF, Franz. *Aus meiner Dienstzeit 1906 – 1918*. Bd. 4, Wien – Leipzig – München 1925, s. 17-18, pozri tiež RAUCHENSTEINER, ref. 11, s. 91.

[43] ÖStA, HHStA, Politisches Archiv I. Serbien, K. 810, Bl. 17-18. Storck Berchtoldovi, 29. Jún 1914.

[44] ÖStA HHStA, Kabinettsarchiv, Geheime Akten, K.20, Bl. 103 – 106.

[45] Österreich-Ungarns Außenpolitik von der Bosnischen Krise 1908 bis zum Kriegsausbruch 1914. Diplomatische Aktenstücke des Österreichisch-Ungarischen Ministerium des Äußeren, Bd.VIII. Wien – Leipzig 1930, s. 252- 253, Wiesner Berchtoldovi 13. Júl 1914.

pochopená a že on bol presvedčený o „morálnej vine Srbska“, ale dôkazy neboli takého charakteru, aby mohli obstáť pred súdom.[46] Je to naozaj nepochopiteľná argumentácia z pera profesionálneho historika. Ďalej na podporu svojej srbskej „línie“ uvádza Clarc, že Rakúšanom pri vyšetrovaní unikla organizácia Čierna ruka (čo, ostatne nie je pravda) a keby „*mali k dispozícii rozsiahlejšie poznatky, boli by, nepochybne, ešte viac presvedčení o oprávnenosti krokov, ktoré chystali*“.[47] Je naozaj ťažké komentovať tieto argumenty, ktoré nemôžu obstáť ani v serióznej publicistike. Nech je ako chce, aj Clarcova argumentácia musí čitateľa presvedčiť, že v čase spracovania ultimáta a v čase vyhlásenia vojny Srbsku nemalo Rakúsko-Uhorsko nijaké relevantné dôkazy o Srbskej vine. Napriek tomu podniklo tieto kroky a rozpútalo vojnu, pretože ju rozpútať chcelo.

Rakúsko-Uhorsku ale bolo jasné, a Tisza to zdôraznil, že teba mať podporu nemeckého spojenca. „Trestná expedícia“ proti Srbsku sa totiž skomplikovala tým, že Srbsko bolo chránencom Ruska. To si v prvej chvíli azda všetci vo Viedni ešte neuvedomovali, ale Berchtold, ktorý bol znalcom ruskej politiky, pretože tam pôsobil ako veľvyslanec a bol svedkom toho, ako Lexa von Aerenthal oklamal počas anexie Bosny Izvolského, vedel, že Rusko už v nijakom prípade nebude chcieť utrpieť ďalšie diplomatické fiasko. Až do 4. júla vo Viedni o nemeckom postoji veľa nevedeli. Krátko po atentáte nemecký veľvyslanec Heinrich von Tschirschky, iniciatívne, bez vedomia svojho cisára a svojho ministra, sa pokúsil pôsobiť na Viedeň upokojujúco a zmierlivo. Vo Viedni potrebovali vedieť, ako sa na situáciu pozerajú v Berlíne. Potrebovali tam odoslať svoje dokumenty a sekčný šéf v ministerstve zahraničných vecí Alexander von Hoyos sa ponúkol, že podobne, ako počas Bosenskej krízy, pôjde sám do Berlín presondovať situáciu. František Jozef i Berchtold súhlasili.

5. júla bol Hoyos v Berlíne.[48] Dokumenty, ktoré priniesol, odovzdal veľvyslancovi Lászlovi Szögyényovi. Rokoval s Arthurom Zimmermannom, ktorý zastupoval neprítomného ministra zahraničia Gottlieba von Jagowa. Prijal ho aj kancelár Betmann Hollweg. Na podstatnú otázku, ktorá bola priložená v spisoch a ktorá znela, či je Nemecko pripravené vojensky i ekonomicky na veľkú vojnu na viacerých frontoch, dostali Szögyény i Hoyos jednoznačnú odpoveď: áno. Bethamnn Hollweg povedal Hoyosovi doslova, že Nemecko bude svojmu spojencovi v každom prípade držať chrbát a pokiaľ ide o čas, kedy treba začať vojnu, teraz je vhodný okamžik.[49] To isté odpovedal Wilhelm II. veľvyslancovi: „*Keď sme si ale uvedomili nevyhnutnosť vojenského vystúpenia proti Srbsku, bolo by poľutovaniahodné, keby sme nevyužili terajší pre nás priaznivý okamžik*.“[50] Nemecko nielenže poskytlo Rakúsko-Uhorsku tzv. bianco šek, ale dôrazne nabádalo, aby Rakúsko-Uhorsko vojnu začalo. Inak bianco šek v diplomacii neexistuje. Znamená to, že v tom konkrétnom prípade, ak by Rakúsko-Uhorsko vojnu nezačalo, Nemecko by mu chrbát nekrylo a nestálo by za ním. To, čomu sa teda hovorí bianco šek, nie je nič iné ako forma nátlaku, aby spojenec konal a začal vojnu.

Z tohto dôvodu sa treba pozrieť na to, čo sa dialo v Berlíne a Postupime. Správa o sarajevskom atentáte zastihla nemeckého cisára Wilhelma II. na regate v Kieli. Spolu so sprá-

---

46 CLARC, ref. 4, s. 460.

47 Tamže.

48 K Hoyosovej misii pozri FELLNER FRITZ, Die „Mission Hoyos“. In Recueil des travaux aux assises scientifiques internationales: Les grandes puissances et la Serbie à la veille de la première querre mondiale, 4, č. 1, Beograd 1976.

49 „…jetzige Zeitpunkt (sei) besser als ein späterer.“ RAUCHENSTEINER, ref. 11, s. 99.

50 Österreich-Ungarns Aussenpolitik, ref.37, dok. 4. 10058, Szögyény Berchtoldovi 6. júl 1914.

vou o atentáte prišla mu aj správa kancelára Bethmanna Hollwega, záver ktorej tvorila veta, že politické dôsledky tohto riadenia osudu budú mať veľký dosah.[51] Wilhelm II. sa rozhodol vrátiť do Postupimu. 3. júla, po návrate do Postupimu ho už čakala správa, ktorú poslal veľvyslanec vo Viedni Heinrich von Tschirschky. Wilhelm II. si správu pozorne prečítal a okamžite si na okraj robil svoje poznámky. Na informáciu, že vo Viedni sa vážne uvažuje o tom, že so Srbskom treba rozhodne zúčtovať, napísal Wilhelm II. na okraj spisu: „*Teraz, alebo nikdy*!"[52] Rovnako na Tschirschkeho vetu, že sa pokúšal pôsobiť vo Viedni v tom zmysle, aby zvažovali veci pokojne a s rozvahou, poznamenal Wilhelm II. rozhorčene: „*Kto ho k tomu splnomocnil? – to je hlúpe…Tschirschky nech prestane s tými hlúposťami!*"[53] Podľa správ, ktoré prišli z nemeckého generálneho štábu, Rusko začalo v roku 1909 reorganizáciu a zásadne nové vyzbrojovanie svojej armády, ktoré sa má skončiť roku 1917 a potom už centrálne mocnosti nebudú môcť počítať s úspešnou vojnou.[54]

Cez ministerstvo zahraničných vecí dostal Tschirschky inštrukcie, že Nemecko plne stojí za Rakúsko-Uhorskom, nech podnikne proti Srbsku čokoľvek a že čím skôr začne, tým lepšie. V tom zmysle informoval Tschirschky rakúsko-uhorské ministerstvo zahraničných vecí[55]. Súčasne 4. júla sa začala v nemeckej tlači veľmi ostrá protisrbská kampaň.[56]

Za tejto situácie prišiel Hoyos do Berlína a do Postupimu. Vrátil sa s jasným posolstvom: Rakúsko-Uhorsko má začať vojnu proti Srbsku, a to čo najskôr.[57] Vojnová strana vo Viedni tak dostala zelenú a po tomto posolstve z Berlína napokon rezignoval aj István Tisza a súhlasil s vojnou proti Srbsku, aj keď v plnej miere a s určitými výhradami tak urobil až na zasadnutí ministerskej rady 19. júla. Bolo jasné, a to ako v Berlíne, tak aj vo Viedni, že vojna nemôže ostať lokálna. Pri napadnutí Srbska sa muselo počítať s európskou vojnou, v prvej fáze v najlepšom prípade s vojnou proti Srbsku a Rusku, pretože bolo jasné, že Rusko tentoraz nenechá svojho balkánskeho spojenca bez pomoci. Tlak z Nemecka bol evidentný a postupne ešte zosilnel, tentoraz už tento tlak išiel jednoznačne cez veľvyslanca Tschirschkeho, pretože formálne rozhodnutie bolo v rukách Rakúsko-Uhorska.

7. júla zasadla vo Viedni ministerská rada, na ktorej sa zúčastnil aj šéf generálneho štábu Conrad von Hötzendorf. Pred týmto zasadnutím sa stretol Berchtold s Tschirschkym a dostal od neho jasné vyjadrenie: Treba začať čo najskôr.[58] A na tomto zasadnutí prebiehalo všetko v tom zmysle, že vojnu treba začať. István Tisza bol tiež ovplyvnený nemeckým postojom, aj keď ešte požadoval, aby sa vojna diplomaticky dôkladnejšie pripravila. Bolo

[51] „Die politischen Nachwirkungen dieser Schicksalsfügung werden von der größten Tragweite sein." Bethmann Hollweg Wilhelmovi II., 28. jún 1914. PAAA, I A Deutschland, Österreich 86, 1b, zv. 10.

[52] „Jetzt oder nie!" Dokumente zur deutschen Geschichte 1914 – 1917. Ed. Dieter Fricke, red. Willibald Gutsche, Berlin 1976, dok. č.1, s. 21-22. Tschirschky Bethmannovi Hollwegovi, 30. jún 1914. Je zaujímavé, že Christopher Clarc tento dokument necituje, o správe Tschirschkeho sa zmieňuje iba okrajovo na základe správy srbského vyslanca v Berlíne.

[53] Tamže.

[54] GUTSCHE WILLIBALD, Sarajevo 1914. Vom Attentat zum Weltkrieg, Berlin 1984, s. 52.

[55] ÖStA, HHStA, PA I, Deutschland, K. 496, Bl. 186 – 187.

[56] RAUCHENSTEINER, ref. 11, s. 98.

[57] Potvrdil to aj jednoznačne aj Franz Conrad von Hötzendorf v svojich pamätiach: „Deutschland riete uns zum Losschlagen" (CONRAD VON HÖTZENDORF, ref. 34, s. 42), hoci jeho konštatovanie ako aktéra, ktorý niesol veľkú časť zodpovednosti, treba brať v tomto prípade s rezervou.

[58] RAUCHENSTEINER, ref. 11, s. 101.

tiež jasné a jasne sa to konštatovalo, že s najväčšou pravdepodobnosťou nepôjde o izolovanú rakúsko-srbskú vojnu, ale o vojnu európsku.[59] Na Tiszov návrh sa však prv, než sa mala začať vojna proti Srbsku, mali sformulovať požiadavky, ktoré sa mali zaslať srbskej vláde. A požiadavky sa mali, podľa záverov rokovania ministerskej rady, sformulovať tak, že ich srbská vláda nemôže prijať.[60]

Rozhodnutie o vojne teda padlo už na tomto zasadnutí ministerskej rady. Minister zahraničia Berchtold sa odobral 9. júla na audienciu k Františkovi Jozefovi do Bad Ischlu, aby ho o rozhodnutí informoval. Cisár nemal námietky a súhlasil tiež s tým, že treba zhromaždiť dokumenty, ktoré by ospravedlnili krok Rakúsko-Uhorska a zvalili vinu za vojnu na Srbsko. Vyslanec v Belehrade Wladimir von Giesl dostal inštrukciu od Berchtolda, že nech Srbi reagujú akokoľvek, musí prerušiť diplomatické styky a odcestovať. Musí dôjsť k vojne.[61] Treba teda konštatovať, že rozhodnutie o vojne padlo a padlo skôr, než mala Viedeň k dispozícii akékoľvek dôkazy o vine Srbska na atentáte. Tieto dokumenty sa iba mali zhromažďovať a malo sa sformulovať „neprijateľné" ultimátum Srbsku. Tento proces trval šestnásť dní.

To bol dôvod, prečo sa vytvorila komisia na čele s Friedrichom von Wiesnerom, ktorá mala zhromaždiť materiál dokazujúci srbský podiel na atentáte. Táto iniciatíva nepriniesla pozitívny výsledok. Ako ukázali neskoršie výskumy, nitky atentátu viedli predsa len viac smerom k Srbsku ako sa predpokladalo – to však je pre objasnenie príčin vojny irelevantné. Dôležité je, že v júli 1914 sa vo Viedni rozhodlo o vojne a že v tom čase nemali vládne a vojenské kruhy vo Viedni nijaké relevantné dôkazy o srbskej vine na vojne, ktoré by dávali dôvod na začatie vojnového konfliktu.

Prečo zlyhali pokusy o sprostredkovanie?

Bolo potrebné už iba naformulovať text ultimáta. 19. júla sa vo Viedni opäť zišla spoločná ministerská rada. Tam sa rozhodlo, že ultimátum sa odovzdá Srbsku 23. júla a že sa bude požadovať jeho bezpodmienečné prijatie v lehote 48 hodín.[62] Srbská vláda, aj na odporúčanie z Petrohradu, odpovedala veľmi zmierlivo, bola ochotná prijať podmienky ultimáta okrem bodu 6, ktorý vyžadoval účasť rakúsko-uhorských orgánov na vyšetrovaní atentátu v Srbsku. Aj o tomto bode ale bola ochotná rokovať. Rakúsko-uhorské vedenie na čele s cisárom a ministrom zahraničia Berchtoldom však už bolo rozhodnuté pre vojnu. 28. júla 1914 vypovedalo Rakúsko-Uhorsko vojnu Srbsku a začalo vojnové operácie. Tvrdenia o tom, že podiel na vypuknutí vojny mali všetky zúčastnené strany a že príčinou vojny bolo zlyhanie európskej diplomacie, či nejakí „námesačníci", to sú špekulácie, ktoré nezohľadňujú tie najrelevantnejšie historické dokumenty, ktoré sa týkajú tzv. júlovej krízy roku 1914.

Nemecko rozohralo počas júlovej krízy hru, ktorá pozostávala z toho, že na jednej strane tlačilo na Rakúsko-Uhorsko, aby začalo vojnu, na druhej strane sa usilovalo presvedčať európsku verejnosť i dohodových diplomatov, že celá záležitosť je iba lokálnou záležitosťou Rakúsko-Uhorska a Srbska. Tieto pokusy potom museli nemeckí diplomati opäť vysvetľovať vo Viedni.

---

[59] Protokolle des gemeinsamen Ministerrates der österreichisch-ungarischen Monarchie, ed. Miklós Komjáthy, Budapest 1966, Ministerrat vom 7. 7. 1914, s. 141-150.

[60] Tamže.

[61] RAUCHEMSTEINER, ref. 11, s. 104.

[62] Protokolle des gemeinsamen Ministerrates, ref. 49, s. 150-154.

Na začatie vojny v lete 1914 mali v Nemecku viacero dôvodov. V prvom rade to bol už spomínaný dôvod vojenský. Rusko malo skončiť reformu armády roku 1917 a potom by vojna na dvoch frontoch mala pre Nemecko podstatne menšie vyhliadky na úspech. Boli tu ale aj dôvody politické. Atentát a zavraždenie Františka Ferdinanda a jeho manželky bol, nepochybne, zavrhnutiahodný teroristický akt. Nemecko mohlo propagandisticky operovať srbským a slovanským terorizmom, barbarskosťou. To hnalo vodu na mlyn už v Nemecku prebiehajúcej protislovanskej agitácii. V Berlíne masy rozhorčeného „ľudu“ naozaj masívne demonštrovali pred ruským i srbským zastupiteľským úradom. Domáca politická scéna a verejná mienka boli pripravené akceptovať vojnu ako spravodlivý akt. Tzv. hradný mier, teda súhlas nemeckej spoločnosti s vojnou, mohli nemeckí politici očakávať aj od inak protivojnovo orientovaných sociálnych demokratov. Navonok ale mohlo Nemecko vystupovať stále ako krajina, ktorá s „tým nemá nič“, ale iba čestne bráni svojho spojenca. To bol hlavný dôvod nemeckej hry, keď na jednej strane Rakúsko-Uhorsko na vojnu podnecovali a na druhej strane pred Európou sa usilovali hrať úlohu „verného spojenca“.

Atentát sa dohodových krajín netýkal. Najviac do veci bolo zaangažované Rusko, ktoré bolo srbským protektorom. Po zverejnení ultimáta však už museli reagovať aj veľmoci Dohody. Ruský minister zahraničných vecí Sergej Dmitrijevič Sazonov si dal zavolať rakúsko-uhorského veľvyslanca Friedricha Szápáryho a ostro mu vytkol, že Rakúsko-Uhorsko chce vojnu a spálilo za sebou všetky mosty.[63] Súčasne však dal na vedomie nemeckému veľvyslancovi Friedrichovi Pourtalèsovi, že Rusko v nijakom prípade nenechá Srbsko napospas rakúskej zvôli. Navrhol, aby Nemecko pôsobilo na svojho spojenca, aby predĺžil lehotu ultimáta, aby ostatné veľmoci mali možnosť preštudovať dokumenty okolo pozadia atentátu a aby sa mohla konať medzinárodná konferencia.[64]

Aj francúzska reakcia na ultimátum smerovala k zabráneniu vojne. Vláde vo Viedni odporúčala francúzska vláda rokovať so Srbskom ohľadom jednotlivých bodov ultimáta a zároveň radili Srbsku, aby bolo k požiadavkám ultimáta maximálne ústretové.[65]

Britský minister zahraničných vecí Edward Grey povedal 24. júla nemeckému veľvyslancovi Karlovi Maxovi Lichnovskému, že rakúsko-uhorské ultimátum prekročilo všetko, čo doteraz mal možnosť čítať. Ak Rakúsko-Uhorsko prekročí srbské hranice, bude ťažko zabrániť európskej vojne. Navrhol, aby Veľká Británia a Nemecko pôsobili spoločne na Rakúsko-Uhorsko, aby predĺžilo dobu ultimáta a aby sa európske veľmoci mohli ujať sprostredkovania.[66]

V nasledujúcich hodinách robili v Berlíne všetko pre to, aby návrhy na sprostredkovanie v konflikte znemožnili. Púhych 35 minút pred vypršaním ultimáta odoslal nemecký minister zahraničia Gottlieb von Jagow návrh na sprostredkovanie britského ministra zahraničia Greya do Viedne, kde jeho telegram prišiel veľvyslancovi Tschirschkemu ráno 26. júla, teda po vypršaní doby ultimáta. K telegramu pripojil Jagow svoj komentár, podľa ktorého tento návrh je už aj tak oneskorený a netreba ho brať vážne.[67] Pokiaľ išlo o ruský návrh na

[63] Österreich-Ungarns Aussenpolitik, ref. 37, dok. 10619, s. 648. Szápary Berchtoldovi, 24. júl 1914.

[64] GUTSCHE, ref. 44, s. 98.

[65] Tamže.

[66] Tamže.

[67] Die deutschen Dokumente zum Kriegsausbruch 1914, ed. Max Graf Montgelas a Walter Schücking, Bd. 1, Berlin 1927, dok. č. 171, s. 167, Jagow Tschirschkemu, 26. júl 1914.

sprostredkovanie, prijal Jagow ruského chargé ď affairs v Berlíne iba hodinu pred vypršaním ultimáta, takže aj tento návrh na sprostredkovanie vyšiel naprázdno.[68]

25. júla, krátko pred vypršaním termínu ultimáta, odovzdalo Srbsko Rakúsko-Uhorsku svoju odpoveď. Bola to odpoveď veľmi ústretová a aj v tom najháklivejšom bode bolo Srbsko ochotné rokovať. Rakúsko-Uhorsko však chcelo vojnu. Prerušilo so Srbskom diplomatické vzťahy. Aj v tejto chvíli prejavovali v Berlíne netrpezlivosť a naliehali na skoré vyvolanie vojny. Vojnychtivý Conrad von Hötzendorf chcel čas na vojnovú prípravu, ale na naliehanie Berlína sa stanovil dátum vyvolania vojny na 28. júl.[69]

Nemecko hralo v tom čase spomínanú perfídnu dvojakú politiku. Berlín na jednej strane všemožne tlačil na Rakúsko-Uhorsko, aby vojnu začalo čím skôr, na druhej strane, sa pred európskou verejnosťou nemecká vláda usilovala vystupovať v úlohe zmierovateľa. Viedni potom museli neustále vysvetľovať, že tieto prejavy netreba brať vážne, že sú iba súčasťou taktiky. Nemecké vládnuce kruhy robili všetko pre to, aby pred svetovou verejnosťou nevyzerali ako agresor. V čase prvej vážnej vojnovej krízy, keď sa ruské vojská v septembri 1914 blížili ku Karpatom a hrozili vpádom do Uhorska, István Tisza rozhorčene požiadal, aby Berchtold Nemcom pripomenul, že Rakúsko-Uhorsko začalo vojnu vyslovene na nemecký nátlak a že treba, aby preto Nemecko v tejto kritickej chvíli poskytlo Rakúsko-Uhorsku účinnú vojenskú pomoc.[70] Z nemeckej strany na toto konštatovanie neprišlo nijaké dementi. Podobné pripomenutia Nemecku jeho postoja počas júlovej krízy odzneli v ďalšom priebehu vojny zo strany rakúsko-uhorských politikov ešte niekoľkokrát. Nikdy na ne Nemecko neodpovedalo svojím dementi.

Edward Grey vedel, že jeho ponuku sprostredkovania nemecká vláda „zahrala do autu". Napriek tomu sa ešte 26. júla opäť pokúsil navrhnúť medzinárodnú konferenciu. Ruský minister zahraničia Sazonov sa obrátil na rakúsko-uhorskú vládu, aby pristúpila na rokovania a zmiernila niektoré formulácie ultimáta. 27. júla si pozval nemecký minister zahraničia von Jagow rakúsko-uhorského veľvyslanca v Berlíne Szögyénya, aby mu oznámil, že asi pošle do Viedne britské sprostredkovacie návrhy, ale že nemecká vláda sa s nimi nestotožňuje, práve naopak, je rozhodne proti ním, ale robí to iba preto, aby sa neprerušil kontakt medzi Nemeckom a Anglickom.[71] Nemeckú taktiku vysvetlil Bethmann Hollweg veľvyslancovi vo Viedni Tschirschkemu. Podľa tejto taktiky Nemecko nemôže oficiálne odmietnuť všetky sprostredkovacie návrhy, pretože nesmie vyzerať pred svetovou a domácou verejnosťou ako podnecovateľ vojny.[72] V správe Wilhelmovi II. Bethmann Hollweg, naopak, tvrdil, že treba urobiť všetko preto, aby ako agresor pred svetom vyzeralo Rusko.[73]

28. júla v deň vyhlásenia vojny Srbsku zo strany Rakúsko-Uhorska sa odohrala epizóda, ktorá je stále predmetom diskusií. Pochopiť ju nie je možné bez hlbšieho poznania psychiky nemeckého cisára Wilhelma II. Ako osobnosť bol Wilhelm II. veľmi nevyrovnaný. Na jednej strane exaltovaný, nabubrelý, rád používal veľké slová a mal rád veľké gestá. Štylizoval sa do úlohy veľkého vojvodcu a pri svojich rozhodnutiach neznášal, keď mu niekto odpo-

68 GUTSCHE, ref. 44, s. 99.

69 Gutsche, ref. 44, s. 102.

70 ÖStaA, HHStA, Politisches Archiv I, k. 500, fol. 65, Tisza Berchtoldovi 11. september 1914.

71 Österreich-Ungarns Außenpolitik, ref. 37, dok. č. 10793, s. 778-779. Szögyény Berchtoldovi, 27. júl 1914.

72 Die deutschen Dokumente, ref. 57, Bd.1, dok. č. 277, s.240-241. Bethmann Hollweg Tschirschkemu, 27. júl 1914.

73 Politisches Archiv Bonn, Preußen 1 – 1d, 23. Betmann Hollweg Wilhelmovi II., 26. júl 1914.

roval. Na druhej strane to bol človek hlboko zakomplexovaný, čo súviselo s jeho vrodeným telesným handicapom. 27. júla sa Wilhelm II. vrátil z kielskej fregaty a 28. ráno mu v Postupime doručili srbskú odpoveď na rakúsko-uhorské ultimátum. Po jeho prečítaní na prekvapenie ríšskeho kancelára Bethmanna Hollwega i ministra zahraničia von Jagowa vyhlásil, že odpoveď je skvelá a že teraz už nie je dôvod na vypovedanie vojny.[74] Svoje rozhodnutie zaslal von Jagowovi s tým, že ako zálohu možno nejaké srbské územie obsadiť, napríklad Belehrad, ale že na základe srbskej odpovede je pripravený sprostredkovať mier u Rakúšanov.[75] V podstate ešte bol čas na základe tohto rozhodnutia Wilhelma II. Rakúsko-Uhorsko zastaviť. Začať vojnu, o ktorej už vedeli, že to bude nie vojna so Srbskom, ale veľká európska vojna, pretože postoj Ruska bol jednoznačný, bez nemeckej podpory vo Viedni celkom iste nemohli. Ale do hry rozhodne vstúpil Bethmann Hollweg s von Jagowom. Bethmann Hollweg toto cisárovo posolstvo poslal do Viedne až vo večerných hodinách, teda už potom, keď vedel, že vyhlásenie vojny prebehlo. V telegrame Tschirschkemu, ktorý sprevádzal toto posolstvo, Bethmann Hollweg uviedol, že treba zabrániť tomu, aby toto posolstvo vo Viedni pochopili v tom zmysle, že Nemecko chce Rakúsko zastaviť.[76]

Nepochopiteľné správanie nemeckého cisára, ktorý rozhodne vyhlásil, že vojnu treba začať teraz, alebo nikdy, ostáva, pokiaľ ide o jeho interpretáciu, otvorené. Na druhej strane treba ale položiť otázku: Ak Wilhelm II. naozaj chcel zastaviť vojnu, prečo sa neobrátil hneď a priamo na svojho partnera Františka Jozefa. Táto cesta bola ešte otvorená. František Jozef už síce vypovedanie vojny podpísal, ale Srbsku ešte odovzdané nebolo. Wilhelmovi II. možno vyčítať všeličo, ale rozhodne to nebol politik naivný, či obmedzený. Dobre vedel, že akonáhle bude vojna vyhlásená, bude nemožné ju zastaviť. Mohol preto urobiť rozhodný krok k zastaveniu vojny a neurobil ho. Predviedol iba akési „domáce predstavenie“, ktorým šokoval svojho kancelára a svojho ministra. V ďalšom už prebiehalo všetko podľa dohodnutého scenára. Keď bola vojna vyhlásená a Rusko začalo mobilizovať, 29. júla, poslal Wilhelm II. telegram svojmu bratrancovi, ruskému cárovi Mikulášovi II., v ktorom ho vyzýva, aby zastavil mobilizáciu a že dúfa, že medzi Viedňou a Petrohradom ešte dôjde k dohode.[77] Ak analyzujeme tento telegram, musí nám byť jasné, že v tej chvíli už Wilhelm II. vedel, že dohoda medzi Ruskom a Rakúsko-Uhorskom nie je možná. Cár síce na chvíľu zaváhal a zmenil všeobecnú mobilizáciu na čiastočnú, ale politici okolo neho ho napokon presvedčili, že toto si Rusko nemôže dovoliť. Oficiálne sa ruská mobilizácia zdôvodňovala obranou Srbska, ale je jasné, že obrana Srbska znamenala obranu ruských záujmov na Balkáne. Faktom však je, že v lete 1914 to bolo Rakúsko-Uhorsko, ktoré sa pokúsilo násilne, vojensky zmeniť doterajšie status quo na Balkáne a Rusko bolo takto donútené urobiť protiopatrenia.

Udalosti, ktoré nasledovali po vypovedaní vojny Srbsku sú dostatočne známe. Rusko teda začalo mobilizovať. Mobilizáciu síce na krátky čas zastavilo, ale potom v nej pokračovalo. Na ruskú mobilizáciu neodpovedalo Nemecko mobilizáciou, ako by sa mohlo za normálnych okolností očakávať, ale rovno vypovedaním vojny Rusku 1. augusta. Ale nezačalo bojovať proti Rusku. 3. augusta vypovedalo Nemecko vojnu Francúzsku a vtrhlo do neutrál-

[74] Die deutschen Dokumente, ref. 57, Bd. 1, dok. č. 271, s.233-235. Wilhelm II. o srbskej odpovedi. 28. júl 1914.

[75] Tamže, Bd. 2, dok. č. 293, s. 16-17. Wilhelm II. Jagowovi., 28. júl 1914.

[76] Tamže, Dok. č. 323, s. 37-38, Bethmann Hollweg Tschirschkemu 28. júl 1914.

[77] CLARC, ref. 4, s.513.

neho Belgicka, aby obišlo francúzske opevnenia. Ani Francúzsko, ani Belgicko nemali celkom iste nič spoločného so sarajevským atentátom. Veľká Británia, ktorá do poslednej chvíle ponúkala sprostredkovanie a medzinárodnú konferenciu, po prepadnutí Belgicka vypovedala agresorovi vojnu. Svetový konflikt sa začal. Písať v takom prípade o „námesačníkoch" i o tom, že všetky zúčastnené krajiny majú na rozpútaní vojny rovnaký podiel – to je nepopierateľné skreslenie celého procesu, ktorý viedol k vojne. Agresívne a imperialistické ciele mali všetky zúčastnené krajiny, ale v lete 1914 vojnu rozpútali ústredné veľmoci.[78]

D. KOVÁČ: AUSBRUCH DES ERSTEN WELTKRIEGS: URSACHEN UND VORWÄNDE

Der vorliegende Beitrag ist den Interpretationsfragen betreffend Ursachen und Entstehung des Ersten Weltkriegs gewidmet. In einem breit angelegten Panorama werden die imperialen Ziele der Großmächte dargestellt, die aktiv teilgenommen haben am Ersten Weltkrieg. Es werden die internationalen Krisensituationen angesprochen, die sich in Europa seit dem Anfang des 20. Jahrhunderts ereignet haben und in diesem Zusammenhang wird das Stereotyp von einer friedlichen, geradezu sorglosen Zeit unmittelbar vor dem Weltkrieg stark in Frage gestellt. Des Weiteren bietet der Beitrag eine kritische Auseinandersetzung mit dem Versuch des australischen Historikers Christopher Clark, die Schuld für die Auslösung des Ersten Weltkriegs auf alle Länder, die am Weltkrieg teilgenommen haben, zu „verteilen"; es wird dabei auf die Schwächen dieser Argumentierung hingewiesen, die vor allem in dem Unvermögen liegt, eine gründliche Analyse aus den bereits veröffentlichten Dokumenten durchzuführen und dem Mangel an wissenschaftlicher Kritik dieser Quellen, die es ermöglicht, Dokumente von grundlegender Bedeutung von den zweitrangingen zu trennen und zu guter Letzt klare, offene Aussagen der Beteiligten von Quasi-Aussagen und Andeutungen abzugrenzen, die als Teil eines „diplomatischen Spiels" bezeichnet werden können. Anhand der Archivquellen und den bisher publizierten Dokumenten ist der Autor des präsentierten Beitrags zum Schluss gekommen, dass: a) Österreich-Ungarn am 28. Juli den Krieg an Serbien erklärte und militärische Aktionen in Gang setzte, und zwar ohne relevante Beweise, die die Beteiligung Serbiens am Attentat von Sarajewo bezeugen würden; b) am 1. August erklärte das Deutsche Reich Krieg an das Russland und griff als Vorwand für diesen Schritt an die russische Mobilisierung zurück, obwohl es zu der Zeit klar war, dass die Mobilmachung Russlands lediglich eine Folge der österreichisch-ungarischen Aggression war. Die russische Mobilmachung konnte daher nicht die Ursache, sondern nur ein willkommener Vorwand gelten; c) am 3. August kam die Kriegserklärung Deutschlands an Frankreich, das mit dem Attentat von Sarajewo überhaupt nichts zu tun hatte. Daraus folgend kämpfte Deutschland nicht gegen Serbien oder Russland, sondern kam sofort zum Überfall auf Frankreich über. Alles geschah unter dem Deckmantel, Frankreich habe das Ultimatum Deutschlands mit der Bedingung abgelehnt, es werde sich neutral erklären im Falle eines Kriegs Deutschlands gegen Russland. Eine solche Forderung zu stellen, das war im Kontext der internationalen Beziehungen nichts anderes als Ungeheuerlichkeit ersten Ranges von Seiten Deutschlands, das zu dem Zeitpunkt keine Rücksicht auf andere nahm und entschlossen war, den Krieg gemäß seines Szenarios anzufangen. Deutschland überfiel die neutralen Länder Luxemburg und Belgien, um französische Festungen an der französisch-deutschen Grenze zu umgehen. d) am 4. August reagierte Großbritannien auf dem deutschen Verstoß gegen die Neutralität Belgiens und richtete ein Ultimatum an die Regierung Deutschlands, das auf dieses Ultimatum nicht einmal antwortete. Als Folge erklärte Großbritannien Krieg an das Deutsche Kaiserreich. Es handelte sich also nicht um das Versagen der Diplomatie, oder gar um das Handeln irgendwelcher

[78] Táto štúdia vznikla v rámci projektu VEGA č. 2/0139/13: Historická pamäť a dejiny Slovenska – procesy inštrumentalizácie a manipulácie v 19. a 20. storočí.

„Mondsüchtigen“ (Clark), bei denen es sich bekannter Weise um kranke und daher für ihre Taten keine Verantwortung tragende Individuen, sondern es ging dabei um einen zielstrebig vorbereiteten Krieg seitens der Zentralmächte. Alle am Krieg teilnehmenden Staaten hatten zwar ihre imperialen Zielen, jedoch die Entscheidung, im Sommer 1914 einen Kriegskonflikt zu entfalten, liegt auf Seiten Österreich-Ungarns und Deutschlands.

PRVÁ SVETOVÁ VOJNA Z POHĽADU FALERISTIKY

IGOR **GRAUS**

GRAUS, I.: World War 1 from the phaleristic's point of view. Vojenská história, 4, 18, 2014, pp 54-88, Bratislava.
The study deals with the influence of World War 1 on the establishment of awards in phaleristic terms, i.e. wearable and non-transferable appreciation of merits in form of orders and medals. The author has divided the paper in four basic units by individual types of states (Central Powers, Entente Powers, neutral states and successor states), analyzing the system of awards in each of the countries before the outburst of World War 1 with focus on older awards also applicable during the War. Furthermore, he enlists all the awards established during the period of the war conflict as well as awards established after the end thereof, having immediate relation thereto. In doing so, he focused his attention exclusively on the official, state awards and did not deal with unofficial awards which had been largely founded mostly by various veteran associations or charitable institutions. The final section of the study, having a summary character, also contains data about the quantities of several significant awards granted.
Military History. World War 1 – Phaleristics.

V roku 1914 americký maliar John Francis Sloan vytvoril kresbu, na ktorej žoviálne sa tváriaci politik podáva vyznamenanie pred ním ležiacemu vojakovi s odtrhnutými nohami a roztrhanými vnútornosťami. Pod kresbou je text „*Po vojne medailu a možno aj prácu*." Aj keď autorovým cieľom bolo pranierovanie spoločensko-politických nešvárov doby v širšom kontexte, podarilo sa mu v skratke vystihnúť podstatu veľmi tesného vzťahu faleristiky a vojenstva. Najstaršie vyznamenania vo faleristickom ponímaní sa totiž transformovali z insígnií laických rytierskych rádov (ktorých existenciu podnietili duchovné rytierske rády), aj keď tieto rytierske združenia svetskej šľachty viac než reálnu vojenskú silu predstavovali v rukách svojich zakladateľov účinný politicko-mocenský nástroj.

Hoci najstaršie panovnícke a dynastické rady nemali zreteľne vyhranený charakter a ich insígnie sa prepožičiavali za zásluhy pre štát alebo pre dynastiu akéhokoľvek, teda aj vojenského druhu, prvé vyznamenanie čisto záslužného charakteru, čiže francúzsky Rad Svätého Ľudovíta z roku 1693, bol špecializovaným vojenským záslužným vyznamenaním. Jeho príklad inšpiroval aj iných európskych panovníkov a do konca 18. storočia bolo založených ďalších dvanásť vojenských záslužných radov. Do skončenia napoleonských vojen v roku 1815 ich pribudlo ďalších desať.

Vojenské záslužné rady predstavovali základný segment štruktúry systému štátnych vyznamenaní jednotlivých krajín aj v ďalšom období, pričom práve od čias napoleonských vojen sa vo zvýšenej miere profilovali veľké skupiny vyznamenaní nižšej hodnoty než boli

rady, čiže dekorácie v podobe medailí, krížov a odznakov, opätovne zväčša vojenského charakteru. Práve početné vojnové konflikty totiž predstavovali pre každú vládu vynikajúcu príležitosť na zakladanie nových vyznamenaní, predovšetkým dekorácií, vzťahujúcich sa na konkrétne udalosti. Oproti tomu rady sa zakladali oveľa zriedkavejšie, pretože na rozdiel od pamätných (nie však záslužných) dekorácií, boli pre ich všeobecnejší ráz, tým, že sa neviazali na konkrétny vojnový konflikt, omnoho použiteľnejšie a mali tiež oveľa dlhšiu „životnosť, “ na prepožičiavanie – v mnohých prípadoch to bolo aj niekoľko storočí.

Sloanova kresba z prvého roku prvej svetovej vojny tiež naznačuje, že vyznamenávanie bojujúcich alebo ranených vojakov bolo bežným štandardom a evokuje myšlienku o pripravenosti jednotlivých bojujúcich strán na vojnový konflikt práve z hľadiska faleristiky. Oproti dlhotrvajúcim napoleonským vojnám, ktoré aplikovanej faleristike ponúkli kvalitnú živnú pôdu na tvorbu nových vyznamenaní, prvá svetová vojna trvala „iba“ štyri roky. Zúčastnil sa v nej však omnoho väčší počet štátov s rozličnou úrovňou vývoja systémov odmeňovania nielen vojenských, ale aj občianskych zásluh a s rozdielnou mierou participácie na vojnovom konflikte, a práve tieto danosti mali bezprostredný vplyv na potrebu zakladania nových vojenských vyznamenaní záslužného alebo pamätného charakteru.

V nasledujúcich riadkoch sa preto pokúsime odpovedať na nevyslovenú otázku o faleristickej pripravenosti na vojnu poskytnutím prehľadu všetkých vojenských vyznamenaní (radov aj dekorácií) založených pred prvou svetovou vojnou a použiteľných práve počas nej, ako aj novovzniknutých vyznamenaní, ktoré boli založené buď priamo počas rokov 1914 – 1918, alebo v neskoršom období v prípade, ak sa bezprostredne vzťahovali na udalostí prvej svetovej vojny. Z prehľadu sme vzhľadom na ich osobitný charakter (ako aj limitovaný priestor časopisu) zámerne vylúčili vyznamenania Červeného kríža, hoci boli zastúpené

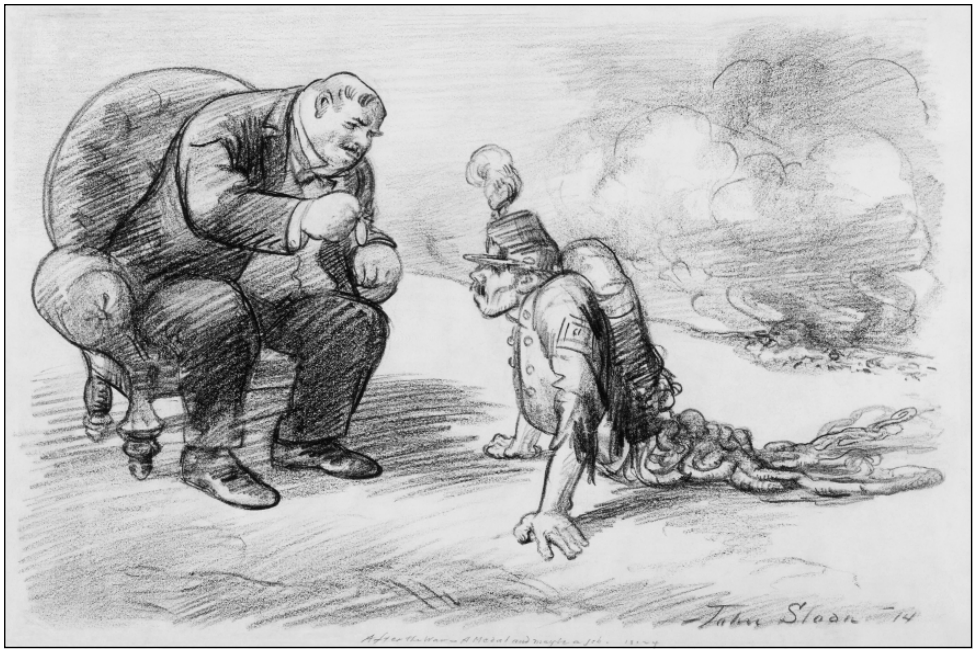

Satirická kresba Johna Francisa Sloana z roku 1914

v takmer každej krajine. Z rovnakých dôvodov sme sa tiež zamerali výlučne na oficiálne, to znamená štátne vyznamenania a ignorovali sme veľký počet najrôznejších neoficiálnych alebo polooficiálnych vyznamenaní, ktoré vo veľkom rozsahu zakladali najrôznejšie subjekty v rôznych časových obdobiach, neraz s dlhým časovým odstupom po skončení vojny.

Uvedený prehľad si, samozrejme, nerobí nárok na úplnosť, ale pokúsili sme sa podať aktuálny stav aplikovanej faleristiky jednotlivých krajín čo najúplnejšie a najsystematickejšie ako to len bolo možné na relatívne malej ploche štúdie.

Centrálne mocnosti

Oficiálny pôvodca prvej svetovej vojny, rakúsko-uhorská monarchia, začal svoj systém vyznamenaní v podobe radov a dekorácií formovať už od začiatku 18. storočia. Potrebu vyznamenávania vo všeobecnosti od roku 1712 riešila rakúska vetva pôvodne burgundského rádu Zlatého rúna. Tento prestížny laický rytiersky rád sa od roku 1559 transformoval na vyznamenanie pre príslušníkov najvyššej aristokracie v podobe panovníckeho radu, ale navonok si ponechal pôvodnú formálnu podobu laického rytierskeho rádu. Pre stavovský charakter s úzko limitovaným počtom nositeľov insígnií, ako aj aktuálnu potrebu vyznamenávania väčšieho počtu osôb, Mária Terézia v období vojen o rakúske dedičstvo v roku 1757 založila podľa vzoru staršieho francúzskeho Radu Svätého Ľudovíta prvý habsburský zásluţný rad – Vojenský Rad Márie Terézie. V roku 1764 k nemu pribudol uhorský Rad Svätého Štefana a od roku 1808 existovala jeho rakúska protiváha v podobe Radu Leopolda. Ďalšie vyznamenanie, Rad Železnej koruny, vznikol v roku 1816 ako produkt potreby politickej proklamácie habsburskej supremácie nad pôvodným francúzskym Radom Železnej koruny z roku 1805 po opätovnom pričlenení Lombardska k habsburskej monarchii v dôsledku záverov Viedenského kongresu. Ďalšie tri habsburské rady vznikli omnoho neskôr – v roku 1849 František Jozef I. založil Rad Františka Jozefa, v roku 1898 bol založený dámsky Rad Alžbety a posledným radom, ktorý vznikol v predvečer zániku monarchie, bol uhorský Rad Zlatej ostrohy z roku 1916.

S výnimkou Radu Zlatého rúna, ktorý bol určený výhradne pre malú skupinu príslušníkov najvyššej aristokracie a Vojenského Radu Márie Terézie, ktorý bol špecializovaným vojenským vyznamenaním, všetky ostatné rady mali všeobecno zásluţný charakter a neboli práve najvhodnejšie na odmeňovanie špecifických vojenských zásluh. Insígnie Radu Svätého Štefana v troch triedach síce sporadicky získavali aj osoby profesijne späté s vojenstvom, ale ich fyzická podoba nijakým spôsobom navonok nedemonštrovala vojenské zásluhy ich nositeľa. Odborná literatúra síce pozná dva prípady, keď boli štandardné insígnie v rozpore so stanovami doplnené o vojenskú symboliku, ale obidve takto upravené vyznamenania sa objavili až tesne pred zánikom monarchie a nemali žiadnu legislatívnu oporu.[1]

Na rozdiel od uhorského radu sa historicky mladší rakúsky Rad Leopolda už od svojho založenia vnútorne členil na občiansku a vojenskú skupinu, čomu od roku 1860 zodpovedala aj modifikácia jeho insígnií v troch (od roku 1901 v štyroch) triedach prostredníctvom

[1] Sú známe iba dve výnimky z posledných mesiacov existencie monarchie (uhorský palatín arcivojvoda Jozef a Karol, slobodný pán Pfanzer – Baltin). Panovník tesne pred koncom vojny pripravil koncept rozhodnutia o založení vojnovej dekorácie a mečov pre rad, oficiálne sa však nikdy nezrealizoval. KOLÁČNÝ, Ivan. *Řády a vyznamenáni habsburské monarchie*. Praha : Nakladatelství Elka Press, 2006, s. 98-99. ISBN 80-902745-9-5.

tzv. vojnovej dekorácie v podobe dvoch vavrínových ratolestí (resp. vavrínového venca v prípade hviezdy radu), ktoré vizuálne odlišovali vojenských a nevojenských nositeľov, inak totožných insígnií. Od decembra 1916 sa zriadil doplnok stuhy v podobe dvoch kovových prekrížených mečov, ktoré symbolizovali prepožičanie insígnií radu za statočnosť v boji.[2]

Stanovy Radu Železnej koruny jeho charakter formulovali veľmi všeobecne – bol zásluž̌ným vyznamenaním určeným pre osoby bez rozlíšenia stavu, ktoré preukázali svoju vernosť panovníkovi a panovníckemu domu, významným spôsobom sa zaslúžili o blaho monarchie alebo vykonali významné všeobecne prospešné skutky či už občianskeho alebo vojenského charakteru.[3] Jeho insígnie v troch triedach boli jednotné až do roku 1860, keď sa podobne ako pri Rade Leopolda doplnili o vojnovú dekoráciu pre vojakov. Rad už od svojho založenia síce disponoval osobitnou medailou *Pro virtute militari*, tá však slúžila výlučne ako náhrada pôvodného radu pre vyznamenaných poddôstojníkov a vojakov napoleonskej armády, pretože stanovy rakúskeho radu umožňovali iba vyznamenávanie dôstojníkov.

Podobný charakter ako dva predchádzajúce rady mal aj Rad Františka Jozefa, ktorý bol prioritne určený ako odmena občianskych zásluh, pričom modifikácia jeho insígnií (pôvodne v troch, od roku 1869 v štyroch a od roku 1901 v piatich triedach) sa uskutočnila až v dôsledku vojnových udalostí.

Od roku 1914 sa na záves insígnií radu namiesto štandardnej jednofarebnej červenej stuhy mohla v osobitných prípadoch používať tzv. vojenská stuha,[4] ktorá symbolizovala prepožičanie insígnií radu za vojenské zásluhy. Ďalšie odlíšenie prostredníctvom vojnovej dekorácie sa v prípade jednej z tried radu (kríž dôstojníka) realizovalo v roku 1915 a o rok neskôr sa modifikovali aj hviezdy radu prostredníctvom vavrínového venca.[5]

Vojenský charakter nemal ani v roku 1916 zriadený Rad Zlatej ostrohy, pretože napriek jeho jednorazovému prepožičaniu skupine uhorských dôstojníkov nešlo o štandardné vyznamenanie, ale o insígniu čestného pseudorádu rytierov zlatej ostrohy, ktorí sa v Uhorsku tradične formálne kreovali počas obradu panovníkovej korunovácie.

Z uvedeného vyplýva, že hoci monarchia disponovala väčším počtom radov, tieto, s výnimkou jediného, neboli vhodné na vyznamenávanie za vojenské zásluhy v širšom meradle a k potrebným modifikáciám fyzickej podoby ich insígnií dochádzalo iba postupne. Jediným čiastočne použiteľným radom na odmeňovanie vojenských zásluh, teda aj v čase prvej svetovej vojny, zostával Vojenský Rad Márie Terézie. Čiastočným preto, lebo prepožičiavanie jeho insígnií v troch triedach sa viazalo výlučne na dôstojníkov, čo však v podmienkach svetovej vojny v žiadnom prípade nebolo dostačujúce vzhľadom na potrebu masového vyznamenávania vojakov a poddôstojníkov. Navyše, na získanie Vojenského Radu Márie Terézie bolo treba preukázať mimoriadne zásluhy, čo výrazným spôsobom limitovalo aj možnosti odmeňovania väčšieho počtu samotných dôstojníkov.

---

[2] SCHMIDT, Günter Erik. Der Österreichisch – Kaiserliche Leopolds – Orden. In STOLZER, Johann – STEEB, Christian (ed.). *Österreichs Orden vom Mittelalter bis zur Gegenwart.* Im Auftrag der Österreichischen Gesellschaft für Ordenskunde. Graz : Akademische Druck – und Verlagsanstalt, 1996, s. 142, 144. ISBN 3-201-01649-7.

[3] Článok 5 stanov. *Statuten für den Oesterreichisch – Kaiserlichen Orden der eisernen Krone*. Wien : b.v., 1816, s. 4-5.

[4] Vodorovne červeno-bielo šrafovaná, po oboch stranách s pozdĺžnym červeným a bielym pruhom.

[5] KOLÁČNÝ, ref. 1, s. 120-122.

Pre vojakov a poddôstojníkov teda neboli určené rady, ale iba nižšie druhy vyznamenaní v podobe dekorácií. Už v roku 1789 bola zriadená Medaila Za statočnosť, ktorá sa udeľovala v dvoch stupňoch ako zlatá a strieborná medaila, od roku 1915 k nim pribudla aj bronzová medaila. Duchovné osoby v armádnych službách mohli byť od roku 1801 vyznamenávané Záslužným krížom pre vojenských duchovných, ktorý existoval v dvoch stupňoch (zlatý kríž a strieborný kríž) a po roku 1916 ich stuhy mohli byť doplnené mečmi.

V roku 1849 bol zriadený Vojenský záslužný kríž, ktorý mohol byť od roku 1860 doplnený o vojnovú dekoráciu v podobe vavrínového venca. V roku 1914 sa pôvodný kríž rozdelil na vyznamenanie s tromi stupňami a od roku 1916 aj ich stuhy mohli niesť prekrížené meče.

V roku 1849 vznikla aj skupina ďalších vyznamenaní, tieto však už nemali výlučne vojenský charakter. Išlo o záslužný kríž, ktorý mal štyri modifikácie – Zlatý záslužný kríž s korunou, Zlatý záslužný kríž bez koruny, Strieborný záslužný kríž s korunou a Strieborný záslužný kríž bez koruny. Od roku 1914 bolo udelenie ktoréhokoľvek záslužného kríža za vojenské zásluhy navonok vyjadrené zmenou stuhy (pôvodnú červenú jednofarebnú stuhu nahradila šrafovaná vojnová stuha). Skupinu zlatých a strieborných krížov od roku 1916 doplnil Železný záslužný kríž s korunou a Železný záslužný kríž bez koruny.

V roku 1849 bol založený aj Vojenský služobný kríž (Vojenský služobný odznak), v jeho prípade však nešlo o štandardné záslužné vyznamenanie použiteľné počas vojny, ale o vyznamenanie udeľované za presne definovaný počet odslúžených rokov. Úplne opačný charakter však mala Vojenská záslužná medaila (*Signum laudis*), zriadená v roku 1890. Od roku 1911 k pôvodnej bronzovej pozlátenej medaili pribudla strieborná (udeľovala sa za opakované vyslovenie pochvalného uznania) a od roku 1916 aj veľká strieborná medaila. Udelenie medailí v čase mieru alebo vojny sa diferencovalo podobne ako pri záslužných krížoch prostredníctvom odlišného typu stuhy, a od roku 1916 boli zriadené prekrížené meče na stuhe, ktoré predstavovali vyšší stupeň vyznamenania.

Od roku 1914 v habsburskej monarchii existovalo aj Čestné vyznamenanie za zásluhy o červený kríž, a jeho insígnie boli rozdelené do štyroch stupňov, ku ktorým boli priradené aj dve medaily – Strieborná a Bronzová čestná medaila Červeného kríža. Všetky uvedené vyznamenania sa udeľovali bez, alebo s vojnovou dekoráciou.[6]

V období prvej svetovej vojny bolo založených ešte šesť ďalších vyznamenaní, ale iba tri z nich mali vojenský charakter.[7] V prvom rade išlo o Vojnový kríž Za občianske zásluhy z roku 1915, ktorý sa udeľoval v štyroch stupňoch (triedach) civilným osobám. O rok neskôr bol založený Karolov vojenský kríž, určený ako odmena za časovo ohraničené nasadenie na fronte. Posledným vojenským vyznamenaním, zriadeným v roku 1917, bola Medaila za zranenie. Panovník síce ešte plánoval založiť aj Pamätný vojnový kríž 1914 – 1918, ale napriek tomu, že existuje istý počet skúšobne vyrobených exemplárov, nikdy však oficiálne založený nebol.[8]

---

[6] Najnovšie podrobne KOLÁČNÝ, ref. 1, SCHWARZ, Walter A. Die militärischen Dekorationen der Monarchie. In STOLZER, Johann – STEEB, Christian (ed.). *Österreichs Orden vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. Im Auftrag der Österreichischen Gesellschaft für Ordenskunde. Graz : Akademische Druck – und Verlagsanstalt, 1996, s. 227-285. ISBN 3-201-01649-7.

[7] V roku 1916 bol zriadený Kríž Františka Jozefa pre úzky okruh osôb z panovníkovej blízkosti. Podobný charakter malo aj Vyznamenanie pre bojujúcich po mojom boku z rovnakého roku a Pamätný odznak na cisára a kráľa Františka Jozefa I. z roku 1918.

[8] MĚŘIČKA, Václav. *Rakouská, rakousko-uherská záslužní a pamětní vojenská a občanská vyznamenání.* Praha : Československá společnost drobné plastiky, 1976, s. 37.

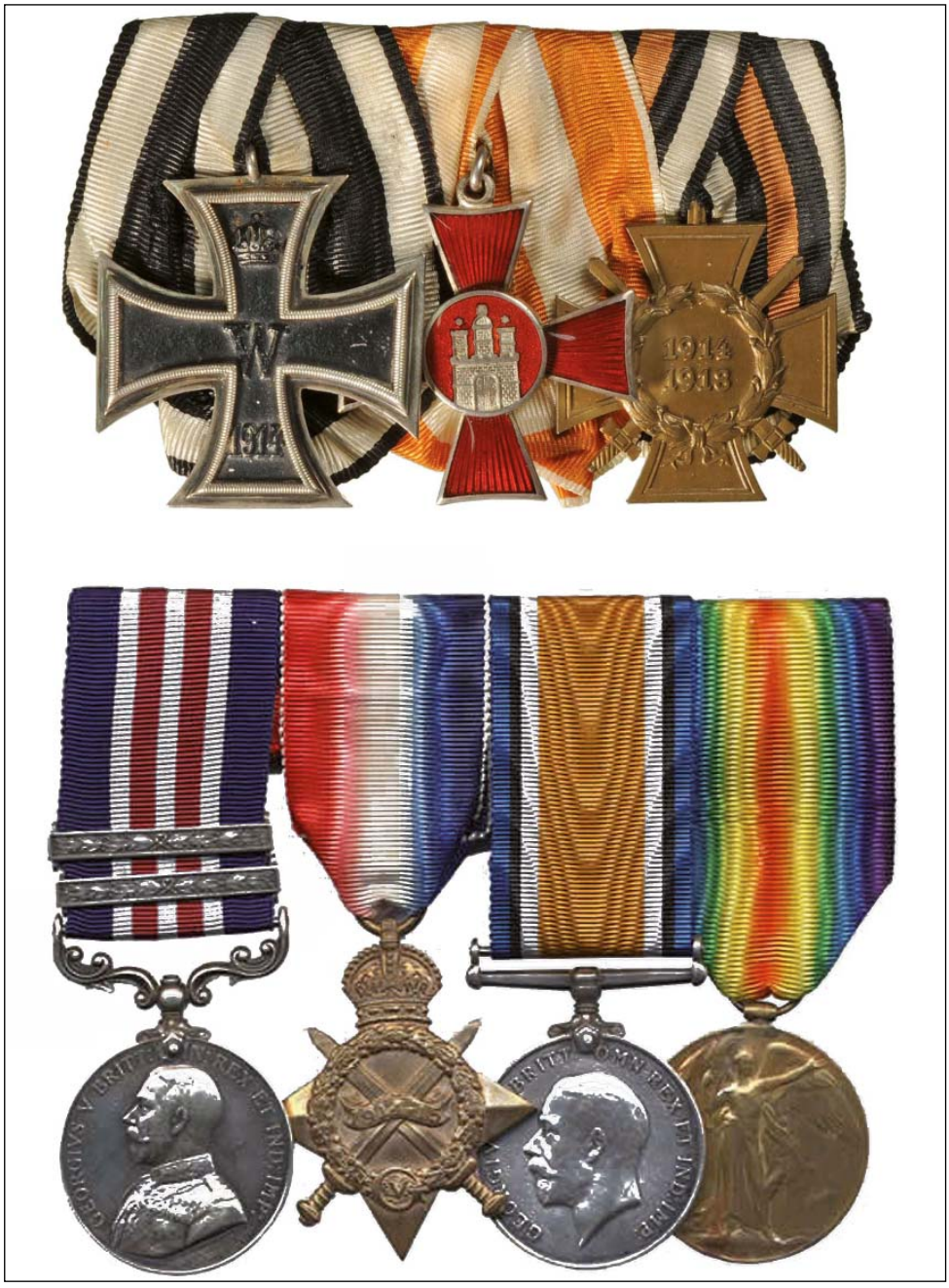

Zostava nemeckých vyznamenaní z 1. svetovej vojny. Zľava: Železný kríž 2. triedy, Hanzový kríž mesta Hamburg Za zásluhy vo vojne 1914, Čestný kríž svetovej vojny 1914 – 1918 pre frontových bojovníkov. Zostava britských vyznamenaní. Zľava: Vojenská medaila, Hviezda 1914 – 1915, Britská vojnová medaila 1914 – 1920 1. stupňa, medzispojenecká Medaila víťazstva.

V období prvej svetovej vojny teda habsburská monarchia používala väčšie množstvo vyznamenaní spomedzi tých, ktoré boli zriadené v minulosti. V čase vojny bol založený iba malý počet nových vojenských vyznamenaní, ktoré doplnili už existujúci systém. Na rozdiel od mnohých iných štátov, ktoré po skončení vojny neprestali existovať v pôvodnej podobe, prípadne prišli iba o svoje koloniálne územia, sa habsburská monarchia rozpadla na viacero krajín, ktoré zásluhy svojich občanov v období vojny odmenili novozriadenými nielen oficiálnymi, ale aj neoficiálnymi vyznamenaniami.

Oba základné štáty bývalej monarchie, Rakúsko aj Maďarsko si udalosti prvej svetovej vojny pripomenuli novými vyznamenaniami. Z rakúskej strany to bol v roku 1919 Pamätný kríž na boj za slobodu v Korutánsku v rokoch 1918 –1919 (Korutánsky kríž), v roku 1928 založením Tirolskej pamätnej medaily na vojnu 1914 – 1918 a v roku 1932 založením Pamätnej medaily pre účastníkov svetovej vojny 1914 – 1918.[9] Maďarsko si udalosti prvej svetovej vojny pripomenulo až v roku 1929, keď bola založená Maďarská pamätná vojnová medaila 1914 – 1918. Existovala v dvoch variantoch pre vojakov a pre civilné osoby, pričom okrem modifikácie averzu prostredníctvom prilby a mečov sa obidve medaily líšili aj stuhou.[10] Okrem týchto oficiálnych vyznamenaní v obidvoch krajinách, samozrejme, existovali aj neoficiálne, veteránske vyznamenania, tie však nie sú predmetom nášho prehľadu.

Na rozdiel od habsburskej monarchie Nemecké cisárstvo nebolo mnohonárodnostným štátom, ale podobne ako ona sa skladalo z veľkého počtu kvalitatívne rôznych, viac či menej významných štátov. Každý z nich, či to už bolo kráľovstvo, veľkovojvodstvo, vojvodstvo, kniežatstvo alebo slobodné mesto, malo vypracovaný vlastný systém vyznamenaní v podobe radov a dekorácií, medzi ktorými dôležité miesto zaujímali aj vyznamenania vojnového charakteru. Počas prvej svetovej vojny navyše vo väčšom počte vznikali vojenské dekorácie. Ich podrobná enumerácia[11] na tomto mieste však stráca zmysel, pretože všetky vyznamenania všetkých nemeckých štátov, ako aj samotného cisárstva (a to nielen dekorácie, ale aj rady, vrátane viacerých špecializovaných vojenských radov), zatienilo jediné vyznamenanie, ktoré nadobudlo kultový status – Rad Železného kríža. Okrem neho podobnú popularitu nadobudol už iba pruský Rad Pour le mérite z roku 1740, familiárne nazývaný Modrý Max.

Dekrét o založení vyznamenania s pomenovaním Železný kríž spolu s jeho stanovami vydal v roku 1813 pruský kráľ Fridrich Wilhelm III. Toto vyznamenanie sa malo udeľovať iba počas vojny s Francúzskom, a po jej skončení malo zaniknúť. Panovník sa pri jeho zria-

---

[9] SCHMIDT, Günter – Erik. Die Erste Republik Österreich. In STOLZER, Johann – STEEB, Christian (ed.). *Österreichs Orden vom Mittelalter bis zur Gegenwart.* Im Auftrag der Österreichischen Gesellschaft für Ordenskunde. Graz : Akademische Druck – und Verlagsanstalt, 1996, s. 320, 339, 341. ISBN 3-201-01649-7.

[10] BODROGI, Péter – MOLNÁR, József – ZEIDLER, Sándor. *Nagy magyar kitüntetéskönyv.* Budapest : Rubicon könyvek, 2005, s. 149-150. ISBN 963-86721-1-0.

[11] V priebehu 1. svetovej vojny v jednotlivých nemeckých štátoch bolo založených spolu 42 vyznamenaní a obnovených bolo 8 už skôr založených vyznamenaní. Ďalšie pamätné vyznamenanie na 1. svetovú vojnu bolo založené až v roku 1934.
Ich doteraz najkompletnejší prehľad obsahuje monumentálna päťzväzková práca NIMMERGUT, Jörg. *Deutsche Orden und Ehrenzeichen bis 1945. I. Anhalt - Hohenzollern.* München 1997, *II. Limburg - Reuss.* München 1997, *III. Sachsen - Württemberg I.* München 1999, *IV. Württemberg II. - Deutsches Reich*. München 2001, V. *Nachtrag Anhalt – Deutsches Reich, Register.* München : Zentralstelle für wissenschaftliche Ordenskunde, 1997 – 2004. ISBN 3-00-00-1396-2.

dení vyhol pomenovaniu, ktoré by ho priamo zaraďovalo medzi rady, a na otázky o charaktere vyznamenania odpovedal, že Železný kríž patrí medzi rady rovnako ako medzi dekorácie.[12] Nejasnosti so zaradením vyznamenania prehĺbilo rozdelenie jeho insígnií na veľkokríž a na insígnie 1. a 2. triedy, ktoré síce zodpovedalo radom, ale na druhej strane fyzická podoba insígnií, ako aj spôsob ich nosenia, bola pre rady neštandardná.[13] Napriek nejednoznačnému oficiálnemu charakteru nové vyznamenanie bolo radom, ktorý čoskoro nadobudol veľkú popularitu.

V súlade so stanovami sa Železný kríž prestal udeľovať po skončení protinapoleonských vojen. Pruský kráľ Wilhelm I. ho však obnovil v júli 1870, čiže v období prusko-francúzskej vojny. Hoci ani tentoraz sa v jeho pomenovaní neobjavilo slovo „rad“, text stanov už explicitne hovoril o rade. Vyznamenanie bolo opätovne založené v roku 1914 a jeho insígnie sa prepožičiavali až do roku 1924.[14]

V roku 1740 bol založený už zmieňovaný Rad Pour le mérite, ktorý vznikol transformáciou staršieho pruského Radu Veľkodušnosti z roku 1667. Iniciátor zmeny, pruský kráľ Fridrich II., mierne modifikoval insígnie pôvodného radu, ktoré sa prepožičiavali v jedinej triede. Úmysel rozdelenia insígnií do dvoch skupín (vojenskej a občianskej) z roku 1809 sa nakoniec nerealizoval[15] a vyznamenanie sa o rok neskôr stalo prestížnym vojenským záslužným radom,[16] pričom však na rozdiel od iných vojenských radov nikdy nedisponovalo žiadnymi stanovami s pevne stanovenými kritériami pre prepožičanie jeho insígnií.

Hoci systém štátnych vyznamenaní Bulharska sa v porovnaní s mnohými ostatnými monarchiami formoval do značnej miery oneskorene až od konca 19. storočia, už najstarší rad, založený v roku 1880, bol Vojenský Rad Za hrdinstvo s insígniami v štyroch triedach (neskôr sa ich počet zvýšil) a jeho stanovy boli zostavené podľa vzoru stanov ruského Radu Svätého Juraja.[17] Aj ďalšie bulharské vyznamenanie, Rad Svätého Alexandra z roku 1881, malo čiastočne vojenský charakter, pretože jeho insígnie v šiestich triedach mali, okrem

---

[12] NIMMERGUT, Jörg. *Deutsche Orden und Ehrenzeichen bis 1945. 2. Limburg - Reuss.* München : Zentralstelle für wissenschaftliche Ordenskunde, 1997, s. 1012.

[13] Stanovy s dekrétom publikované In HOEFTMANN, Friedrich Wilhelm. *Der Preussische Ordens - Herold. Zusammenstellung sämtlicher Urkunden, Statuten und Verordnungen über die Preussischen Orden und Ehrenzeichen.* Berlin : Königliche Hofbuchhandlung E.S. Mittler & Sohn, s. 87-90.

[14] V poradí štvrté obnovenie založenia radu sa konalo v septembri 1939 a príslušné nariadenie so stanovami v preambule hovorilo už o Rade Železného kríža. Okrem oficiálnej zmeny pomenovania vyznamenania bola zmenená aj jeho štruktúra. Najvyššou triedou bol veľkokríž, po ňom nasledoval rytiersky kríž (neskôr rozčlenený na 5 stupňov prostredníctvom postupného pridávania dubových listov, mečov, briliantov a zlatých dubových listov do závesu insígnie), kríž 1. triedy a kríž 2. triedy. *Verordnung über die Erneuerung des Eisernen Kreuzes.* In Reichsgesetzblatt 1939. Teil 1, Nr. 159 von 1. 9. 1939, s. 1573.

[15] NIMMERGUT, ref. 12, s. 781.

[16] Existovali však aj ojedinelé výnimky, napríklad v roku 1750 insígnie radu neštandardne doplnené briliantmi spolu s hodnosťou kráľovského komorníka, vyjadrenou tzv. komorníckym kľúčom a s vlastnými veršami francúzskemu filozofovi Voltairovi venoval jeho veľký ctiteľ, pruský kráľ Fridrich II. Veľký. Keď však Fridrich v decembri 1752 dal prostredníctvom kata verejne spáliť Voltairov Pamflet doktora Akakiu, hoci sa nad ním súkromne dobre zabával, Voltaire mu obratom v januári 1753 rad aj kľúč spolu so štvorverším poslal nazad. LEHMANN, Gustav. *Die Ritter des Ordens Pour le Mérite.* Erster Band: 1740 - 1811. Berlin : Ernst Siegfried Mittler und Sohn, 1913, s. 43.

[17] PETROV, Todor. *Blgarskite ordeni i medali 1878 - 2002*. Sofia : Vojenno izdatelstvo, 2002, s. 62 -63. ISBN 954-509-240-8.

občianskej aj vojenskú skupinu.[18] Pre dôstojníkov armády bol určený aj Rad Za zásluhy z roku 1861, ktorého insígnie mali pôvodne jedinú triedu.[19] V roku 1900 bol založený Rad Za vojenské zásluhy s insígniami v šiestich triedach,[20] a vojenský charakter mali aj viaceré dekorácie. Bezprostredný vzťah k prvej svetovej vojne mala však až Pamätná medaila za účasť v svetovej vojne 1915 – 1918, ktorá bola zriadená v roku 1933 spolu s Pamätnou medailou na vojnu 1912 – 1913.[21]

Aj keď najstaršia turecká medaila bola založená už v roku 1730, vyznamenania sa tu vo väčšom počte zakladali až od začiatku 19. storočia. Do začiatku prvej svetovej vojny ich bolo založených vyše sedem desiatok, vrátane dvoch radov (*Nichan el Imtiaz* v roku 1879 a *Nichan al Medidji* v roku 1852). Počas vojnového konfliktu v rokoch 1914 – 1918 bolo založených ďalších osem medailí.[22]

Štáty dohody

Anglicko (od roku 1707 Veľká Británia) vďaka svojej koloniálnej politike disponovalo veľkým počtom najrôznejších vyznamenaní, vrátane vyznamenaní vojenského charakteru. Na vrchole pyramídy cti, samozrejme, stálo štrnásť radov založených do začiatku prvej svetovej vojny,[23] tieto však predstavovali uzatvorené skupiny veľmi malého počtu nositeľov insígnií z radov príslušníkov najvyššej aristokracie, vyberaných veľmi často iba z politických dôvodov, a boli nevhodné na odmeňovanie nielen vojenských, ale akýchkoľvek zásluh v širšom meradle. Navyše, britská spoločnosť až do roku 1815 nepovažovala za potrebné odmeňovať vojenské zásluhy žiadnym radom, pretože za dostatočné považovala dve dekorácie – Zlatú námornú medailu a Zlatú armádnu medailu. Situácia sa zmenila až v záverečnom období napoleonských vojen pod tlakom praxe spojeneckých a francúzskych vojsk, ktoré svojich príslušníkov odmeňovali nielen dekoráciami, ale aj radmi. Práve habsburský Vojenský Rad Márie Terézie a ruský Rad Svätého Juraja sa stali vzorom pre transformáciu staršieho Radu Kúpeľa, ktorý sa v roku 1815 premenil na vojenský rad. Pôvodne jedinú triedu radu nahradila trojtriedna štruktúra a jeho insígnie slúžili na vyznamenávanie väčšieho počtu vyšších dôstojníkov námorníctva a pozemnej armády od kontraadmirálov a generálmajorov až po kapitánov a podplukovníkov.[24]

Na odmeňovanie dôstojníkov v obmedzenej miere slúžil aj Rad Svätého Michala a svätého Juraja z roku 1818. V roku 1837 Východoindická spoločnosť založila dva rady, ktoré sa o dvadsať rokov stali oficiálnymi britskými radmi. Išlo o Indický rad zásluh (do roku

---

18 Tamže, s. 82-83.

19 Tamže, s. 97.

20 Tamže, s. 110.

21 Tamže, s. 177.

22 DENISENKO, Ayten. *Askeri müze. Osmanli ve cumhuriyet dönemi. Madalya ve nisanlar katalogu.* Istanbul : Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanligi, 2001, nečíslované strany.

23 Rad Podväzku (1348), Rad Bodliaka (1687), Rad Svätého Patricka (1783), Rad Kúpeľa (1725), Rad Guelfov (1815), Rad Svätého Michala a svätého Juraja (1818), Rad Indickej hviezdy (1861), Rad Indického impéria (1878), Kráľovský rodinný rad (1820), Rad Viktórie a Alberta (1862), Rad Indickej koruny (1878), Kráľovský Viktoriánsky rad (1896), Kráľovská viktoriánska reťaz (1902), Rad Zásluh (1902).

24 Občianska skupina radu ako odmena za občianske zásluhy sa zriadila až v roku 1847. K dejinám radu pozri GALLOWAY, Peter. *The Order of the Bath*. Chicester : Phillimore, 2006. ISBN 978-1-86077-399-0.

1902 niesol pomenovanie Rad Zásluh) s insígniami v troch triedach, ktoré sa prepožičiavali za vykonané hrdinské skutky. Až v roku 1902 bola založená popri vojenskej aj občianska skupina radu. Druhým vyznamenaním spoločnosti bol Rad Britskej Indie, tento slúžil ako odmena pre dlhoročnú vernú službu dôstojníkov indickej armády. V roku 1886 bol založený Rad Za vynikajúcu službu, ktorého insígnie v jedinej triede boli určené pre dôstojníkov v čase vojny a až v roku 1917 bol založený Rad Britského impéria, ktorého insígnie sa prepožičiavali v piatich triedach aj za vojenské zásluhy. Od roku 1918 sa oceňovanie zásluh diferencovalo aj navonok zriadením občianskej a vojenskej skupiny radu. K radu bola pripojená aj Medaila Radu Britského impéria, ktorej udelenie predstavovalo predstupeň prepožičania insígnií radu. Aj ona bola v roku 1918 rozdelená na dve skupiny.[25]

Využívanie všetkých uvedených vojenských vyznamenaní do značnej miery limitovala skutočnosť, že boli určené výlučne pre dôstojníkov. Predovšetkým pre poddôstojníkov a mužstvo (ale výnimočne aj pre dôstojníkov) boli určené dekorácie, medzi ktorými najčestnejšie miesto zaujímal Viktóriin kríž z roku 1856. Do začiatku prvej svetovej vojny bolo zriadených ešte niekoľko záslužných medailí a krížov. V roku 1854 to bola Medaila Za vynikajúce správanie sa, v roku 1855 Medaila Za statočnosť, v roku 1901 Kríž Za vynikajúcu službu (do roku 1914 známy ako Kríž Za pozoruhodnú službu) a v roku 1907 Indická medaila za vynikajúcu službu. Počas prvej svetovej vojny bol v roku 1914 založený Vojnový kríž a Medaila Za vynikajúcu službu, v roku 1916 Vojenská medaila a v poslednom roku vojny tri vyznamenania, osobitne určené pre príslušníkov najmladšej zbrane – letectva: Letecký záslužný kríž, Letecká záslužná medaila a Letecká medaila (Medaila leteckých síl).

V roku 1921 bola založená Medaila pre spojencov, ktorá mala 2 stupne a odmeňovala cudzincov, ktorí riskovali svoje životy pri záchrane Angličanov za nepriateľskými líniami, pričom išlo často o vojnových zajatcov. Už v roku 1866 bola založená Albertova medaila s dvomi stupňami, ktorá odmeňovala záchranu životov na mori a súši.[26]

Osobitnú skupinu britských vyznamenaní vzťahujúcich sa na prvú svetovú vojnu predstavovali pamätné medaily. V roku 1915 bola založená Medaila námornej služby. V roku 1916 bola znovuobnovená Armádna medaila Za chvályhodnú službu, pôvodne založená už v roku 1845. V roku 1917 bola založená Hviezda 1914 ako vyznamenanie pre vojakov, ktorí slúžili na začiatku vojny v Belgicku a vo Francúzsku, zatiaľ čo Hviezda 1914 – 1915 z roku 1918 oceňovala službu v dlhšom časovom rozpätí. V roku 1919 bolo založených viacero vyznamenaní. Išlo o Britskú vojnovú medailu 1914 – 1920, ktorá mala dva stupne, Vojnovú medailu obchodného loďstva 1914 – 1918, Vojnovú medailu domobrany 1914 – 1919 a medzispojeneckú Medailu víťazstva.[27] Po skončení vojny tiež bolo založených viacero pamätných vyznamenaní štátov asociovaných v britskom spoločenstve národov, tie však už nie sú predmetom nášho záujmu.

Na rozdiel od Veľkej Británie alebo Rakúsko-Uhorska, Francúzsko už od roku 1804 disponovalo radom, ktorý nebol určený výlučne pre dôstojníkov, ale ktorý „*vďaka univerzálnosti svojho použitia je vzorom rovnosti. Táto ustanovizeň na jednu úroveň položila knie-*

[25] K uvedeným vyznamenaniam podrobnejšie MUSSELL, John W (ed.). *The Medal Yearbook 2012*. Honiton : Token Publishing, 2012, s. 65-87. ISBN 978-1-870-192-46-0.

[26] V období prvej svetovej vojny bolo udelených 23 medailí.

[27] Podrobné údaje o všetkých britských vyznamenaniach záslužného a pamätného charakteru, uvedených v tejto časti, obsahuje monumentálna práca WILLIAMSON, Howard. *The Great War Medal Collectors Companion. The definitive reference work for collectors and researchers of Great War Campaign and Gallantry Medals*. Harwich : Anne Williamson, 2011, s. 41-512. ISBN 978-0-9527544-4-2.

ža, maršala a bubeníka".[28] Rad Čestnej légie mal skutočne univerzálny charakter a jediné, čo obmedzovalo prepožičiavanie jeho insígnií počas prvej svetovej vojny vo väčšej miere, bola existencia limitov pre každú z piatich tried radu, ako aj potreba preukázania relatívne vysokej miery zásluh. Uvedený nedostatok do značnej miery odstraňovala Vojenská medaila založená v roku 1852, určená pre poddôstojníkov a vojakov, ktorá tvorila akýsi pomyselný predstupeň k radu. O jej prestížnom charaktere svedčí skutočnosť, že jej legislatíva dodnes tvorí pevnú súčasť legislatívy Radu Čestnej légie.[29]

Hoci vo Francúzsku a v jeho koloniálnych državách pred vojnou existovalo väčšie množstvo radov[30] a oficiálnych dekorácií pamätného charakteru, viazali sa na udalosti z hlbšej minulosti. V podmienkach svetovej vojny boli využiteľné iba dve z nich. Prvou bola Čestná medaila zahraničných záležitostí, od roku 1887 nazývaná aj prezidentskou medailou. Jej pôvod siaha až do roku 1816, keď existovala iba v jedinom stupni a v roku 1861 sa rozdelila na zlatú a striebornú medailu. Svoje oficiálne aj neoficiálne pomenovanie nadobudla v roku 1887, keď bola rozdelená do troch stupňov ako ocenenie skutkov odvahy a oddanosti v záujme Francúzskej republiky, ktoré vykonali cudzí štátni príslušníci v krajinách pod francúzskym protektorátom.[31] Od roku 1917 boli na medaile doplnené meče v jej prevýšení na zvýraznenie zásluh vojenského charakteru nevojakmi.[32] Pre armádu však omnoho využiteľnejšia bola Koloniálna medaila. Hoci bola založená už v roku 1893 pre príslušníkov pozemnej armády a námorníctva, ktorí sa zúčastnili vojenských akcií vo francúzskych koloniálnych državách, systém používania štítkov na stuhe s označením bojiska umožňoval jej použitie aj v čase prvej svetovej vojny.[33]

Skutočne prvým francúzskym vyznamenaním založeným v čase prvej svetovej vojny, bol Vojnový kríž z roku 1915. Ten v roku 1921 poslúžil ako vzor pre založenie Vojnového kríža za operácie na vonkajších (t. j. mimoeurópskych) bojiskách, ktorý bol ekvivalentom štandardného vojnového kríža a bol určený pre vojakov podieľajúcich sa na operáciách bezprostredne po skončení prvej svetovej vojny predovšetkým v oblasti Blízkeho východu.[34]

Vojnová realita si už v roku 1916 vynútila založenie Insígnie Za zranenie v podobe stužky s kovovou miniatúrou, a to v troch rôznych verziách – za zranenie vojenských osôb (červená hviezda na stužke), za zranenie občianskych osôb (biela hviezda na stužke) a za zranenie zdravotných sestier (červený kríž podložený palmovými ratolesťami). Táto insígnia z používania vyradila rôzne neoficiálne odznaky, ale stužku nahradila štandardná Medaila

---

[28] MALÉCOT, Yves et al. (ed.). *Décorations officielles francaises*. Administration des Monnaies et médailles. Paris : Imprimerie natiolale, 1956, s. 17.

[29] MASSIAN, Michel. *La Médaille militaire.* Paris : Éditions Neuf, 1972, s. 100.

[30] Z krajín pod francúzskym protektorátom to bol Rad Čiernej hviezdy Beninu z roku 1889, Rad Nichan - el - Anouar sultanátu Tadjourah z roku 1887, Rad Hviezdy Anjouanu sultanátu Komory z roku 1874, Rad Annamského draka z roku 1886, Rad Kambodže z roku 1864 a tuniský Rad Nichan Iftikar z roku 1833.

[31] *DÉCRET du 6 juillet 1887 relatif á la création de médailles d'honneur dans les pays placés sous le protectorat de la France.* Dostupné na internete: France phaléristique. <http://www.france-phaleristique.com/accueil.htm>

[32] KOUNOVSKÝ, Josef. *Vyznamenání Francouzské republiky 1870 - 1999.* Praha : Česká numismatická společnost, 2000, s. 68. ISBN 80-902452-4-2.

[33] SOUYRIS – ROLLAND, André. *Guide des ordres, décorations et médailles militaires francaises et étrangéres 1814 - 1963.* Paris : Préal, 1991, s. 49-50.

[34] DROIT, Michel (ed.). *Ordres et Décoration de France*. Paris : Hachette, 1981, s. 149-168.

Za zranenie vo dvoch verziách – za zranenie vojenských osôb a za zranenie občianskych osôb až v roku 1925.[35]

Posledným francúzsky vyznamenaním, ktoré bolo založené priamo v čase svetového vojnového konfliktu, bola Medaila francúzskej vďaky z roku 1917, rozdelená do troch stupňov. Odmeňovali sa ňou všetky druhy individuálnych a kolektívnych skutkov dobrodenia voči raneným, chorým, zmrzačeným osobám, ako aj voči sirotám alebo rodinám, ktoré prišli o domov vinou vojny.[36]

Ďalšie vyznamenania boli založené až po skončení vojnového konfliktu. Spomedzi väčšieho množstva dekorácií najrôznejšieho charakteru sa s udalosťami prvej svetovej vojny bezprostredne spájalo iba niekoľko medailí. V roku 1920 to boli Pamätná francúzska medaila na Veľkú vojnu, a Medaila francúzskej rodiny a o rok neskôr ju nasledovala Medaila obetí invázie. V roku 1922 boli založené ďalšie tri vyznamenania – medzispojenecká Medaila víťazstva, Medaila francúzskej vernosti a Pamätná medaila za Sýriu a Cilíciu (časť tureckej Anatólie). Ďalšie tri vyznamenania boli založené v roku 1926, a to Medaila pre utečencov, Pamätná dardanelská medaila a Pamätná orientálna medaila. V roku 1930 bol založený Kríž bojovníka, v roku 1934 Kríž dobrovoľnej vojenskej služby, v roku 1935 Kríž dobrovoľného bojovníka vojny 1914 – 1918 a o rok neskôr Medaila pre občianskych väzňov, deportovaných a rukojemníkov Veľkej vojny. Posledné oficiálne vyznamenanie bolo založené v roku 1948, a bola ním Medaila Za deportáciu do internácie so štítkom 1914 – 1918.[37]

Priamo počas vojnového konfliktu, ako aj po jeho skončení, bolo založených aj viacero neoficiálnych vyznamenaní, z ktorých najprestížnejší charakter mala Pamätná Verdunská medaila[38] z roku 1916 a Pamätná Saint-Mihielská medaila z roku 1936.[39]

Najstaršie severoamerické vojenské vyznamenanie vzniklo už v roku 1782 zásluhou Georga Washingtona, ale Vyznamenanie za vojenskú zásluhu sa udelilo iba trikrát.[40] Až v roku 1847 bolo založené Svedectvo o zásluhách pre poddôstojníkov a mužstvo. Spočiatku nemalo žiaden hmotný symbol, ale už od roku 1905 pôvodný dekrét doplnila medaila, a táto sa udeľovala až do roku 1918. Po zrušení vyznamenania sa všetci jeho dovtedajší držitelia automaticky stali držiteľmi novozaloženej Medaily Za vynikajúcu službu. V roku 1861 bola založená Medaila cti pre námorníctvo a v roku 1862 rovnaká medaila aj pre armádu, a práve táto medaila sa stala najvyšším americkým vojenským vyznamenaním za hrdinstvo na bojovom poli. Spočiatku síce bola určená výlučne pre mužstvo, ale od roku 1863 ňou mohli byť vyznamenaní aj dôstojníci armády a od roku 1915 aj dôstojníci námorníctva.[41]

---

35 Tamže, s. 328, PURVES, Alec A. *The Medals, Decorations and Orders of the Great War 1914 - 1918.* Polstead : J.B. Hayward and Son, 1989, s. 39. ISBN 0-903754-38-X.

36 *DÉCRET du 13 juillet 1917 relatif á la création de la médaille dite „de la Reconnaissance française“.* France phaleristique, ref. 31.

37 SOUYRIS,ROLLAND, ref. 33, nekompletný prehľad s vyobrazeniami a základnými údajmi o vyznamenaniach. In DROIT, ref. 34.

38 K problematike vyznamenania podrobnejšie SILVERT, Thierry. *La Medaille de Verdun.* Noyon : T. Silvert, 2006, 32 s.

39 SOUYRIS, ROLLAND, ref. 33, s. 81.

40 Vyznamenanie malo tvar srdca a stalo sa predlohou pre Purpurové srdce, zriadené v roku 1932 ako vyznamenanie za zranenie. Toto vyznamenanie sa retroaktívne udeľovalo aj za zranenia utrpené počas prvej svetovej vojny.

41 Obidve medaily mali osobitné výtvarné stvárnenie, ale spojovala ich rovnaká stuha. Od roku 1917 do roku 1942 malo námorníctvo, navyše, dve verzie medaily – pre bojovníkov a nebojovníkov.

Moderný systém amerických vojenských vyznamenaní sa začal formovať práve počas prvej svetovej vojny. Na najvyššej úrovni bola Medaila cti (námorná a armádna). Druhé najvyššie vojenské vyznamenanie predstavoval Armádny kríž Za vynikajúcu službu, zriadený v roku 1918 a Námorný kríž Za vynikajúcu službu, zriadený v roku 1919. Nižší stupeň vojenských vyznamenaní tvorilo opätovne jedno vyznamenanie určené pre dve ozbrojené zložky, a to Armádna medaila Za vynikajúcu službu, zriadená v roku 1918 a Námorná medaila Za vynikajúcu službu, zriadená v roku 1919, ako najvyššie vyznamenanie za nebojovú službu.[42]

Na najnižšej úrovni hierarchickej štruktúry vyznamenaní bola od roku 1918 „strieborná citačná hviezda" v podobe malej striebornej päťcípej hviezdičky, ktorá sa ako miniatúra pripínala na stuhu americkej verzie medzispojeneckej Medaily víťazstva založenej v roku 1919, ale táto miniatúra spoločná pre námorníctvo aj armádu zároveň, predstavovala tretie najvyššie americké vyznamenanie za bojové zásluhy.[43]

Okrem uvedených vyznamenaní, veľké množstvo vyznamenaní, pripomínajúcich účasť Američanov v prvej svetovej vojne, zriadili aj mnohé americké štáty, mestá, veteránske spolky alebo charitatívne inštitúcie, tieto však mali neoficiálny charakter. V roku 1941 Kongres Spojených štátov zriadil Medailu okupačnej armády v Nemecku, ktorá bola určená pre všetkých príslušníkov amerických ozbrojených síl slúžiacich v Európe v rokoch 1918 – 1923. Posledným štátnym vyznamenaním pre vojakov prvej svetovej vojny, zriadeným federálnou vládou v USA v roku 1993, bola Pamätná medaila k 75. výročiu prvej svetovej vojny, udelená všetkým, ešte žijúcim veteránom prvej svetovej vojny.[44]

Rusko z hľadiska faleristiky predstavovalo špecifický prípad, pretože v priebehu prvej svetovej vojny a občianskej vojny sa tu paralelne používali viaceré systémy vyznamenaní. Cárske Rusko malo dlhodobo vyprofilovanú ucelenú sústavu štátnych vyznamenaní a ocenení, do ktorej okrem radov a dekorácií oficiálne patrili aj rôzne iné ocenenia hmotného, ale aj nehmotného charakteru.[45] Na ocenenie vojenských zásluh už od roku 1769 prioritne slúžil Rad Svätého Juraja s insígniami v štyroch triedach, ale vojenské skupiny mali aj niektoré ďalšie ruské rady (Rad Svätého Ondreja Prvozvaného z roku 1699, Rad Svätého Alexandra Nevského z roku 1725, Rad Svätého Vladimíra z roku 1782, Rad Svätej Anny z roku 1735, Rad Bieleho orla z roku 1705 a Rad Svätého Stanislava z roku 1765). Vo všetkých prípadoch však išlo o vysoko exkluzívne vyznamenania aristokratického charakteru, nepoužiteľné pre vyznamenávanie v masovom rozsahu. Pretože aj špecializovaný vojenský Rad Svätého Juraja bol určený iba pre dôstojníkov, na vyznamenávanie poddôstojníkov a mužstva od roku 1807 slúžil Kríž Svätého Juraja, ktorý mal byť pôvodne, ako o tom svedčí aj jeho pomenovanie (Osobitný znak vojenského radu), piatou triedou Vojenského Radu Svä-

[42] Medaily aj kríže mali úplne odlišnú výtvarnú podobu, na rozdiel od Medailí cti však boli odlišné aj ich stuhy.

[43] Citačná hviezda nadobudla podobu reálneho vyznamenania v tvare štandardnej medaily až v roku 1932, keď bola založená Medaila striebornej hviezdy. TUCKER, Spencer C. – ROBERTS, Priscilla Mary (ed.). *Encyclopedia of World War I. A Political, Social and Military History.* Santa Barbara : ABC-CLIO, 2005, s. 767. ISBN 978-1851094202.

[44] RAYNIER, Pierre-Yves. *Ordres, décorations et médailles 1914 – 1918.* Dostupné na internete: <http://www.medailles1914-1918.fr/index.html>

[45] K systému štátnych vyznamenaní podrobne in TILLANDER – GODENHIELM, Ulla. *The Rusian Imperial Award System during the Reign of Nicholas II. 1894 – 1917*. Helsink : Vammalan Kirjapaino Oy, 2005. ISBN 951-9057-58-7.

tého Juraja. Spočiatku mal iba jediný stupeň, ale v roku 1856 sa kríž rozdelil do štyroch stupňov.[46]

V roku 1913 bola zriadená Medaila Svätého Juraja v štyroch stupňoch ako náhrada za predtým udeľovanú Medailu Za chrabrosť (1878).[47] Začiatkom roka 1915 bola zriadená Medaila Za vynikajúce úsilie pri generálnej mobilizácii (Mobilizačná medaila) ako odmena pre všetky osoby podieľajúce sa na ruskej mobilizácii v roku 1914.[48] Išlo o posledné založené cárske oficiálne vyznamenanie.

Po cárovej abdikácii dovtedy existujúce vyznamenania používala aj Dočasná vláda s istými modifikáciami ich vzhľadu[49] a po vypuknutí občianskej vojny v marci 1918 si svoje vlastné dištinktívne insígnie, ako aj vyznamenania zriaďovali všetky bojujúce ozbrojené sily či už boli označované ako biele, červené, zelené alebo čierne. Svoje vlastné vojenské vyznamenania tak mali aj príslušníci Bielej dobrovoľníckej armády, ktorá bojovala proti boľševickej Červenej armáde. Spočiatku používali niektoré z bývalých cárskych vyznamenaní, ako boli napríklad Kríže svätého Juraja alebo Medaily svätého Juraja, ale čoskoro si vytvorili aj svoje vlastné vyznamenania v podobe nových radov a dekorácií. V roku 1919 admirál Kolčak založil Rad Oslobodenia Sibíri s insígniami v štyroch triedach a o rok neskôr Vojenský Rad Za veľký sibírsky pochod s insígniami v dvoch triedach.[50]

Medzi najvýznamnejšie dekorácie, ktoré boli založené od začiatku občianskej vojny do konca roka 1918, patrila Medaila prvého kubánskeho stepného (zimného) pochodu a Pamätný kríž pre účastníkov prvého kubanského stepného (zimného) pochodu, Pamätná medaila Drozdovcov, Svätojurajský kríž s erbom Donského vojska (2 stupne), Kríž Za záchranu Kubáne (2 stupne), Medaila Za oslobodenie Kubáne (2 stupne). V nasledujúcich rokoch boli založené viaceré ďalšie kríže, medaily a odznaky vrátane Radu Svätého Mikuláša Divotvorcu, ktorý v roku 1920 založil v dvoch triedach generál Wrangel.[51] Už v septembri 1918 bolo založené prvé sovietske vyznamenanie – Rad Červenej zástavy, ktorý bol určený ako odmena za preukázané bojové zásluhy.[52] Z obdobia ohraničeného začiatkom a koncom občianskej vojny v Rusku pochádza veľké množstvo rôznorodého faleristického materiálu, ale pretože uvedené obdobie presahuje chronologický rámec štúdie a nemá bezprostredný súvis s prvou svetovou vojnou, na tomto mieste sa mu nebudeme venovať.[53]

---

[46] ŠIŠKOV, Sergej Stanislavovič. *Nagrady Rossii.Tom 2.* Vladivostok : ROLLFILM, 2003, s. 151. ISBN 966-7985-44-X.

[47] WEHRLICH, Robert. *Russian Orders, Decorations and Medals including those of Imperial Russia, the Provisional Government and the Soviet Union.* Washington : Quaker Press, 1968, s. 27.

[48] Tamže, s. 65-66.

[49] Napríklad Kríž Svätého Juraja sa od roku 1917 v dôsledku stanov, zmenených Dočasnou vládou, mohol udeľovať aj dôstojníkom za osobné hrdinstvo na základe rozhodnutia prijatého na zhromaždení príslušnej vojenskej jednotky. Toto vyznamenanie sa od predchádzajúceho líšilo tým, že na stuhu sa pripevňovala strieborná alebo zlatá vavrínová ratolesť previazaná stuhou. Dokument cituje ŠIŠKOV, ref. 46, s. 167.

[50] KUZNECOV, Alexander. *Enciklopedia russkich nagrad*. Moskva : Golos press 2002, s. 341. ISBN 5-7117-0326-9.

[51] Tamže, s. 322-340. Tento rad nemožno zamieňať s radom rovnakého mena, ktorý založil knieža Kiril Vladimirovič Romanov v emigrácii v roku 1929 pre ruských účastníkov prvej svetovej armády slúžiacich v cárskej armáde a flotile. WEHRLICH, ref. 47 s. 22.

[52] DUROV, Valerij A. – STREKALOV, Nikolaj N. *Orden Krasnogo znameni. Istoria učreždenia nagrady i evoljucia ordensogo znaka.* Moskva : Collector Books, 2006, s. 6. ISBN 1-932525-32-7.

[53] V roku 1915 bol založený gruzínsky Rad Kráľovnej Tamary, v skutočnosti však nešlo o rad, ale

Srbské kráľovstvo disponovalo veľkým počtom radov a dekorácií už v období pred prvou svetovou vojnou. Zatiaľ čo insígnie Radu Svätého Sávu z roku 1883 sa prepožičiavali iba za občianske zásluhy, Rad Bieleho orla z rovnakého roka bol už určený aj za zásluhy vojenského charakteru, s čím korešpondovalo aj doplnenie jeho insígnií v piatich triedach skríženými mečmi.

Čiastočne vojenský charakter malo aj najvyššie srbské vyznamenanie, Rad Miloša Veľkého z roku 1898, ktorého insígnie v štyroch triedach sa prepožičiavali „*za osobitné služby pre dynastiu*“ až do roku 1903, keď bol rad zrušený. Výsostne vojenský charakter mal Rad Takovského kríža z roku 1865, aj tento rad však existoval iba do roku 1903. Už o rok neskôr ho nahradil Rad Hviezdy Karageorge, ktorého insígnie v štyroch triedach sa prepožičiavali spočiatku ako „*odmena za služby kráľovi a vlasti v čase mieru aj vojny“*. Po vypuknutí prvej svetovej vojny sa modifikovali jeho stanovy a „*tento najvyšší rad za službu v čase vojny“* sa mohol prepožičať *„dôstojníkom, ktorí dosiahli mimoriadny výsledok s vynaložením veľkého úsilia a sebaobetovania na bojovom poli alebo za prácu na operatívnych plánoch pri zaradení do hlavného štábu“*. Už od roku 1904 insígnie niesli aj meče, ktoré predstavovali odmenu za preukázanú statočnosť počas vojny.[54]

Pretože takto definované kritériá výrazne limitovali možnosti odmeňovania, už v roku 1915 bol zriadený Vojenský Rad Hviezdy Karageorge s mečmi s insígniami v dvoch triedach. Toto vyznamenanie bolo určené „*pre poddôstojníkov, slobodníkov a nositeľov ostatných hodností vo všetkých častiach národnej armády a domobrany za výnimočné osobné hrdinstvo a sebaobetovanie“*.[55]

Už od roku 1876 existovala Medaila Za chrabrosť, ktorá bola založená v dôsledku srbsko-tureckej vojny. Hoci bola modifikovaná v roku 1912, jej nová výtvarná podoba s motívom ženskej polopostavy vzbudila veľký odpor, a preto ju už od nasledujúceho roka nahradil srbský národný hrdina Miloš Obilič. Zároveň sa oficiálne zmenil názov vyznamenania na Zlatú a tiež na Striebornú Obiličovu medailu Za chrabrosť. Udeľovala sa „*za chrabrosť prejavenú a osvedčenú na bojovom poli“*.[56]

V roku 1913 bola zriadená Medaila Za horlivú službu, ktorá sa udeľovala „*za excelentnú a horlivú službu prejavenú na bojovom poli*“ v dvoch stupňoch, ale bola určená iba pre dôstojníkov, čím sa líšila od Medaily Za vojenskú cnosť[57] z roku 1883, určenej pre všetkých vojakov bez ohľadu na hodnosť.[58]

Ďalšie vyznamenania súvisiace s prvou svetovou vojnou boli založené až po jej skončení, a to v roku 1920. Prvou z nich bola Pamätná medaila Za vernosť vlasti (neoficiálne sa

o odznak v troch stupňoch udeľovaný všetkým osobám, ktoré sa podieľali na boji o nezávislosť Gruzínska od Ruska. WEHRLICH, ref. 47, s. 24-25.

54 CAR, Pavel – MUHIĆ, Tomislav. *Serbian and Yugoslavian orders and decorations from 1859 to 1941.* Vienna : Verlag Militaria, 2009, s. 274-308. ISBN 978-3-902526-27-4.

55 Tamže, s. 340.

56 Tamže, s. 386.

57 Tamže, s. 400, 406.

58 Už v roku 1876 bol založený Kríž Spoločnosti srbského Červeného kríža (s. 516) a v roku 1912 Medaila Spoločnosti Červeného kríža Srbského kráľovstva v dvoch stupňoch. s. 539 Podobný charakter ako vyznamenania Červeného kríža, mal aj Kríž milosrdenstva, zriadený v roku 1913 pre všetkých, ktorí sa vyznamenali „*horlivým, verným a sebaobetujúcim výkonom opatrovateľskej služby a pomoci raneným a chorým vojakom v čase vojny a mieru, v čase epidémií, požiarov, povodní a hladomoru“*. Tamže, s. 543.

označovala ako Pamätná albánska medaila) a bola pripomienkou veľkého utrpenia pri ústupe cez Albánsko v zime 1915.[59] Druhým vyznamenaním bola Pamätná medaila na vojnu 1914 – 1918, bola určená pre všetkých vojakov, ktorí sa nachádzali na fronte alebo v zázemí pred 11. novembrom 1918.[60]

V roku 1939 bola zriadená Pamätná medaila Za oslobodenie severných oblastí Juhoslávie v rokoch 1918 – 1919.[61] Od roku 1937 jej predchádzala Pamätná medaila k 25. výročiu oslobodenia južného Srbska, ale tá sa vzťahovala na udalosti v Kosove a Macedónii z roku 1912, čiže z obdobia pred prvou svetovou vojnou.[62]

Malé čiernohorské kniežatstvo, ktoré sa od roku 1910 stalo kráľovstvom, v čase pred prvou svetovou vojnou disponovalo viacerými vyznamenaniami. V prvom rade to bol Danilov Rad Za nezávislosť Čiernej Hory z roku 1853 a Domáci kniežací Rad Svätého Petra z roku 1852, obidva rady však vzhľadom sa svoj špecifický charakter neboli veľmi vhodné na masové odmeňovanie vojenských zásluh. Prvý z nich vznikol ako odmena *„za statočnosť a za zásluhy"* pre osoby, ktoré *„sa zaslúžili o obranu svätej veci, ktorou je nezávislosť našej vlasti"*.[63] Už v roku 1873 sa zmenil charakter zásluh a rad sa podľa § 1 stanov odvtedy prepožičiaval ako *„pocta a odmena za služby preukázané kniežatstvu, jeho panovníkovi a rovnako tak za prejavy ľudskosti"*.[64] Uvedená formulácia síce umožňovala aj vyznamenávanie za vojenské skutky, inštitút radu však predpokladal napriek jeho rozdeleniu do 4 tried (od roku 1893 do 5 tried) vyššiu mieru preukázaných zásluh, a preto napriek nelimitovanému počtu insígnií 5. triedy nemohol saturovať potreby masového vyznamenávania. Druhý rad mal charakter dynastického radu s insígniami v jedinej triede a bol určený iba pre príslušníkov vládnucej dynastie a cudzích panovníckych rodín.

Čierna Hora mala zriadených aj niekoľko pamätných a záslužných vyznamenaní, súvisiacich s predchádzajúcimi vojnovými konfliktami, ale pre potreby vyznamenávania počas prvej svetovej vojny boli použiteľné iba dve z nich. Bola to Medaila Za vojenskú chrabrosť,[65] zriadená v roku 1837, a Medaila Miloša Obiliča za chrabrosť, zriadená v roku 1847 ako najvyššie vojenské vyznamenanie za statočnosť pred nepriateľom na bojovom poli.[66]

Po zániku Čiernohorského kráľovstva a jeho pripojení do novozaloženého Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov, bývalý kráľ Nikola I. vo francúzskom exile založil Vojnový víťazný rad, zvaný aj Rad Za slobodu Čiernej Hory a z dôvodu stvárnenia jej insígnie známy ako „zelená medaila".[67]

Na území dnešného Talianska sa v minulosti nachádzalo viacero štátnych útvarov, do vývoja ktorých od prvej tretiny 16. storočia neustále zásadným spôsobom zasahovali rôzne

---

59 Tamže, s. 445-446.

60 Tamže, s. 451.

61 Tamže, s. 458.

62 Tamže, s. 455.

63 Preambula stanov radu z roku 1853. Stanovy publikované in MĚŘIČKA, Václav. *Černohorská vyznamenání.* Praha : ČSSPDP, 1980, s. 59.

64 Stanovy radu publikované tamže, s. 62-65.

65 Tamže, s. 34. K reálnemu vyznamenávaniu prostredníctvom nej však došlo až v roku 1841, preto niektorí autori práve tento rok nesprávne považujú za dátum jej založenia. Za všetkých napríklad ROMANOFF, Dmitri. *The Orders, Medals and History of Montenegro.* Bent Carlsens Forlag : Copenhagen, 1980, s. 49.

66 MĚŘIČKA, ref. 63, s. 36.

67 Tamže, s. 51.

Príklady rakúsko – uhorských vyznamenaní. Zhora zľava: Bronzová vojenská záslužná medaila s mečmi (Signum laudis), Vojenský záslužný kríž 3. stupňa s vojnovou dekoráciou a s mečmi, Strieborný záslužný kríž s korunou, Medaila za tri zranenia, Karolov vojenský kríž, Bronzová medaila Za statočnosť.

vonkajšie vplyvy, a tamojšie politické pomery sa do značnej miery stabilizovali až po skončení bonapartskej nadvlády začiatkom 19. storočia. Od skončenia napoleonských vojen na Apeninskom polostrove svoje vyznamenania založili viaceré štáty a niektoré z nich boli neskôr začlenené aj do systému vyznamenaní zjednoteného Talianska. V období pred prvou svetovou vojnou tu existoval Rad Svätého Mórica a Lazara, ktorý sa v roku 1816 na štandardné vyznamenanie transformoval zo stredovekého duchovného rytierskeho rádu. Po viacerých úpravách stanov sa počet jeho tried ustálil na piatich. Štruktúra sa postupne ďalej

upravovala a v roku 1868 boli publikované nové stanovy vyznamenania, ktoré ho definovali ako všeobecno záslužný rad „*určený ako odmena za zásluhy, získané počas občianskej a vojenskej kariéry, za vedecké, literárne, umelecké, obchodné, priemyselné zásluhy a obzvlášť za skutky dobročinnosti, kvôli ktorým bol rád založený*“.[68]

V roku 1815 vznikol Savojský Vojenský rad, ktorý založil kráľ Viktor Emanuel I. v štyroch triedach s cieľom zjednotenia všetkých dovtedajších vyznamenaní (savojských, napoleonských a habsburských) do jediného radu a jeho insígnie sa mali prepožičiavať v štyroch triedach.[69] Po krátkom prerušení vyznamenávania v rokoch 1833 – 1855 kráľ Viktor Emanuel II. obnovil rad počas Krymskej vojny s úmyslom „*dať pozemným a námorným jednotkám nové a trvalé znamenie priazne, ktoré bude slúžiť nielen ako vyznamenanie za šľachetné služby, ale aj ako povzbudenie ich rivality*“.[70]

Od roku 1868 existoval aj Rad Talianskej koruny s insígniami v piatich triedach, ktorý slúžil na ocenenie občianskych a vojenských zásluh.[71]

Okrem radov v Taliansku však existovali aj viaceré dekorácie vojenského charakteru. Už v roku 1793 sardínsky kráľ Viktor Emanuel III. založil zlatú a striebornú Medailu za vojenskú chrabrosť. V roku 1887 bol založený aj bronzový variant tejto medaily a v jej udeľovaní sa pokračovalo počas prvej svetovej vojny.[72] Talianska verzia vojnového kríža bola založená v roku 1918 ako Kríž Za zásluhy vo vojne[73] a v roku 1920 bola založená Pamätná medaila na taliansko-rakúsku vojnu 1915 – 1918.[74] V roku 1922 bola založená Pamätná medaila zjednotenia Talianska 1914 – 1918, udeľovaná všetkým vojakom, ktorí už boli vyznamenaní predchádzajúcou pamätnou medailou z roku 1920. [75] V roku 1923 bola založená Medaila pre dobrovoľníkov vo vojne 1915 – 1918.[76] V rovnakom roku bola založená Medaila obchodného loďstva, ktorá slúžila ako odmena pre námorníkov podieľajúcich sa na operáciách počas prvej svetovej vojny.[77]

Už v roku 1919 bola založená Čestná medaila pre matky padlých, ktorých synovia zahynuli buď priamo v boji alebo v dôsledku bojových zranení,[78] a o rok neskôr Taliansko zriadilo vlastnú verziu medzispojeneckej Medaily víťazstva.[79] Ďalšie dve vyznamenania prvej svetovej vojny boli založené až pri oslavách 50. výročia jej ukončenia. Išlo o Pamätnú zlatú medailu na vojnu 1915 – 1918, ktorá bola určená pre všetkých žijúcich bojovníkov

---

68 Stanovy radu z roku 1868, článok 1. Stanovy publikované In RAVETTO, Giuseppe – SÉZANNE, Paolo – IMBRIGHI, Pier – Luigi (ed.). *Gli ordini cavallereschi Italiani.* Roma : Ufficio storico dello stato maggiore dell' esercito, 1997, s. 51-56.

69 Článok 3 stanov. *Regie patenti per la creazione dell' Ordine militare di Savoia in data dei 14. agosto 1815.* Cagliari : Nella Reale stamperia, b.r., s. 9.

70 DE CHEFDEBIEN, Anne a kol. *Honneur & Gloire. Les trésors de la collection Spada.* Paris: Musée national de la Légion d' honneur et des ordres de chevalerie, 2011, s. 133.

71 SOUYRIS, ROLLAND, ref. 33, s. 32-33.

72 MANNO, Roberto: *Il cerchio e la croce. Medaglie e distintivi di guerra*. Parma : Ermano Albertelli Editore, 2009, s. 50, 68. ISBN 978-88-87372-69-4.

73 Tamže, s. 84.

74 Tamže, s. 211.

75 RAYNIER, ref. 44.

76 Tamže.

77 Už od roku 1918 existovalo vyznamenanie podobného charakteru aj pre železnice, ale toto malo iba podobu prostej stužky bez kovového modulu. MANNO, ref. 72, s. 214.

78 PURVES, ref. 35, s. 63, RAYNIER, ref. 44.

79 MANNO, ref. 72, s. 216.

Veľkej vojny, bojujúcich v nej minimálne šesť mesiacov[80] a o Rad Vittorio Veneto. Jeho prepožičanie sa viazalo na predchádzajúci zisk Kríža Za zásluhy vo vojne, pričom jeho nositelia poberali ročnú peňažnú rentu.[81] K udalostiam prvej svetovej vojny sa v Taliansku viazalo aj veľké množstvo ďalších dekorácií, tieto však mali neoficiálny charakter.[82]

Počiatky japonského systému vyznamenaní vo faleristickom ponímaní sa datujú až do konca 19. storočia, keď sa v dôsledku ukončenia politiky izolacionizmu Japonsko postupne otváralo západným vplyvom a z feudálnej spoločnosti sa transformovalo na moderný štát. Súčasť postupnej modernizácie spoločnosti predstavoval aj projekt vytvorenia štruktúry štátnych vyznamenaní. V roku 1875 bol založený Rad Vychádzajúceho slnka, o dva roky ho nasledoval Rad Chryzantémy a v roku 1888 boli založené naraz dve vyznamenania – dámsky Rad Drahocenej koruny a Rad Posvätného pokladu. Celok od roku 1890 dopĺňalo špecializované vojenské vyznamenanie – Rad Zlatého luniaka. Na rozdiel od radov ktoré mali zväčša všeobecno záslužný charakter, najstaršie japonské dekorácie boli vyslovene vojenské a zakladali sa z dôvodu potreby odmeňovania zásluh v početných vojnových konfliktoch, ktoré Japonsko viedlo v období pred prvou svetovou vojnou. Išlo predovšetkým o pamätné medaily na konkrétne vojenské ťaženia, ako bola napríklad Vojenská medaila z roku 1874, ktorá reflektovala Tchaiwanský konflikt.[83]

Po vypuknutí prvej svetovej vojny sa Japonsko postavilo na stranu spojencov a už 23. augusta 1914 vyhlásilo vojnu Nemecku. V súvislosti so svetovým vojnovým konfliktom Japonsko založilo tri nové dekorácie, z ktorých prvá vznikla už koncom roka 1915. Išlo o Pamätnú medailu Za účasť vo vojenskej kampani 1914 – 1915,[84] ktorú od roku 1920 doplnila Pamätná medaila Za účasť vo vojenskej kampani 1914 – 1920.[85] Poslednú japonskú dekoráciu predstavovala medzispojenecká Medaila víťazstva z roku 1920. Špecifikom japonskej faleristiky bola neexistencia štandardného záslužného vyznamenania, pretože všetky uvedené medaily mali pamätný charakter.

Najstaršie záslužné portugalské vyznamenania vznikali až na konci 18. storočia transformáciou starších duchovných rytierskych rádov (rád Krista, rád Svätého Benedikta z Avíza a rád Svätého Jakuba z Meča), ktoré sa zmenili na štandardné záslužné rady. Rad Svätého Benedikta z Avíza v roku 1894 zmenil svoje pomenovanie na Kráľovský a vojenský Rad Svätého Benedikta z Avíza a z trojtriedneho všeobecno záslužného vyznamenania sa stal päťtriednym špecializovaným vojenským záslužným radom.[86] V poradí ďalším portugalským vojenským vyznamenaním bol Vojenský Rad Počatia Našej Panej z Villa Vicosa z roku 1818, ten však už v roku 1910 zanikol.[87]

---

80 RAYNIER, ref. 44.

81 Článok 5. stanov. Stanovy publikované In RAVETTO, ref. 69, s. 218-220.

82 Napríklad súpis neoficiálnych dekorácií v podobe krížov obsahuje publikácia BRAMBILLA, Adriano – FOSSATI, Ivo. *Medaglie a croce FF.AA. 1900/1989*. Milano : Editrice Militare, 1993.

83 ROZANOV, Oleg Nikolajevič. *Japonija: istorija v nagradach*. Moskva : Rosspen, 2001, s. 13. ISBN 5-8243-0235-9.

84 Tamže, s. 49.

85 Tamže, s. 54.

86 Po roku 1910 nová Portugalská republika zrušila všetky staré kráľovské vyznamenania, ale už koncom 1. svetovej vojny všetky tri rady obnovila. DE CHEFDEBIEN, ref. 71, s. 198.

87 Stanovy radu z roku 1819 publikované In DA SILVA, Antonio Delgado (ed.). *Colleccao da legislacao portugueza desde a ultima compilacao das ordenacoes offerecida a el Rei nosso senhor. Legislacao de 1811 a 1820.* Lisboa : Na typografia maigrense, 1825, s. 693-698.

Príklady francúzskych vyznamenaní. Zhora zľava: Vojnový kríž 1914 – 1918, Pamätná francúzska medaila na Veľkú vojnu, Kríž bojovníka, Pamätná dardanelská medaila, Pamätná medaila za Sýriu a Cilíciu, Vojenská medaila.

Vyznamenania týkajúce sa prvej svetovej vojny neboli veľmi početné. Portugalsko už v roku 1916 zriadilo Vojnový kríž, ktorý mal štyri stupne[88] a v rovnakom roku bola založená aj Pamätná medaila výprav portugalskej armády. Udeľovanie tejto medaily v troch stupňoch však nesúviselo iba so svetovou vojnou, ale aj s predchádzajúcimi koloniálnymi vojnami.[89] Ešte niekedy v priebehu vojny Portugalsko zriadilo Medailu pre zranených, Medailu Za hrdinstvo a v roku 1919 národnú verziu medzispojeneckej Medaily víťazstva.[90]

Rumunské kráľovstvo malo už v čase pred prvou svetovou vojnou založené viaceré vyznamenania. Zatiaľ čo Rad Rumunskej hviezdy z roku 1877 a Rad Rumunskej koruny z roku 1881 boli všeobecno záslužnými radmi s občianskou aj vojenskou skupinou, Rad Michala Víťaza, zriadený v roku 1916, bol špecializovaným vojenským radom, ktorého insígnie v troch triedach sa prepožičiavali za statočnosť v boji. O rok neskôr bol zriadený Rad Kríža kráľovnej Márie v troch triedach, určený pre mužov aj ženy, ktorí sa vyznamenali v ošetrovateľskej službe. Už v roku 1913 bol založený Rad Za zdravotné zásluhy s insígniami v troch triedach.

Zo skupiny starších dekorácií bola za zásluhy v prvej svetovej vojne použiteľná Medaila Za vojenskú chrabrosť, zriadená v roku 1872, a Medaila Za chrabrosť a vernosť, zriadená v roku 1903 v dvoch stupňoch. Krátko pred skončením vojnového konfliktu bol založený Vojnový kríž 1914 – 1918 ako ocenenie hrdinstva v boji počas vojny, a od roku 1921 Rumunsko disponovalo svojou národnou verziou medzispojeneckej Medaily víťazstva.[91]

Grécko od nadobudnutia nezávislosti od tureckej nadvlády v roku 1830 až do vypuknutia prvej svetovej vojny disponovalo jediným radom – Radom Spasiteľa z roku 1833. Až po začiatku vojny bol v roku 1915 založený Rad Juraja I. Obidva rady síce mali všeobecno záslužný charakter, ale Rad Juraja I. s insígniami v šiestich triedach bol rozdelený na občiansku a vojenskú skupinu.[92] Grécko už od roku 1834 disponovalo Čestným krížom, ktorý bol určený pre dôstojníkov, poddôstojníkov a vojakov všetkých druhov pozemných vojsk a námorníctva.[93] V roku 1916 bola založená Vojenská medaila, ktorá však bola už v nasledujúcom roku premenovaná na Medailu Za vojenské zásluhy, a táto sa rozdelila do štyroch stupňov. V rovnakom roku bol založený aj Vojnový kríž s tromi stupňami.[94] V roku 1920 Grécko založilo národnú verziu medzispojeneckej Medaily víťazstva.[95]

Snáď aj preto, že na belgickom území sa odohralo veľké množstvo významných bitiek prvej svetovej vojny, Belgické kráľovstvo založilo pozoruhodne veľký počet vyznamenaní vzťahujúcich sa na svetový konflikt. Už pred ňou disponovalo piatimi všeobecno záslužnými radmi (Rad Leopolda z roku 1832, Rad Africkej hviezdy z roku 1888, Kráľovský Rad Leva z roku 1891, Rad Koruny z roku 1897, Rad Leopolda II. z roku 1900). V roku 1915 na ich stuhy pribudla miniatúra v podobe palmovej ratolesti v prípade, ak sa ich insígnie prepožičali v čase vojny a čin bol citovaný v armádnom rozkaze. Od roku 1919 sa zásluhy počas prvej

88 RAYNIER, ref. 44, SOUYRIS, ROLLAND, ref. 33, s. 54.
89 RAYNIER, ref. 44, SOUYRIS, ROLLAND, ref. 33, s. 86.
90 PURVES, ref. 35, s. 70-71.
91 SOUYRIS, ROLLAND, ref. 33, s. 54, PURVES, ref. 35, s. 71-73, RAYNIER, ref. 44.
92 SOUYRIS, ROLLAND, ref. 33, s. 32.
93 Stanovy vyznamenania publikované In SCHULZE, H. *Chronik sämtlicher bekannten Ritter - Orden und Ehrenzeichen, welche von Souverainen und Regierungen verliehen werden, nebst Abbildungen der Decorationen.* Berlin : W. Moeser und Kühn, 1853, s. 343-344.
94 SOUYRIS, ROLLAND, ref. 33, s. 51-52.
95 PURVES, ref. 35, s. 60-62, RAYNIER, ref. 44.

svetovej vojny symbolizovali doplnením štandardnej stuhy radov (s výnimkou Radu Africkej hviezdy a Kráľovského Radu leva) jedným alebo dvomi zlatými prúžkami. Až od roku 1939 na stuhy pribudli aj prekrížené meče, ktoré symbolizovali služby preukázané v čase vojny. Rad Leopolda mal, navyše, od svojho založenia dve skupiny – občiansku aj vojenskú.[96]

V roku 1873 bola založená Vojenská medaila, určená pre vyznamenávanie poddôstojníkov a vojakov nielen za vernú službu, ale aj za hrdinské skutky a výnimočné zásluhy. Po vypuknutí prvej svetovej vojny bol v roku 1915, podobne ako v iných krajinách, založený Vojnový kríž a v rovnakom roku svetlo sveta uzrelo aj Občianske vyznamenanie v piatich stupňoch, ktorým boli oceňovaní nevojaci za výnimočné zásluhy o vlasť počas svetovej vojny. V tom istom roku bola založená aj Medaila kráľovnej Alžbety ako ocenenie za služby v oblasti starostlivosti o ranených a chorých. V roku 1917 bola založená Pamätná medaila na vojnu v Afrike, v roku 1918 Yserská medaila (od roku 1934 ju nahradil Yserský kríž), a v roku 1919 bolo založených až päť nových vyznamenaní – Námorné vyznamenanie s piatimi stupňami ako ekvivalent Občianskeho vyznamenania z roku 1915 (vrátane fyzickej podoby modulu v tvare kríža), ďalej Medaila kráľa Alberta ako ocenenie tých, ktorí v čase vojny preukázali charitatívne a humanitárne skutky, Pamätná medaila Národného komitétu v štyroch stupňoch za spoluprácu s Výborom pre pomoc, výživu a zásobovanie okupovanej krajiny, Pamätná medaila na vojnu 1914 – 1918 a nakoniec medzispojenecká Medaila víťazstva.

V roku 1920 bola založená Pamätná medaila na kráľovskú cestu do Brazílie ako ocenenie za brazílsku pomoc počas vojny, v roku 1922 Kríž deportovaných 1914 – 1918, v roku 1930 Medaila dobrovoľného bojovníka 1914 – 1918, v rovnakom roku Medaila politického väzňa, v roku 1934 Ohnivý kríž a v roku 1935 Pamätná koloniálna medaila. Ešte v roku 1952 bola založená Medaila pre vojnových dobrovoľníkov, a táto slúžila ako vyznamenanie pre všetkých dobrovoľníkov, ktorí neobdržali Medailu dobrovoľného bojovníka 1914 – 1918, zriadenú v roku 1930. Všetky uvedené vyznamenania založené po skončení prvej svetovej vojny bezprostredne reflektovali vojnové udalosti, a s nimi voľne súvisí aj Medaila národnej obnovy z roku 1928, ktorá oceňovala zásluhy pri povojnovej rekonštrukcii krajiny.[97] Okrem uvedených oficiálnych vyznamenaní sa v Belgicku po vojne objavilo veľké množstvo neoficiálnych dekorácií, ako boli napríklad pamätné medaily zriadené mestami, o ktoré sa počas vojny viedli veľké boje[98] a medaily rôznych veteránskych spolkov, federácií a únií.

Celkom opačný prípad predstavovalo susedné Luxemburské veľkovojvodstvo, hoci malo dlhú faleristickú tradíciu siahajúcu až do konca 17. storočia. Keďže v období pred začiatkom prvej svetovej vojny disponovalo viacerými radmi a dekoráciami vojenského charakteru, v priebehu svetového konfliktu nepovažovalo za potrebné zriadiť žiadne nové vyznamenanie. Jediné osobitné ocenenie pre účastníkov vojny bolo založené až v roku 1923. Išlo o Medailu luxemburských dobrovoľníkov vo Veľkej vojne 1914 – 1918.[99]

---

[96] Článok 5. kráľovského nariadenia z 3. augusta 1832, ktoré dopĺňalo zákon o založení radu popisom insígnií z roku 1832. Legislatívne normy publikované In SCHULZE, ref. 93, s. 131-134.

[97] PURVES, ref. 35, s. 21-29, MEERSSCHAERT, Hendrik. Les Décorations belges officielles de la premiére guerre mondiale, s. 27-43.
Dostupné na internete: <http://www.wo1.be/Userfiles/files/BelgieMedailles-FR.pdf>

[98] Medaila mesta Liége z roku 1920, Charleroiská medaila z roku 1962, Medaila troch miest z roku 1955 (Ypres, Dixmude et Nieuport), Yperská a Casselská medaila z roku 1964, Nieuportská medaila z roku 1964, Halenská medaila z roku 1958. Je zaujímavé, že jediná bola autorizovaná Liégeská medaila z roku 1920, ostatné sa nesmeli verejne nosiť. PURVES, ref. 35, s. 29.

[99] SCHOOS, Jean. *Die Orden und Ehrenzeichen des Grossherzogtums Luxemburg und des ehemali-*

Do prvej svetovej vojny sa zapojilo viacero štátov, ktorých účasť vo vojnovom konflikte mala iba epizodický charakter a tomu zodpovedala aj ich chudobná faleristická produkcia. Brazília bola spočiatku neutrálnym štátom, ale v roku 1917 vyhlásila vojnu Nemecku, čím sa prihlásila ku dohodovým štátom. Počas vojny tu nevzniklo žiadne vojnové vyznamenanie, ale v roku 1922 bol založený Pamätný kríž na vojnu 1917 – 1918 a o rok neskôr Brazília zriadila národnú verziu medzispojeneckej Medaily víťazstva.[100]

Podobne neutrálna bola spočiatku aj Panama, ale od apríla 1917 zmenila svoj postoj a pridala sa k dohodovým štátom. Už v roku 1918 zriadila Medailu solidarity 1917 – 1918, a to v troch stupňoch.

Po dlhotrvajúcom období bojov o nadvládu sa Egypt nakoniec stal na začiatku prvej svetovej vojny britským protektorátnym územím. Práve počas vojny v roku 1915 boli založené tri egyptské rady (Rad Mohameda Aliho, Rad Nílu a Rad El Kemal) a v roku 1917 bola zriadená aj Medaila Za záslužné činy, ktorá mala dva stupne. Mala síce všeobecno záslužný charakter, ale mohli ňou byť vyznamenávaní aj vojaci a príslušníci polície. Výsostne vojenským vyznamenaním bola Vojenská hviezda sultána Fouada z roku 1919. Išlo o jednostupňový rad, ktorým boli vyznamenávaní domáci a zahraniční dôstojníci pôsobiaci v egyptskej armáde v období počas prvej svetovej vojny.[101]

Pretože Kuba sa počas prvej svetovej vojny nezúčastňovala žiadnych pozemných operácií v Európe a jej účasť na vojne sa takmer výlučne obmedzovala iba na spoluprácu jej námorných síl s námorníctvom USA pri ochrane konvojov a stíhaní nemeckých ponoriek, po skončení vojny založila podobne ako Brazília dve vyznamenania. V roku 1921 bola zriadená Pamätná medaila 1917 – 1919 pre príslušníkov námorníctva a o rok neskôr ju doplnila kubánska verzia medzispojeneckej Medaily víťazstva.[102]

Siamské kráľovstvo od druhej. polovice 19. storočia disponovalo dvomi radmi (Rad Bieleho slona z roku 1861 a Rad Koruny Siamu z roku 1869) a viacerými dekoráciami, ku ktorým v období pred skončením prvej svetovej vojny pribudol špecializovaný vojenský Rad Rámu a o niečo neskôr nato aj Medaila Rámu. Pamätná medaila na vojnu 1914 – 1918 bola založená v roku 1919 pre všetky osoby siamského kráľovstva, ktoré sa podieľali na vojenských operáciách dohodových štátov. V rovnakom roku bola založená aj siamská verzia medzispojeneckej Medaily víťazstva.[103]

Pamätnou Medailou víťazstva od roku 1918 disponovala aj Čína, nešlo však o národný variant medzispojeneckej Medaily víťazstva, ale o osobitné vyznamenanie s rovnakým pomenovaním.[104]

Po boku dohodových štátov sa do vojny v obmedzenej miere zapojila aj Libéria (v auguste 1917), Guatemala (v apríli 1918), Kostarika (v máji 1918), Nikaragua (v máji 1918), Honduras (v júli 1918) a Haiti (v júli 1918), ale ich účasť mala iba symbolickú hodnotu a tieto štáty v súvislosti s prvou svetovou vojnou nezaložili žiadne vyznamenanie.[105]

---

gen Herzogtums Nassau in Vergangenheit und Gegenwart. Luxemburg : Verlag der Sankt – Paulus Druckerei AG, 1990, s. 254-256. ISBN 2-87963-048-7.

[100] PURVES, ref. 35, s. 29.

[101] Tamže, s. 32.

[102] RAYNIER, ref. 44.

[103] Tamže.

[104] Tamže.

[105] Hoci Haiti v roku 1918 založilo Vojenskú medailu, táto nemala žiaden súvis s prvou svetovou vojnou, ale bola vyznamenaním pre dôstojníkov a vojakov, ktorí sa vyznamenali v bojoch proti proti-

Unikátny a bezprecedentný faleristický fenomén predstavovalo založenie spoločného vyznamenania víťazných mocností a tých štátov, ktoré sa podieľali na víťazstve po boku spojencov. Prvá myšlienka na jeho založenie sa objavila už v januári 1917, ale reálny návrh bol francúzskemu veleniu predložený v marci 1918. Následne na Versailleskej mierovej konferencii v Paríži návrh na založenie spoločného vyznamenania podal maršal Foch ako hlavný veliteľ víťazných vojenských síl. Spoločné rozhodnutie Francúzska, USA, Veľkej Británie, Talianska a Japonska o založení medzispojeneckej Medaily víťazstva padlo v januári 1919. K projektu pristúpilo dovedna 15 štátov,[106] pričom každý z nich vydal svoju vlastnú národnú verziu medaily s rešpektovaním povinného motívu averzu (bohyňa víťazstva Niké) a farebnej kombinácie stuhy. Vlastný výtvarný návrh averzu uplatnili iba Japonsko a Siam, pretože antická bohyňa vzhľadom na kultúrne odlišnosti bola v ich krajinách nič nehovoriacim symbolom. Dovedna bolo vyrobených okolo 36 miliónov exemplárov vyznamenania.[107]

Neutrálne štáty

Hoci sa Španielske kráľovstvo, ktoré v tom čase riešilo vážnu spoločenskú krízu, do svetového konfliktu nezapojilo, napriek svojej neutralite neprestalo viesť separátne ozbrojené konflikty v Afrike (začali sa už v roku 1909). Práve s týmito vojnovými konfliktami súviselo založenie Medaily afrického vojaka z roku 1915 s dvomi stupňami, ktorú však už o pol roka nato nahradila nová medaila s odlišným výtvarným riešením aj pomenovaním. Aj Medaila Marruecos však mala rovnako ako jej predchodkyňa dva stupne. V lete roku 1918 bola zriadená Vojenská medaila ako odmena za individuálne hrdinské skutky na bojisku. [108] Podobný charakter aj výtvarné riešenie mala Námorná medaila zriadená o mesiac neskôr.[109]

S udalosťami prvej svetovej vojny bezprostredne súvisia iba dve medaily, obidve však mali neoficiálny charakter. Prvou z nich bola Medaila katalánskeho dobrovoľníka 1914 – 1918, ktorá bola vyznamenaním pre vojakov katalánskeho pôvodu, slúžiacich počas vojny vo francúzskej Cudzineckej légii. Druhou z nich bola pamätná medaila na francúzskeho generála Joffreho.[110]

Napriek tomu, že Nizozemské kráľovstvo počas prvej svetovej vojny proklamovalo

vládnym revolučným skupinám, dlhodobo pôsobiacim v určitých oblastiach krajiny. ETIENNE, Francis. *Les décorations Haitiennes á travers l' histoire*. Port - au – Prince : Collection du Tricinqantenaire de la République d' Haiti, 1954, s. 60.

[106] Belgicko, Brazília, Československo, Filipíny, Francúzsko, Grécko, Japonsko, Južná Afrika, Kuba, Portugalsko, Rumunsko, Siam, Taliansko, USA a Veľká Británia. Poľská medaila je neoficiálna.

[107] MERTA, Klaus Peter – NIMMERGUT, Jörg – SCHARFENBERG, Gerd. Die Interalliierten Siegesmedaille des Erstens Weltkrieges. In *Orden und Ehrenzeichen*. BDOS Jahrbuch 2000, s. 125-126. ISSN 1438-3772. Rovnaký návrh na vytvorenie spoločnej medaily pre všetkých členov protihitlerovskej koalície sa objavil po skončení 2. svetovej vojny, ale tento projekt sa nakoniec nerealizoval. Iba Francúzsko vydalo vlastnú Medailu oslobodenia Francúzska, ktorá nadviazala na Medzispojeneckú medailu Víťazstva stuhou v dúhových farbách s posunutím jej spektra, aby došlo k odlíšeniu stúh obidvoch vyznamenaní. KOUNOVSKÝ, ref. 32, s. 111-112.

[108] PEREZ GUERRA, José Manuel. *Ordenes y condecoraciones de España 1800 - 1975*. Zaragoza : Hermanos Guerra, 2000, s. 285-288.

[109] Tamže, s. 259.

[110] Tamže, s. 282-283.

Príklady československých a ruských vyznamenaní. Zhora zľava: Rad Milana Rastislava Štefánika „Sokol“ s mečmi, Československý vojnový kríž 1914 – 1918, Československá revolučná medaila, Pamätný kríž československého dobrovoľníka, Medaila prvého kubáňskeho stepného (zimného) pochodu, Kríž svätého Juraja 1. stupňa.

svoju neutralitu, vyhlásilo preventívnu mobilizáciu. Vzhľadom na jeho neutrálne postavenie síce počas vojnového konfliktu nevzniklo žiadne vyznamenanie, ktoré by ho reflektovalo, ale pri 10. výročí vypuknutia prvej svetovej vojny kráľovstvo zriadilo Mobilizačný kríž 1914 – 1918 pre všetky osoby, ktoré boli v čase vojny povolané do vojenských služieb alebo slúžili so zbraňou v Nizozemsku alebo v jeho zámorských teritóriách.

V roku 1927 bol založený Biely mobilizačný kríž 1914 – 1918, ktorý sa udeľoval za osobitné zásluhy. Založených bolo aj niekoľko ďalších dekorácií ako napríklad Pamätná medaila pevnosti Honswijk 1914 – 1915 alebo viaceré mobilizačné medaily a kríže dobrovoľnej občianskej gardy v Amsterdame, tieto vyznamenania však mali neoficiálny charakter.[111]

Podobne neoficiálny charakter mali aj všetky pamätné vyznamenania, ktoré boli založené v neutrálnej Švajčiarskej konfederácii. Aj v tomto prípade išlo zväčša o medaily pripomínajúce švajčiarsku mobilizáciu.[112]

Neutralitu počas svetového vojnového konfliktu deklarovalo aj Dánske kráľovstvo, ale to s výnimkou Medaily Dánskeho Červeného kríža za pomoc vojnovým zajatcom z roku 1919 zriadilo iba jediné oficiálne vyznamenanie, ktoré vzdialene súviselo s dôsledkami prvej svetovej vojny. Išlo o Pamätnú šlezvickú medailu z roku 1920, ktorá slúžila ako ocenenie pre tých príslušníkov zahraničných ozbrojených síl, ktorí v Šlezvicku slúžili počas jeho okupácie až do referenda, ktorým sa jeho územie prinavrátilo Dánsku.[113]

Nástupnícke štáty

Po skončení prvej svetovej vojny došlo v rámci mierových dohôd k novému územno politickému usporiadaniu sveta. Mnohé obnovené alebo novovzniknuté štáty po vzniku svojej samostatnosti začali budovať svoje vlastné systémy vyznamenaní, v ktorých čestné miesto zaujímali práve vyznamenania súvisiace s udalosťami skončenej vojny a s čerstvo nadobudnutou samostatnosťou.

Okrem Rakúska a Maďarska, ktorým sme sa venovali na inom mieste, si svoje vlastné vyznamenania založilo aj Československo. Tu však spočiatku v oblasti aplikovanej faleristiky vládla podivná situácia, pretože, kým ešte Československo neexistovalo ako samostatný štát, disponovalo viacerými vojenskými vyznamenaniami, zatiaľ čo po jeho vzniku došlo k ich zrušeniu a dokonca k odmietaniu samotného inštitútu vyznamenaní ako takého.

Prvé vyznamenania ešte neexistujúceho štátu vznikali v kontexte pôsobenia československých légií v Rusku. Po viacerých neúspešných pokusoch, ktoré zostali iba v štádiu príprav výtvarných návrhov, došlo v júli 1918 z iniciatívy Rady vojakov československého vojska v Rusku k vydaniu stanov Radu Za slobodu, ktorý mal pripomínať boje česko-slovenského vojska za slobodu a rovnoprávnosť národov. V októbri 1918 sa schválili upravené stanovy vyznamenania, ktoré však už nemalo byť radom, ale iba medailou v troch stupňoch a zmenil sa aj jeho názov na Medailu Jána Žižku z Trocnova. Československá národná rada v Paríži však v decembri 1918 vydala príkaz o zrušení rozhodnutia o založení Radu Za Slobodu a o zastavení vyznamenávania Medailou Jána Žižku z Trocnova. Rada ale

[111] PURVES, ref. 35, s. 129-131, Ridderorden en onderscheidingen in Nederland. Dostupné na internete: <http://nl.wikipedia.org/wiki/Ridderorden_en_onderscheidingen_in_Nederland>

[112] RAYNIER, ref. 44.

[113] STEVNSBORG, Lars. *Kongeriket danmarks ordener medaljer og haederstegn 1500 - 2000*. Odense : Syddansk Universitetsforlag, 2005, s. 566. ISBN 87-7838-911-9.

napriek tomu pociťovala aktuálnu potrebu existencie vlastného vyznamenania, a preto jej predseda, Tomáš Garrigue Masaryk, navrhol zriadiť nový rad s pomenovaním „Sokol".

Stanovy nového vyznamenania spolu s grafickým riešením podoby jeho insígnií vypracoval generál Milan Rastislav Štefánik. Rad Sokola mal mať podľa pôvodnej koncepcie tri triedy, neskôr sa ich počet rozšíril na päť, ale v konečnom dôsledku jeho realizácia zostala na polceste a nakoniec mal rad iba jedinú triedu s dvomi skupinami. Po Štefánikovom príjazde do Paríža v roku 1919 boli stanovy radu prepracované, ale ešte pred ich oficiálnym vydaním Národné zhromaždenie Československej republiky zákonom č. 61/1918 Zb. zo dňa 8. decembra 1918 rozhodlo o zrušení šľachtictva, všetkých titulov a radov. Zákon pritom vôbec nebral ohľad na už jestvujúce vyznamenania, zriadené dočasnou vládou v Paríži a ich platnosť zrušil dňom vyhlásenia. Už pri prerokovávaní tohto zákona v Národnom zhromaždení došlo zo strany niektorých poslancov k pripomenutiu existencie vyznamenaní, zriadených dočasnou vládou v Paríži, ale návrhy na ich legalizovanie boli spravodajcom zákona odmietnuté s poukazom na skutočnosť, že vyznamenania sú nedemokratickým inštitútom a že odporujú republikánskym názorom.

Pretože sa toto opatrenie v praxi ukázalo ako veľmi krátkozraké, nápravu onedlho vykonával zákon č. 243/1920 Zb. z 10. apríla 1920, ktorý z účinnosti prechádzajúceho zákona vyňal vyznamenania zriadené na pamäť za slobodu alebo ako uznanie za zásluhy o vznik a rozvoj Československej republiky. Išlo o Československý vojnový kríž, Československú Revolučnú medailu a o ďalšie, už nie taxatívne vymenované vyznamenania.[114]

Zákon tiež legalizoval zahraničné vyznamenania, ktoré príslušníci československých vojsk dostali od vlád spojeneckých štátov a, navyše, aj medzispojeneckú Medailu víťazstva. Pripustil aj možnosť budúceho zriadenia ďalších vyznamenaní pre vojakov alebo pre príslušníkov iných štátov, ktorí sa zaslúžili o Československú republiku. Táto možnosť sa neskôr skutočne realizovala – v roku 1938 bol zriadený Pamätný kríž československého dobrovoľníka z rokov 1914 – 1918 a v roku 1922 bol zriadený Československý Rad Bieleho leva ako všeobecno záslužný rad, ktorý mal občiansku aj vojenskú skupinu.[115] Okrem týchto oficiálnych vyznamenaní však bolo v období 1. československej republiky založených množstvo ďalších vyznamenaní neoficiálneho, resp. polooficiálneho charakteru, ktoré súviseli s činnosťou československých legionárov počas prvej svetovej vojny.[116]

Špecifická reminiscencia na vyznamenania prvej svetovej vojny sa objavila v období existencie vojnovej Slovenskej republiky. Pretože mnohé zahraničné vyznamenania, ktoré príslušníci slovenskej armády získali už v čase prvej svetovej vojny, nebolo vhodné prezentovať z ideologických dôvodov, boli zriadené symbolické náhradky vyznamenaní. Tieto zároveň pomohli odstrániť isté pretrvávajúce disproporcie medzi príslušníkmi bývalých

---

[114] Išlo o tie vyznamenania, ktoré boli zriadené pre česko-slovenskú revolučnú armádu v Rusku (na Sibíri) odbočkou Československej národnej rady pre Rusko alebo ministerstvom vojny dočasnej vlády, resp. prvej česko-slovenskej vlády. Z uvedeného zákona teda vyplynula legalizácia Radu M. R. Štefánika Sokol.

[115] GRAUS, Igor. Generál Milan Rastislav Štefánik a faleristika. In *Zborník príspevkov a materiálov z vedeckej konferencie v Bratislave 4. - 5. mája 1999*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 1999, s. 221-225, PURDEK, Imrich. *Československá vojenská symbolika v rokoch 1914 - 1939*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2013, s. 121-133. ISBN 978-80-89523-23-8.

[116] Ich prehľad predovšetkým MĚŘIČKA, Václav. *Československé plukovní medaile.* Praha : ČSSPDP, 1966, MĚŘIČKA, Václav. *Československá vyznamenání. V. část, 1. národní odboj 1914 - 1918.* Hradec Králové : Česká numismatická společnost, 1979.

légií a príslušníkmi rakúsko-uhorských ozbrojených síl. Zriadenie troch osobitných vyznamenaní v roku 1942 umožnilo „zneviditeľniť“ veľké množstvo vyznamenaní cudzej proveniencie (často v období druhej svetovej vojny nepriateľských voči Slovensku), s výnimkou nemeckých vyznamenaní, ktorých sa táto úprava netýkala.

Pamätný kríž s tromi stupňami nahrádzal všetky vyznamenania, ktoré príslušník slovenskej armády získal v období pred prvou svetovou vojnou, Kríž svetovej vojny so šiestimi stupňami nahrádzal všetky vyznamenania získané počas prvej svetovej vojny a Kríž odboja s dvomi stupňami nahrádzal všetky vyznamenania získané v rokoch 1918 – 1921.[117]

Napriek tomu, že Poľsko patrilo medzi štáty s dlhou faleristickou tradíciou siahajúcou do začiatku 18. storočia, vyznamenania v dôsledku tretieho delenia Poľska v roku 1795 na krátky čas prestali existovať a prepožičiavanie insígnií poľských radov sa obnovilo v čase Varšavského kniežatstva v rokoch 1807 – 1815. Vyznamenávalo sa aj v Poľskom kráľovstve, a to až do jeho likvidácie, po ktorej boli poľské rady začlenené do sústavy ruských vyznamenaní.[118] Keď Poľsko v roku 1918 znovu získalo svoju samostatnosť, nadviazalo na svoje faleristické korene. V roku 1919 obnovilo vojenský Rad Virtuti militari a o dva roky neskôr Rad Bieleho orla. K dvom obnoveným radom sa v roku 1921 pridal aj novozaložený Rad Obnovenia Poľska. Pretože Rad Bieleho Orla mal vysoko exkluzívny charakter (po jeho obnovení bolo jeho insígniami vyznamenaných iba 11 osôb)[119] a Rad Obrodenia Poľska mal všeobecno záslužný charakter, odmeňovanie vojenských zásluh v plnej miere saturoval špecializovaný vojenský rad Virtuti militari, ktorého insígnie sa prepožičiavali v piatich triedach.

Osoby, ktoré nepreukázali vysokú hodnotu zásluh potrebnú pre priznanie radu, boli od roku 1930 vyznamenávané Krížom nezávislosti a Medailou nezávislosti. Išlo pritom o osoby, „*ktoré sa zaslúžili o nezávislosť vlasti v čase pred 1. svetovou vojnou, počas jej trvania alebo v súvislosti s rôznymi poľskými vojnami v rokoch 1918 – 1921“*.[120] Už od roku 1920 pritom existoval Vojnový kríž, ktorým sa vyznamenávali účastníci vojny slúžiaci v poľských légiách v Rusku a vo Francúzsku alebo ktorí sa počas vojny podieľali na povstaniach v okupovanom Poľsku.[121]

Pri príležitosti 10. výročia ukončenia vojny a obnovy poľského štátu bola založená Pamätná medaila na vojnu 1914 – 1918.[122] Osobitné vyznamenanie pre účastníkov prvej svetovej vojny predstavoval aj Kríž poľských vojakov z Ameriky z roku 1920, tento sa však nikdy nezaradil do skupiny oficiálnych vyznamenaní.[123] Udalosti prvej svetovej vojny mali

---

117 KARÁSEK, Martin – KOZÁK, Jaroslav. *Slovenské vyznamenania a odznaky 1938 - 1945*. Martin : Vydavateľstvo Kozák Press, 2012, s. 96-100. ISBN 978-80-89360-10-9.

118 PROKOPCZUK – RUNOWSKA, Izabela. Restytucja Orderu Orla Bialego w Kniestwie Warszawskim 1807 – 1815 i jego kontynuacja w Królewstwie Polskim 1815 – 1831. In MECLEWSKA, Marta – SZCZECINA – BERKAN, Anna - ZAWADZKI, Michal (ed.). *Za ojczyne i naród. 300 lat Orderu Orla Bialego*. Warszawa : Arx Regia. Ośródek wydawniczy zamku królewskiego w Warszawie, 2005, s. 392-393.

119 BIGOSZEWSKA, Wanda. *Polskie Ordery i Odznaczenia.* Warszawa : Wydawnictvwo Interpress, 1989, s. 47. ISBN 83-223-2287-9.

120 Tamže, s. 61.

121 Tamže, s. 63.

122 Tamže, s. 72-73.

123 Tamže, s. 44, PUCHALSKI, Zbigniew – WOJCIECHOWSKI, Ireneusz, J. *Ordery i odznaczenia polskie i ich kawalerowie*. Warszawa : Krajowa Agencja Wydawnicza, 1987, s. 95. ISBN 83-03-02143-5.

pripomínať aj dve ďalšie vyznamenania, o založení ktorých sa rozhodlo v roku 1939. Založenie Kríža dobrovoľníka a Medaily dobrovoľníka však už neumožnilo vypuknutie druhej svetovej vojny.[124]

Podobne ako Poľsko, aj ďalšie pobaltské štáty získali svoju nezávislosť až po skončení prvej svetovej vojny, a preto ich vyznamenania neoceňovali iba účasť ich občanov vo vojne, ale aj v zápasoch o nezávislosť jednotlivých štátov, ktoré trvali ešte aj po jej skončení. Estónsko v roku 1919 zriadilo Estónsky kríž slobody v troch stupňoch ako ocenenie vynikajúcich občianskych a vojenských zásluh v priebehu vojny o nezávislosť. Podobný charakter mala aj Medaila estónskej vojny za nezávislosť zriadená v roku 1920 v dvoch stupňoch.[125]

Lotyšsko zásluhy počas prvej svetovej vojny a následných bojov o nezávislosť oceňovalo prepožičiavaním insígnií Vojenského Radu Medveďobijca, založeného v roku 1919 v troch triedach a Pamätnou medailou oslobodeneckej vojny, založenou v roku 1922.[126]

Litva v roku 1919 zriadila Vitisov kríž, ktorý sa členil sa na dve skupiny (s mečmi a bez mečov, oficiálne sa však nezmyselne označovali ako 1. a 2. stupeň), pričom každá skupina mala po tri triedy. Skupina insígnií radu s mečmi bola určená iba pre vojakov za akcie na bitevnom poli, zatiaľ čo skupina bez mečov oceňovala ostatné zásluhy preukázané počas vojny za nezávislosť mimo bojových akcií. V roku 1928 bola založená Medaila dobrovoľníkov – zakladateľov armády a bola vyznamenaním pre všetky osoby, ktoré v rokoch 1918 – 1920 bojovali vo vojne za nezávislosť ako dobrovoľníci.[127]

Hoci Fínsko bolo v čase prvej svetovej vojny súčasťou Švédskeho kráľovstva, a teda bolo neutrálnou krajinou, okamžite po zisku svojej nezávislosti v roku 1918 založilo niekoľko vyznamenaní. Prvý z nich bol Rad Kríža slobody s insígniami v piatich triedach a v dvoch skupinách. Prepožičiavali sa za hrdinstvo alebo za zásluhy počas fínskeho zápasu za oslobodenie.

Druhým fínskym vyznamenaním bol Rad Bielej ruže z roku 1919, ktorý sa tiež členil do piatich tried a podobne ako predchádzajúci rad, aj tento slúžil na vyznamenávanie fínskych občanov alebo cudzincov, ktorí preukázali zásluhy o Fínsko. Zároveň však bol aj odmenou za hrdinstvo na bojovom poli a v takom prípade bola insígnia príslušnej triedy obohatená o dva prekrížené meče.[128]

Už v roku 1918 bola založená Pamätná medaila na vojnu za slobodu a Medaila slobody, ktorá mala dva stupne.[129]

* * *

[124] Tamže, s. 95-96.

[125] KAVALIAUSKAS, Vilius. *Řády a vyznamenání. Estonsko - Lotyšsko - Litva 1918 - 1940*. Brno : Moravské zemské muzeum, 1998, s. 9, 16. ISBN 80-7028-112-X.

[126] Tamže, s. s. 21, 28.

[127] Tamže, s. 37, 46.

[128] K radu boli pripojené aj dve medaily – Insígnia bielej ruže a Medaila bielej ruže. Prvá z nich spočiatku bola vyznamenaním za odslúžené roky pre poddôstojníkov, ale od roku 1920 sa transformovala za vyznamenanie určené výlučne pre ženy. Odslúžené roky preto oceňovala druhá medaila, ktorá mala dva stupne.

[129] PURVES, ref. 35, s. 139-141, SHACKELFORD, Michael. Medals od Finland. Dostupné na internete: <http://www.gwpda.org/medals/finmedl/finland.html>

Ako vyplýva z uvedeného prehľadu, existencia vyznamenaní vo faleristickom ponímaní, čiže nositeľných a neprenosných ocenení zásluh v podobe radov a dekorácií, bola bežným štandardom v takmer všetkých krajinách sveta.[130] Historicky staršie krajiny si svoje vlastné systémy ocenení budovali už od prelomu 17. – 18. storočia, zatiaľ čo historicky mladšie krajiny tak činili takmer okamžite po získaní svojej suverenity. Ojedinele sa síce objavili tendencie vyznamenania tohto druhu odmietať ako nedemokratický inštitút (ako sa to stalo v porevolučnom Francúzsku na prelome 18. – 19. storočia alebo v prvej Československej republike), spoločensko-politická potreba vyznamenaní však nakoniec zvíťazila nad rovnostárskymi ideálmi.

Jednotlivé krajiny mali vytvorený základný systém vyznamenaní s minimálne jedným, často však viacerými radmi, medzi ktorými nechýbali ani špecializované rady prepožičiavané za vojenské zásluhy. K uvedenému základu sa priebežne podľa potreby pričleňovali ďalšie novozaložené rady a ojedinele sa z celku aj niektoré rady vyraďovali. Na rozdiel od dekorácií, ktoré boli s výnimkou štandardnej politickej propagandy vyznamenaniami bez akejkoľvek pridanej hodnoty, rady veľmi často plnili diplomatické úlohy a stávali sa aj prostriedkom verejnej manifestácie postojov zriaďovateľskej krajiny.[131]

Integrálnu súčasť každého systému vyznamenaní predstavovali nižšie formy vyznamenaní v podobe dekorácií (medaily, kríže a odznaky), ktoré mali omnoho väčšiu variabilitu než rady. Bez ohľadu na príslušnú dobovú, resp. národnú terminológiu sa všetky dekorácie delili do dvoch veľkých základných skupín – na záslužné a na pamätné. Záslužné dekorácie mali dlhodobú životnosť (udeľovali sa počas dlhého časového úseku) a boli určené ako odmena za vykonanie skutku hodného vyznamenania, zatiaľ čo pamätné dekorácie mali omnoho krátkodobejšiu životnosť (udeľovali sa v presne vymedzenom časovom úseku), pretože sa zásadne viazali na konkrétnu neopakovateľnú historickú udalosť a zároveň boli určené omnoho širšiemu okruhu osôb. Morálna supremácia záslužných dekorácií bola, navyše, vo všeobecnosti vyjadrená ich vizuálnou podobou, ktorú zvyčajne predstavovali kríže, zatiaľ čo pre pamätné medaily boli charakteristické okrúhle moduly.

Pre odmeňovanie zásluh v čase prvej svetovej vojny boli použiteľné ako rady, tak aj dekorácie, pričom rady mali jedno zásadné obmedzenie, ktoré spočívalo v ich hodnote – tá bola jednoducho privysoká na to, aby sa radmi mohlo odmeňovať v masovom meradle. Vyjadrené slovami ruského cára Petra Veľkého bolo potrebné šetriť nomináciami preto, „*aby sa tým zvýšila dôstojnosť radu a aby sa kvôli veľkému počtu rytierov nedostal do opovrhnutia*“.[132] Podobný názor zastával aj pruský kráľ Fridrich I., ktorý tvrdil, že „*to čo je*

[130] Výnimku dodnes predstavujú USA, Švajčiarsko a Írsko, ktoré odmietajú vyznamenania v podobe radov.

[131] Ako príklad možno uviesť reakciu Veľkej Británie, ktorá po potopení parníka Lusitánie v roku 1915 vylúčila z Radu Podväzku rakúsko-uhorského cisára, nemeckého cisára, württemberského kráľa a viacerých nemeckých princov a vojvodov. Vzhľadom na blízke rodinné väzby sa predpísaný obrad degradácie ôsmich osôb konal v relatívnej tichosti bez štandardného pošliapania erbov a zástav a ich vyhodením z kaplnky do zámockej priekopy – iba sa zvesili a odložili, pričom kovové tabuľky s menami vylúčených zostali upevnené na príslušných laviciach. Posledný predchádzajúci obrad vylúčenia sa konal v roku 1716 a týkal sa vojvodu z Ormondu. BEGENT, Peter J. – CHESSHYRE, Hubert. *The Most Noble Order of the Garter. 650 Years.* London : Spink & Son, 1999, s. 270-271. ISBN 978-1-90204-020-2.

[132] Projekt stanov ruského Radu Svätého Ondreja z roku 1720, Hlava IV. – O povinnostiach rytierov. In ZAMYSLOVSKIJ, E. E. – PETROV, I. I. (ed.). *Istoričeskij očerk rossijskich ordenov i sbornik*

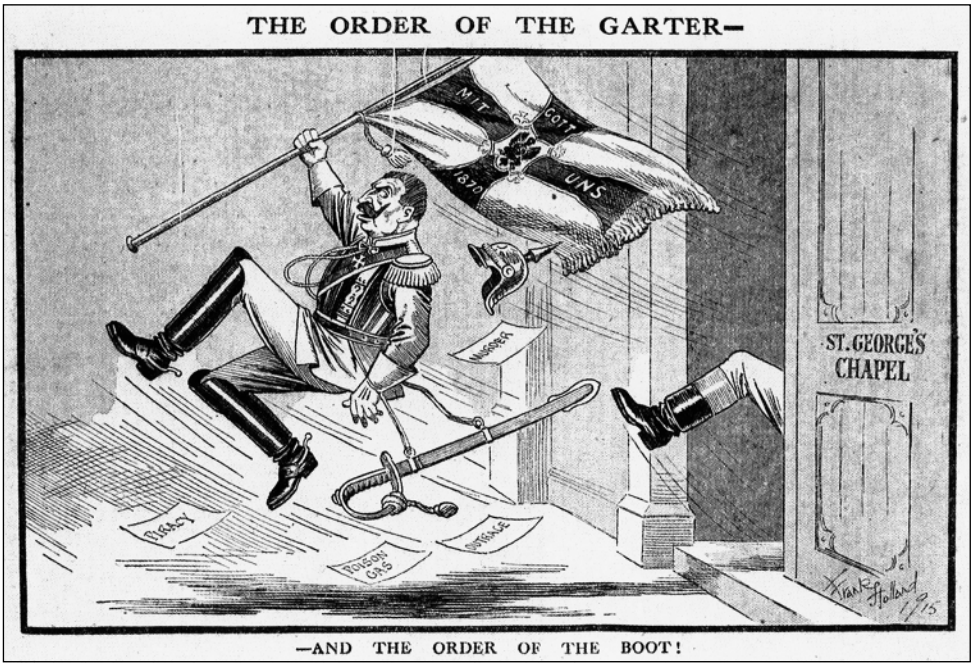

Satirická kresba Franka Hollanda publikovaná v časopise John Bull zobrazuje vylúčenie rakúskych a nemeckých nositeľov insígnií z britského Radu Podväzku. Text „Rad Podväzku – a teraz Rad Čižmy" naráža na povinnosť úradníkov radu po vyškrtnutí zo zoznamu vyznamenaných a po odobratí insígnií ich osobné znamenia (erby a zástavy) nohami vykopať z kaplnky svätého Juraja vo Windsore až do zámockej priekopy.

málo ctené, priťahuje málokoho a najmä preto, lebo skúsenosť hovorí, že ten rad, ktorý má veľký počet členov, sa ocitne v nevážnosti a nakoniec celkom spustne a zanikne".[133]

Uvedené obmedzenia však prioritne platili predovšetkým pre kategóriu panovníckych a dynastických radov, zatiaľ čo v prípade záslužných radov limitácia, pokiaľ vôbec bola stanovená, bola omnoho menej prísna. Bolo to preto, lebo ich zmyslom bola odmena za už vykonané skutky, ako to vyjadrila zakladateľka ruského vojenského Radu Svätého Juraja z roku 1769: „p*resný počet rytierov vojenského radu nestanovujeme, budú do neho prijatí toľkí, koľkí z nich sa toho preukážu byť hodní"*.[134] Do hry však zásadným spôsobom vstupoval aj motivačný faktor. Pregnantne to vyjadrili stanovy habsburského Vojenského Radu Márie Terézie: *„čím vyšší bude ich počet, tým väčší účinok pred očami ostatných sa tým dosiahne"*.[135]

osnovnych ordenskich statutov. Sankt – Petersburg: Tipografia V.S Balaševa, 1891, 2. časť, s. 9-10.

[133] Pruský Rad Čierneho orla, článok 2 stanov. *Statuten des Königlichen Preussischen Ordens vom Schwartzen Adler.* Cölln an de Spree : Druckts Ulrich Liebpert, 1701, s. 9-10.

[134] ZAMYSLOVSKIJ, ref. 132, s. 39.

[135] Vojenský rad Márie Terézie, článok 5 stanov. *Statuten des löblichen Militärischen Maria Theresia Ordens*. Wien : Johann Thomas Trattner, 1759, s. 7.

V súlade s uvedenými postojmi by sa zdalo, že počet prepožičaných radov počas štyri roky trvajúcej svetovej vojny bude veľmi veľký, ale práve v prípade habsburského radu to bolo presne naopak. V priebehu prvej svetovej vojny bolo vyznamenaných iba 11 osôb najvyššou triedou radu (veľkokrížom), 10 osôb druhou triedou (komandérskym krížom) a iba 110 osôb treťou triedou radu (rytierskym krížom).[136]

Podobné, aj keď omnoho vyššie limity než habsburský rad mal aj poľský Rad Virtuti militari. V rokoch 1920 – 1923 sa jeho insígnie prepožičiavali za činy vykonané výlučne v čase prvej svetovej vojny, po tomto období už iba in memoriam alebo na základe ukončenia dodatočných verifikácií. Aby si rad zachoval prestížny charakter, počty vyznamenaných osôb neboli privysoké – za roky 1920 – 1938 bolo prepožičaných 8389 insígnií všetkých tried, z toho až 8 300 bolo insígnií najnižšej, čiže piatej triedy radu. Z celkového počtu sa in memoriam prepožičalo 1 800 insígnií.[137]

Oproti tomu insígnie francúzskeho Radu Čestnej légie, ktorý nebol špecializovaným vojenským radom, za roky 1914 – 1921 získalo viac ako 50 000 osôb.[138] K 1. máju 1921 súhrnný počet žijúcich vyznamenaných činil 94 635 osôb, z toho bolo 70 201 vojakov.[139] Navyše sa rad prvej svetovej vojny priznával ešte aj v rokoch 1962 – 1995.[140]

S uvedenými číslami ostro kontrastovali počty prepožičaní insígnií pruského Železného kríža. Zatiaľ čo zlatú hviezdu radu za prvú svetovú vojnu získala iba jediná osoba a veľkokríž iba 5 osôb, insígniami 1. triedy bolo vyznamenaných 273 000 osôb (z toho priamo počas vojny 218 000 osôb a zvyšok získal rad v rokoch 1919 – 1925) a insígniami 2. triedy až 5 392 000 osôb (z toho priamo počas vojny 5 196 000 osôb).[141] Ak si uvedené počty porovnáme s počtom mobilizovaných mužov napríklad v habsburskej monarchii (9 000 000 osôb, v Nemecku 13 250 000 osôb), zistíme, že zatiaľ čo rakúsko-uhorský Vojenský Rad Márie Terézie mohla získať iba jedna zo 69 000 osôb, na nemecký Železný kríž pripadali iba 2,3 osoby.[142] Insígnie podobne populárneho pruského vojenského radu ako bol Železný kríž, čiže Radu Pour le mérite však boli v rokoch 1914 – 1918 prepožičané iba 685krát.[143]

Napriek vyššie uvedeným číslam však boli možnosti prístupu k radom výrazne obmedzené. Nešlo pritom iba o prípadné limity alebo hodnotu vykonaných vojenských činov, ktoré sa museli komisionálne skúmať a doložiť svedectvami, ale aj o vojenskú hodnosť.

---

136 MĚŘIČKA, Václav: *Orden und Ehrenzeichen der österreichisch – ungarischen Monarchie*. Wien – München : Verlag Anton Schroll & Co., 1974, s. 56-57. ISBN 3-1031-0356-6.

137 BIGOSZEWSKA, Wanda. *Polskie Ordery i Odznaczenia.* Warszawa : Wydawnictvwo Interpress, 1989, s. 49-50. ISBN 83-223-2287-9.

138 BONIFACE, Xavier. Décorer les militaires (XIXe - XXe siécles). In DUMONS, Bruno – POLLET, Gilles (ed.). *La Fabrique de l' Honneur. Les médailles et les décorations en France XIXe - XXe siécles.* Rennes : Presses universitaires de Rennes, 2009 s. 102. ISBN 978-2-7535-0821-7.

139 DANIEL, Jean. *La Légion d' honneur.* Condé sur Noireau : Charles Corlet, 2002, s. 124. ISBN 2-84706-083-9.

140 BONIFACE, Xavier. La Légion d' honneur et la France en armes de 1870 á 1962. In TULARD, Jean – MONNIER, Francois – ECHAPPÉ, Olivier (ed.). *La Légion d' honneur. Deux siécles d' histoire.* Actes du Colloque de Bicentaire. Paris : Perrin, 2004, s. 118. ISBN 2-262-02248-8.

141 NIMMERGUT, ref. 12, s. 1063, 1069.

142 Uvedené počty samozrejme nie sú celkom presné, pretože radom boli v obmedzenej miere vyznamenávaní aj cudzinci a aj osoby z nevojenského prostredia, tieto počty sú však v súhrnnom kontexte zanedbateľné.

143 NIMMERGUT, ref. 12, s. 790.

Možnosti vojakov a poddôstojníkov získať insígnie akéhokoľvek radu totiž takmer vylučovalo zvyčajné obmedzenie vyznamenania iba na dôstojníkov, čo v mnohých krajinách viedlo ku vzniku dvoch paralelných sústav vyznamenaní (a to nielen v prípade radov, ale aj dekorácií). Dlhotrvajúca globálna vojna však rozhodne nemohla akceptovať obmedzenia tohto druhu, pretože odmeňovanie jednotlivcov na najnižších úrovniach velenia bolo jednoducho nevyhnutné. Na tento účel sa preto využívali dekorácie. Boli to predovšetkým už pred vojnou založené záslužné kríže alebo medaily, a jednotlivé bojujúce štáty podľa aktuálnych potrieb zriaďovali aj nové, aktuálne potrebné dekorácie. Počas trvania vojnového konfliktu sa zakladali predovšetkým dekorácie záslužného charakteru, zatiaľ čo po skončení vojny sa vo väčšom počte zriaďovali dekorácie pamätného charakteru.

Aj dekorácie, podobne ako rady, však mali svoje limity. Napríklad britským Viktóriiným krížom bolo za celú vojnu vyznamenaných iba 633 osôb,[144] čo sa veľmi blížilo k počtu vyznamenaných pruským Radom Pour le mérite. V porovnaní s počtom mobilizovaných mužov z domovskej krajiny ako aj z jej domínií a kolónií, ktorý sa odhaduje na 9 miliónov vojakov, udelenie kríža pripadlo približne na jedného z 14 218 vojakov. Počty udelených dekorácií menej prestížneho charakteru, než britský Viktóriin kríž, však boli omnoho väčšie a najmä u pamätných medailí dosahovali až milióny kusov. Pre porovnanie možno uviesť, že zatiaľ čo dvomi záslužnými dekoráciami, Krížom Za vynikajúcu službu a Medailou Za vynikajúcu službu bolo za roky 1914 – 1920 dekorovaných 1 694 a cca 5 000 osôb,[145] britskú Hviezdu 1914, ktorá bola pamätnou dekoráciou, získalo 378 000 osôb. Hviezdu 1914 – 1915 získalo až 2 366 000 osôb, Vojnovou medailou 1914 – 1920 bolo vyznamenaných 6 095 352 osôb a britskou medzispojeneckou Medailou Víťazstva až 6 561 518 osôb.[146] Podobne veľké počty udelení mal aj nemecký Čestný kríž (často nesprávne nazývaný ako Hindenburgov kríž), ktorý bol zriadený v roku 1934 ako pamätná dekorácia v troch variantoch (Čestný kríž pre frontových bojovníkov, Čestný kríž pre účastníkov vojny a Čestný kríž pre vdovy a rodičov padlých) a bolo ním vyznamenaných až 8 041 414 osôb.[147]

Ešte nižší počet než britský Viktóriin kríž mala talianska zlatá Medaila Za chrabrosť, tá bola v rokoch prvej svetovej vojny udelená iba 384-krát.[148] Oproti tomu iné záslužné vyznamenanie, ruský Kríž Svätého Juraja 1. stupňa od roku 1914 do roku 1917 získalo až 30 000 vojakov a kríž 4. stupňa viac ako jeden milión vojakov.[149]

Z uvedených údajov vyplýva, že v žiadnom prípade nemožno jednotlivé druhy radov a dekorácií posudzovať mechanicky iba s ohľadom na počet prepožičaných alebo udelených insígnií, a teda neplatí rovnica veľký počet rovná sa malá prestíž a naopak. Prestíž jednotlivých vyznamenaní (či už išlo o rady alebo o dekorácie) totiž závisela od iných, predovšet-

144 WILLIAMSON, ref. 27, s. 284.

145 Tamže, s. 433, 438. V prípade Medaily Za vynikajúcu službu počet jej udelení u rôznych autorov osciluje v rozmedzí od 4 056 do 5 513 udelení.

146 Tamže, s. 43, 63, 82, 95.

147 Nimmergut, Jörg. *Deutsche Orden und Ehrenzeichen bis 1945. 4. Württemberg II -, Deutsches Reich 1933 - 1945.* München : Zentralstelle für wissenschaftliche Ordenskunde, 2001, s. 2089. ISBN 3-00-00-1396-2.

148 MANNO, ref. 72, s. 51. Za roky 1833 – 1945 bola udelená iba 1 585-krát, a to individuálne aj kolektívne.

149 SEDLÁK, Ladislav – PATEJDL, P. *Nový pohled na problematiku ruských Vojenských křížú svatého Jiří a medailí Za statečnost*. In Sběratelské zprávy 57. Hradec Králové : Česká numismatická společnost, pobočka v Hradci Králové, 1976, s. 210.

kým spoločensko-politických faktorov, ktoré spôsobovali veľkú popularitu a niekedy až kultový status istých vyznamenaní, a preto treba k ich hodnoteniu pristupovať individuálne.

Z hľadiska faleristiky bola na prvú svetovú vojnu najlepšie pripravená Veľká Británia, ktorá už pred vojnou disponovala veľmi veľkým počtom radov a dekorácií. Aj napriek tomu práve Británia spolu s Belgickom založila najväčšie množstvo nových vyznamenaní,[150] zatiaľ čo niektoré bojujúce krajiny ako napríklad Srbsko, si počas celej vojny vystačili s už existujúcimi vyznamenaniami a iba po jej skončení založili malý počet pamätných dekorácií. Niektoré menšie krajiny s menším vkladom do vojny sa založeniu akýchkoľvek vyznamenaní v súvislosti s prvou svetovou vojnou dokonca vyhli.

Zaujímavým paradoxom tohto obdobia zostáva existencia vyznamenaní dosiaľ de jure ani de facto neexistujúcich štátov, ako aj existencia vyznamenaní už neexistujúcich štátov, ktoré sa udeľovali dlho po skončení vojny. V prvom prípade máme na mysli predovšetkým československých legionárov, ktorých vyznamenania (ale aj použitá symbolika na vyznamenaniach, uniformách a zástavách) reprezentovali ešte neexistujúci štát. Na druhej strane je potrebné zmieniť prax prepožičiavania insígnií habsburského Vojenského radu Márie Terézie, ktoré sa uskutočňovalo ešte aj v priebehu druhej svetovej vojny, hoci monarchia oficiálne zanikla v roku 1918.[151]

Práve počas prvej svetovej vojny sa po prvý raz, resp. vo väčšej miere objavili niektoré dovtedy celkom neznáme, alebo iba málo využívané možnosti dekorovania. Išlo o vyznamenania už nežijúcich osôb in memoriam a kolektívne odmeňovanie väčších skupín osôb (vojenské jednotky, ich zástavy, vojenské školy) alebo celých komunít (mestá) prostredníctvom radov a dekorácií. Objavil sa aj nový typ zástupného vyznamenania, akým bol napríklad kanadský Pamätný kríž pre matky (Materský kríž) z roku 1919 alebo pruský Čestný kríž pre vdovy a rodičov padlých 1914 – 1918, založený v roku 1934. Svetová vojna tiež po prvý raz v histórii priniesla vznik spoločného vyznamenania pre viaceré krajiny (medzispojenecká Medaila víťazstva).

Vojna však okrem vzniku veľkého počtu nových vyznamenaní a čiastočnej zmeny dizajnu už existujúcich vyznamenaní v dôsledku ich adaptácie na vojnové podmienky (vojnové dekorácie, meče, vojnové stuhy, nové vnútorné členenie insígnií), priniesla aj viaceré nežiaduce praktiky, akými bola degradácia kvality drahých kovov (zlata a striebra) použitých na ich výrobu a ich nahradzovanie bronzom, zinkom alebo rôznymi nekvalitnými kovovými zliatinami, vydávanie dočasných dekrétov o udelení, prípadne zjednodušenie ich ozdobných etují až na úroveň obyčajných papierových obálok. Uvedené technické záležitosti však nemali nijaký dopad na morálnu hodnotu jednotlivých vyznamenaní, ktoré dodnes pripomínajú hrdinstvo, zásluhy, ale aj utrpenie nielen vojakov, ale aj civilných osôb počas prvej svetovej vojny.

---

[150] Británia v čase vojny založila jeden rad a 11 dekorácií, po skončení vojny opätovne jeden rad a 6 dekorácií. Belgicko počas vojny založilo 5 dekorácií a po skončení vojny 13 dekorácií. Dohodové štáty počas vojny založili dovedna 7 radov a 35 dekorácií, po jej skončení to boli 3 rady a 63 dekorácií oficiálneho charakteru, pričom išlo iba o vyznamenania s bezprostredným vzťahom k prvej svetovej vojne. Deväť európskych nástupníckych štátov založilo počas vojny 1 rad a 3 dekorácie, zatiaľ čo po skončení vojny založili až 8 radov a 15 dekorácií.

[151] Napríklad už za existencie Československej republiky v rokoch 1921 – 1929 sa uskutočnilo viacero promócií radu pre jej občanov a posledné vyznamenanie získal v roku 1944 veliteľ 9. pešej divízie, generál Kornel Oszlányi, ktorého rytierskym krížom vyznamenal admirál Horthy.

I. GRAUS: DER ERSTE WELTKRIEG AUS DER SICHT DER FALERISTIK

In der vorliegenden Studie wird der Einfluss des Ersten Weltkriegs auf die Gründung neuer Auszeichnungen unter dem faleristischen Gesichtspunkt untersucht, d. h. der tragbaren und personengebundenen Orden und Ehrenzeichen. Der Beitrag ist in vier Bereiche unterteilt gemäß der Einordnung der jeweiligen Staaten in Bündnisblöcke (Zentralmächten, Entente-Staaten, neutrale Staaten und Nachfolgerstaaten). Einleitend werden die jeweiligen Systeme der Auszeichnungen aller berücksichtigten Staaten bis zum Beginn des Ersten Weltkriegs analysiert. Der Akzent liegt auf älteren Auszeichnungen, die auch während des Weltkriegs benutzt wurden. Des Weiteren werden alle Auszeichnungen aufgeführt, die unmittelbar während des Kriegskonflikts gegründet wurden, als auch solche Auszeichnungen, die zwar erst nach dem Ende des Ersten Weltkriegs entstanden, jedoch einen direkten Zusammenhang mit dem Krieg hatten. Die Aufmerksamkeit des Autors richtet sich lediglich auf die offiziellen, sprich staatliche Auszeichnungen; nicht berücksichtigt werden die zahlreichen inoffiziellen Auszeichnungen, die hauptsächlich von Kriegsveteranenverbänden und caritativen Organisationen gegründet wurden.

Für die Würdigung der Verdienste im Ersten Weltkrieg wurden zum einen die Orden, und zum anderen auch die Dekorationen verwendet, wobei die Orden eine grundsätzliche Beschränkung inne hatten, die durch ihren Wert bestimmt war: sie waren schlicht und einfach zu teuer und konnten deshalb nur selten vergeben werden. Die Chancen von Soldaten und Unteroffizieren, eine der Insignien zu erwerben, waren sehr gering, und zwar aufgrund der Tatsache, dass nur Offiziere als Anwärter von Auszeichnungen in Frage kamen; in mehreren Ländern führte diese Lage zur Entstehung von zwei parallelen Systemen von Auszeichnungen. Der langandauernde, globale Krieg zog die Verwendung einer größeren Zahl von Ehrenzeichen nach sich. Es handelte sich hauptsächlich um Verdienstkreuze und Verdienstmedaillen, die vor dem Krieg entstanden sind, jedoch die kampfführenden gründeten in dessen Verlauf nach Bedarf auch eine ganze Reihe von neuen Ehrenzeichen. Während des Ersten Weltkriegs wurden vor allem Ehrenzeichen mit Verdienstcharakter gegründet, hingegen nach Kriegsende hatte die Mehrzahl der neuen Ehrenzeichen einen Erinnerungscharakter.

Aus der Sicht der Faleristik war Großbritannien am besten auf den Ersten Weltkrieg vorbereitet – schon vor dem Kriegsausbruch verfügte des Königreich über eine Vielzahl von Orden und Ehrenzeichen. Nichts desto trotz zählte Großbritannien zusammen mit Belgien zu den Spitzenreitern bei der Gründung von neuen Auszeichnungen, während andere kriegsführende Staaten, in etwa Serbien, ausschließlich auf die bereits bestehenden Auszeichnungen zurückgegriffen haben und auch nach dem Ersten Weltkrieg lediglich eine geringe Zahl von Erinnerungsehrenzeichen gründeten. Einige kleinere Länder, deren Kriegseinsatz einen eher symbolischen Ausmaß hatte, vermieden sogar völlig die Gründung von neuen Auszeichnungen, die irgendeinen Zusammenhang hätten mit dem Ersten Weltkrieg. Einen interessanten Paradox dieser Zeit stellen die Auszeichnungen von Ländern dar, die während des Ersten Weltkriegs weder *de iure* noch *de facto* als selbstständige, international anerkannte Staaten existierten, wie z. B. die Tschechoslowakische Republik. Bemerkenswert sind auch die Auszeichnungen von Staaten, die sich infolge des Ersten Weltkriegs aufgelöst haben, die Auszeichnungen selbst wurden jedoch auch nach dem Weltkrieg weiter vergeben.

Darüber hinaus zeigten sich die Auswirkungen des Weltkriegs auch an den bereits vor dem Krieg bestehenden Auszeichnungen, in erster Linie den Orden, deutlich bemerkbar; ihre künstlerische Ausgestaltung wurde teilweise verändert infolge ihrer Anpassung an die Kriegsbedingungen (Schmückung mit Kriegsmotiven, Schwerte, Kriegsbänder, neue innere Gliederung der Insignien, usw.)

Während des Ersten Weltkriegs erlebten neue Möglichkeiten der Ordensverleihung ihre Blüte. Einige dieser Möglichkeiten waren völlig neue, einige wurden schon früher, jedoch in einem geringen Ausmaß verwendet. Als konkrete Beispiele sind u. a. die Auszeichnung von bereits verstorbenen Personen In Memoriam, kollektive Auszeichnungen von mehreren Personen (Militärtruppen, Kriegsschulen) oder von größeren Gemeinschaften (Städte) mit Orden oder Ehrenzeichen zu nennen. Darüber hinaus wurden zum ersten Mal auch Substitutionsauszeichnungen an Mütter von gefallenen Soldaten vergeben. Der Erste Weltkrieg rief zum ersten Mal in der Geschichte die gemeinsamen Auszeichnungen für mehrere Länder ins Leben (die inter-alliierte Siegesmedaille).

HOSPODÁRSKE VYUŽITIE DOHODOVÝCH ZAJATCOV V RAKÚSKO-UHORSKEJ MONARCHII POČAS PRVEJ SVETOVEJ VOJNY

JANA **ZAŤKOVÁ**

ZAŤKOVÁ, J.: Economic Use of the Entente Prisoners of War in the Austro-Hungarian Monarchy during the World War 1. Vojenská história, 4, 18, 2014, pp 89-103, Bratislava.

In the introduction, the author explored the causes on the basis of which the prisoners of World War 1 had been used for economic works. She states that the considerations of using the cheap labour of POW as a replacement for missing domestic workers first appeared in September 1914, when the first captive soldiers started to arrive in the Monarchy and the first POW camps had been built. The author mentions that employment of POW was regulated in international agreements adopted prior to the outburst of the War. Pursuant to Article 6 Part One of the international Regulation concerning the Laws and Customs of War on Land, adopted in The Hague in 1907, the states were entitled to employ prisoners of war as workers according to their rank and capability. This rule did not apply to officers who were not obliged to work. The prisoners were not allowed to perform excessively hard work nor work relating to military actions, which was, however, often breached. The works performed should have been in favour of public administration, private entrepreneurs or for their own benefit. The Regulation also develops their wage conditions, efficiency of their utilization in agriculture, forestry, mining, public works, military economy as well as replacement for recruited workers in factories or constructions. The paper also pays closer attention to their working conditions, accommodation, alimentation, etc.

Military History. World War 1 – Prisoners of War used for Economic Works.

Podobne ako v iných štátoch, aj v Rakúsko-Uhorsku mala prvá svetová vojna (28. júl 1914 – 11. november 1918) dopad na celé hospodárstvo a ekonomickú situáciu. Po prvýkrát sa do vojny zapojilo aj zázemie a s odvodmi stále vyšších ročníkov sa začal pociťovať nedostatok pracovných síl. Hneď po vypuknutí vojny vláda síce nariadila povinnú pracovnú povinnosť pre mužov do 50 rokov, nedostatok pracovných síl sa však opäť objavil v polovici roka 1915. Rozhodlo sa preto o pracovnom využití vojnových zajatcov, ktorí sa nachádzali na území Rakúsko-Uhorska.[1] Počas vojny sa do rakúsko-uhorského zajatia do-

[1] KOVÁČ, D. a kol. *Slovensko v 20. storočí. Prvá svetová vojna 1914 – 1918*. Bratislava : Veda, 2008. ISBN 978-80-224-1014-4.

stalo veľké množstvo zajatcov – predovšetkým Rusov[2], Srbov, Talianov, Čiernohorcov, Albáncov, Rumunov. Podľa oficiálnych údajov ministerstva vojny sa v októbri 1918 nachádzalo na území monarchie spolu 1 166 682 zajatcov.[3] Toto množstvo predstavovalo vítaný zdroj lacných pracovných síl v čase, keď boli muži v produktívnom veku odvádzaní na fronty, kde bojovali a zomierali.

Zamestnávanie vojnových zajatcov upravovali medzinárodné dohody, ktoré boli prijaté ešte pred vypuknutím vojny. Podľa článku 6 prvého oddielu medzinárodného Dohovoru o zákonoch a obyčajoch pozemnej vojny, ktorý bol prijatý v roku 1907 v Haagu, boli štáty oprávnené zamestnávať vojnových zajatcov ako robotníkov podľa ich hodnosti a spôsobilosti. Toto pravidlo sa netýkalo zajatých dôstojníkov, tí pracovať nemuseli. Zajatci nesmeli vykonávať priveľmi namáhavé práce a ani práce súvisiace s vojnovými akciami, čo sa však často porušovalo. Vykonávané práce mali byť v prospech verejnej správy, súkromníkov alebo vo vlastný prospech zajatcov. Za to mali byť platení podľa taríf platných pre príslušníkov vlastnej armády, v prípade, že vykonávali rovnaké práce. Ak by takéto tarify neexistovali, mali byť odmeňovaní podľa sadzby primeranej vykonávaným prácam. Pri prácach v prospech súkromníkov sa podmienky mali stanoviť podľa dohody s vojenským úradom. Zárobok zajatcov sa mal použiť na zlepšenie ich životných pomerov a zvyšok im mal byť vyplatený po zrážke výživného po prepustení zo zajatia.[4] Prvé úvahy o využití lacnej pracovnej sily zajatcov ako náhrady za chýbajúcich domácich robotníkov sa objavili už v septembri 1914, keď prví zajatí vojaci začali prichádzať na územie monarchie a začali sa budovať prvé zajatecké tábory. V tom čase však ešte chýbala presná evidencia zajatcov a v mnohých táboroch sa rozšírili epidémie cholery a škvrnitého týfusu, takže zajatci nemohli byť odosielaní na práce vo väčšom množstve až do roku 1915.

Vo februári 1915 sa preto konala vo Viedni konferencia za prítomnosti zástupcov hlavného veliteľstva armády, prezídia ministerskej rady ministerstiev vnútra, obrany, financií justície, obchodu, poľnohospodárstva, železníc a ministerstva pre verejné práce, ktorá sa zaoberala otázkami pracovného nasadenia zajatých nepriateľských vojakov, ktorými sa

---

[2] Pod pojmom ruskí zajatci sú zahrnutí vojaci rôznych národností z vtedajšieho multietnického cárskeho Ruska – napr. Poliaci, Ukrajinci.

[3] MORITZ, Verena – LEIDINGER Hannes. *Zwischen Nutzen und Bedrohung. Die russischen Kriegsgefangenen in Österreich (1914 - 1921)*. Bonn : Bernard & Graefe Verlag, 2005, s. 329. ISBN 3-7637-6259.

[4] Článok 6: Štát je oprávnený zamestnávať vojnových zajatcov, s výnimkou dôstojníkov, podľa ich hodnosti a spôsobilosti ako robotníkov. Tieto práce nesmú byť priveľmi namáhavé a nesmú mať žiaden vzťah k vojnovým akciám.
Vojnoví zajatci môžu vykonávať práce v prospech verejnej správy lebo súkromníkov, alebo vo svoj prospech.
Práce pre štát budú platené podľa taríf platných pre príslušníkov vlastnej armády v prípade, že vykonávajú rovnaké práce ako, alebo, ak by také tarify neexistovali, podľa sadzby, ktorá je primeraná vykonávaným prácam.
Ak sa práce budú vykonávať v prospech verejnej správy alebo v prospech súkromníkov, vtedy sa podmienky stanovia podľa dohody s vojenským úradom.
Zárobok vojnových zajatcov sa má vynaložiť na zlepšenie ich pomerov a zvyšok im má byť po zrážke výživného vyplatené po prepustení zo zajatia.
GEISBACHEROVÁ, Daniela. *Vojenské humanitné právo*. Bratislava : Ministerstvo obrany Slovenskej republiky, 1998, s. 18. ISBN 80-88842-18-2.

rýchlo napĺňali zajatecké tábory. Okrem ich využitia v poľnohospodárstve sa tu prerokovali rôzne veľké ambiciózne projekty, ktoré sa mali zrealizovať za pomoci ich pracovného nasadenia, ako bola napríklad rekultivácia českej hnedouhoľnej panvy, výstavba železničnej siete, kultivácia pôdy či meliorizačné práce.[5]

Vojnoví zajatci tak boli nakoniec vo všeobecnosti zaraďovaní na štátne a verejné práce, na poľnohospodárske práce pre obce a na práce pre súkromníkov.[6] Boli zamestnaní v poľnohospodárstve, lesnom hospodárstve, baníctve, na verejných prácach, v záujme vojnového hospodárstva, a tiež ako náhrada za odvedených robotníkov v továrňach či na stavbách.

Percentuálne rozdelenie pracovného zaradenia ruských zajatcov v Rakúsko-Uhorsku v roku 1915

Druh práce	**Percentá**
Práca v poľnohospodárstve	21,7
Práca v oblasti železníc	11,6
Práca v lese a lesnom hospodárstve	11,0
Banské práce	15,5
Práca vo fabrikách	10,7
Cestné práce	10,3
Ostatné	19,2

Zdroj: MORITZ, LEIDINGER, ref. 3, s. 331.

Na tieto práce bola nasadená veľká časť zajatcov, ktorí boli umiestnení v zajateckých táboroch v rôznych kútoch monarchie. Len z radov ruských zajatcov pracovalo až 95 % z ich súhrnného počtu, z toho 21, 7 % bolo zamestnaných priamo na poľnohospodárskych prácach.[7] Podľa údajov dostupných k 1. januáru 1918 bolo na prácu nasadených 728 000 zajatcov (z toho 555 000 Rusov).[8] Podľa druhu práce boli zajatci nasadení v rôznych oblastiach rakúsko-uhorského hospodárstva v tomto roku nasledujúco:

5 MORITZ, LEIDINGER, ref. 3, s. 110-111.

6 VHA Bratislava, f. 5 KK, šk. 136, č. j. präs. 90 – 2 – 72.

7 MORITZ, LEIDINGER, ref. 3, s. 331.

8 *Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914 – 1918*. Herausgegeben vom österreichischen Bundesministerium für Heereswesen und vom Kriegsarchiv. Bd. VII Kriegsjahr 1918. Wien : Verlag der Militärwisenschftlichen Mitteilungen, 1938, s. 45.

Pracovné zaradenie zajatcov v Rakúsko-Uhorsku v roku 1918

Druh práce	Počet nasadených zajatcov
Poľnohospodárstvo	438 000
Priemysel	105 000
Vojenské podniky	127 000
Štátne podniky	45 000
Lesné hospodárstvo	13 000

Zdroj: *Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914 – 1918*. Herausgegeben vom österreichischen Bundesministerium für Heereswesen und vom Kriegsarchiv. Bd. VII Kriegsjahr 1918. Wien : Verlag der Militärwisenschftlichen Mitteilungen, 1938, s. 45.

Zajatci tak boli odosielaní z ich kmeňových táborov podľa aktuálnych potrieb na najrozličnejšie práce v rámci celej monarchie. Spočiatku vojenské úrady prideľovali zajatcov na práce iba jednotne po kontingentoch v počte minimálne 200 mužov, čo však mnohých potenciálnych zamestnávateľov odrádzalo, keďže nepotrebovali zamestnať až také množstvo zajatcov. Preto sa znížil počet zajatcov v zajateckých pracovných oddieloch na minimum, a to 30 mužov, čo viac vyhovovalo všeobecným potrebám. Tieto kontingenty v sile 30 až 200 zajatcov boli odosielané hlavne na poľnohospodárske práce. S pribúdajúcimi odvodmi stále vyšších ročníkov a nedostatkom mužských pracovných síl sa v priebehu roka 1915 presadila aj práca zajatcov ako vítaná náhrada za odvedené pracovné sily predovšetkým v poľnohospodárstve.

Na zabezpečenie poľnohospodárskych prác bolo preto v júli 1915 povolené odosielať zajatcov zo zajateckých táborov na práce v rôznych častiach monarchie.[9] Profitovali z toho hlavne veľkostatky a veľkopodnikatelia, drobným roľníckym hospodárstvam (akých bola na Slovensku väčšina) sa ušlo z prídelu týchto síl len málo[10], hoci pre takéto hospodárstva boli určené menšie pracovné skupiny zajatcov tvorené 1 až 10 členmi. Záujemcovia o pridelenie zajatcov na práce museli za jedného zajatca zaplatiť kauciu 30 korún, ktorá prepadala, ak neposkytli zajatcom dostatočné ubytovanie alebo zaobchádzanie. [11]

Ich cesta na miesto práce viedla väčšinou po železnici, a hradil ju zamestnávateľ. Pokiaľ zajatci prichádzali z táborov v Rakúsku, hradili iba náklady na cestu po Uhorsku od uhorskej hranice. Na cestu ich mali v tábore vybaviť slamníkom, vankúšom a dekami. U zamestnávateľov mali mať zabezpečené ubytovanie s osvetlením a kúrením a každých 14 dní ich mal vyšetriť úradný lekár. Na miesto určenia ich sprevádzala eskorta v sile 1 – 3 vojakov na 200 zajatcov. Jej úlohou však nebolo strážiť zajatcov počas ich práce a v ich voľnom čase, to musel zabezpečiť zamestnávateľ. Eskorta mala na starosti iba vojenský dozor. Jej členovia museli byť prítomní pri výkone práce, kontrolovali zajatcov počas noci a hlásili najbližším vojenským úradom prípadné nedostatky. Myslelo sa aj na pokusy o útek zo strany zajatcov a v prípade, že sa zajatec pokúsil o útek viac ako dvakrát, prípadne naraz utiek-

9 VHA Bratislava, f. 5 KK, šk. 135, č. j. präs. 90 – 2 – 28/3.
10 KOVÁČ a kol. ref. 1, s. 164.
11 MORITZ, LEIDINGER, ref. 3, s. 118.

lo spolu viac ako päť zajatcov, z práce mali byť odvolaní všetci zajatci. Ich pracovná doba mala byť najviac 10 hodín denne, nárok mali na hodinový až dvojhodinovú prestávku na obed. Ako voľný deň mali iba nedeľu, poprípade niektorý veľmi dôležitý sviatok. Súkromní zamestnávatelia platili za zajatca poplatok príslušnému zajateckému táboru, pod ktorý zajatec patril. Ako si úrady povšimli, niektorí videli vo využívaní práce zajatcov možnosť na vlastné obohatenie a nový zdroj vlastných príjmov.[12] Zajatci zamestnaní v rámci jednej dediny mali byť, pokiaľ to bolo možné, ubytovaní spoločne na jednom mieste. Pokiaľ sa to nedalo zabezpečiť, mali byť ubytovaní po skupinkách najmenej desiatich zajatcov vo vhodných budovách. Bolo zakázané ubytovávať ich jednotlivo u miestnych hospodárov. Ich celodennú stravu im zabezpečovali zamestnávatelia.[13] Samozrejme, toto boli len ideálne predstavy ako organizačne zabezpečiť prácu zajatcov, ktoré sa v realite nedali vždy splniť.

Dovedna tak pracovalo napríklad v septembri 1915 na prácach len v Uhorsku približne 270 000 zajatcov a aj napriek tomu uhorský ministerský predseda žiadal od vlády ďalších 500 000 robotníkov z radov zajatcov, čo však bola nesplniteľná požiadavka, keďže väčšina z nich už bola na práce nasadená. Aj napriek tomu malo Vojenské veliteľstvo v Bratislave, pod ktoré patrilo spolu 10 zajateckých táborov, odoslať na práce ďalších 25 000 robotníkov z radov zajatcov, hoci v zajateckých táboroch v oblasti Vojenského veliteľstva v Bratislave a v rakúskej časti monarchie neboli už žiadne ďalšie voľné rezervy k dispozícii.[14] Obzvlášť naliehavo ich potrebovali na zabezpečenie zberu cukrovej repy, a tiež ako lesných robotníkov, drevorubačov a pracovníkov v priemysle. Pre rôzne ťažkosti, ktoré sa vyskytovali s ubytovaním, stravovaním, oblečením, ale aj s odopretím pracovať zo strany zajatcov či ich útekmi, bola nariadená kontrola pracovných miest dôstojníkmi vyslanými z kmeňových táborov zajatcov. Kontrole podliehali také veci, ako vhodnosť ubytovania a stravovania, hygienické podmienky a zdravotný stav, zabezpečenie ich stráženia na pracovisku aj mimo neho či evidencia pracujúcich zajatcov. Všetci zajatci nasadení na žatevných prácach museli byť oblečení v uniformách a nosiť iba vojenské čiapky. O výsledkoch inšpekcie sa mali podávať hlásenia pre veliteľstvo tábora a vojenské veliteľstvo, v oblasti ktorého sa pracovisko zajatcov nachádzalo.[15]

Podmienky, za akých zajatci pracovali, boli kontrolované, a tak si môžeme vytvoriť predstavu, ako vyzeral ich každodenný život, ktorý bol veľmi odlišný od oficiálnych nariadení a počiatočných predstáv. Napríklad v okolí Gamásu v Šomoďskej župe pracovalo 80 zajatcov z kmeňového tábora v Kenyérmező a 30 zajatcov z kmeňového tábora v Jaroměři. Ich ubytovanie a strava boli vyhovujúce, ale zajatci neboli v noci strážení. Niektorí boli umiestnení na vzdialenejších miestach od dediny a priamo tam boli aj ubytovaní. Inšpekcia konštatovala, že v najhoršom stave bolo oblečenie zajatcov, ktoré bolo už veľmi obnosené. Rovnako nedostatočne vyzerali aj ich slamníky.[16] Podobne vyzeralo aj oblečenie a obuv 600 zajatcov, ktorí boli odoslaní koncom apríla 1915 na práce do dediny Nagyhortobágy a od 12. júla do 15. augusta 1915 tu pomáhali pri žatve. Taktiež tu boli aj zajatci, ktorí pracovali

---

12 VHA Bratislava, 5 KK, šk.136, č. j. präs. 90 – 2 – 72.

13 VHA Bratislava, 5KK, šk. 136, č. j. präs. 90 – 2 – 67.

14 MORITZ, LEIDINGER, ref. 3 s. 115.

15 Hlásenie malo obsahovať nasledujúce údaje: ťažkosti a čo treba na ich nápravu, či a aké veľké nedostatky sú a či je nutné stiahnuť zajatcov.
VHA Bratislava, f. KGL Šamorín, šk. 11, č. j. 8084.

16 VHA Bratislava, f. 5 KK, šk. 135, č. j. präs. 90-2-22/38.

štyri mesiace na kanalizačných prácach. Po skončení prác mali oblečenie a obuv úplne zničené.[17] V októbri, keď ich inšpekcia opäť navštívila, tu pracovalo 800 zajatcov, ktorých situácia sa veľmi nezmenila. Stále mali obuv i oblečenie v zlom stave, pretože nemali dostatok mydla na pranie, čo bolo spôsobené zlou situáciou v zásobovaní ich tábora. Oveľa lepšie boli na tom po finančnej stránke, pretože od zamestnávateľa dostávali denne príplatok 20 až 100 halierov – dokonca jednému zajatcovi sa tak podarilo našetriť až 180 korún. Inšpekcia však poukázala na to, že peniaze v hotovosti nie je vhodná forma odmeny, pretože to môže zajatcom uľahčiť prípadný útek, a preto odporučila miesto toho príplatky vo forme tabaku alebo čaju.[18]

Po skončení letných poľnohospodárskych prác v roku 1915 sa ukázalo, aký veľký význam má využitie pracovnej sily zajatých nepriateľských vojakov pre Rakúsko-Uhorsko v čase nedostatku vlastných pracovných síl a dali sa urobiť závery o tom, na aké druhy práce je vhodné ich nasadzovať podľa ich spôsobilosti.

Význam pracovnej sily zajatcov ako náhrady za odvedených mužov na poľnohospodárske práce v roku 1915 zhrnul a zdôraznil ako štátnu nutnosť prvoradého významu profesor Ernst C Sedlmayr v referáte *K využitiu zajatcov v poľnohospodárstve* (*Zur Verwendung der Kriegsgefangenen in der Landwirtschaft*), ktorý predniesol 19. novembra 1915 vo Viedni. Vyčíslil tu aj približné náklady spojené s ich prácou. Náklady na stravu 1 000 zajatcov po dobu 30 dní odhadol spolu na 57 956 korún.

Náklady na stravu 1 000 zajatcov za dobu 30 dní v októbri 1915

Potravina	**Množstvo**	**Cena**	**Obnos**
	Kg	K	K
Chlieb	31 000	0,50	15 500
Múka	5 600	0,65	3 640
Mäso	3 500	4,00	14 000
Tuky	1 000	8,00	8 000
Zemiaky	10 000	0,15	1 500
Strukoviny	1 000	1,00	1 000
Ryža	2 500	2,00	5 000
Čaj	60	8,00	480
Kávové konzervy	100	3,60	360
Cukor	220	0,80	176
Soľ	220	0,80	176
Ocot, korenie, cibuľa atď.			2 000
Plat kuchárok			3000

[17] Dňa 30. júla 1915 im bola zaslaná dodávka ktorá obsahovala látku, podrážky a kožu na záplaty, 105 košieľ, 72 nohavíc, 25 párov drevákov a 27. augusta ďalšia zásielka 300 košieľ, 300 onúc, 100 nohavíc, 50 párov drevákov, ako aj kože pre prípadné opravy. VHA Bratislava, KGL Šamorín, šk. č. 21, č. j. 403.

[18] VHA Bratislava, f. KGL Šamorín, šk. 32, č. j. 1712.

Palivové drevo na varenie vrátane dopravy			3 000
Súhrnné náklady na stravu za 30 000 stravovacích dní	57 956		
Na jeden stravovací deň tak pripadla čiastka	1,91		

Zdroj: SEDLMAYR Ernst C. *Zur Verwendung der Kriegsgefangenen in der Landwirtschaft*. Wien : Buchdruckerei Karl Gerold Sohn 1916, s. 6.

Tieto náklady sa, samozrejme, mohli v realite odlišovať v závislosti od počtu zajatcov a druhu stravy, ktorá im bola vydávaná. Predpokladalo sa, že väčšie náklady majú hospodárstva, ktoré zamestnávali menší počet zajatcov (5 až 10), pre ktorých musia variť, ako tie, kde sa varilo vo veľkom pre väčší počet ľudí.

Okrem nákladov na stravovanie mali zamestnávatelia aj iné výdavky spojené so zamestnávaním zajatcov. Súhrnné náklady na prácu jedného zajatca a jeden deň, zahrňujúce stravu, plat, prípadne návštevy lekára a podobne, vyčíslil na 2,50 korún.

Súhrnné náklady na prácu jedného zajatca za jeden deň

Náklady na stravu na muža za deň	Cca. K 1,90
Čistá mzda	Cca. K 0,30
Tabak	Cca. K. 0,05
Lekár	Cca. K. 0,03
Rozličné výdaje	Cca. K. 0,07
Náklady na stráž	Cca. K. 0,15
Celkové náklady na muža za deň	Cca. K. 2,50

Zdroj: SEDLMAYR, Ernst C. *Zur Verwendung der Kriegsgefangenen in der Landwirtschaft*. Wien : Buchdruckerei Karl Gerold Sohn, 1916, s. 9.

Na prácu v poľnohospodárstve sa ako vhodní robotníci javili hlavne zajatci z radov Rusov, pretože boli ochotní pracovať, aj keď nedosahovali výsledky porovnateľné s domácimi zaškolenými robotníkmi. Pripisovalo sa to tomu, že mnohí z nich doma podobnú prácu na poliach vôbec nevykonávali a aj mnohí z tých, ktorí mali skúsenosti s prácou na poli, nepoznali prácu s modernejšími strojmi, ako žacie stroje, pretože doma využívali na túto prácu stále zastarané postupy, ako bola napríklad žatva kosákom. Našli sa však, samozrejme, aj medzi nimi výnimky, ktoré túto prácu ovládali. Oveľa vhodnejšia sa pre nich ukázala práca pri parných mláťačkách, kde pracovali pri vkladaní obilia či pri zbere repy. V priemere sa však počítalo s tým, že práca troch zajatcov by mohla nahradiť prácu dvoch domácich robotníkov.[19] To bolo dôležité zistenie v časoch, keď klesal podiel domácich robotníkov a, naopak, narastal počet zajatcov v táboroch, o ktorých sa štát musel postarať na vlastné náklady.

[19] SEDLMAYR, Ernst C. *Zur Verwendung der Kriegsgefangenen in der Landwirtschaft*. Wien : Buchdruckerei Karl Gerold Sohn, 1916, s. 4-6.

Po prvých skúsenostiach s využitím práce zajatcov z roku 1915 boli k 1. marcu 1916 prijaté nové pravidlá pre zajatecké pracovné oddiely (*Die Kriegsgefangenen – Arbeiter – Partien, K. A. P*). Podľa využitia boli tieto pracovné oddiely zajatcov rozdelené na mobilné a stabilné.

Mobilné zajatecké oddiely mohli byť na rozkaz komisie, ktorá bola zriadená na tento účel, ľubovoľne presunuté na práce v rámci jednej oblasti. K mobilným oddielom patrili bez výnimky tie, ktoré pracovali v poľnohospodárstve a lesnom hospodárstve, a taktiež tie, ktoré boli nasadené na verejných prácach podľa záujmov vojenských alebo civilných úradov.

Pre stabilné zajatecké oddiely neplatila voľnosť presunov a boli zamestnané predovšetkým na verejných prácach. Počas pracovného nasadenia im mali zamestnávatelia zabezpečiť ubytovanie s vetraním a v zimných mesiacoch s vykurovaním. Pokiaľ bolo v jednej ubytovni umiestnené väčšie množstvo zajatcov, mali mať zabezpečený núdzový východ a schody pre prípad vypuknutia požiaru. Bolo zakázané, aby zajatci ležali na holej dlážke alebo kamennej podlahe, mali mať drevené prične, prípadne drevenú podlahu. Každý zajatec mal dostať vlastný slamník alebo dostatočnú kopu slamy, vankúš a jednu alebo dva deky. Dôležité bolo zabezpečiť im aj prístup k pitnej a úžitkovej vode. Stravu pre zamestnaných zajatcov mal zabezpečiť zamestnávateľ zo svojich vlastných prostriedkov, od úradov však mohol ako náhradu požadovať dodávku solených rýb a múky. Zajatci zamestnaní na poľnohospodárskych prácach mali dostávať dostatočnú a zdravú stravu v rovnakom množstve ako domáci robotníci, dávať im viac nebolo povolené.

Ťažko pracujúci zajatci ako baníci alebo kopáči mali nárok na zvýšené porcie zeleniny o 50 percent, tukov a cukrov o 100 percent. Pri príprave stravy sa malo prihliadať na národnosť zajatcov. Podľa názoru úradov Rusi preferovali husté kaše – krupicovú alebo zemiakovú. Srbi sa stravovali podobne ako domáce obyvateľstvo. Strava sa pre nich mala pripravovať na mieste výkonu práce a obed mali dostávať v polovici pracovnej doby, a nie až po jej ukončení.

Oblečenie zajacov odchádzajúcich na práce pozostávalo, pokiaľ to bolo možné, z plášťa, blúzy, nohavíc, topánok, čiapky a dvoch súprav bielizne. Každý mal mať svoj vlastný uterák, ruksak, čistiace potreby a príbor. Náčinie na varenie im zabezpečoval zamestnávateľ. Zajatci sa sami starali o pranie a plátanie odevov, preto mali mať prístup k teplej vode a zamestnávateľ im mal zabezpečiť mydlo na pranie. Po príchode na pracovisko boli vyšetrení lekárom a nasledujúce štyri týždne mali podstúpiť vyšetrenie raz týždenne, neskôr každé dva týždne. Ak niektorý zajatec ochorel, mal byť odvedený k lekárovi a jeho zamestnávateľ mal presne dodržiavať nariadenia lekára. Náklady na ambulantné vyšetrenie zajatca na pracovisku a náklady na lieky hradil zamestnávateľ. Pokiaľ to lekár uznal za vhodné, bol zajatec odvedený do nemocnice, kde náklady na jeho liečbu hradila vojenská správa.

Pri pracovnom zaradení zajatca sa podľa nariadení malo prihliadať aj na jeho fyzickú spôsobilosť, zvláštne schopnosti a sociálne postavenie. So zajatcami bolo zakázané jednať ako s trestancami, stále zostávali vojakmi. Zamestnávatelia mali zakázané biť zajatcov, vyvíjať na nich nátlak a používať hrozby alebo odopierať im jedlo. Zajatci spadali pod trestnú právomoc žandárstva a kompetentných vojenských úradov. Neprípustné bolo tiež vysmievanie sa zajatcom zo strany civilných robotníkov, dozorcov či obyvateľstva. Pokiaľ zajatci odmietli pracovať, mali byť ich sťažnosti najskôr preskúmané, či sú opodstatnené. Ich pracovná doba bola v poľnohospodárstve a lesnom hospodárstve rovnaká ako pre civilných robotníkov. Pokiaľ začínali pracovať o 6 h ráno a končili o 18 h večer, mali nárok na druhé raňajky a večeru. Do pracovného času sa im zarátavala aj cesta z a do práce. Prácu v nedeľu

mohli vykonávať len v prípade žatvy, pri neodkladných poľných prácach či vykladaní tovaru.[20] Niektoré nedostatkové a luxusné potraviny – akými bolo počas vojny napríklad mlieko, nemali zajatci dostávať. Na vidieku sa však ich strava prispôsobovala miestnym pomerom, ktoré v niektorých ohľadoch vzhľadom na domácu produkciu potravín lepšie ako v mestách.

Za prácu mali dostávať od zamestnávateľa malý príplatok vo výške 15 halierov za deň, z ktorého si mohli hradiť drobné výdavky. Za vyššie pracovné výkony mohli dostať ďalšie príplatky. Rovnako za každú hodinu navyše nad bežný 12-hodinový pracovný čas im patril príplatok 6 halierov.

Zajatci sa počas práce v rôznych častiach uhorskej monarchie dostávali, samozrejme, aj do priameho kontaktu s civilným obyvateľstvom, ktoré ich zamestnávalo a tiež spolu s nimi pracovalo. Blízkym kontaktom medzi nimi sa vojenské úrady snažili zabrániť, najmä kontaktom zajatcov so slovanskými obyvateľmi monarchie, u ktorých sa dalo očakávať, že budú mať priateľský postoj hlavne k zajatcom z Ruska. Preto sa mal dávať veľký pozor na ich vzájomné kontakty, a všetky spozorované bližšie kontakty mali byť nahlásené.[21] Počas prác boli prísne zakázané akékoľvek styky medzi robotníkmi z radov zajatcov a domácimi robotníkmi, pokiaľ neboli nevyhnutné pre vykonávanú prácu. Prísne boli zakázané akékoľvek bližšie a dôverné kontakty zajatcov so ženami a dievčatami. Akékoľvek porušenie týchto nariadení malo byť prísne potrestané.[22] Aj napriek tomu však k takýmto kontaktom dochádzalo predovšetkým na dedinách, kde zajatci pracovali na hospodárstvach spolu s domácim obyvateľstvom a kde boli viac alebo menej integrovaní do rodín, ktoré s nimi vo všeobecnosti zaobchádzali ako s domácimi paholkami či sluhami.[23]

Pre lepší prehľad a kontrolu zajatcov zamestnaných v jednotlivých župách, mal od 1. marca 1916 pôsobiť v každej župe inšpekčný dôstojník ako člen poľnohospodárskeho výboru. Ten mal na starosti evidenciu počtu a mien zajatcov pracujúcich v tejto župe.[24]

Aj keď tieto pravidlá jasne určovali, ako má byť o zajatcov počas prác postarané, ich pracovné podmienky týmto predstavám ani zďaleka nezodpovedali. V auguste 1917 napríklad prebehla inšpekcia v Lelesi, kde bol vybudovaný menší tábor pre zajatcov, ktorí pracovali v okolí. Ako konštatovala inšpekcia vo svojej správe, zajatci, ktorí sa tu nachádzali, boli špinaví, zavšivavení a k dispozícii mali len chatrné roztrhané šaty. K dispozícii nemali ani mydlo a aj ich baraky boli v zlom stave. Žiadosti o zaslanie nových vecí boli vybavené iba čiastočne. Medzi zajatcami sa vyskytli aj prípady ochorenia na škvrnitý týfus. Koncom septembra 1917, keď prebehla ďalšia inšpekcia, tu ešte stále pracovalo 745 ruských zajatcov. Podľa vyjadrení inšpektora, ktorý tu stretol niektorých zo zajatcov, pôsobili títo „*veľmi žalostným dojmom*“. Konkrétne 168 ruských zajatcov bolo bosých a aj ich oblečenie bolo v zlom stave. Veľkému počtu zajatcov chýbali aj slamníky a deky.[25] Vojenské úrady však často neboli schopné zabezpečiť nové ošatenie a obuv pre všetkých pracujúcich zajatcov, a preto odporúčali zamestnávateľom, aby im sami na svoje náklady zaobstarali nové s odôvodnením, že od zajatcov v rozodratom ošatení nemôžu očakávať vysoké pracovné výkony, hlavne v chladnom počasí.[26]

---

20 VHA Bratislava, f. 5 KK, šk. 136, č. j. präs. 90 – 2 – 67/3.
21 VHA Bratislava, f. 5 KK, šk. 136, č. j. präs. 90 – 2 – 67.
22 VHA Bratislava, f. 5 KK, šk. 136, č. j. präs. 90 – 2 – 67/3.
23 MORITZ, LEIDINGER, ref. 3 s. 115, s. 120.
24 VHA Bratislava, f. KGL Šamorín, šk. 35, č. j. 95.
25 VHA Bratislava, f. 5 KK, šk. 355, č. j. präs. 90 – 1 – 65.
26 VHA Bratislava, f. 5 KK, šk. 136, č. j. präs. 90 – 2 – 72.

Zajatci sa počas svojho pracovného zaradenia veľakrát pokúšali o útek. V niektorých prípadoch sa im podaril už počas ich transportu z tábora na pracovisko, ďalší sa pokúsili o útek priamo z pracoviska alebo ubytovní. Napríklad v bani v Slovinkách, kde boli zajatci nasadení na prácu, sa pokúšali o útek cez niektoré banské diela, ktoré na povrchu ústili do lesa. O útek sa pokúšali hlavne vo dvojiciach alebo menších skupinkách, zriedkavejšie jednotlivo. Väčšinu z nich žandári chytili a priviedli späť už po niekoľkých dňoch. Najčastejšie utekali ruskí zajatci, v menšej miere talianski a srbskí. Utečencom z radov ruských zajatcov na ich úteku pomáhalo miestne obyvateľstvo, ktoré im radilo a zásobovalo ich potravinami, šatstvom aj peniazmi.[27]

Udržanie výkonnosti priemyselnej výroby v dôležitých odvetviach a baníctva bolo rozhodujúcim predpokladom pre vedenie vojny. Do popredia sa dostali zabezpečenie a distribúcia výrobkov nevyhnutných pre armádu. Rovnako ako v poľnohospodárstve aj tu bol výpadok vlastnej pracovnej sily nahrádzaný prácou zajatcov, aj keď v menšej miere ako v poľnohospodárstve a, hlavne, v podnikoch, ktoré ležali mimo miest a väčšej koncentrácie obyvateľstva.[28] Z toho dôvodu pracovalo v priemysle v roku 1918 až 105 000 zajatcov, v štátnych podnikoch bolo nasadených 45 000 a lesnom hospodárstve 13 000 zajatcov.[29]

Jedným z podnikov, ktorý využíval prácu zajatcov bol napríklad cukrovar v Trnave, ktorý v patril rodine Stummerovcov. Priemerne tu pracovalo okolo 200 zajatcov, ktorí sem boli pridelení v júli 1915. Zajatci boli rozdelení do pracovných partií po dvadsiatich mužoch. Práca prebiehala v dvoch zmenách – dennej a nočnej. Zmeny si partie medzi sebou menili každý týždeň. Zaplatené mali rovnako ako civilní zamestnanci, okrem toho dostávali stravu a prípadne aj ošatenie. Denne tak mohli dostať 0,90 halierov až 1,50 koruny. K tomu dostávali denne do 1 koruny na mydlo, tabak a podobné náležitosti. Z platu sa im hradila strava podľa aktuálnych cien a zvyšok im bol uložený do depozitu.[30]

Postupnou mobilizáciou starších ročníkov bolo stále viac domácich robotníkov odvádzaných na fronty a nahrádzaných zajatcami. V januári 1918 sa rakúsko-uhorská vláda rozhodla nahradiť zajatcami ďalších 8 000 bojaschopných mužov, ktorí dovtedy neboli odvedení na front a pracovali v továrňach, ktoré plnili dodávky pre armádu. Keďže už v roku 1917 bolo 1 000 zajatcov rôznych profesií pridelených na prácu do Vítkovických železiarní, urýchlene potrebovali pracovne využiť 7 000 zajatcov, ktorí mali nahradiť hlavne pracovníkov v kovopriemysle, ale i drevorubačov a lesných robotníkov.[31] Na túto akciu sa využili hlavne talianski zajatci.[32]

Omnoho menej zajatcov ako v iných odvetviach hospodárstva pracovalo v baníctve. Dôvodom bolo predovšetkým to, že medzi zajatcami chýbali kvalifikovaní robotníci pre tento druh pracovnej činnosti a nebol ani dostatok strážnej služby, ktorá by ich počas práce strážila. Aj tak sa však v menšej miere využívali na prácu v rôznych baniach na celom území monarchie.

---

27 PAVLÍK, Eduard. *Ruskí zajatci v Slovinkách a ich práca v baniach za prvej svetovej vojny.* In Zborník Banského múzea 15, 1991, s. 149.

28 KOVÁČ et al., ref. 154, s. 125-126.

29 Österreich-Ungarns letzter Krieg, ref. 24, s. 45.

30 VHA Bratislava, f. KGL Šamorín, šk. 78, č. j. 861.

31 VHA Bratislava, f. 5 KK, šk. 484, č. 90 – 20 – 6.

32 VHA Bratislava, f. 5 KK, šk. 484, č. 90 – 20 – 6/3.

Zamestnanosť zajatcov v baníctve Rakúsko-Uhorska počas 1. svetovej vojny

Odvetvie	Počet priemerne zamestnaných zajatcov za roky		
	1915	**1916**	**1917**
Čierne uhlie	455	246	253
Hnedé uhlie	644	1 784	473
Železná ruda	1 168	1 924	1 088
Iné minerály	370	974	1 264

Zdroj: WEGS, Robert J. *Die Österreichische Kriegswirtschaft 1914 – 1918*. Wien : Verlag A. Schendl 1979, s. 97.

Jednou z baní, ktorá ich zamestnávala, bola napríklad baňa v Slovinkách pri Spišskej Novej Vsi, v ktorej sa ťažila železná a medená ruda a ktorá patrila Rimamuránskej spoločnosti. Pracovali tu ruskí, srbskí aj talianski zajatci patriaci pod rôzne tábory na povrchových aj podzemných prácach. O zajatcov bolo dobre postarané, aj keď sa vyskytovali problémy so zásobovaním potravinami a oblečením či s útekmi zajatcov.[33]

V rokoch 1917 – 1918 postupne klesala pracovná morálka a výkonnosť zajatcov. Objavili sa preto návrhy zvýšiť ich pracovné nasadenie platmi na základe ich výkonu. To sa však nakoniec nikdy neuskutočnilo. Rovnako sa objavila aj neochota pracovať, hlavne medzi zajatými Rusmi. Z tohto dôvodu sa v posledných dvoch vojnových rokoch uvažovalo o nahradení ruských zajatcov talianskymi.[34]

Napriek tomu, že podľa haagského Dohovoru o zákonoch a obyčajoch pozemnej vojny nesmeli zajatci vykonávať práce súvisiace s vojnovými akciami, boli zamestnávaní aj na tento druh činnosti. Často boli nasadzovaní na práce priamo na frontoch, keďže aj po zajatí zostávali tisícky zajatcov stále v oblasti frontovej línie. Napríklad v septembri 1916 bolo podľa oficiálnych údajov na severovýchodnom fronte nasadených okolo 80 000 zajatcov na najrozličnejšie práce. Pracovali predovšetkým na stavbe ciest, pozemných prácach, stavbách bunkrov a opevnení či ako hľadači mín a nosiči nákladov. Ich práca spadala do pôsobnosti ubytovacieho oddelenia a neskôr pod etapné veliteľstvá. Zajatci boli rozdelení do zajateckých pracovných oddelení (Kriegsgefangenen –Arbeiten – Abteilungen), ktoré boli od roku 1917 označované ako zajatecké pracovné roty. Tie sa ďalej označovali podľa druhu činnosti, ktorú vykonávali – napríklad zajatecké oddelenie železničných robotníkov či zajatecké oddelenie pozemných robotníkov.[35]

Na svoje pracovné nasadenie v blízkosti frontovej línie si vo svojich pamätiach spomína aj ruský zajatec Dmitrijev. Koncom augusta 1915 bol spolu s inými zajatcami z tábora vo Wieselburgu odvedený na územie ruskej časti Poľska, kde pracovali na vylepšovaní železničnej trate. V marci 1916 boli presunutí na rakúsko-taliansky front blízko švajčiarskych

[33] PAVLÍK, ref. 29, s. 141-142.

[34] WEGS, Robert J. *Die Österreichische Kriegswirtschaft 1914 – 1918*. Wien : Verlag A. Schendl 1979, s. 97-98. ISBN 3-85268-067-0.

[35] MORITZ, LEIDINGER, ref. 3, s. 121-122.

hraníc. Tu, ako si spomína, pocítili opäť realitu vojny, keď si letecké nálety Talianov vyžiadali obete aj medzi pracujúcimi zajatcami. Trápila ich aj ťažká práca a hlad.[36] Podobné príbehy rozprávali aj zajatci zahraničným misiám, ktoré ich v zajatí navštevovali. Napríklad misii, ktorá 18. septembra 1916 navštívila zajatecký tábor v Dunajskej Strede, jeden z ruských zajatcov rozprával, ako bol pri svojom pracovnom zaradení v Srbsku pridelený na opravu zničených mostov. Keď túto prácu ruskí zajatci odmietli s tým, že ide o prácu vo vojenskom záujme, sedem z nich bolo podľa jeho slov zastrelených. Podobnú príhodu im povedal aj iný zajatec, ktorý bol údajne pri tom, ako bol pri podobnej príležitosti zastrelený zajatec Piotrowski, pôvodom z Minskej oblasti. Podobne sa sťažovali aj talianski zajatci, že boli nasadzovaní na stavbu pozícií alebo pri zásobovaní muníciou či proviantom aj pod paľbou, pri ktorej niektorí z nich aj zahynuli.[37]

Na základe medzinárodných dohovorov nemali zajatí vojaci vykonávať ani žiadne práce v továrňach, ktoré súviseli s vedením vojenských operácií. Toto pravidlo sa však taktiež porušovalo vo viacerých krajinách a inak tomu nebolo ani v Rakúsko-Uhorsku. Na práce tohto druhu však mali byť zaradení iba dobrovoľníci a druh práce v táboroch im mal byť oznámený iba všeobecne – napríklad, že ide o prácu v strojárni či zlievarni. Na mieste práce im mali rozumne vysvetliť, že po návrate do vlasti sa nemusia obávať žiadneho trestu za túto prácu, pretože vlády štátov si nevedú žiadne záznamy o využití zajatcov na tento druh prác.[38] Preto zajatci pracovali napríklad aj pre firmu Škoda, ktorá bola v tom čase najväčším zbrojným producentom monarchie. Na práce boli zaradení priamo v Plzni, ako aj v jej dcérskej fabrike v Győri. Pracovali tiež napríklad aj v továrni na muníciu v Hintenbergu, vo fabrike na zbrane v Steyeri či v továrni na strelivo v Ternitzi.[39]

Priamo v Bratislave sa zajatci podieľali na stavbe nových budov v továrni na pušný prach „*Dynamit Nobel*“, ktorá bola najväčším výrobcom výbušnín v monarchii. Práve na príklade tejto továrne a situácii v roku 1917 sa dá ukázať každodenný život zajatcov počas takéhoto pracovného nasadenia. Dňa 17. januára 1917 tu pracovalo 1 936 rumunských zajatcov a očakával sa príchod ďalších 700 pracovníkov z radov talianskych zajatcov zo zajateckého tábora v Sigmundherbergu. Z nich malo 450 pracovať na novostavbe továrne a 250 na stavbe priemyselnej železnice. Na ich ubytovanie tu už mali pripravený barak. Zajatci vstávali do práce o 5 h ráno a po osobnej hygiene a raňajkách pracovali od 7 h do 12 h. Po obedňajšej prestávke začínali prácu o 13:30 h a pracovali do 16:30 h. Každý zajatec dostával denný plat 40 halierov vo forme prídavku na strave a okrem toho každý minimálne 30 halierov. Vedenie továrne malo tiež schválené peniaze, za ktoré pre usilovných pracovníkov z radov zajatcov nakupovalo cigarety a tabak. Vojenské orgány mali na rýchlej stavbe továrne eminentný záujem a očakávali, že napriek nepriaznivým stavebným a poveternostným podmienkam bude stavba hotová do konca februára 1917, aby sa následne mohlo pristúpiť k inštalácii strojov. Podľa očakávaní sa muselo s výrobou v továrni začať 1. mája 1917. Pretože išlo o ťažkú prácu, očakávalo sa, že zajatci, ktorí sa pri práci telesne vyčerpajú, budú pravidelne odosielaní naspäť do tábora a budú nahradzovaní novými čerstvými silami. Priamo na stavbe sa nachádzala nemocnica pre chorých alebo zranených. Zajatci, ktorí pri práci utrpeli vážnejšie zranenia, boli odvedení na ošetrenie do posádkovej nemocnice č. 19.

[36] Tamže, s. 123-124.
[37] VHA Bratislava, f. 5 KK, šk. 230, č. j. 90-7-19/51.
[38] VHA Bratislava, f. KGL Šamorín, šk. 12, č. j. 1101.
[39] LEIDINGER, MORITZ, ref. 3 s. 55.

Do 17. januára 1917 bolo takýchto prípadov dovedna 140. Z nich sa 29 vrátilo späť na stavbu, ale väčšia časť bola odoslaná späť do zajateckých táborov. Podľa názoru inšpekcie Vojenského veliteľstva v Bratislave sa rumunskí zajatci nasadení na prácu v továrni javili, že sú slabšej telesnej konštrukcie a mali menšiu ochotu pracovať. Bolo medzi nimi viacero chorých. Každých 10 dní pripadal na každého zo zajatcov teplý kúpeľ, pri ktorom im bola vymenená aj bielizeň. Každý mal mať taktiež najmenej dva páry onucí, a na stavbe boli k dispozícii dve dezinfekčné zariadenia na dezinfekciu oblečenia. Zo stavby sa o útek na slobodu pokúsilo viacero zajatcov. Väčšina z nich bola zadržaná žandármi alebo vojenskými patrolami. Na úteku sa však aj tak v tom čase stále nachádzalo 60 zajatcov. Aby sa zabránilo takýmto prípadom, vykonávala sa ich dôkladná kontrola a spočítavanie pred i po pracovnej dobe a tiež každú nedeľu. Robila sa aj ich kontrola priamo na stavbe.[40]

Práca zajatcov vo všetkých oblastiach hospodárstva tak významne prispela hospodárstvu a ekonomike krajiny v neľahkom období, keď státisíce mužov boli odvelené na fronty a doma ich museli nahradiť starší ľudia, ženy a deti. Výpadok tejto náhradnej pracovnej sily by preto určite znamenal veľkú stratu pre vojnové hospodárstvo krajiny. Preto už po podpísaní Brest-litovského mieru s Ruskom dňa 3. marca 1918 znamenala výmena veľkého počtu zajatých ruských vojakov, ktorí pracovali predovšetkým v poľnohospodárstve, pre monarchie veľkú stratu robotníkov potrebných predovšetkým v poľnohospodárstve (len v Uhorsku pracovalo v poľnohospodárstve okolo 200 000 ruských a rumunských zajatcov). Týchto robotníkov by nebolo možné nahradiť z vlastných ľudských zdrojov, pretože po návrate rakúsko-uhorských zajatcov z ruského zajatia sa počítalo s ich urýchleným opätovným nasadením na talianskom fronte. Preto sa plánovalo zdržiavať návrat zajatcov do Ruska tak dlho, ako to len bolo možné a najskôr odoslať tých, ktorí nemuseli byť v práci nahradení. Tí, ktorí pracovali predovšetkým v poľnohospodárstve, mali byť zaradení do transportov až neskôr po skončení žatvy. Predpokladalo sa totiž, že celá výmena zajatcov v dôsledku zlých transportných podmienok potrvá približne 1 rok.[41]

Už od začiatku roka 1918 sa medzi ruskými zajatcami na území monarchie začali v dôsledku správ o prebiehajúcich rokovaniach o mieri množiť buričské nálady a pokusy o útek. Na ich zabránenie bolo vydané nariadenie, ktoré upozorňovalo zajatcov na to, že tí, ktorí sa v tomto období až do právoplatného odsunu pokúsia o útek alebo budú odmietať pracovať, budú zaradení do transportov do vlasti až na konci výmeny zajatcov.[42]

Ďalšie nariadenie ministerstva vojny, vydané v apríli 1918, upravovalo zaobchádzanie s ruskými zajatcami v čase medzi uzatvorením mieru a ich odoslaním do vlasti. Týkali sa hlavne pracujúcich zajatcov, ktorých práca bola aj v tomto čase nesmierne dôležitá pre hospodárstvo monarchie. Podľa nich v haagskom dohovore neboli prijaté nariadenia na okamžité prepustenie zajatcov, ale štáty ich mali odtransportovať domov s prihliadnutím na svoje hospodárske a transportné možnosti. Očakávalo sa, že ruskí zajatci budú po uzatvorení prímeria ešte istú dobu pracovať, pokiaľ nebudú zaradení do transportov, pretože ako sa zdôrazňovalo „*pre zaháľačov nie je u nás žiaden chlieb. Len kto pracuje, má nárok na svoj podiel dnes z väčšej časti štátom spravovaného jedla. Zajatec, ktorý verí, že by mohol odoprieť prácu bez toho, aby utrpel na svojom zaopatrení, sa úplne mýli.*“[43] V dôsledku očaká-

[40] VHA Bratislava, f. 5 KK, šk. 355, č. j. präs. 90 – 1 – 5/2.

[41] MORITZ, LEIDINGER, ref. 10, s. 213-214.

[42] VHA Bratislava, f. KGL Šamorín, k. 118, č. j. 319.

[43] „*Für Nichtstuer ist bei uns kein Brot. Nur wer arbeitet, hat Anspruch auf seinen Anteil an der*

vaného návratu rakúsko-uhorských vojakov z ruského zajatia a malých zásob oblečenia však pred ich očakávaným odchodom do vlasti nedostali od vojenskej správy už žiadne nové oblečenie, v najhorších prípadoch sa o to mali postarať priamo ich zamestnávatelia.[44]

Všetci zajatci tak zostávali na svojich pracoviskách, kde čakali na transport do Ruska. Do konca vojny však bolo späť do vlasti odtransportovaných iba okolo 60 000 ruských zajatcov.[45]

Po tom, čo sa na jeseň 1918 rozpadla rakúsko-uhorská monarchia a skončila sa prvá svetová vojna, zajatci zo zajateckých táborov ako i tí, ktorí pracovali u rôznych zamestnávateľov, sa pokúšali dostať späť domov do svojej vlasti. Niektorým sa podarilo dostať do oficiálnych transportov, iní cestovali domov na vlastnú päsť. Aj napriek tomu, že sa vojna skončila, zostali niektorí bývali zajatci pracovať v novovzniknutej Česko-slovenskej republike u svojich pôvodných zamestnávateľov. Za svoju prácu dostávali riadnu mzdu, z časti ktorej sa im hradilo ubytovanie a stravovanie. Keďže už nemali status vojnových zajatcov, zaobchádzalo sa s nimi dôstojne ako s bežnými zamestnancami. Mali však obmedzenú voľnosť pohybu (napríklad nesmeli cestovať vlakmi do vzdialenejších miest) a nesmeli sa zúčastňovať na politickom živote. [46] Poslední z nich sa vrátili až začiatkom 20. rokov 20. storočia.

J. ZAŤKOVÁ: DIE WIRTSCHAFTLICHE AUSNUTZUNG VON ENTENTE--KRIEGSGEFANGENEN IN DER ÖSTERREICHISCH-UNGARISCHEN MONARCHIE IM ERSTEN WELTKRIEG

Infolge der Rekrutenaushebung und dem Kampfeinsatz der Männer an der Kriegsfront während des Ersten Weltkriegs leidete die österreichisch-ungarische Monarchie ähnlich wie auch andere kampfführende Staaten unter Mangel an Arbeitskräften. Als Ersatz wurde deshalb auf die Kriegsgefangenen der Entente-Staaten (Russen, Serben, Italiener, Montenegriner, Rumänen) zurückgegriffen, die in Gefangenenlagern auf dem Gebiet der Donaumonarchie interniert wurden. Der Arbeitseinsatz von Kriegsgefangenen mit Ausnahme von Offizieren war im Einvernehmen mit dem internationalen Abkommen betreffend Gesetze und Gebräuche des Landkriegs von 1907. Ähnlich wie in anderen Ländern wurden die Kriegsgefangenen vor allem nach 1915 als Arbeitskräfte überwiegend in der Landwirtschaft (laut einiger Eingaben arbeiteten in diesem Wirtschaftszweig im Jahre 1918 bis zu 430 000 Internierte) und im wesentlich kleiner Ausmaß in der Industrie (ungefähr 105 000 im Jahre 1918) und im Bergbau eingesetzt. Auf dem Gebiet der heutigen Slowakei arbeiteten die Kriegsgefangenen z. B. in der Zuckerfabrik in Trnava/Tyrnau und in den Bergwerken in Slovinky. Sie wurden auch in zahlreichen Bauarbeiten und im Hochbau eingesetzt.

Trotz internationaler Absprachen betreffend Behandlung von Kriegsgefangenen usw., die es ausdrücklich untersagt haben, die Kriegsgefangenen in die Zwangsarbeiten zugunsten der Kriegswirtschaft und in Rüstungsbetreiben einzusetzen, wurden die Kriegsgefangenen der Entente-Armeen in

heute grossenteil vom Staat bewiertschaften Nahrung. Ein Kriegsgefangener, welcher glaubt, er könnte die Arbeit verweigert, ohne in seiner Versorgung ze leiden, irrt ganzlich.
VHA Bratislava, f. KGL Šamorín, šk. 119, č. j. 824.

[44] HANSAK, P. *Kriegsgefangenenwesen während des I. Weltkrieges im Gebiet der heutigen Steiermark.*(dzertačná práca). Graz 1991, s. 181.

[45] MORITZ, LEIDINGER, ref. 10, s. 341.

[46] VHA Bratislava, f. ZVV Bratislava, k. 56, č. j. 49 – 49/1.

Österreich-Ungarn z. B. in den Škoda-Werken und in der Preßburger Fabrik Dynamit-Nobel. Einige von ihnen wurden zu Arbeiten in der Nähe der Frontlinie eingesetzt, z. B. zur Errichtung von Schutzgraben. Die Arbeit, die sie trotz der, sehr oft auftretenden unbefriedigenden Arbeitsbedingungen geleistet haben, war ein wichtiger Beitrag an die Wirtschaft des Feindes in schwierigen Kriegszeiten. Der Arbeitseinsatz von Kriegsgefangenen war auch aus der Sicht der militärischen Verwaltung und Organe von Vorteil, denn auf diese Weise konnten sie die Last, bestehend aus Verpflegung und Einquartierung von Internierten, an die zivilen Arbeitgeber übertragen. Infolge des im Jahre 1918 unterzeichneten Friedensvertrages von Brest-Litowsk war die österreichisch-ungarische Monarchie verpflichtet, alle russischen Kriegsgefangenen freizulassen. Dies geschah jedoch nicht; der Verlust an einer nicht unbedeutenden Zahl von russischen Soldaten, die interniert und folglich an verschiedenen Zwangsarbeiten eingesetzt waren, würde für die intakte Beschaffenheit der Wirtschaft der Monarchie ernstzunehmende Folgen haben. Der Austausch von Kriegsgefangenen wurde seitens der k. u. k. Monarchie gezielt verschoben, so dass der Großteil von russischen Internierten zusammen mit den Gefangenen anderer Nationen und Nationalitäten erst nach Ende des Ersten Weltkriegs in ihre Heimat zurückkehren dürften.

DOKUMENTY A MATERIÁLY

MICHAL BALÁŽ – SPOMIENKY NA PRVÚ SVETOVÚ VOJNU

PAVEL **MIČIANIK**

MIČIANIK, P.: Michal Baláž – Memories of the World War I. Vojenská história, 4, 18, 2014, pp 104-117, Bratislava.
The author prepared the memories of Michal Baláž for publication. M. Baláž, born in the municipality of Točica nearby Lučenec, was a member of the Austro-Hungarian Army in the opening battles of the World War I on Serbian front and later in Italy, where he was wounded and taken captive in early November 1916. In the memoires, he is briefly and interestingly reflecting not only on the events and experiences from the viewpoint of a regular soldier (non-commissioned officer), and curtly but engagingly describes the specific events on the front from the point of view of a common soldier exposed to death. P. Mičianik, who prepared the memories for publication, knowledgeably comments especially on the life story of the author of the memoires, in the times of peace, after the outbreak of war, in Italian captivity and finally also as a member of Czechoslovak army. Briefly, he evaluates situation at the Serbian and Italian front during the War as well as combat readiness of the warring parties. His research is based on literature and materials obtained especially from the *Kronika predkov rodiny Balážovej (Chronicle of the Baláž Family)* from 1960.
Military History. World War I. Memories of Slovak nationality soldier Michal Baláž on Serbian and Italian front.

V roku 2014 si pripomíname sté výročie začiatku *Veľkej vojny*, ktorá bola neskôr označená ako prvá svetová vojna. Tejto vojny sa v radoch rakúsko-uhorskej armády zúčastnili aj tisícky Slovákov. Keďže jedným z výsledkov vojny bol aj rozpad Rakúsko-Uhorska na konci roku 1918, ich osudy po skončení vojny nikoho nezaujímali. V Česko-Slovensku sa na výslnie dostali len tí, ktorí sa prihlásili do česko-slovenských légií. Veľká väčšina ostatných Slovákov bojujúcich v Cisárskej a kráľovskej armáde, ktorí sa z rôznych dôvodov do légií nedostali alebo neprihlásili, bola pre nový štát nezaujímavá. Táto situácia zostala nezmenená aj po skončení druhej svetovej vojny. Vojaci, ktorí sa nepridali k čs. légiám, pôsobili ako spiatočníci nepochopiteľne bojujúci za „stratenú“ vec. Svedectvá tisícok veteránov c. a k. armády preto na Slovensku nikto metodicky nezachytil a nezozbieral. Tento nenahraditeľný prameň k dejinám Slovákov počas prvej svetovej vojny tak zostal navždy stratený.

V každej armáde, našťastie, existuje malá hŕstka vojakov, ktorá pociťuje potrebu prežité hrôzy vojny položiť na papier a takouto formou „psychohygieny" sa s prežitými udalosťami vyrovnať. Buď si priamo počas vojny píšu denník alebo po skončení vojny napíšu svoje spomienky. Vojnový denník pomáha vojakom prežiť, no zároveň patrí k najautentickejším prameňom dobových udalostí. Pre každého historika predstavuje neoceniteľný primárny prameň. Počas prvej svetovej vojny si písali denníky aj niektorí slovenskí vojaci slúžiaci v radoch rakúsko-uhorskej armády. Ak neboli za posledných sto rokov zničené, väčšinou ich uchovávajú príbuzní už dávno zosnulých bývalých vojakov. Len málokedy sa takýto denník dostane k širšej verejnosti. Zriedkavou výnimkou je vojnový denník desiatnika pešieho pluku č. 29 a známeho spisovateľa Elemíra Šándora publikovaný pred desiatimi rokmi. Jeho denník podrobne zachytáva skúsenosti z bojového nasadenia v oblasti severnej Bukoviny (v súčasnom Rumunsku), zranenie a pobyt vo vojenských nemocniciach.[1] Spomienky na prvú svetovú vojnu sú tiež veľmi zriedkavé. Svoje spomienky napríklad spísal vo väzení v priebehu roku 1947 generál slovenskej armády Jozef Turanec. V nich podrobne zachytil aj svoju službu v rakúsko-uhorskej armáde pred prvou svetovou vojnou a frontové boje v jej radoch počas vojny.[2] K tisíckam Slovákov, ktorí slúžili v rakúsko-uhorskej armáde, patril aj Michal Baláž. Ten krátko po vojne napísal spomienky na boje v Srbsku od jesene 1914 do jari 1915, boje v Taliansku, zranenie a následné zajatie na začiatku novembra 1916. Tieto jeho spomienky predkladáme čitateľom.

Michal Baláž sa narodil 20. mája 1884 v evanjelickej rodine v obci Točnica (okres Lučenec) Michalovi Balážovi a Márii rodenej Turčanovej, ako ich štvrté dieťa z dovedna ôsmich detí (jedno z nich zomrelo vo veku dvoch rokov). Jeho otec pochádzal z Krnej pri Poltári a do Točnice sa priženil v roku 1870. Po absolvovaní šiestich tried ľudovej školy dali rodičia ešte ani nie 12-ročného Michala do služby ku gazdovi Pavlovi Pálovimu (Pavlovovi) do obce Veľká Ves. Za biedny plat u neho pracoval tri roky, potom šiel pracovať ku gazdovi J. Šimkovi do Tomášoviec. V rokoch 1902 a 1903 slúžil u ďalších dvoch gazdov v Tomášovciach a Lučenci. V roku 1903 ho jeho strýko (matkin brat) Pavel Turčan, ktorý pôsobil v Želovciach ako horár na Zičiovskom panstve (gróf Zichy), vzal do práce za horárskeho pomocníka. Odtiaľ odišiel v roku 1905 na Karancz (dnešné Maďarsko), kde pracoval ako výdajca dreva, ktoré sa dopravovalo na železničnú stanicu Salgótarján. Tam Michala Baláža zastihol povolávací rozkaz na nástup povinnej vojenskej služby v *Cisárskej a kráľovskej brannej moci*.[3]

---

[1] Z vojnového denníka (Dokumenty histórie). In *Strelci a lovci*, 5, 2004, č. 5, s. 54-55.; Z vojnového denníka (Dokumenty histórie). In *Strelci a lovci*, 6, 2005, č. 1, s. 54-55.; Z vojnového denníka (Dokumenty histórie). In *Strelci a lovci*, 6, 2005, č. 2, s. 54-55.; Z vojnového denníka (Dokumenty histórie). In *Strelci a lovci*, 6, 2005, č. 3, s. 56-57.

[2] TURANEC, Jozef. *Pramene obrany (Pamäti generála Jozefa Turanca)*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2012, s. 21-79. ISBN 978-80-251-1520-6.

[3] BALÁŽ, Michal. *Kronika predkov rodiny Balážovej*. Zvolen 1960 (rukopis), s. 4-5, 9-10. Ozbrojené sily Rakúsko-Uhorska boli po roku 1867 tvorené troma súčasťami (prvú podobu dostali po sankcionovaní braných zákonov v decembri 1868 na základe zák. čl. XL, XLI, XLII), ktoré odrážali dualistické usporiadanie štátu. Hlavnú vojenskú silu monarchie tvorili Cisárske a kráľovské spoločné pozemné vojsko (*Kaiserliches und königliches gemeinsames Heer*) a Cisárske a kráľovské vojnové námorníctvo (*Kaiserliches und königliches Kriegsmarine*). Samostatnú ozbrojenú silu Predlitavska predstavovala Cisársko-kráľovská vlastibrana (*Kaiserlich-königliches Landwehr*) a Zalitavská Kráľovská uhorská vlastibrana (*Magyar király Honvédség*). Pozri: DANGL, V. *Pod zástavou cisára*

Michal Baláž bol odvedený 10. júla 1905 na tri roky prezenčnej služby a deväť rokov v zálohe. Na vykonanie služby nastúpil 5. októbra 1905 k pešiemu pluku č. 25 (*Infanterieregiment Nr. 25*) do Lučenca. Zaradili ho k 5. poľnej rote II. práporu tohto pluku, ktorý bol v tom čase v Bosne v mestách Gorazdže a Čajnica. Dňa 3. marca 1906 bol M. Baláž povýšený z pešiaka (*Infanterist*) na slobodníka (*Gefreiter*) a 1. augusta toho istého roku na desiatnika (*Korporal*). Ďalšie povýšenie nasledovalo 6. októbra 1907, keď bol povýšený na čatára (*Zugsführer*). Na jeseň 1907 sa II. prápor pešieho pluku 25 vrátil z Bosny do Lučenca. Po skončení povinnej vojenskej služby (23. septembra 1908) však Michala Baláža ponechali v činnej službe do konca novembra 1908 ako inštruktora pri dvojmesačnom výcviku nových regrútov. Dňa 2. decembra 1908 mu bol za vzornú službu udelený jubilejný kríž.[4]

Hoci 1. januára 1909 M. Balážovi umožnili konať dobrovoľne ďalšiu činnú službu, odišiel do civilu a 3. januára 1909 sa v Tomášovciach (vtedajší okres Halič) oženil s Elenou Mackovou z Vidinej. Dva dni po svadbe nastúpil ako horár na Kožuchovom panstve v Hrnčiarkach. Pracoval tam len do 31. októbra, pretože už 1. novembra 1909 sa prihlásil k vojsku ako ďalejslúžiaci poddôstojník v hodnosti čatára. Nastúpil k materskému pešiemu pluku 25. Od 5. ho preložili k 9. poľnej rote a 1. marca 1910 bol povýšený z čatára na čatára čestného šikovateľa. S manželkou sa presťahovali do služobného bytu v Lučenci, kde sa im 14. januára 1910 narodila dcéra Mária. V marci 1910 absolvoval M. Baláž šesťmesačnú armádnu strelecku školu v Bruck an der Leitha v dolnom Rakúsku. Vrátil sa z nej vyznamenaný zlatým odznakom za streľbu. Dňa 1. októbra 1911 ho povýšili z čatára čestného šikovateľa na šikovateľa (*Feldwebel*). O necelé dva mesiace (9. decembra 1911) sa mu narodil syn Július. V januári 1912 dostal vyznamenanie pre mužstvo 3. triedy za skončenie šesťročnej služby. Dňa 1. septembra 1913 ho na vlastnú žiadosť preložili od 9. k 15. poľnej rote, ktorá bola súčasťou IV. práporu 25. pluku. Tento prápor mal posádku v Balážovi dôverne známom meste Čajnica v Bosne neďaleko čiernohorskej hranice.[5]

---

a kráľa. Bratislava : Typoset 2009, s. 59-74. Útvary vlastibrany sa mali angažovať len v prípade obrany vlastného teritória, na začiatku 20. storočia sa však stali súčasťou spoločných ozbrojených síl. Povinná vojenská služba sa zaviedla v roku 1867, pričom jej podliehali všetci muži v rozpätí 18 a 33 rokov. Počty cisárskej a kráľovskej brannej moci sa v rokoch 1868 do roku 1914 menili, a to dosť výrazne. Hlavným veliteľom brannej moci bol cisár František Jozef I. Pozri: DANGL, Vojtech. *Pod cisařským praporem*. Praha 2003; JUNG, Peter – PAVLOVIĆ, Darko. *Rakousko-uherská armáda za první světové války.* Brno : Computer press, 2007, s. 3-4. ISBN 978-80-89514-19-9.

[4] List základní knihy u pododdělení (odpis), Sešit zakladní knihy (ročník odvodní) 1905, Čislo listu 27, Michal Baláž, Ban. Bystrica dne 20. 10. 1920.; List základnej knihy u pododdelení (odpis), Sešit zakladnej knihy (ročník odvodný) 1905, Čislo listu 27, Baláž Michal, v Banské Bystrici dne 16. I. 1924.; BALÁŽ, ref. 3, s. 10 (dokumenty v súkromnej zbierke Igora Baláža).

[5] List základní knihy u pododdělení (odpis), Sešit zakladní knihy (ročník odvodní) 1905, Čislo listu 27, Michal Baláž, Ban. Bystrica dne 20. 10. 1920.; List základnej knihy u pododdelení (odpis), Sešit zakladnej knihy (ročník odvodný) 1905, Čislo listu 27, Baláž Michal, v Banské Bystrici dne 16. I. 1924.; BALÁŽ, ref. 3, s. 10. Peší pluk 25 mal štyri prápory. I., II. a III. prápor boli v Lučenci, IV. prápor bol v Goradže v Bosne. V júli 1914 v pluku slúžilo 56 % Maďarov, 41 % Slovákov a 3 % iní. V auguste 1914 bol peší pl. 25 (I., II. a III. prápor) v zostave 53. pešej brigády 27. pešej divízie (VI. armádny zbor) odoslaný na ruský front v Haliči. IV/25 prápor bol v zostave 7. horskej brigády 1. pešej divízie (XV. armádny zbor) nasadený v Bosne a Hercegovine proti Srbsku. Pozri: DANGL, V. *Armáda a spoločnosť na prelome 19. a 20. storočia*. Bratislava : Veda, 2006.

Do nového pôsobiska odišiel s manželkou i s deťmi, no v nasledujúcom roku musel manželku poslať na operáciu do nemocnice v Lučenci. Odišla s obidvoma deťmi. Po úspešnej operácii a rehabilitácii sa spolu s deťmi vrátila späť do Bosny.[6] Pokojný život mladej rodiny v Bosne prerušilo vypuknutie prvej svetovej vojny. Po zavraždení arcivojvodu Františka Ferdinanda v Sarajeve 28. júna 1914 dalo Rakúsko-Uhorsko Srbsku ultimátum. Srbská odpoveď Viedeň neuspokojila, a tak 18. júla Rakúsko-Uhorsko vyhlásilo Srbsku vojnu. Bola vyhlásená mobilizácia a proti Srbsku sa začali zhromažďovať tri rakúsko-uhorské armády: 2. armáda (gen. jazd. Eduard von Böhm-Ermolli) so štyrmi armádnymi zbormi (III., IV., VII. a XII. zbor), 5. armáda (gen. pech. Liborius rytier von Frank) s dvoma (VIII. a XIII. zbor) a 6. armáda (poľný zbrojmajster Oskar Potiorek) tiež s dvoma zbormi (XV. a XVI. zbor). Balážov IV/25 prápor bol súčasťou 1. pešej divízie, ktorá spolu so 48. pešou divíziou tvorila XV. armádny zbor 6. armády.[7] Národnostné zloženie mobilizovanej rakúsko-uhorskej armády bolo mimoriadne pestré. Nemci tvorili 25 %, Maďari 23 %, Česi 13 %, Srbi a Chorváti 9 %, Poliaci 8 %, Rusíni 8 %, Rumuni 7 %, Slováci 4 %, Slovinci 2 %, Taliani 1 % jej početného stavu. Vojaci slovanského pôvodu tvorili až 44 % jej celkového počtu.[8]

Rakúske velenie protivníka spočiatku podceňovalo. Srbská armáda však už na začiatku 20. storočia nebola len biedne vycvičenou milíciou. Bola to moderná pravidelná armáda s profesionálnym dôstojníckym zborom a vycvičenými záložníkmi, ktorí absolvovali dvojročnú povinnú vojenskú službu. Srbská armáda mala navyše čerstvé bojové skúsenosti z rokov 1912 – 1913, keď najprv porazila Turecko a následne aj Bulharsko. Srbské velenie poznalo dôležitosť a efektivitu ťažkého delostrelectva, zákopov i partizánskej vojny (partizáni operovali v Macedónsku proti Turkom). Srbi však na druhej strane v týchto vojnách stratili asi 91 000 mužov a množstvo vojnového materiálu i munície. Preto v máji 1914 rozbehli desaťročný program na prebudovanie armády. Napríklad pušky (väčšinou nemecké Mauser) boli k dispozícii len pre mierový stav v počte 180 000 mužov. Guľometov bol taký nedostatok, že ani každý prápor nemohol dostať čo i len jeden kus! Rusko preto po začatí vojny dodalo Srbsku 150 000 pušiek a Francúzsko 272 poľných diel kalibru 75 mm. Obidve mocnosti však za to žiadali od Srbska, aby útočilo. Väčšina srbskej armády bola na začiatku vojny sústredená na bulharských hraniciach, pretože sa očakávala vojna s Bulharskom.[9]

Manželka šikovateľa Baláža sa po vyhlásení mobilizácie rozhodla odísť k rodičom do Vidinej. Z Čajnice ju spolu s deťmi odviezol na železničnú stanicu Ústy Prači posledný vojenský trén. Zariadenie bytu i šaty zostali vo vojenskom sklade v Čajnici. Po dlhom cestovaní sa šťastne dostali do Vidinej. V roku 1915 sa presťahovali z Vidinej do Lučenca. Šikovateľ M. Baláž šiel po odchode rodiny s celým práporom na čiernohorskú hranicu. Onedlho odtiaľ prápor preložili do Vyšehradu na srbské hranice.[10]

Vojna sa začala presne mesiac po atentáte na Františka Ferdinanda. Srbi 28. júla 1914 zničili všetky mosty cez rieky Sáva a Dunaj. Na druhý deň začalo rakúsko-uhorské delostre-

6 BALÁŽ, ref. 3, s. 10-11.

7 JUNG, PAVLOVIĆ, ref. 3, s. 7, 9.

8 HRONSKÝ, Marian – KRIVÁ, Anna – ČAPLOVIČ, Miloslav. *Vojenské dejiny Slovenska, IV. zväzok (1914 – 1939)*. Bratislava : MO SR, 1996, s. 26. ISBN 80-88842-05-0.

9 STRACHAN, Hew. *The First World War, Volume I (To Arms)*. Oxford : Oxford University Press, 2003, s. 341-342. ISBN 0-19-820877-4.

10 BALÁŽ, ref. 3, s. 10-11.

lectvo ostreľovať Belehrad a ďalšie ciele na opačnom brehu rieky. To boli prvé výstrely prvej svetovej vojny. V roku 1909 rakúsky generálny štáb predpokladal, že Srbsko bude v prípade vojny porazené v priebehu troch mesiacov. V auguste 1914 sa však nepodarilo sústrediť dostatočné množstvo síl na dosiahnutie tohto cieľa. Proti Srbsku zostali len 5. a 6. armáda, pretože 2. armáda, už takmer plne sústredená na severných srbských hraniciach, musela byť odvelená do Haliče proti Rusku. Rusko sa totiž pridalo na stranu Srbska. Obidve rakúske armády dosiahli početný stav 140 000 mužov len vďaka doplneniu brigádami *Landsturmu*. Zhruba 40 % ich početného stavu tvorili vojaci slovanského pôvodu. Rakúske velenie sa rozhodlo pre priamy útok na Belehrad, ktorý v prípade úspechu otváral cesty do vnútrozemia Srbska. Ofenzíva sa plánovala s ohľadom na obavy zo srbského útoku na Bosnu a na nedostatok komunikácií. Rakúske sily mali však len 290 000 mužov proti 350 000 srbským vojakom (Srbi armádu tiež doplnili mobilizovanými záložníkmi). Rakúsko-uhorská armáda mala za každú cenu zabrániť srbskej invázii do Rakúsko-Uhorska, no maximálne ciele ofenzívy špecifikované neboli.[11]

Rakúske vojská začali útok 12. augusta 1914, hoci ešte neboli úplne sústredené. Napríklad 5. armáda nemala k dispozícii prostriedky na prekonanie divokej rieky Driny. Jej veliteľ preto navrhoval odložiť útok o dva dni. Armáda ju napokon prekonala až za tri dni. Časti 2. armády zároveň získali predmostia pri Mitrovici a Sabaci. Velenie srbskej armády predpokladalo, že hlavný útok vedie 5. armáda na Valjevo. Na západ proti tejto armáde sa preto presunuli srbská 2. a 3. armáda. Belehrad bol zároveň vyprázdnený bez boja. Rakúsko-uhorská armáda nebola pripravená na boj v horách. Dostala sa pod tlak dvoch srbských armád a musela čeliť aj útokom partizánov. VIII. armádny zbor 5. armády musel v noci na 16. augusta ustúpiť späť cez Drinu, pričom jedna divízia prišla o tretinu mužstva. Armáda stratila vyše 20 000 mužov. Rakúske velenie prekvapila zúrivosť srbských útokov i nepriateľský postoj miestneho obyvateľstva. Od 20. augusta sa útvary 2. armády začali presúvať do Haliče, takže aj spočiatku úspešný postup rakúskej 6. armády bol zastavený a srbskými protiútokmi bola zatlačená späť. Rusko však žiadalo, aby Srbsko pokračovalo v útoku na územie Rakúsko-Uhorska a donútilo tak stiahnuť vojská z haličského frontu. Dňa 6. septembra srbská 1. armáda prekročila rieku Sávu v smere Srem – Belehrad a 2. armáda zaútočila na Mitrovicu. Srbské vojská obsadili Belehrad. O dva dni prešla rakúska 5. armáda urýchlene a bez delostreleckej prípravy do protiútoku. Protiútok neuspel, ale XVI. zbor 6. armády prekonal s malými stratami Drinu a udrel na krídlo srbskej 3. armády. Srbi museli prisunúť posily a ich ofenzíva na Vysegrád sa tak skončila. Tvrdé boje pokračovali v priebehu celého septembra a do konca októbra 1914. Srbské vojská vyprázdnili dobyté územie a ustúpili za Drinu. Napriek tomu to bolo pre Srbsko víťazstvo. Rozvrátili plány rakúsko-uhorského generálneho štábu na rýchlu porážku Srbska a na jeseň 1914 prinútili rakúsko-uhorskú armádu prejsť do obrany.[12]

Rakúske vojská síce 2. decembra po ťažkých bojoch znovu obsadili Belehrad, no na druhý deň prešla srbská armáda opäť do protiútoku. Rakúsko-uhorská armáda sa ocitla v pasci a po dvoch týždňoch zúrivých bojov Srbi znovu ovládli svoje hlavné mesto. Obidve armády boli také vyčerpané, že prešli na pozičnú vojnu. Línie sa tiahli hornatým vidiekom, ktorý bol neustálymi bojmi totálne zdevastovaný. *„Bojové zóny sa neustále posúvali: civilisti nemohli ani ujsť ani sa skryť, ani nadviazať stabilné vzťahy s vojenskými okupantmi.“*

[11] STRACHAN, ref. 9, s. 335-336, 338, 340.

[12] Tamže, s. 343-346.

To vyvolávalo nezvyčajnú nenávisť medzi bojujúcimi stranami. Prvé mesiace roku 1915 bol na balkánskom bojisku pokoj. Osud Srbska však spečatil vstup Bulharska do vojny na strane Nemecka a Rakúsko-Uhorska na začiatku októbra 1915.[13]

Týchto bojov sa v rámci 1. pešej divízie XV. armádneho zboru 6. armády zúčastnil aj šikovateľ Michal Baláž. So svojím práporom postupoval do Vyšehradu cez Valjevo do Gorného Milanovca. Potom z Gorného Milanovca ustupovali späť za hranice do Szému. Tam zostali až do vyhlásenia vojny Taliansku.[14] Za preukázanú statočnosť v týchto bojoch bol 14. novembra 1914 vyznamenaný striebornou medailou 1. triedy za udatnosť a 1. januára 1915 bol povýšený na štábneho šikovateľa (*Stabs-Feldwebel*).[15] Popis týchto bojov sa v jeho spomienkach zachoval len čiastočne. Jeho ďalší vojnový osud ovplyvnil vstup Talianska do vojny na strane dohodových mocností, teda proti bývalým spojencom Nemecku a Rakúsko-Uhorsku.

Taliansko vstúpilo do vojny 15. mája 1915 na strane mocností Dohody (Anglicko, Francúzsko a Rusko) necelý mesiac po podpísaní Londýnskeho paktu 26. apríla 1915. Pakt prisľúbil Taliansku územné zisky na úkor Rakúsko-Uhorska (prístav Terst, Južné Tirolsko, Istriu a veľkú časť južnej Dalmácie a Albánska). Taliansko tak za prísľub územných ziskov vstúpilo do vojny proti svojim nedávnym spojencom, hoci nebolo vojensky napadnuté a väčšina obyvateľstva krajiny bola proti vojne. Generálny štáb talianskej armády si uvedomoval, že talianski vojaci nie sú motivovaní obraňovať vlasť, ktorú nikto nenapadol. Vojenské operácie museli mať preto ofenzívny charakter. Terén bol však mimoriadne náročný, s vrchmi vysokými 1 000 až 2 000 m dobre opevnenými rakúskou stranou. Taliani však nebrali ohľad na skúsenosti Britov a Francúzov, ktorí v rokoch 1914 – 1915 zistili, že proti dobre vybudovaným opevneniam sú čelné útoky neúčinné. Generál Luigi Cadorna plánoval preraziť po pobreží na Ľubľanu, Terst a Viedeň. Jeho plán bol priveľmi optimistický a vôbec nezohľadňoval informácie získané od vojenských pozorovateľov v nemeckej a francúzskej armáde. Všetky útoky v lete 1915 preto skrachovali. Nezmyselné útoky na rakúske opevnenia nepriniesli žiadne rozhodujúce úspechy a stáli taliansku armádu 200 000 mŕtvych a ranených. Rakúsko-uhorská armáda stratila zhruba 165 000 mužov.[16]

V zime 1915/1916 sa početný stav talianskej armády zvýšil na 1,5 milióna mužov a armáda dostala aj primeraný počet guľometov a zákopových mínometov. Talianske velenie zároveň pripravilo veľkú ofenzívu proti mestu Gorizia. Rakúsko-uhorské velenie však tiež pripravilo ofenzívu od Trentina k Isonzu s cieľom vyradiť z boja hlavné sily talianskej armády. Rakúske velenie zhromaždilo 14 divízií a 1 200 diel (z toho 600 strelných a ťažkých), a 15. mája 1916 začalo ofenzívu. Ofenzíva zasiahla Talianov nepripravených, vďaka zloženému terénu a rýchlemu prísunu posíl ju však na začiatku júna zastavili. Talianska armáda následne prešla do protiofenzívy, ktorá rakúsko-uhorské vojská zatlačila späť. Straty talianskej armády (150 000 mužov) však takmer dvojnásobne prevýšili rakúske (80 000 mužov).

---

[13] SHOWALTER, Dennis. War in the East and Balkans, 1914 – 18. In HORNE, John (ed.). *A Companion to World War I.* Chichester: Wiley – Blackwell, 2010, s. 69, 73. ISBN 978-1-4051-2386-0.

[14] BALÁŽ, ref. 3, s. 10-11.

[15] List základní knihy u pododdělení (odpis), Sešit zakladní knihy (ročník odvodní) 1905, Čislo listu 27, Michal Baláž, Ban. Bystrica dne 20. 10. 1920.; List základnej knihy u pododdelení (odpis), Sešit zakladnej knihy (ročník odvodný) 1905, Čislo listu 27, Baláž Michal, v Banské Bystrici dne 16. I. 1924.

[16] ROCHAT, Giorgio. The Italian Front, 1915 – 18. In HORNE, John (ed.). *A Companion to World War I.* Chichester: Wiley – Blackwell, 2010, s. 85-87. ISBN 978-1-4051-2386-0.

Talianska armáda napriek tomu začala 6. augusta ofenzívu na Goriziu. Podpora delostrelectva bola dovtedy na talianskom bojisku nevídaná. Taliani nasadili 1 200 diel (z toho 450 stredných a ťažkých) a 800 zákopových mínometov. Navyše talianske velenie urobilo dôkladný prieskum rakúskych pozícií (vrátane vzdušného prieskumu). Ofenzíva bola úspešná. Na tretí deň talianske vojská vstúpili do Gorizie a pokračovali na Carso, no príchod rakúskych posíl ich postup zastavil. Bol to prvý taliansky úspech vo vojne. Na jeseň Taliani podnikli tri menšie ofenzívy na Carso, no bez úspechu. Je málo známe, že v týchto bojoch obidve strany po prvý raz použili aj chemické zbrane, i keď v menšom rozsahu ako to bolo na západnom fronte.[17]

Týchto bojov sa zúčastnil aj štábny šikovateľ Michal Baláž, ktorého prápor presunuli na taliansky front 25. mája 1915. Prápor obsadil pomerne pokojný úsek Tolmajn – Sv. Mária – Ovča. Tam dostávali vojaci 14-dňové dovolenky. Dostal ju aj M. Baláž.[18] Po návrate z dovolenky ho 26. júna 1916 prevelili do Bosny k bosniansko-hercegovinskému pešiemu pluku č. 4. S ním šiel na frontový úsek Gorica – Opasie Selo, kde zotrval do 6. septembra 1916. Pluk potom presunuli na taliansky front a podriadili 96. samostatnej streleckej brigáde XVI. armádneho zboru 6. armády. Štábny šikovateľ M. Baláž sa držal statočne aj na talianskom fronte. Dňa 20. mája 1916 dostal bronzovú medailu za udatnosť na talianskom bojisku a 15. septembra 1916 dostal striebornú medailu 2. triedy za udatnosť pred nepriateľom. Jeho bojové nasadenie sa skončilo 1. novembra 1916, keď bol na talianskom fronte úlomkom ručného granátu ranený do hlavy. V ten deň o 12.00 h padol s celým práporom do talianskeho zajatia.[19] M. Baláž doplatil na to, že nemal na hlave prilbu. Rakúsko-uhorská armáda totiž ešte len v tom čase začala zavádzať oceľové prilby vz. 1916 (Berndorfer) a nemecké vz. 1917 (do roku 1918 ich v Nemecku nakúpili 1 775 000 kusov). *„Tieto prilby boli vysoko oceňované najmä na juhozápadnom bojisku, kde preukázali svoju vysokú účinnosť.“*[20]

Taliani do hlavy raneného M. Baláža poslali do nemocnice. Po vyliečení sa dostal do zajateckého tábora Qvezzano. Odtiaľ mohli písať domov. Neskôr ich presunuli do tábora Casino a napokon do tábora Zagarolo (mestečko pri Ríme). Tam pracoval celý rok ako zajatec v notárskej kancelárii u notára Baini Dominico. Z tábora Zagarolo ho prepustili až v októbri 1919.[21] Domov prišiel 1. novembra 1919 o 22.00 h po zdĺhavej ceste: *„Cesta domov bola veľmi obťažná nakoľko vlaky po vojne chodily všeliak. Cesta viedla z Talianska cez Rakúsko – Maďarsko – Budapešť – Bal. Ďarmoty – Lučenec. Po príchode zo zajatia manželka s deťmi bola v biednom stave, preto som sa hneď prihlásil do služby na okresný úrad do Haliče, v tejto službe som bol len jeden mesiac. 1. decembra 1919 som sa prihlásil k vojsku ako rotmajster k 25. peš. pluku do Lučenca – Kremnica, tu som bol až do vymeno-*

---

17 Tamže, s. 84-85.

18 BALÁŽ, ref. 3, s. 11.

19 List základní knihy u pododdělení (odpis), Sešit zakladní knihy (ročník odvodní) 1905, Čislo listu 27, Michal Baláž, Ban. Bystrica dne 20. 10. 1920.; List základnej knihy u pododdelení (odpis), Sešit zakladnej knihy (ročník odvodný) 1905, Čislo listu 27, Baláž Michal, v Banské Bystrici dne 16. I. 1924.; BALÁŽ, ref. 3, s. 11.

20 JUNG, PAVLOVIĆ, ref. 3, s. 70-71.

21 Do októbra 1918 talianska armáda zajala 180 000 rakúsko-uhorských vojakov, pričom do rakúskeho zajatia padlo až 600 000 talianskych vojakov! Až 100 000 talianskych vojakov v zajateckých táboroch zomrelo, pretože talianska vláda odmietla svojich zajatcov zásobovať potravinami a odmietla tiež uľahčiť prácu Červenému krížu. Talianski zajatci tak nielenže nedostávali balíčky s jedlom, ale ani obyčajnú poštu! ROCHAT, ref. 16, s. 93.

vania za provis. župného cestmajstra do obvodu Halič, dňa 20./XII. 1920.“[22] Štábny šikovateľ Michal Baláž tak v *Cisárskej a kráľovskej brannej moci* odslúžil 11 rokov a 27 dní. Ďalšie tri roky strávil v talianskom zajatí.

Keď sa vrátil z talianskeho zajatia, bol 9. novembra 1919 pridelený k činnej službe v I. náhradnej rote materského peš. pluku 25. Pluk už bol súčasťou česko-slovenskej armády. Dňa 20. februára 1920 ho presunuli k III. náhradnej rote a 15. marca toho istého roka dostal šesťmesačnú dovolenku na skúšobnú prax do Lučenca. Počas dovolenky mu 1. mája 1920 oficiálne zmenili hodnosť zo štábneho šikovateľa na rotmajstra a zaradili ho do zboru poddôstojníkov čs. armády z povolania. Od 16. septembra 1920 ho ponechali v činnej službe.[23] V roku 1921 bol rotmajster M. Baláž prijatý *„do zväzku čs. vojska ako gážista bez hodn. triedy (*podd. z povolania*) s podmienkou, že toho prevzatia bude v každom smere súhlasiť s ustanovením br. zákona z. r. 1920…“* Roky 1914 až 1918 mu boli zároveň započítané *„ako doba vojnová pre výmeru výsl.“* Od 1. novembra 1921 bol preložený do I. zálohy ako rotmajster v zálohe.[24] Ministerstvo národnej obrany v Prahe mu 21. septembra 1920 vydalo Certifikát, ktorý ho oprávňoval, *„aby sa uchádzal o niektoré z miest vyhradených vyslúžilým poddôstojníkom paragrafom štvrtým zákona zo dňa 19. apríla 1872 č. 60 r.sz“*.[25] Zo zálohy bol Michal Baláž vyradený počas prvej Slovenskej republiky po dosiahnutí veku 60 rokov. Dňa 19. júla 1940 ho v hodnosti rotník v zálohe formálne prepustili z brannej moci so spätnou platnosťou od 31. decembra 1934. Až do dosiahnutia veku 60 rokov, teda do 20. mája 1944, však stále mohol byť v prípade potreby povolaný do armády.[26]

Po odchode z armády M. Baláž pracoval ako cestár. Do roku 1921 pracoval v Haliči, a po premiestnení cestného úradu spolu s cestmajsterstvom do Lučenca sa aj on presunul do Lučenca. Tam si v roku 1922 spolu s manželkou kúpili rodinný dom na ulici Moyzesovej.[27] Dňa 5. mája 1923 zložil pred skúšobnou komisiou *Vládneho referátu verejných prác pri ministerstve čsl. republiky s plnou mocou pre správu Slovenska* v Banskej Bystrici skúšky cestmajstrov na Slovensku s prospechom *veľmi dobrým* a stal sa cestmajstrom.[28] V Lučenci zostal s rodinou do 6. novembra 1938, keď ich ďalší život dramaticky poznačila Viedenská arbitráž. Ako stovky ďalších Slovákov a Čechov mesto pred maďarskou okupáciou opustili: *„Dňa 6. novembra 1938 keď sa vyprázdňoval pred Maďarmi Lučenec a okolie, bol som premiestnený s cestmajsterstvom do obce Senné a moja rodina (dcéra s dieťaťom bola tiež pri mne) bola vyvezená do Divína k vicinalnému cestárovi k Spodniakovi, nábytok mi bol*

---

22 BALÁŽ, ref. 3, s. 11.

23 List základní knihy u pododdělení (odpis), Sešit zakladní knihy (ročník odvodní) 1905, Číslo listu 27, Michal Baláž, Ban. Bystrica dne 20. 10. 1920.; List základnej knihy u pododdělení (odpis), Sešit zakladnej knihy (ročník odvodný) 1905, Číslo listu 27, Baláž Michal, v Banské Bystrici dne 16. I. 1924.

24 List základnej knihy u pododdelení (odpis), Sešit zakladnej knihy (ročník odvodný) 1905, Číslo listu 27, Baláž Michal, v Banské Bystrici dne 16. I. 1924.

25 Čís. 641, CERTIFIKAT, Rotmister z povolání Michal Baláž čs. pěšího pluku čis. 25, MNO, V Praze dne 21. září (september) 1920. Opis (dokument v súkromnej zbierke Igora Baláža).

26 Peš. pl. 5, náhr. prápor, Prepúšťací list rtk. v zál. Baláž Michal, V Trenčíne dňa 29. júla 1940 (dokument v súkromnej zbierke Igora Baláža).

27 BALÁŽ, ref. 3, s. 11-12.

28 Vládny referát verejných prác pri ministerstve čsl. republiky s plnou mocou pre správu Slovenska, Čís. 192/7 pres. ai 1923, Vysvedčenie, pán Michal Baláž, V Bratislave dňa 13. septembra 1923 (dokument v súkromnej zbierke Igora Baláža).

zložený pod pajtu do slamy, po desiatich dňoch som dostál núdzový byt u stolárskeho majstra Gustava Bruka v Divíne. Tu som býval do 30. apríla 1939. Týmto dňom som bol preložený do Zvolena, tu bývam až podnes (25/V. 1959) v penzii…"[29] Ich dom v Lučenci bol počas bombardovania mesta v decembri 1944 celkom zničený a stavebný materiál bol následne rozkradnutý. Škoda bola úradne vyčíslená na 400 000 Kčs. Keďže štát škodu čiastočne nahradil, M. Baláž si v rokoch 1950 – 1951 (vo veku 64 rokov!) postavil menší rodinný dom na Franciscihо ulici vo Zvolene.[30] Tam prežil posledné roky života. Zomrel 14. februára 1966 vo Zvolene vo veku 82 rokov.[31]

Michal Baláž dosiahol v rakúsko-uhorskej armáde maximálnu možnú kariéru, akú mohol dosiahnuť chudobný slovenský roľník so šiestimi triedami ľudovej školy. Dosiahol ju vďaka svojej inteligencii a pracovitosti. Rovnako schopnými sa v armáde preukázali aj jeho dvaja mladší bratia Juraj a Ján, ktorí počas prvej svetovej vojny dosiahli hodnosť šikovateľov.[32] Ich starší brat Michal spísal krátko po skončení vojny spomienky na svoje pôsobenie v prvej svetovej vojne. Napísal ich po maďarsky, pretože vychodil maďarskú ľudovú školu a slovenský písomný prejav si osvojil až počas prvej ČSR. Preto aj na úvod *Kroniky predkov rodiny Balážovej*, ktorú písal pre svojich potomkov v posledných rokoch svojho života, uviedol: *„Kdo bude čítať tieto dejiny dnu uvedených rodín nak nekritizuje obsah písma alebo pravopis ale nak opravý alebo inak doplní niektorú chybnú poznámku."* Úpravu a písmo mal však ukážkové, čo svedčí o veľmi dobrej úrovni ľudových škôl na Slovensku. Spomienky M. Baláža na prvú svetovú vojnu mali dovedna 20 strán rukou písaného textu. Prvých osem strán, ktoré zachytávali prvú fázu vojny proti Srbsku do polovice septembra 1914, sa však nezachovali. Napriek tomu sú spomienky zaujímavým čítaním pre každého, kto sa zaujíma o prvú svetovú vojnu a slovenské vojenské dejiny. Spomienku, kroniku rodiny i ďalšie dokumenty, týkajúce sa vojenskej kariéry i civilného života Michala Baláža (citované v poznámkach 4, 5, 15, 23 – 26 a 28), poskytol na publikovanie zo svojej súkromnej zbierky jeho vnuk pán Igor Baláž. Text spomienok z maďarského jazyka preložil riaditeľ *Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra* prof. PhDr. Pavol Žigo, CSc.

---

[29] BALÁŽ, ref. 3, s. 13-14.

[30] Tamže, s. 12-13.

[31] Tamže, s. 4.

[32] Juraj Baláž (1888 – 1953) od 12-tich rokov slúžil a pásol ovce. Dňa 1. októbra 1908 nastúpil na vojenskú službu k 29. jäger batalionu do Lučenca, odkiaľ ho hneď poslali na talianske hranice do mesta Monfalkone. Dosiahol tam hodnosť čatára (*Zugsführer*). Po skončení vojenskej služby sa oženil a pracoval na svojom majetku až do začiatku prvej svetovej vojny, keď musel nastúpiť k materskému 29. jäger batalionu. O tri dni šiel na ruský front. Počas prvej svetovej vojny dosiahol hodnosť šikovateľa (*Feldwebel*). Pri Vistule padol do ruského zajatia. Po boľševickej revolúcii v Rusku sa v roku 1917 zo zajatia vrátil. Hneď ho poslali k materskému útvaru rovno na taliansky front na rieku Pijavu. Pred rozpadnutím frontu v roku 1918 dostal dovolenku, takže rozpad Rakúsko-Uhorska ho zastihol doma a do armády sa už nevrátil.

Ján Baláž (1893 – 1957) narukoval po vypuknutí vojny k peš. pluku 25 do Lučenca a po krátkom výcviku odišiel na ruský front, kde zostal až do vypuknutia revolúcie v roku 1917. Tiež dosiahol hodnosť šikovateľa. Po rozpade východného frontu sa s peším plukom 25 presunul na taliansky front na rieku Pijavu. Tam zostal do rozpadu Rakúsko-Uhorska. Po vyhlásení ČSR ho znova povolali do armády k lučeneckému peš. pl. 25 a odtiaľ ho prevelili na nemecké hranice do Liberca v Čechách. Do zálohy odišiel ako rotmajster v roku 1920. Potom až do dôchodku pracoval na železnici. BALÁŽ, ref. 3, s. 4, 16-17, 18-19.

Spomienky na prvú svetovú vojnu[33]

str. 9

jeden človek spomedzi nás vstal, chcel sa poobzerať a v tej chvíli ho aj zastrelili Srbi, už boli ani nie na 40 krokov. Dvadsiateho doobeda sme odtiaľ odišli Ba(tali)on[34] hľadať, lebo už 4. deň sme nič nejedli, poobede sme došli k Ba(tali)onu a s ním sme pokračovali celé poobedie a celú noc, 21. sme zaútočili na Jagodinu z druhej strany, a tak sa nám podarilo očistiť Jagodinu od nepriateľa. Mŕtvych bolo z maďarskej strany 6 000, Srbov 9 065. Potom bol pokoj od 21. septembra do 6. novembra, boli len strážne potyčky. V Jagodine sa prihodilo, že vo vode, z ktorej sme varili aj pili, sme neskôr zbadali bačkoru, chceli sme ju vytiahnuť a s ňou sme vytiahli aj človeka. Zle nám to padlo, ináč sa nič zvláštne nestalo, len že poručík od 14. roty (Remszki) odišiel zo stráže a odišiel na prieskum ale sa nedostal ani k mojej poľnej stráži (*Feldwachau*), vrátil sa a vypovedal všetko trpké a za to dostal zlaté vyznamenanie, teda že sa nedalo ľahko prejsť. Dostali sme

str. 10

slivovicu, a tak nám bolo povedané, že až pod vrcholom ju môžeme vypiť, my sme vedeli, že ide o tvrdý oriešok. To bolo 7. novembra poobede, keď sme začali útočiť na veľký kopec, podarilo sa nám ho s menšími stratami dosiahnuť. Volali ho Ťurski Grob, tam som videl jedného srbského vojaka mŕtveho a malý psík lízal z neho krv. Odtiaľ sme chceli prenasledovať nepriateľa, ale pre veľkú tmu sme len ráno mohli pokračovať v napredovaní a tlaku až po Krupanjicu, tam boli malé zrážky s niekoľkými mŕtvymi a ranenými. Ďalej sme postupovali smerom na Bjelu Cerkvu, tu sme rozvinuli útok a naša rota sa s menšími stratami prebojovala až k Valjevu.[35] Tam sme sa dostali 14. novembra, zdržali sme a dva dni sme oddychovali, hrad bol len málo poškodený Srbmi. Na tretí deň sme pokračovali ďalej smerom na Rumu, už bola veľká zima, 17. novembra, pod vedením veliteľa Czermaka sa strhla prestrelka, v ktorej aj on padol a zo 60 vojakov sa vrátilo 6, medzi nimi strážmajster Gubza, osemnásteho sa nám odznovu s ťažkosťami podaril útok

str. 11

len s jedným kapitánom (Kollárom), viacerí dôstojníci veľmi bili vojakov z celej divízie. Odtiaľ sme pokračovali k útesu, jeho meno neviem, bolo na ňom veľa snehu a veľa mŕtvych z obidvoch strán, ťažko sme ho zdolali a 26. novembra sme pokračovali smerom na Rajac. V Rajaci sme boli 28. novembra, vojakov zasahovala hustá paľba, bol tam veľmi veľký boj, naša jednotka mala po celú noc veľké útrapy. Od 6. decembra nám zahynulo 85 vojakov, veľa bolo ranených, o druhej ráno som bol vyznamenaný zlatom[36], lebo doteraz som v línii dostal iba striebornú medailu. Bol som veľký za to, že som sa najprv stiahol (ustúpil) s mojimi mužmi a zaútočil úspešne zozadu, napriek stratám zo 60 mužov som

[33] Otáznikmi sú v texte označené miesta, ktoré sa nedali zreteľne prečítať. Treba ich vnímať ako zrekonštruované. Štýl prekladu a členenie textu rešpektuje štruktúru pôvodného textu v maďarčine. (Poznámka – P. Žigo.)

[34] Prápor.

[35] Mesto v západnom Srbsku juhozápadne od Belehradu.

[36] M. Baláž bol 14. novembra 1914 vyznamenaný striebornou medailou 1. triedy za udatnosť, o udelení zlatej medaily sa v kádrových materiáloch nič nepíše.

priviedol naspäť len 14. Srbi nás donútili na ústup, museli sme sa vrátiť na to miesto, kde sme nocovali. 29. novembra sme postupovali malými bojmi smerom na Horný Milanovac[37], 2. decembra sme oslavovali na jednej lúke okupáciu Belehradu, na ktorej sme sa my bezprostredne nezúčastnili. Bola aj táborová omša. Tretieho decembra sme pokračovali do malej dedinky Horný Milanovac.

str. 12

Bolo tam veľa ranených srbských vojakov, na každých dverách bolo napísané, aby sme im neubližovali, že ani oni nebudú nám. Odtiaľ bola naša jednotka nasadená do línie, cestou bol cis. Bachmeister ranený, z našej pôvodnej jednotky sme ostali už len ja a vojak Liener. Vojakov sme nabádali, znova sme mali rušnú noc. 6. decembra som o 2. hodine dostal rozkaz a v C.K. línii som bol iba sám veliteľ, aby som ustúpil, hneď som stiahol mužstvo nazad, iba to bolo šťastie, že rozkaz prišiel včas, najprv bol totiž rozkaz na útok a o päť minút prišiel druhý, veľmi by sme boli zle pochodili, lebo sa tam zišlo veľmi veľa Srbov. Odtiaľ naša jednotka išla k Baru (?), tam nám tamojší veliteľ povedal, že tak nám treba, lebo nedostaneme ani jesť ani nič iné, pravda bol opitý ako „čík“, odtiaľ sme sa bez stravy vydali na stanovištia, kým jednotlivé jednotky postupovali. Dostali sme sa tam do neskutočných bojov.

str. 13

Odtiaľ sme ešte 6. večer o šiestej bežali ďalej, v noci sme došli na to miesto, kde sme 2. decembra oslavovali obsadenie Belehradu, tam sme prenocovali a ráno sme pokračovali, ale tak, ako sme vedeli, lebo Srbi nám boli všade v pätách a bolo veľmi veľké blato, pochodovať sa nedalo a veľa ľudí, ako šlo, ostalo v blate, pravda aj od hladu, ostali aj od vysilenia veľa ľudí zomrelo na ceste, veľa dobytku, diel, vozov, motorov[38] a munície, bol to strašný pohľad. 9. decembra sme prišli ku hradu Kolubár[39], tam sme boli za dva dni, ja som sa so svojou jednotkou zdržiaval medzi hradnými múrmi. 10. decembra večer sme zas len behom pokračovali v ceste smerom na Šabac[40], 12. decembra sme došli k malej dedinke, tu sme dostali surové mäso, ale variť sme neveľmi mohli, lebo Srbi spustili na nás paľbu. 13. decembra popoludní sme prešli cez Sávu, ale naša jednotka sa mohla prepraviť len na kompách, lebo most už bol vyhodený (dosl. „vybuchnutý“). Po prechode cez Sávu

str. 14

som sa dobre najedol surových tekvíc, len sme ich tak chválili, aké sú sladké. Vtedy mi prišlo na um, ako stará mama vždy spomínala, že v r. 1848 Rusi jedli tekvice, veru to bolo naše jedlo v celom Srbsku – surová tekvica a surová kukurica. 13. decembra sme odtiaľ vpochodovali do našej vlasti, nevedeli sme určiť, prečo sme zaostali, ale zaostali aj iní vojaci, ale my sme o tom nevedeli, večer sme došli do jednej dediny, tá bola úplne prevrátená, vtedy sme sa dozvedeli, že tam už bol protivník. Dimokova (?) divízia, ktorú naši úplne rozprášili. Tam sme si oddýchli na jednom suchom mieste v jednej pivnici, ráno sme zasa ustupovali a došli sme do jednej dediny, tam už boli aj ľudia, tam som dostal za dva taniere

37 Gornji Milanovac leží juhovýchodne od Valjeva.

38 Automobilov.

39 Hrad Kolubara je v meste Valjevo.

40 Mesto Šabac leží na rieke Sáva západne od Belehradu a severne od Valjeva.

kyslej polievky, tak mi dobre padla, a spal som v posteli, odtiaľ sme išli do dediny Golubini, boli sme tam dva dni, odtiaľ sme išli do Puticira, tam sme došli 20. decembra a tak sme mali aj Vianoce, dobre sme sa cítili, jedla bol dostatok, tam som bol do začiatku januára 1915.

str. 15

Mali sme inšpicirung[41] od Barn. Rometta (?), pravda, opitý bol vždy a stále sa mu niečo nepáčilo tomu Čechovi, vyhrážal sa kordom, na druhý deň sme ešte raz museli nastúpiť k inšpicientovi. Z Puticiry sme 7-ho odišli do Erdevíka, tam sme boli od 2. februára; tam zomrel generál našej jednotky Appal[42]; ľudia tam veľmi chorľaveli, lebo takmer každý mal pokazený žalúdok a potom všetci len jedli a pili, čo bolo, od toho ľudia dostali žltú chorobu. 3. februára sme došli do Erdevíka, odtiaľ sme pochodovali smerom na Šašincir, tam sme boli až dovtedy, kým Taliansko neposlalo posla k nám, do 24. mája. Tam plukovník Gubuz, môj najlepší priateľ, podľahol týfusu, rukovali sme ďalej a budovali sme tam opevnenia (dekungy) na brehu Sávy a 25. mája sme sa ocitli na talianskom fronte, vlakom Santa Lucia sme sa priblížili a ďalšie dva dni sme pochodovali pešo. Tam sme pokračovali

str. 16

a mali sme tam len neveľké straty a boli sme tam až do 3. novembra. Odtiaľ sme prišli do St. Marionu, tamto už bolo zlé, lebo sme boli celkom blízko protivníka a ak si niekto z nás nedal pozor, hneď sa stal mŕtvolou alebo raneným. Bolo tam veľmi veľa mŕtvych Talianov v poli nepochovaných, bol tam veľký smrad, mali sme ich odpratávať, ktorých sme nevedeli pochovať, zasypali sme ich vápnom, aby smrad nebol taký veľký. Tam sa stalo 16. rote, že ju v noci 13. januára 1916 napadli a podarilo sa Talianov odraziť. Naďabili na nás v jednej kaverne, vlastne v jednom zákope (dekungu), mali sme tam 65 mŕtvych od augusta 1915 nepochovaných. V St. Mariane sme boli do 16. júna. Všeličo sa tam udialo. Ja som bol 26. preložený do Bosny k 4. jágerskému batalión[43], bol pri nás akýsi Salon, mali sme tam veľmi trpkasté miesto, lebo nepriateľ nás z každej strany znepokojoval v tomto postavení.

str. 17

Raz sa tak stalo so mnou, že Talian nás začal ostreľovať, pravda z kanónov, nábojov sme sa nebáli, prvý zásah padol k môjmu zákopu, chlapec, čo bol pri mne, sa hneď ukryl pod moju posteľ, druhý zásah padol bližšie a ja som sa už zriekol špásov a vybehol som, uskočil som tak na 20 krokov a práve vtedy padol na to miesto granát a tak sme toho chudáka chlapca len po kúskoch povyberali spod tej postele, ja som mal veľké šťastie pri tom! V Bosne a Hercegovine som bol do 6. septembra, odtiaľ sme prišli do zálohy na tri dni, a na tretí deň sme išli do nasadenia, veľmi sme sa báli, lebo sme videli, čo sa tam deje, ale sme aj išli do nasadenia s veľkým strachom, na tretí deň prišiel rozkaz, aby sme sa stiahli k Folmaienu, odkiaľ sme robili neúprosný obchvat asi 25 km, prišli sme do jednej dediny, kde sme prenocovali a ráno sme došli k vlaku,

---

41 Inšpekcia.

42 Generál pechoty Michael Ludwig Edler von Appel (21. 2. 1886, Viedeň – 1. 2. 1915, Erdevik) bol od začiatku októbra 1911 veliteľom XV. armádneho zboru 6. armády. Do hodnosti generála pechoty bol povýšený 29. mája 1913 so spätnou platnosťou od 1. mája.

43 Bosniansko-hercegovinský peší pluk č. 4.

str. 18

ráno prišiel rozkaz, keď sme už stáli vonku, že táto jednotka bude zadelená k 96. brigáde,[44] a tak sa moja jednotka stala tou nešťastnou. 19. septembra sme boli zadelení do pluku, ale 20-ho sa mnohí z nás dostali do prvého batalióna a prvej roty, ktorá sa stala záložnou, takže my sme sa až 10. októbra dostali do protiútoku, veľmi som bol z toho skormútený, už som napísal aj list manželke a dal som ho poddôstojníkovi, ak by som padol, aby ho odoslal, ale chvála Bohu, nič sa mi nestalo! Držali sme svoju pozíciu až do 19. (?) októbra, 21. sme oddýchnutí, pravda len tretina z nás pôvodných, večer 24. októbra sme zaujali pozície, len sme počuli, ako útočí Talian, na všeličo som myslel, všetko bolo márne, bola delostrelecká paľba, mnohým tiekla krv z uší, trvalo to do 1. novembra. 28. októbra

str. 19

vydal veliteľ rozkaz, aby sme sa stiahli, viac nám nebolo treba, neuplynuli ani dve minúty a dostali sme plný zásah z 28-čky[45], mali sme 16 mŕtvych a 32 ranených, celá naša záloha bola zničená, nedala sa obnoviť, hneď sme poslali hliadky, ale ani to nepomohlo, nikto nám nevedel pomôcť, aj keď sme mali svoj vlastný telefón. 30. večer došiel rozkaz, aby sme len vydržali do zajtra, že dostaneme podporu; aj sa tak stalo okolo dvanástej napoludnie, ale neboli to naši, ale Taliani. Ako to prebiehalo, neviem, lebo po jedenástej som utrpel zranenie na hlave a neviem, čo sa stalo, len keď už Taliani začali strieľať, mal som hádam šťastie, lebo hlava mi veľmi krvácala, tam by som bol ostal navždy, len takto som padol do zajatia. Pokračujem na ďalších stranách. 25. novembra 1916.

Baláž Michal Jozef

str. 20

Do zajatia som padol 1. novembra 1916, ešte v ten deň večer sme sa dostali na fabrický dvor v Monfalcone, bolo nás tam okolo 1 500 a keď sme sa ocitli vnútri, priletelo lietadlo a spustilo na nás paľbu. Ale nikomu z nás sa nič nestalo, len zasiahlo jedného Taliana a ten v okamihu zomrel. Ešte v ten večer sme odpochodovali do jednej dediny, ako sa volala, neviem, tam sme nocovali pod holým nebom, do rána nám bolo veľmi zima. Dostali sme raňajky – dostal som kus chleba a mäsovú konzervu (*Fleischkons*.??), ale som to nevedel zjesť, ráno sme zasa dostali chlieb a mäsovú konzervu? (*Fleischkons*.) a pokračovali sme ďalej do Palavar(???), tam sme došli 2. novembra 1916. Tam nás porozdeľovali – oddelili ranených, chorých, do 24. novembra som bol v nemocnici, potom ma 24. 11. naložili na vagón a cestovali sme 3 dni do Var(???)ského lágra, kde sme dostali čisté šaty a dali nás do kúpeľa, zbavili sme sa veľkého množstva vší, zopár som ich tam nechal! Stravu sme dostali len raz za deň… (koniec strany)

Preložil Prof. PhDr. Pavol Žigo, CSc.

[44] 96. samostatná pešia brigáda bola súčasťou XVI. armádneho zboru 6. armády.

[45] Slangový názov pre delo kalibru 280 mm. Talianska armáda mala k dispozícii húfnice kalibru 280 mm, ktoré sa v Taliansku vyrábali od roku 1890 v licencii britskej spoločnosti Armstrong Whitworth.

Michal Baláž v hodnosti štábneho šikovateľa. Na hrudi má Striebornú medailu za statočnosť 1. triedy, ktorú získal za boje v Srbsku v roku 1914, Vojenský služobný odznak pre poddôstojníkov a mužstvo za 6 rokov služby - Kríž 3. triedy, ktorý dostal v roku 1912, a Jubilejný kríž z roku 1908. Fotografia bola urobená pravdepodobne v roku 1915, pretože M. Baláž ešte nemá vyznamenania získané na talianskom bojisku.

Skupina poddôstojníkov IV. práporu pešieho pluku 25 v Bosne v roku 1913 alebo 1914. Šikovateľ Michal Baláž sedí v strede. Na blúze má pripnutý bronzový pozlátený Jubilejný kríž z roku 1908. Pri nohách mu sedí jeho syn Július, ktorý má na hlave typickú súčasť odevu bosnianskych moslimov - fez.

Michal Baláž s manželkou Elenou (rodenou Mackovou), dcérou Máriou a synom Júliusom v polovici tridsiatych rokov 20. storočia

VÝZNAMNÉ VOJNOVÉ CINTORÍNY Z PRVEJ SVETOVEJ VOJNY NA ÚZEMÍ SEVEROVÝCHODNÉHO SLOVENSKA

MARTIN **DROBŇÁK –** RADOSLAV **TURIK**

DROBŇÁK, M. – TURIK, R.: Significant Military Cemeteries of the World War 1 in the North-eastern Slovakia. Vojenská história, 4, 18, 2014, pp 118-150, Bratislava.
On the basis of the published trilogy, *Mementos of World War 1 I.-III.,* complemented by additional research, the authors provide an overview of military cemeteries in the north-eastern Slovakia which was directly affected by the World War 1. Combat operations in our territory took place from November 1914 to May 1915. They hit the area of today's districts of Bardejov, Svidník, Stropkov, Medzilaborce, Humenné and Snina. The region was heavily hit by the War and affected for a long period of time. After a hundred years, a majority of the war footprints have been covered by nature or human. Heavy fighting is only commemorated by the remains of trench lines of the Carpathian Mountains and dozens of military cemeteries where victims of these fights have been buried. The military cemeteries of the World War 1 represent a unique complex of military-historical monuments in the region of north-eastern Slovakia.
Military History. Slovakia. Military Cemeteries of the World War 1 in North-eastern Slovakia.

Úvod

V roku 2014 si pripomíname sté výročie začiatku prvej svetovej vojny. Toto výročie priťahuje k tejto téme nielen odborníkov, ale aj širokú verejnosť. Množstvo ľudí sa začalo zaujímať o osudy svojich predkov, ktorí bojovali na frontoch „veľkej vojny" a aj v médiách sa venuje tejto problematike viac priestoru. Ešte väčší význam má sté výročie pre územie severovýchodného Slovenska, ktoré bolo prvou svetovou vojnou priamo zasiahnuté. Bojové operácie prebiehali na našom území od novembra 1914 do mája 1915. Zasiahli priestor dnešných okresov Bardejov, Svidník, Stropkov, Medzilaborce, Humenné a Snina. Región bol vojnou ťažko zasiahnutý a na dlhý čas poznamenaný. Po sto rokoch väčšinu stôp prvej svetovej vojny zahladila príroda alebo človek. Ťažké boje pripomínajú už len zvyšky zákopových línií na hrebeňoch karpatských hôr a desiatky vojnových cintorínov, na ktorých sú pochované obete týchto bojov.

Vojnové cintoríny prvej svetovej vojny predstavujú jedinečný komplex vojensko-historických pamiatok v regióne severovýchodného Slovenska. Po dlhých rokoch nezáujmu, kedy tieto pietne miesta chátrali a upadali do zabudnutia, by naša spoločnosť mala venovať týmto miestam patričnú pozornosť. Nielen preto, že starať sa o hroby vojnových

obetí je povinnosťou každého kultúrneho národa, ale aj preto, že tieto cintoríny poskytujú pre región určité možnosti. Vojna regiónu strašne ublížila a v súčasnosti mu, naopak, všetko, čo s prvou svetovou vojnou súvisí, môže aspoň trochu pomôcť. Vojenská turistika je v Európe bežnou súčasťou života a región severovýchodného Slovenska je miestom, ktoré má záujemcovi o vojenskú históriu čo ponúknuť. Obnovené vojnové cintoríny z prvej svetovej vojny tvoria silnú skupinu vojensko-historických pamiatok v tomto regióne. Nasledujúce riadky predstavia niekoľko desiatok najzaujímavejších vojnových cintorínov z prvej svetovej vojny na severovýchode Slovenska.

Hlavnou časťou príspevku sú informácie, ktoré boli získane archívnym výskumom vo fondoch VHÚ v rokoch 2007 – 2010 a boli publikované v trilógii *Mementá prvej svetovej vojny I.-III.* Od toho času sa nám podarilo zistiť nové skutočnosti a spresňujúce informácie, ktoré sa týkajú vojnových cintorínov na severovýchodnom Slovensku. Súčasne sa zmenila podoba mnohých cintorínov, z nich časť bola v posledných rokoch zrekonštruovaná. V príspevku predstavujeme len tie najzaujímavejšie vojnové cintoríny v regióne severovýchodného Slovenska. Mnohé z týchto lokalít budú v dohľadnej dobe vyhlásené za pamiatky. Každá z nich sa do tohto špecifického zoznamu dostala z iného dôvodu. Niektoré z nich sa pýšia zaujímavou architektúrou, umiestnením či celkovým dojmom. K iným sa viaže nejaká zaujímavosť, zvláštnosť či konkrétny príbeh. V každom prípade sú tieto vojnové cintoríny iné, než väčšina ostatných. Predstavením týchto najzaujímavejších lokalít by sme chceli prispieť k tomu, aby vojnové cintoríny prvej svetovej vojny vzbudili záujem verejnosti, nielen ako výstražné mementá veľkej vojny, ale aj ako zaujímavé historické pamiatky.

Vojnový cintorín Becherov (okr. Bardejov)

Vojnový cintorín Becherov sa nachádza na okraji civilného cintorína v tejto obci. Na ploche približne 500 m^2 sa nachádza 72 hrobov.[1] Podľa dochovaných nákresov mal byť v minulosti po obvode cintorína vysadený živý plot a v jeho vstupnej časti sa počítalo s osadením okrasných drevín a lavičiek. Podľa údajov z dobového nákresu je 56 hrobov jednotlivých a 16 spoločných. Tento údaj však nekorešponduje s údajmi z evidenčných listov, kde hrob č. 45 je uvedený ako samostatný, ale v nákrese je uvedený ako spoločný.[2] Katastrálny list, naopak, uvádza, že 111 vojakov je pochovaných v päťdesiatich štyroch jednotlivých hroboch a šestnástich spoločných hroboch.[3] Podobne aj v zozname cintorínov, vypracovanom četníckou stanicou v Zborove v roku 1922, je uvedených 54 jednotlivých a 16 spoločných hrobov. Podľa tohto zoznamu je na cintoríne pochovaných 102 padlých vojakov.[4] Tieto nezrovnalosti v počte hrobov sú dôsledkom toho, že na vojnovom cintoríne boli vytvárané nové hroby aj po jeho zriadení. Tieto zmeny neboli vždy dôsledne zaznamenané, respektíve záznamy sa do dnešných dní nezachovali.

Ak vychádzame z údajov, ktoré obsahujú evidenčné listy, v sedemdesiatich dvoch hroboch je pochovaných dovedna 111 vojakov. V hroboch číslo 5, 26, 27, 28, 29, 30, 47, 48 a 70 sú pochovaní po troch vojakoch. V hroboch číslo 46, 49, 71 a 72 po štyria vojaci. V hrobe číslo 4 sú piati vojaci a v hrobe číslo 3 šiesti vojaci. Zvyšných 57 hrobov je jednot-

[1] Meranie uskutočnené 10. októbra 2010. Rozmery cintorína: 19,6 x 25,6 m.

[2] VHA, f. VHC, šk. 7, obec Becherov. Evidenčný list č. 45.

[3] VHA, f. VHC, šk. 7, obec Becherov. Katastrálny list.

[4] VHA, f. ZVV, šk. 148, Vojnové hroby, Zoznam vojnových cintorínov v obvode Četníckej stanice Zborov zo 7. januára 1922.

livých.[5] Väčšina mien vojakov pochovaných na tomto cintoríne je neznáma. Podľa mena môžeme identifikovať 11 rakúsko-uhorských vojakov, väčšinou príslušníkov rakúsko-uhorského 47. pešieho pluku (IR 47). Známe je tiež meno jedného ruského vojaka. U všetkých vojakov je možné určiť štátnu príslušnosť. Na cintoríne je pochovaných 76 rakúsko-uhorských vojakov a 35 ruských vojakov.

V rokoch 2011 – 2013 bol vojnový cintorín kompletne zrekonštruovaný dobrovoľníkmi z Klubu vojenskej histórie Beskydy z Humenného. Na cintoríne bol postavený centrálny kamenný chodník s pamätníkom, upravené boli hroby a osadené nové kríže. Pri úprave bol dôsledne dodržaný historický tvar cintorína. Zrekonštruovaný cintorín sa stal dominantou nielen obce, ale aj širokého okolia.[6]

Vojnový cintorín Bodružal (okr. Svidník)

Vojnový cintorín Bodružal je súčasťou obecného cintorína. Nachádza sa na svahu nad civilnými hrobmi a dominantou obce, dreveným gréckokatolíckym chrámom sv. Mikuláša. Patrí medzi najväčšie cintoríny v okrese Svidník. Pozostáva z 39 hrobov. Cintorín mal pôvodne tvar ležiaceho písmena L. Väčšina z hrobov bola prehľadne usporiadaná v piatich radoch. V každom sa nachádza šesť hrobov. Ďalších sedem hrobov sa nachádza vedľa hlavnej skupiny hrobov. Hroby č. 38 a 39 sa nachádzali medzi civilnými hrobmi.[7]

Väčšina hrobov patrí do kategórie hromadných. Na cintoríne je 35 hromadných hrobov. Bohužiaľ, nevieme koľko obetí je v hromadných hroboch pochovaných. Výnimkou je masový hrob č. 7, v ktorom je pochovaných desať vojakov. Ďalšie tri hroby sú spoločné. V každom z nich sú pochovaní dvaja vojaci. Na cintoríne sa nachádza aj jeden samostatný hrob. Na katastrálnom liste je údaj, podľa ktorého je na cintoríne spolu pochovaných asi 400 vojakov.[8] Pôvod tohto čísla nepoznáme a nedokážeme ho ani overiť, práve z dôvodu nezachovaných údajov o pochovaných vojakoch v hromadných hroboch. S určitosťou je známa identita iba dvoch ruských vojakov. Štátnu príslušnosť sa podarilo zistiť len v sedemnástich prípadoch. Sú tu pochovaní štyria ruskí a trinásti rakúsko-uhorskí vojaci. Na cintoríne sa nachádzajú obete bojov z roku 1914, ale aj z roku 1915. Ďalšie údaje zložka neobsahuje.

Tento vojnový cintorín vznikol už počas vojny. V medzivojnovom období boli na cintorín premiestnené pozostatky exhumovaných obetí z roztrúsených hrobov v katastri obce. Tieto hroby exhumovala exhumačná komisia pod vedením strážmajstra Františka Kopfiša z četníckej stanice Kapišová a richtára Mikolaja Kocúra.[9] Spolu bolo exhumovaných osem hrobov a desať pochovaných obetí. Všetky boli uložené v masovom hrobe č. 7, o ktorom máme práve vďaka exhumáciám najviac informácií. O hroby sa mal starať samotný richtár Mikolaj Kocúr za ročný paušálny poplatok.[10]

V súčasnosti je o tento vojnový cintorín dôstojne postarané. Projekt obnovy vojnového cintorína vznikol v roku 2004 a bol realizovaný v roku 2007. Plocha cintorína je zarovnaná

5 VHA, f. VHC, šk. 7, obec Becherov.

6 Bližšie informácie o postupnej rekonštrukcii vojnového cintorína Becherov možno nájsť na webe www.kvhbeskydy.sk.

7 VHA, f. VHC, šk. 58, obec Bodružal.

8 Tamže.

9 VHA, f. VHC, šk. 58, obec Bodružal.

10 Tamže.

a zatrávnená. Vojnové hroby pripomína 39 náhrobných kameňov. Náhrobné kamene predstavujú betónové kvádre a symbolizujú „les vyrúbaných stromov“. Na okraji cintorína je netypický drevený kríž. Súčasťou kompozície je aj lavička. Je umiestnená tak, aby umožňovala výhľad na vojnové hroby a cintorín s dreveným kostolíkom. Areál cintorína je vkusne upravený. Tento vojnový cintorín je príkladom lokality upravenej modernými architektonickými postupmi do veľmi zaujímavej podoby.

Vojnový cintorín Breznička (okr. Stropkov)

Vojnový cintorín Breznička je súčasťou obecného cintorína. Nachádza sa v hornej časti cintorína, v priestore za civilnými hrobmi. V medzivojnovom období mala cintorín na starosti Četnícka stanica Stropkov.[11] Cintorín pozostáva z 26 hrobov. Hroby sú pravidelne usporiadané. Cintorín ma tvar obdĺžnika s rozlohou 432 metrov štvorcových.[12] Zo súhrnného počtu sú tri hroby masové. V hrobe č. I. je pochovaných 10 obetí a v hrobe č. II. a III. je pochovaných po sedem obetí. V jedinom spoločnom hrobe sa nachádzajú pozostatky dvoch obetí. Zvyšných 22 hrobov je jednotlivých.[13] Cintorín vznikol v povojnovom vývoji, exhumovaním rozptýlených hrobov z okolia obce. Exhumácie prebehli v novembri 1923. Exhumačnú komisiu tvorili richtár Ján Plavčák, podnikateľ Koloman Grauberd a strážmajster Hubert Faulhammer.[14] Spolu bolo exhumovaných 25 pôvodných hrobov. Z tohto počtu boli dve šachty a zvyšok jednotlivé.

O cintoríne v Brezničke máme dosť údajov, pretože súčasťou zložky je strojom písaný zoznam obetí z roku 1928. Spolu je tu pochovaných 48 padlých vojakov. Raritou je, že poznáme identitu všetkých vojakov. Na cintoríne v Brezničke sú pochovaní iba rakúsko-uhorskí vojaci. Drvivá väčšina padlých z tohto cintorína slúžila v Pešom pluku č. 43 (IR 43, Caransebes, Rumunsko). Poznáme aj dátumy úmrtia. Vojaci pochovaní na tomto cintoríne padli v období od februára do apríla 1915.[15]

Cintorín je súčasťou areálu obecného cintorína, preto je pravidelne čistený. Na cintoríne sa nenachádzajú v súčasnosti žiadne identifikačné znaky, podľa ktorých by mohol návštevník identifikovať vojnový cintorín. Plocha cintorína je zatrávnená. Hrobové polia sú ešte viditeľné, ale potrebovali by upraviť. Úprava tohto vojnového cintorína s kompletným zoznamom pochovaných obetí by bola veľmi žiaduca.

Vojnový cintorín Chotča (okr. Stropkov)

Vojnový cintorín sa nachádza v centre obce Chotča pri štátnej ceste po pravej strane v smere od Stropkova do Medzilaboriec. Tento cintorín patrí medzi architektonicky najzaujímavejšie riešené lokality tohto typu v okrese Stropkov. Cintorín vznikol tesne po skončení bojov v tomto priestore a je výsledkom exhumácií v okolí obce Chotča. Vzhľadom na jeho architektúru, je isté, že práce vykonávalo špeciálne pohrebné komando. Podľa nákresu, ktoré vypracovalo spomínané komando, bolo na vojnovom cintoríne pôvodne 30 jednotlivých hrobov a šesť masových hrobov.[16] V medzivojnovom období starostlivosť o vojnový

[11] VHA, f. VHC, šk. 58, obec Breznička.
[12] Tamže.
[13] Tamže.
[14] Tamže.
[15] VHA, f. VHC, šk. 58, obec Breznička.
[16] VHA, f. VHC šk. 58, obec Chotča. A Hocsa köszégkörül fekvö hadisirok…

cintorín zabezpečovala Četnícka stanica v Stropkove.[17] Archívna zložka vypracovaná touto četníckou stanicou je pomerne chaotická a najmä číselné značenie hrobov je metúce. Podľa evidenčných protokolov je možné po mene identifikovať 29 z 30 obetí pochovaných v jednotlivých hroboch. Tieto jednotlivé hroby sú označené číslami od 1 do 30. V evidenčných listoch je taktiež zachytených všetkých šesť šácht. Tie sú číslované taktiež číslicami od 1 do 6. V masovej šachte č. 1 je pochovaných 29 neznámych rakúsko-uhorských vojakov. V šachte č. 2 je 40 neznámych rakúsko-uhorských vojakov a v šachte č. 3 je 25 neznámych rakúsko-uhorských vojakov. V šachtách č. 4, 5 a 6 sú pochovaní neznámi ruskí vojaci. V šachte č. 4 je 50 a v šachte č. 5 je 100 padlých vojakov. Zaujímavé je, že podľa evidenčného listu v šachte č. 6 je iba 5 padlých vojakov.[18]

Dňa 8. júla 1922 po exhumáciách na vojnovom cintoríne pribudli ďalšie dva spoločné hroby a jeden jednotlivý hrob. V jednotlivom hrobe označenom ako č. 31 je pochovaný podporučík Dr. András Polya, ktorý padol 15. februára 1915. V spoločnom hrobe č. 32 sú 4 neznámi vojaci a v hrobe č. 33 je 10 neznámych vojakov.[19] Na vojnovom cintoríne v medzivojnovom období boli pochovaní ešte štyria vojaci, z evidenčných protokolov však nie je jasné, či do masových šácht č. 1 a 2, alebo jednotlivých hrobov 1 a 2. Po sčítaní údajov z evidenčných listov je na vojnovom cintoríne pochovaných 298 padlých vojakov. Katastrálny list uvádza 299 obetí.[20] Vojnový cintorín v Chotči bol koncom deväťdesiatych rokov upravený.[21] Žiaľ, pri rekonštrukcii nebol zachovaný, inak veľmi zaujímavý architektonický pôdorys cintorína. Nešťastný spôsob rekonštrukcie poznamenal vzhľad tejto lokality, pretože v súčasnej podobe návštevník nemá možnosť vidieť pôvodnú podobu cintorína.

Vojnový cintorín Hažlín (okr. Bardejov)

Vojnový cintorín sa nachádza na konci dediny Hažlín v smere na Ortuťovú. Od cesty je vzdialený zhruba 200 m. Prístupová cesta k nemu vedie po moste ponad potok. Vojnový cintorín vznikol v roku 1918 a jeho vybudovanie realizovalo rakúsko-uhorské Kriegsgräber Komando Nr. 1. Exhumované boli vojnové hroby v okolí Hažlína, ale aj z okolia obcí Brezovka, Ortuťová, Lipová, Kurima a Šášová.[22] Priebeh exhumácií bol veľmi precízne zaznamenaný. Archívna zložka obsahuje exhumačný protokol o každom exhumovanom hrobe. Vyhotovený bol taktiež nákres cintorína a mapa s presne vyznačenými miestami, odkiaľ boli vojnové hroby exhumované. V čase zriadenia bolo na vojnovom cintoríne v Hažlíne 60 jednotlivých a 5 spoločných hrobov. Dovedna bolo na cintoríne pochovaných 58 rakúsko-uhorských vojakov a 19 ruských vojakov.[23] Z celkového počtu je podľa mena známych 23 vojakov. Zvyšní vojaci sú neznámi. Taktiež ojedinele je uvedená príslušnosť k vojenskému telesu či dátum a príčina úmrtia.[24] Zaujímavosťou je, že na vojnovom cintoríne sú pochova-

17 VHA, f. VHC šk. 58, obec Chotča. Katastrálny list

18 VHA, f. VHC, šk. 58, obec Chotča. Exhumačné protokoly.

19 Tamže.

20 VHA, f. VHC, šk. 58, obec Chotča. Katastrálny list.

21 JOBKO, Viliam. Vrátili histórii stratenú tvár: V nedeľu posvätili v Chotči vojensky cintorín a kaplnku. In *Spektrum*, roč. 8, 1998, č. 23, s. 1.

22 VHA, f. VHC, šk. 7, obec Hažlín. Exhumačné protokoly.

23 VHA, f. VHC, šk. 7, obec Hažlín.

24 Dátum úmrtia je uvedený u 15 vojakov. Tí zomreli v priebehu februára až apríla 1915. Príslušnosť k vojenskému telesu je uvedená iba u 11 vojakov. VHA, f. VHC, šk. 7, obec Hažlín.

ní aj traja vojaci židovského vierovyznania. Konkrétne vojak Ysrael Kohn a vojak Samuel Landesmann. Tretí vojak je neznámy.[25]

V medzivojnovom období boli na vojnový cintorín v Hažlíne exhumovaní ďalší vojaci. Na náčrte z mája 1922 je ešte zaznačených 65 vojnových hrobov, čo súhlasí s evidenciou rakúsko-uhorského Kriegsrgräber komanda. V zozname cintorínov, ktorý vypracovala četnícka stanica v Bardejove v roku 1924 je už evidovaných 68 vojnových hrobov, v ktorých je pochovaných 80 vojakov.[26] Taktiež v náčrte z roku 1925 je zakreslených 68 vojnových hrobov.[27] Katastrálny list o vojnovom cintoríne uvádza síce 65 hrobov, ale pochovaných vojakov až 83.[28] Tieto nezrovnalosti sú výsledkom slabej evidencie všetkých zmien, ktoré Žandárska stanica v Bardejove vykonala na vojnovom cintoríne v Hažlíne**.**

Vojnový cintorín je vybudovaný na pozemku obce.[29] Už rakúsko-uhorské Kriegsgräber Komando vypracovalo nákres celkovej úpravy vojnového cintorína. Cintorín mal byť oplotený, na ploche mal byť vybudovaný centrálny monument, ku ktorému malo viesť malé schodisko. Tieto plány sa už nestihli naplno realizovať. V medzivojnovom období bol cintorín ohradený ostnatým drôtom a po jeho obvode bol vysadený hloh.[30] Hlohová výsadba sa sčasti zachovala až do dneška. V súčasnosti je vojnový cintorín pravidelne kosený. Hrobové polia sú viditeľné v teréne. V centrálnej časti vojnového cintorína je osadený malý železný kríž s nápisom: „*Tu odpočíva 83 vojakov padlých v I. svetovej vojne. Česť s sláva ich nehynúcej pamiatke."* Tento vojnový cintorín patrí medzi lokality, ktorých jedinečnosť vynikne až pri komplexnej rekonštrukcii prísne rešpektujúcej historickú podobu cintorína.[31]

Vojnový cintorín Hostovice

Vojnový cintorín v Hostoviciach sa nachádza na juhozápadnom okraji obecného cintorína. Miesto posledného odpočinku tu našlo 112 vojakov.[32] V období zriadenia bol samostatným cintorínom o výmere 720 m² (20 x 36 m). Postupne splynul s obecným cintorínom. Cintorín pozostáva zo 47 vojnových hrobov, z ktorých je 25 hrobov jednotlivých, 18 hrobov spoločných a 4 hroby sú hromadné.[33] Známych podľa mien je 104 rakúsko-uhorských vojakov. Neznámych je 8 vojakov, z ktorých je jeden ruský vojak (hrob č. 8). Vojnový cintorín pravdepodobne vznikol v roku 1917. Naposledy sa na ňom pochovávalo 13. apríla 1923,

---

25 VHA, f. VHC, šk. 7, obec Hažlín. Ev. listy 39, 50 a 51.

26 VHA, f. ZVV, šk. 149, Vojnové hroby. Zoznam cintorínov – Četnícka stanica Bardejov: 24. apríl 1924.

27 VHA, f. VHC, šk. 7, obec Hažlín. Situačný nákres vojnového cintorína v Hažlíne – apríl 1925.

28 VHA, f. VHC, šk. 7, obec Hažlín. Katastrálny list.

29 Podľa kópie pozemkovej mapy bol vybudovaný na pozemkovej parcele č. 151. Vlastníkom tejto parcely bola obec Hažlín, ktorá tento pozemok dostala darom. VHA, f. VHC, šk. 7, obec Hažlín. Kópia pozemkovej mapy obce Hažlín.

30 Použitých bolo 200 m ostnatého drôtu a 264 sadeníc hlohu. VHA, f. ZVV, šk. 149, Vojnové hroby. Zoznam cintorínov – žandárska stanica Bardejov: 24. apríl 1924.

31 V súčasnosti môže návštevník vidieť na mieste cintorína iba trávnatú plochu s jedným symbolickým krížom, čo je v porovnaní s historickou podobou cintorína na archívnom náčrte veľmi smutný pohľad.

32 V katastrálnom liste je uvedených 110 vojakov pochovaných v 26 jednotlivých, 14 spoločných a 4 hromadných hroboch. Tento rozdiel vznikol v dôsledku nesprávneho prepisu údajov úradníkom z mapových a menných podkladov vypracovaných Žandárskou stanicou v Pčolinom. VHA, f. VHC, šk. 56, obec Hostovice.

33 VHA, f. VHC, šk. 56, obec Hostovice.

keď tu boli uložené ostatky dvoch neznámych vojakov do hrobu č. 43. Dozor nad cintorínom v období 1. ČSR zabezpečovala Četnícka stanica v Pčolinom.[34] V súčasnosti je v správe Obecného úradu v Hostoviciach.

Hroby sú usporiadané v štyroch radoch a pôvodne boli označené drevenými krížmi. Tie boli neskôr nahradené plechovými hviezdami. Udržiavaný bol neprestajne, nakoľko splynul s obecným cintorínom. Dva spodné rady hrobov boli však zrovnané, pretože sa cez ne začalo prechádzať poľnohospodárskymi strojmi na blízke polia. Na hroboch v horných dvoch radoch sa v roku 2007 ešte nachádzali plechové náhrobné hviezdice. Tie boli z dôvodu uľahčenia kosenia traktorovou technikou v roku 2008 odstránené. V súčasnosti obec Hostovice v spolupráci Klubom vojenskej histórie Beskydy cintorín rekonštruuje. Vojnový cintorín bude zrekonštruovaný do konca roka 2014.[35]

Vojnový cintorín Humenné

Vojnový cintorín sa nachádza v priestore dnešného civilného cintorína. Archívne materiály podávajú značne rozporuplné údaje. Na vojnovom cintoríne v Humennom by sa malo nachádzať 408 jednotlivých hrobov, 58 hrobov s dvomi pochovanými vojakmi a 23 masových hrobov. Spolu je to 489 hrobov.[36] Musíme sa na tieto údaje spoľahnúť, pretože analýza evidenčných listov nestačila na ich overenie. Archívna zložka obsahuje asi 800 dokumentov. Drvivú väčšinu tvoria evidenčné listy padlých obetí. Všetky dokumenty, ktoré máme k dispozícii, nás informujú iba o 208 hroboch. O ďalších dvoch stovkách hrobov teda nemáme žiadne informácie. Na náčrte, ktorý je vyhotovený s veľkou precíznosťou, je zaznačených až 493 hrobov. Všetky štyri hroby, ktoré sú, navyše, oproti oficiálnemu počtu uvedenému na katastrálnom liste, sú zrejme jednotlivé. Hroby na náčrte sú číselne označené. Opticky môžeme rozoznať šachtu od jednotlivého hrobu. Chýba ale označenie, ktoré by jednoznačne umožnilo určiť, ktoré hroby sú spoločné.

Údaje o počte pochovaných sa líšia. Pôvodný údaj hovorí o 804 vojakoch[37], iný údaj z archívnej zložky hovorí o počte 1 248 vojakov. Údaje pochádzajú od posádkového veliteľstva v Humennom. Ani tieto čísla však nemožno overiť alebo vyvrátiť. Analýza evidenčných listov jednoznačne dokázala prítomnosť 778 obetí. Ako už bolo spomenuté, chýbajú informácie o celých 200 hroboch. Tento fakt znamená, že celkový počet obetí určite nebude 804 padlých. Číslo 1 248 je oveľa reálnejšie. Potvrdiť ho musí ďalší výskum, ktorým by sa získali ďalšie dokumenty o cintoríne zo zahraničných zdrojov. Štátna príslušnosť vojakov je známa v 757 prípadoch. Dokázateľne je tu pochovaných 671 rakúsko-uhorských, 77 ruských, 8 talianskych vojakov a 1 srbský vojak. Štátnu príslušnosť ostatných vojakov nie je možné určiť. Poznáme identitu 778 vojakov, čo je pomerne rozsiahly zoznam.[38] Táto lokalita je zaujímavým príkladom trpezlivého archívneho výskumu, ktorý vedie k vynikajúcim výsledkom. Dostupné informácie uvádzali na tomto cintoríne zhruba 250 identifikovaných vojakov. Postupným získavaním údajov z archívov, matrík a ďalších zdrojov sa tento počet podarilo zvýšiť o niekoľko stoviek.

---

34 VHA, f. VHC, šk. 56, obec Hostovice. Katastrálny list.

35 Informácie o postupnej rekonštrukcii tohto vojnového cintorína je možné sledovať pomocou reportáží na webe www.kvhbeskydy.sk

36 VHA, f. VHC, šk. 14, mesto Humenné, Katastrálny list.

37 VHA, f. VHC, šk. 14, mesto Humenné, Katastrálny list.

38 VHA, f. VHC, šk. 14, mesto Humenné, Evidenčné listy.

Rozloha cintorína podľa archívnych materiálov je 4 200 m^2. Súčasné hranice cintorína sa už presne určiť nedajú. Cintorín bol zrekonštruovaný v roku 1991 Svetovou správou nemeckých cintorínov. Všetky hrobové polia boli pri rekonštrukcii zarovnané. Plocha cintorína je zatrávnená a symbolicky sú na nej rozmiestnené trojice kamenných krížov. V strede cintorína je dlažbou vykladaná cesta, ktorá vedie k jednoduchému pomníku zakončenému latinským krížom. Na pomníku sú čiernou farbou vyznačené roky 1914 – 1918, teda roky trvania prvej svetovej vojny. Cesta zároveň oddeľuje plochu, na ktorej je cintorín nemeckých vojakov z druhej sv. vojny. Cintorín je udržiavaný a napriek likvidácii pôvodných hrobových polí je dôstojným miestom posledného odpočinku pre tisícky vojakov.

Vojnový cintorín Kolbovce (okr. Stropkov)

Vojnový cintorín sa nachádza naľavo od miestneho gréckokatolíckeho kostola. V medzivojnovom období mala cintorín na starosti četnícka stanica v Stropkove.[39] Cintorín sa skladá zo súvislého hrobového poľa v tvare písmena U. Hrobové pole tvoria dva rady hrobov. Vstup na cintorín sa nachádza na západnej strane. Na cintoríne sa nachádza 69 jednotlivých hrobov a štyri šachty.[40] Niektoré pramene uvádzajú 48 jednotlivých hrobov, 21 hromadných a 4 šachty. Tento počet nemôže byť pravdivý. Kritické posúdenie archívnych evidenčných listov k jednotlivým padlým a historického náčrtu cintorína potvrdzujú existenciu 69 jednotlivých hrobov a 4 šácht. V hromadných hroboch je pochovaných spolu 73 vojakov. Z uvedeného počtu sa v šachte č. 1 nachádza 13 padlých, v šachte č. 2 – 25 padlých, šachte č. 3 – 23 padlých a v šachte č. 4 – 12 padlých.[41] Mená padlých pochovaných v šachtách nie sú známe.

V roku 1922 boli exhumované pozostatky vojakov z hrobov v blízkom okolí.[42] Dohromady boli exhumované pozostatky 11 vojakov. Tieto pozostatky boli prevezené a opätovne pochované na cintoríne v Kolbovciach. Dosvedčujú to exhumačné protokoly, ktoré sú súčasťou archívnej zložky o cintoríne v Kolbovciach. Na náčrte sú hroby z roku 1922 označené rímskymi číslicami od I. – XI. Z jedenástich exhumovaných vojakov sa podarilo identifikovať iba jedného. Padlý z hrobu X. je v prameňoch uvedený ako neznámy v hodnosti kapitána, bez akýchkoľvek ďalších údajov. Ak bola hodnosť spoľahlivo určená, išlo by asi o hodnostne najvyššiu obeť na tomto cintoríne. Väčšina obetí boli radoví vojaci. Okrem spomínaného neznámeho kapitána je tu pochovaný aj neznámy dôstojnícky kadet, poručík Jozsef Szmolka, šikovateľ Imre Németh Nyeki a desiatnik Jozsef Bertalan.

Archívne materiály uvádzajú 59 mien jednoznačne identifikovaných vojakov. Drvivá väčšina z nich sú vojaci rakúsko-uhorskej armády. Známe sú však aj mená troch ruských vojakov. Identifikovaní vojaci pochádzajú z 13 rôznych jednotiek rakúsko-uhorskej armády. Vojaci pochovaní na cintoríne zomreli v období od februára do mája 1915.[43] Spolu je na cintoríne pochovaných 142 rakúsko-uhorských, ale aj ruských vojakov. Archívna zložka o cintoríne v Kolbovciach obsahuje aj pôvodný zoznam padlých, ktorý vznikol počas vojny. Táto evidencia je pomerne ľahko čitateľná a vďaka nej poznáme značný počet mien pochovaných vojakov, ale aj ich kmeňové jednotky. Okrem evidencie a náčrtu zložku dopĺňajú

39 VHA, f. VHC, šk. 58, obec Kolbovce.
40 VHA, f. VHC, šk. 58, obec Kolbovce, Evidenčné listy.
41 VHA, f. VHC, šk. 58, obec Kolbovce.
42 Tamže.
43 Tamže.

evidenčné protokoly k jednotlivým hrobom a exhumačné protokoly z roku 1922.[44] Archívna zložka takto poskytuje pomerné množstvo údajov potrebných na bádanie.

Vzhľadom na fakt, že sa cintorín nachádza v tesnej blízkosti kostola, prebieha na ňom aspoň minimálna pravidelná údržba. Cintorín je od okolia chrámu oddelený starým plotom, ktorý sa skladá z betónových stĺpikov a drôteného pletiva. Plot je ešte zachovaný po celom obvode cintorína, okrem prednej časti, ktorá slúži prístupu na cintorín. Vstupná brána alebo vchod chýbajú. Veľkú časť plotu zakrývajú kríky a divo rastúci mladý stromový porast, ktorý sa nachádza takmer po celom obvode cintorína. Plocha cintorína je takmer zarovnaná a zatrávnená. Hrobové polia vystupujú už len niekoľko cm nad okolitý terén. Napriek tomu obrysy hrobových polí dobre vidieť. Pri našej návšteve bol cintorín vykosený, čo značne uľahčilo identifikáciu jednotlivých hrobov podľa historického náčrtu. V strede cintorína, oproti vstupnému otvoru sa nachádza drevený latinský kríž. Tesne za ním sú po oboch stranách umiestnené dva malé drevené kríže. Jeden z nich vyzerá pôvodne. Tento cintorín by po rekonštrukcii patril k najkrajším vojnovým cintorínom v okrese Stropkov.

Komplex vojnových cintorínov v meste Medzilaborce (okr. Medzilaborce)

Železničná trať prechádzajúca mestom Medzilaborce, v tom čase Mezőlaborcz, bola významnou strategickou magistrálou, ktorá bola zásobovacou tepnou pre rakúsko-uhorskú armádu v Haliči. Preto okamžite po vypuknutí vojny mesto Medzilaborce pocítilo dopady vojnových udalostí. Vojnové udalosti zasiahli priamo mesto Medzilaborce veľmi ťažko. Veľké množstvo obyvateľov bolo nútených mesto opustiť. Pozostatkom ťažkých bojov, ale aj toho, že mesto ležalo priamo na zásobovacej tepne v smere do Haliče, je päť vojnových cintorínov nachádzajúcich sa v meste.

Vojnový cintorín Medzilaborce č. I

Cintorín sa nachádzal asi 150 metrov od železničnej stanice v Medzilaborciach a bol jasne viditeľný podľa skupiny smrekov, ktoré rastú na tom mieste. V archívnych dokumentoch je jeho poloha označená, ako „u vodárny na nadraži“.[45] V období prvej republiky starostlivosť o tento vojnový cintorín, tak ako aj o zvyšné vojnové cintoríny v meste Medzilaborce, prebrala miestna četnícka stanica so sídlom v Medzilaborciach. Podľa dobového náčrtu by rozmery cintorína mali byť 32 x 14 m a po celom obvode bol cintorín obohnaný cementovými stĺpmi a ostnatým drôtom. Na vojnovom cintoríne bolo pochovaných dovedna 100 vojakov, z ktorých u 21 môžeme určiť ich totožnosť. Zo súhrnného počtu je 13 vojakov pochovaných v jednotlivých hroboch. V hroboch č. 2, 3, 19 a 22 boli pochovaní po dvaja vojaci, v ostatných 19 hroboch boli pochovaní 3 až 5 vojaci.[46]

Na cintoríne bol pochovaný aj Josef Vít v hrobe č. 20, ktorého meno je vytesané na zadnej strane pamätníka Českej družiny[47] ktorý sa nachádza neďaleko tohto cintorína. Z národnostného hľadiska sú na tomto cintoríne pochovaní príslušníci ruskej armády (hroby č. 5, 14, 15, 19, 22, 23, 25, 27 – 31, 35 a 36), príslušníci rakúsko-uhorskej armády, ale aj občan českej národnosti, už spomínaný Josef Vít. Pri zvyšných padlých vojakoch nie je možné

[44] Tamže.

[45] VHA, f. VHC, šk. 42, Medzilaborce I., Katastrálny list.

[46] VHA, f. VHC, šk. 42, Medzilaborce I.

[47] Text na pamätníku: „Bratři Josef Vít a Ján Smaržanjuk byli z prvních, kteří zde obětovali své životy na oltář vlasti.“

s istotou určiť národnosť. Tento vojnový cintorín už zanikol. V roku 2011 boli pozostatky vojakov exhumované na vojnový cintorín Medzilaborce II.[48]

Vojnový cintorín Medzilaborce č. II

Tento cintorín je rozlohou najväčší. Nachádza sa v blízkosti starého mestského cintorína. Je pomerne dobre viditeľný, najmä kvôli zachovanému kamennému pamätníku. Údaje o počte pochovaných na tomto vojnovom cintoríne sú rozporuplné. Samotná zložka o cintoríne uvádza, že by na ňom malo byť pochovaných 183 vojakov ruskej, rakúsko-uhorskej, ale aj českej národnosti. Z uvedeného počtu by 90 vojakov malo byť pochovaných samostatne. Na cintoríne sa tiež nachádza 21 hrobových polí po 2 až 5 vojakov a jedna masové šachta č. 59, v ktorej je pochovaných 20 vojakov. U všetkých vojakov pochovaných v tejto šachte sú známe ich mená.[49]

Podľa neskoršieho nákresu by počty pochovaných na tomto cintoríne mali byť výrazne vyššie. V 116 hroboch by malo byť na cintoríne pochovaných až 1 692 padlých vojakov. Samotný nákres má označenie vojnový cintorín Medzilaborce III, ale typicky pôdorys, poloha kamennej mohyly, ale aj jasne zaznačenie pôvodnej brány dokazuje, že ide o vojnový cintorín Medzilaborce II. Podľa tohto nákresu by malo na cintoríne byť 90 hrobov s jedným vojakom, čo korešponduje aj s údajmi zo zložky o vojnovom cintoríne Medzilaborce II. V šiestich hroboch by mali byť po štyria mŕtvi vojaci. Jedna hrobová šachta by mala obsahovať 20 mŕtvych vojakov, dve šachty po 30 mŕtvych vojakov a desať hrobových šácht po 50 mŕtvych vojakov. Na cintoríne by sa malo nachádzať ešte päť masových šácht po 120 mŕtvych, jedna šachta so 150 a jedna s 250 mŕtvymi vojakmi. Údaje o týchto hrobových poliach v samotnej zložke o cintoríne nie sú. Je otázkou ďalšieho výskumu dopátrať sa k tomu, kedy a za akých okolností k rozšíreniu vojnového cintorína došlo.

Súčasťou zložky o tomto vojnovom cintoríne je tiež hlásenie z 26. júna 1934 o nájdení ostatkov mŕtvych vojakov v katastri obce Malá Poľana a ich následnej exhumácii. Nájdené boli 3 mŕtvoly a po prehľadaní okolia sa našla ďalšia lebka niekoľko metrov od pôvodného náleziska. Po dôkladnejšom prehľadaní okolia bola vykopaná ešte jedna mŕtvola vojaka. Všetky ostatky boli exhumované a umiestnené v jednej truhle do hrobu č. 109.[50] V roku 2011 prešiel tento cintorín nešťastnou formou rekonštrukcie, pri ktorej boli zničené aj pôvodné prvky architektúry tohto cintorína.[51] Ešte horšie bolo škandálne prerobenie tejto lokality z vojnového cintorína obetí prvej svetovej vojny na nemecký vojnový cintorín. Táto kauza zostáva smutným príkladom prístupu k vojensko-historickým pamiatkam na Slovensku.

Vojnový cintorín Medzilaborce č. III

Veľmi zaujímavým cintorínom v Medzilaborciach je vojnový cintorín nachádzajúci sa na Cintorínskej ulici. Cintorín bol vybudovaný na pozemku Mora Mochnoviča. Vojnový cintorín má pôdorys štvorca s rozmermi 32 x 26 m. Na tomto cintoríne je pochovaných dovedna 319 padlých vojakov.[52] V hroboch číslo 1 až 24 sú jednotlivo pochovaní zväčša

[48] Tieto exhumácie boli súčasťou sporných exhumácii a škandálneho pretvorenia vojnového cintorína Medzilaborce II. na nemecký vojnový cintorín.

[49] VHA, f. VHC, šk. 42, Medzilaborce II.

[50] Tamže.

[51] Napríklad brána s plastikou plačúcej matky či zachované pôvodné kríže.

[52] VHA, f. VHC, šk. 42, Medzilaborce III. Katastrálny list.

neznámi vojaci. Všetci vojaci pochovaní v šachtách sú neznámi. Hroby č. 33 až 41 sú jednotlivé. Známe je iba jediné meno vojaka pochovaného v hrobe č. 34. Na vojnovom cintoríne by mal byť pochovaný ešte jeden padlý vojak, ale číslo jeho hrobu nie je určené.

Dominantou tohto vojnového cintorína je pôvodný pamätník, na vrchole ktorého bolo mosadzné delo. To sa, bohužiaľ, nezachovalo, a tak z pomníka ostal iba masívny kamenný podstavec. Jednotlivé hroby sú označené pôvodnými betónovými krížmi. Mohutné betónové kríže sú osadené aj na masových šachtách. Po obvode cintorína sa zachovali pôvodné betónové stĺpy oplotenia. Vojnový cintorín je pravidelne udržiavaný. Plocha cintorína je vykosená a upravená. Bolo by vhodné pristúpiť k rekonštrukcii pôvodného pamätníka, a to podľa dobových fotografií, keďže ešte v 60. rokoch minulého storočia bolo na pamätníku osadené spomínané mosadzné delo.

Vojnový cintorín Medzilaborce č. IV

Štvrtým vojnovým cintorínom v Medzilaborciach je cintorín, ktorý sa nachádza oproti hlavnej železničnej stanici. Lokalizácia tohto cintorína je obzvlášť zložitá. Nachádza sa v lesnom poraste asi 200 m od neďalekej hlavnej železničnej stanice. Vznikol pravdepodobne po urýchlenom vyložení mŕtvych vojakov z vojenského transportu. Podľa dobového náčrtu jeho rozmery sú 22 na 12 m. Na tomto cintoríne je pochovaných 33 vojakov.[53] V hroboch č. 1, 9 – 14 sú vojaci pochovaní po troch. V hroboch č. 5 a 7 sú vojaci pochovaní po dvoch a v hrobe č. 2 sú pochovaní štyria vojaci. Hroby č. 3, 4, 6 a 8 sú jednotlivé. Na tomto cintoríne môžeme podľa mena identifikovať 15 vojakov. Z národnostného hľadiska je u 8 vojakov jasne uvedená ruská národnosť. Na cintoríne sú taktiež pochovaní príslušníci honvédskych jednotiek a spoločnej rakúsko-uhorskej armády. Žiadne informácie nie sú uvedené pri vojakoch pochovaných v hroboch č. 10 – 14.

Cintorín bol veľmi dlho zarastený náletovými drevinami. Nedávno nechala miestna samospráva plochu vojnového cintorína vyčistiť. Samozrejme, k žiaducemu stavu má súčasný vzhľad tejto lokality ešte ďaleko.

Vojnový cintorín Medzilaborce č. V

Vojnový cintorín označovaný v archívnej zložke ako Medzilaborce č. V sa nachádza na starom mestskom cintoríne. Tvorí ho len 12 jednotlivých a 4 spoločné hroby. Hroby nie sú takmer vôbec viditeľné a majú minimálne označenie. V hroboch č. 1 a 2 sú pochovaní desiati ruskí vojaci. Známe sú mená vojakov z hrobu č. 10 a 13. O zvyšných vojakoch pochovaných na tomto vojnovom cintoríne nemáme žiadne informácie.[54] V súčasnej dobe sa hroby dajú lokalizovať iba podľa dobového náčrtu cintorína. Lokalizáciu hrobových polí komplikuje aj fakt, že v čase budovania cintorína miestni obyvatelia využili materiál, ktorý sa využíval pri budovaní vojnových cintorínov v meste Medzilaborce (najmä betónové stĺpy). Preto na starom cintoríne nájdeme aj oplotenie podobajúce sa na oplotenia z vojnových cintorínov v meste, ale ťažko s istotou povedať, že dané miesto je miestom polohy vojnového cintorína.

Za šiesty cintorín v meste Medzilaborce môžeme považovať skupinu masových hrobov, ktoré sa nachádzajú na súkromnom pozemku. Na prítomnosť hrobov upozorňuje najmä niekoľko betónových krížov, ktoré sú viditeľné v jednej zo záhrad po pravej strane od cesty

[53] VHA, f. VHC, šk. 42, Medzilaborce IV. Katastrálny list.

[54] VHA, f. VHC, šk. 42, Medzilaborce V. Evidenčné listy.

zo smeru Humenné – Medzilaborce. O tomto vojnovom cintoríne nie je vedená samostatná archívna zložka.

Vojnové cintoríny v meste Medzilaborce predstavovali skutočnú raritu. Šesť vojnových cintorínov spolu s ďalšími dvoma v mestskej časti Vydraň by mohli po svojej rekonštrukcii byť základom mestského náučného chodníka s tematikou prvej svetovej vojny. Likvidácia vojnového cintorína Medzilaborce I. a nevhodná rekonštrukcia vojnového cintorína Medzilaborce II. takýmto projektom neprospievajú a oslabujú potenciál využitia udalosti prvej svetovej vojny pre rozvoj Medzilaboriec.

Vojnový cintorín Mikulášová (okr. Bardejov)

Vojnový cintorín nachádzajúci sa pri obci Mikulášová patrí medzi najväčšie a najzaujímavejšie v okrese Bardejov. Cintorín sa nachádza vo vzdialenosti jeden km od obce východným smerom. Prístup k nemu vedie po lesnej ceste priamo z obce. Vojnový cintorín má úctyhodné rozmery 42 x 45 m.[55] V archívnych materiáloch nájdeme len veľmi málo informácií o tomto vojnovom cintoríne. Podľa údajov z katastrálneho listu by na vojnovom cintoríne malo byť pochovaných 173 neznámych vojakov v 110 hroboch. Z tohto počtu je 78 jednotlivých hrobov, 31 spoločných hrobov (4 hroby s dvoma vojakmi, 27 hrobov s troma až piatimi vojakmi) a jedna šachta.[56] Tento údaj však nekorešponduje s nákresom z roku 1922, podľa ktorého sa na cintoríne síce nachádza 110 hrobov (78 jednotlivých, 31 spoločných a 1 šachta),[57] ale v nich je pochovaných až 180 neznámych vojakov.[58] Počet 180 padlých vojakov v 110 hroboch (78 jednotlivých, 31 spoločných a 1 šachte) je uvedený aj v zozname vojnových cintorínov v obvode Četníckej stanice Zborov z rokov 1921,[59] 1922[60] a 1923.[61] Podľa náčrtu z roku 1925 sa na cintoríne nachádza až 117 hrobov s neznámym počtom vojakov.[62] Svedčí to o tom, že v okolí Mikulášovej sa vykonávali exhumácie a na vojnovom cintoríne sa naďalej pochovávalo. Chýba však akákoľvek dokumentácia. Archívna zložka o cintoríne neobsahuje evidenčné listy k jednotlivým hrobom, ani exhumačné protokoly, ktoré by mapovali priebeh exhumácií a objasnili by počet vojakov pochovaných na tomto vojnovom cintoríne. Súčasťou archívnej zložky je iba 13 exhumačných protokolov vypracovaných ešte rakúsko-uhorským Kriegsgräber komandom.

Na základe týchto exhumačných protokolov poznáme mená 12 rakúsko-uhorských vojakov (jeden exhumovaný vojak bol neznámy). Títo vojaci boli príslušníkmi peších plukov Landwehru č. 3, 5, 11 a 27 (LIR Nr. 3 – Graz, LIR Nr. 5 – Terst, LIR Nr. 11 – Jičín a LIR Nr. 27 – Ľubľana). Z dvanástich známych vojakov sú dvaja práporčíci (Stefan Rőllig a Karl

[55] Meranie uskutočnené 17. 11. 2010.

[56] VHA, f. VHC, šk. 7, obec Niklová. Katastrálny list. Niklová je dobový názov obce Mikulášová.

[57] Náčrt bližšie špecifikuje jednotlivé počty hrobov: 78 jednotlivých, 4 hroby s dvoma vojakmi, 22 hrobov s troma vojakmi, 5 hrobov so štyrmi vojakmi a jedna šachta s 8 vojakmi. VHA, f. VHC, šk. 7, obec Niklová. Náčrt vojnového cintorína v Niklovej 13. máj 1922.

[58] VHA, f. VHC, šk. 7, obec Niklová. Náčrt vojnového cintorína v Niklovej 13. máj 1922.

[59] VHA, f. ZVV, šk. 148, Vojnové hroby, Zoznam vojnových cintorínov v obvode Četníckej stanice Zborov z 1. mája 1921.

[60] VHA, f. ZVV, šk. 148, Vojnové hroby, Zoznam vojnových cintorínov v obvode Četníckej stanice Zborov zo 7. januára 1922.

[61] VHA, f. ZVV, šk. 148, Vojnové hroby, Zoznam vojnových cintorínov v obvode Četníckej stanice Zborov z 21. januára 1923.

[62] VHA, f. VHC, šk. 7, obec Niklová. Nákres vojnového cintorína v Niklovej – duben 1925.

Strohmann) a dvaja nadporučíci (Heinrich Konrád a K. Marack). Väčšina obetí pochovaných na tomto cintoríne zahynula počas ťažkých bojov na neďalekej hore Kaštielik, čo je jedno z najznámejších bojísk z prvej svetovej vojny na našom území.

V medzivojnovom období praktickú údržbu vojnového cintorína zabezpečoval Ondrej Hruška. V roku 1921 mu za túto činnosť bola vyplatená suma 350 Kč.[63] Vojnový cintorín dlhé roky chátral a s jeho obnovou sa začalo len v poslednom období. V súčasnosti sa cintorín nachádza v lesnom poraste, jeho plocha však bola vyčistená. Hroby sú jasne viditeľné. V roku 2014 samospráva obce spoločne s Klubom vojenskej histórie Beskydy začala s rekonštrukčnými prácami na tomto cintoríne. V tomto roku bolo vybudované nové oplotenie.

Vojnový cintorín Mlynárovce (okr. Svidník)

Vojnový cintorín Mlynárovce patrí medzi najväčšie a architektonicky najpôsobivejšie cintoríny v okrese Svidník. Tento vojnový cintorín sa nachádza nad obydliami miestnych obyvateľov. Cintorín má nádhernú architektúru. Pri pohľade na historické náčrty je zreteľné, že výstavba cintorína je výsledkom práce profesionálneho pohrebného komanda. Cintorín má zložitú kompozíciu. Spoločné a masové hroby sa nachádzajú rozmiestnené v dvoch skupinách oproti sebe. Hroby v oboch skupinách sú zoskupené v tvare obdĺžnika. Jednotlivé hroby sú rozmiestnené v troch radoch a v tvare oblúka spájajú obe skupiny masových a spoločných hrobov, čím sa vytvára celková kompozícia vzdialene pripomínajúca podkovu.[64] V strede uprostred centrálnej plochy boli pôvodne umiestnené dve skupinky hrobov. Okolo centrálneho kríža bolo lúčovito umiestnených sedem hrobov a tesne pred centrálnym pomníkom bolo umiestnených desať hrobov v tvare obdĺžnika. Z oboch strán tejto skupinky hrobov bola rovnako široká ulička, ktorou sa dalo prejsť k centrálnemu pomníku.

Vojnový cintorín pozostáva zo 131 hrobov. Z celkového počtu je 16 hrobov hromadných. Do tejto kategórie patria hroby č. 56, 57, 82, 83, 86, 87, 113, 114, 117, 118, 121, 122, 125, 126, 129, 130. V každom hromadnom hrobe je pochovaných 25 vojakov. Na cintoríne je tiež 61 spoločných hrobov. Do skupiny spoločných hrobov patria hroby č. 55, 58-81, 84-85, 88-112, 115, 116, 119, 120, 123, 124, 127, 128, 131. V každom spoločnom hrobe je pochovaných päť vojakov. Hroby č. 1 – 54 sú jednotlivé.[65]

Zatiaľ čo informácie o hroboch sú veľmi precízne, o samotných obetiach pochovaných na tomto cintoríne archívna zložka mlčí. Na cintoríne je spolu pochovaných 750 vojakov, o ktorých nevieme takmer nič. Nepoznáme identitu žiadnej obete. Na cintoríne sú pravdepodobne pochovaní vojaci aj rakúsko-uhorskej aj ruskej armády, ale nedokážeme potvrdiť štátnu príslušnosť ani jednej z obetí. V zložke nie sú uvedené domovské vojenské jednotky, v ktorých slúžili vojaci pochovaní na tomto cintoríne ani presné dátumy smrti. Každý evidenčný list v zložke uvádza iba všeobecný údaj, podľa ktorého všetci vojaci zomreli v rokoch 1914 – 1915, teda v období, keď na našom území prebiehali bojové operácie. Pôvodne boli všetky hroby označené drevenými krížmi.[66]

V súčasnosti je pohľad na stav jedeného z najzaujímavejších vojnových cintorínov na severovýchodnom Slovensku veľmi smutný. Plocha cintorína je zarastená mladým lesným porastom. Na rozdiel od okolia je porast na väčšej časti cintorína viditeľne mladší, čo sved-

[63] VHA, f. ZVV, šk. 148, Vojnové hroby, Udržiavanie vojnových cintorínov – Zborov 12. apríl 1921.
[64] VHA, f. VHC, šk. 58, obec Mlynárovce, Náčrt cintorína.
[65] VHA, f. VHC, šk. 58, obec Mlynárovce.
[66] Tamže.

čí o tom, že pred niekoľkými rokmi bol cintorín provizórne vyčistený. V takomto poraste sú hrobové polia slabo viditeľné. Náhodný návštevník si vôbec neuvedomí, že sa nachádza na vojnovom cintoríne s úžasnou architektúrou.

Vojnový cintorín Ňagov

Vojnový cintorín v tejto obci je viditeľný už z cesty za obcou Ňagov v smere na Výravu, po pravej strane. Starostlivosť o tento vojnový cintorín po skončení prvej svetovej vojny pripadla četníckej stanici v Medzilaborciach. Podľa materiálov z roku 1917, ktoré sú súčasťou zložky o tomto vojnovom cintoríne, vznikol cintorín po vykonaní exhumácií a prenesení ostatkov padlých vojakov z okolia obce Ňagov bližšie k dedine. Na vojnovom cintoríne je pochovaných 102 padlých vojakov.[67]

Na Ňagovskom vojnovom cintoríne sa nachádzajú tri masové hrobové šachty, 9 jednotlivých hrobov a dva hroby s dvoma pochovanými vojakmi (č. 6 a 11). V masovej šachte č. 12 je pochovaných desať neznámych rakúsko-uhorských vojakov. Dovedna 31 vojakov je pochovaných v masovej šachte č. 13, z celkového množstva možno u 18 pochovaných vojakov určiť identitu. V šachte č. 14 je pochovaných 48 neznámych vojakov ruskej armády. V jednotlivých hroboch č. 1 a 2 sú pochovaní vojaci ruskej armády, ktorých identita je známa. V hrobe č. 3 je pochovaný neznámy vojak. Známe sú tiež mená vojakov v hroboch č. 4 až 11.

Zaujímavosťou je, že podľa priloženého náčrtku vypracovaného četníckou stanicou v roku 1921, v hrobe č. 6 by mal byť pochovaný Vili Hermann. Evidenčný list však uvádza, že v tomto hrobe by mali byť pochovaní nemecký vojak Gotthold Materne a neznámy nemecký vojak. Ak vychádzame z údajov žandárskej stanice, tak potom jeho meno je Vili Hermann. [68]

Do roku 2008 bol cintorín v havarijnom stave a hrozil mu zánik. Hranice cintorína určoval iba v hrubých rysoch hloh, hrobové polia neboli takmer vôbec viditeľné. Vďaka spolupráci miestnej samosprávy a Klubu vojenskej histórie Beskydy z Humenného sa podarilo zorganizovať v septembri 2008 dobrovoľnícku brigádu, počas ktorej bol vojnový cintorín vyčistený a prešiel základnou sanáciou. Plocha cintorína bola vyčistená od náletových rastlín a krovín a postupne, pomocou dobových podkladov, boli zvýraznené tri veľké masové hroby a jedenásť samostatných hrobových polí. Celá sanácia bola ukončená inštaláciou brezových krížov a veľkého centrálneho kríža na mieste pôvodného pamätníka, z ktorého ostalo len niekoľko kameňov. Bohužiaľ, ďalšie práce na tejto peknej lokalite sa dodnes nerealizovali. Napriek tomu aj vďaka odvedenej práci, možno pri návšteve tejto lokality vidieť peknú a historickú architektúru vojnového cintorína.

Vojnové cintoríny v obci Osadné

Obec Osadné pocítila dopady vojnových operácii, ako jedna z prvých na našom území.[69] Dňa 21. novembra 1914 do obce prenikli ruské vojská generála Michaila Prjaslova. Dňa 28. novembra 1914 cez obec prešli ruské vojská generála Lavra Kornilova, ktoré po porážke pri Snine ustupovali naspäť na severnú stranu Karpát. Vojnové udalosti sa k obci priblížili ešte raz na jar 1915, keď sa frontová línia ustálila severne nad obcou na hrebeni Stoby

[67] VHA, f. VHC, šk. 43, obec Ňagov, Katastrálny list.
[68] VHA, f. VHC, šk. 43, obec Ňagov.
[69] Dobový názov Telepovce, v maďarčine Telepócz.

– Skory. V bojoch o tieto kóty padlo veľké množstvo vojakov. Prevažná časť týchto vojakov je pochovaná práve v Osadnom. V krypte pod pravoslávnym kostolom a v hroboch pri gréckokatolíckom kostole je uložených 2 498 ostatkov vojakov. Do krypty a hrobov boli v rokoch 1933 – 1934 prenesené ostatky hrobov z exhumovaných cintorínov v Osadnom, Nižnej Jablonky, Vyšnej Jablonky a okolitých lesov. Pravoslávny kostol s kryptou predstavuje unikátnu kostnicu – pomník vojakom padlým v prvej svetovej vojne, ktorý na Slovensku nemá obdobu.

Vojnový cintorín Osadné I.

Vojnový cintorín v Osadnom I. sa nachádzal na začiatku obce pri ceste do Nižnej Jablonky na lokalite zvanej Poľana.[70] Miesto odpočinku tu našlo 544 vojakov. Jeho výmera bola 3 575 m² (65 x 55 m). Zanikol v roku 1933, keď boli všetci vojaci exhumovaní a ich ostatky uložené v dňoch 3. – 23. októbra 1934 do krypty pod pravoslávnym kostolom.[71] Cintorín pozostával zo 451 vojnových hrobov, z ktorých bolo 434 hrobov jednotlivých a 17 hrobov hromadných. Nezachovali sa nám mená pochovaných vojakov. Vojnový cintorín vznikol v rokoch 1915 – 1917. Dozor nad cintorínom v období 1. ČSR zabezpečovala Četnícka stanica Osadné a údržbu Ján Drančak z Osadného.[72]

Do krypty pod pravoslávnym kostolom boli okrem ostatkov vojakov z cintorína Osadné I. uložené v roku 1934 i ostatky vojakov z vojnových cintorínov z Nižnej a Vyšnej Jablonky. Z vojnových cintorínov bolo do krypty uložených spolu 931 ostatkov vojakov. Taktiež tu boli uložené i ostatky 94 vojakov exhumovaných v dňoch 13. – 17. novembra 1933 z lokalít Pod kozím vrchom, Zadné Skúry, Poľana a Kozí Ortáš. Do krypty bolo teda uložených dovedna 1 025 ostatkov vojakov.[73] Údaje o počte uložených vojakov do krypty a o počte známych vojakov sa rozchádzajú. Podľa evidenčného listu by tu malo byť pochovaných 964 neznámych vojakov a 61 známych vojakov. Podľa pamätnej tabule, ktorá bola inštalovaná na stene kostola, tu malo byť pochovaných 1 002 neznámych vojakov a 23 známych vojakov.[74] Betónová krypta má rozmery 1,5 x 4 m a hĺbku 7 až 11 mm. Zaujímavé je pozadie vzniku pravoslávneho kostola s kryptou. V roku 1925 došlo v Osadnom k nezhodám medzi obyvateľmi obce a gréckokatolíckym duchovným. Takmer cela dedina prešla na pravoslávie a do obce prišiel pôsobiť pravoslávny duchovný Alexander Cuglevič. Keďže im nebolo umožnené vykonávať bohoslužby v gréckokatolíckom kostole, rozhodli sa pre výstavbu pravoslávneho kostola. Požiadali príslušné úrady o stavebné povolenie, ktoré im však nebolo vydané, pretože pravoslávna cirkev vtedy ešte nebola štátom registrovaná. Rozhodli sa preto postaviť kostol ako pomník padlým vojakom z prvej svetovej vojny. Za týmto účelom im bolo stavebné povolenie vydané. Výstavba sa začala v roku 1929 a kostol bol vysvätený v roku 1930. Ostatky vojakov boli do krypty uložené až v roku 1934.

V období socializmu krypta upadla do zabudnutia a slúžila ako sklad. Zásluhou duchovného otca Petra Soroku a za finančnej pomoci ruského veľvyslanectva sa podarilo kryptu obnoviť. Obnova krypty sa začala v roku 2003, keď bol zrekonštruovaný jej interiér – izo-

[70] Jeho poloha je vyznačená na mape z roku 1920, VHA, f. ZVV, šk. 60, Vojnové hroby, Exhumace vojenských hrobů v obvode Četnícke stanice Telepovce.

[71] VHA, f. VHC, šk. 80, obec Telepovce.

[72] Tamže.

[73] Tamže.

[74] Tamže.

lácia a oprava podlahy, stien, stropu, zavedenie elektrického vedenia. V roku 2004 bol vybudovaný nový vstup a celkové odvodnenie kostola. Vysvätenie krypty sa uskutočnilo 17. júla 2005 a bolo spojené s oslavami 90. výročia karpatských bojov v prvej svetovej vojne a 80. výročia obnovenia Pravoslávnej cirkevnej obce v Osadnom. Dnes je dôstojným miestom odpočinku vojakov a je sprístupnená verejnosti.

Vojnový cintorín Osadné II.

Vojnový cintorín v Osadnom II sa nachádza v blízkosti gréckokatolíckeho kostola. Miesto posledného odpočinku tu našlo 1 473 vojakov.[75] Výmera cintorína je 33 m² (3,30 x 4,30 m, 4,7 x 4 m). Cintorín pozostáva z 2 vojnových hrobov. V prvom hromadnom hrobe sú uložené ostatky 606 neznámych vojakov, ktoré boli exhumované v dňoch 4. – 28. júna 1934 z roztrúsených hrobov v lesoch na Skúrach, pozdĺž chotárnej hranice Osadného a Hostovíc. V druhom hromadnom hrobe sú uložené ostatky 867 neznámych vojakov, ktoré boli exhumované v dňoch od 7. septembra do 27. októbra 1934 z roztrúsených hrobov v lesoch na vrchu Parilová, pod kótou 459, za Stobami v blízkosti štátnych hraníc pod kótami 805, 748 a 754. Ostatky týchto vojakov boli uložené do dvoch hromadných hrobov, pretože sa pravdepodobne do krypty pod pravoslávnym kostolom nezmestili.[76] Poloha hromadných hrobov nie je známa. Predpokladá sa, že sa nenachádzajú vedľa seba. Jeden sa pravdepodobne nachádza pri betónovom oplotení vo vstupnej časti areálu kostola a druhý medzi civilnými hrobmi. Tieto údaje môže potvrdiť prieskumná sonda, nakoľko žiadne mapové podklady sa doteraz nenašli. Cintorín bol v nedávnej dobe zrekonštruovaný.

Vojnový cintorín Palota

Cintorín leží na pravej strane štátnej cesty do Poľska. Patrí medzi architektonicky zaujímavé lokality. Hroby sú rozmiestnené v tvare obdĺžnika zakončeného na jednej strane oblúkom. Na cintoríne sa spolu nachádza 28 hrobov. Z toho je 22 hrobov jednotlivých, 4 sú spoločné a 2 sú hromadnými šachtami. V každom spoločnom hrobe sú uložené dve obete. Na zachovanom historickom náčrte sú všetky hroby označené arabskými číslicami, len masové šachty sú evidované rímskymi číslicami. Podľa archívnej zložky je na cintoríne pochovaných 151 obetí bojov z prvej svetovej vojny.[77] Po dôkladnom preskúmaní obsahu zložky môžeme tieto údaje potvrdiť. Na rozdiel od mnohých iných lokalít tu československí četníci vykonali precíznu dokumentačnú prácu.

Zaznamenané je aj dodatočné pochovávanie, ktoré sa na tomto cintoríne uskutočnilo v medzivojnovom období. V šachte č. I. bolo pôvodne 72 vojakov. Dňa 6. decembra 1926 bolo do tejto šachty pochované telo neznámeho rakúskeho vojaka, nájdené v katastri obce Palota, čím sa zvýšil počet pochovaných na 73. V roku 1937 sa počet padlých opäť menil. Do spomínanej šachty boli uložené identifikované pozostatky rakúsko-uhorského vojaka Istvána Bogárta. Pozostatky obete boli nájdené 9. augusta 1937, asi 70 m od hraničného kameňa č. 64. Konečný počet padlých v šachte č. I. sa tak zvýšil na 74. V šachte č. II. je pochovaných 47 vojakov. S určitosťou môžeme identifikovať národnosť 141 obetí, z toho 55 ruských vojakov a 86 rakúsko-uhorských vojakov. Známe sú mená 14 obetí.[78]

[75] VHA, f. VHC, šk. 80, Telepovce II., Katastrálny list.
[76] VHA, f. VHC, šk. 80, Telepovce II.
[77] VHA, f. VHC, šk. 43, obec Palota, Katastrálny list.
[78] VHA, f. VHC, šk. 43, obec Palota.

Dnešný stav cintorína môžeme označiť za pomerne uspokojivý. Cintorín je udržiavaný najmä pravidelným kosením a čistením. Hrobové polia sú dobre viditeľné. Na niektorých hroboch je pôvodné označenie. Toto označenie má tvar osemcípej hviezdy z plechu. Dnes sú tieto hviezdy zatreté farbou, no kedysi na nich mohli byť mená a iné údaje o obetiach. Rovnaké hviezdy sa zachovali aj na iných lokalitách. V strede cintorína je umiestnený centrálny kríž, inštalovaný v nedávnom období. Cintorín sa nachádza na vyvýšenom mieste, preto je dobre viditeľný. V rokoch 2009 až 2011 miestna samospráva spoločne s dobrovoľníkmi Klubu vojenskej histórie Beskydy zrekonštruovali tento cintorín. Z priestoru lokality je pekný výhľad na okolitú scenériu karpatskej prírody. Pekné prostredie, blízkosť cesty do Poľska i história lokality robia z tohto cintorína miesto, ktoré stojí za pohľad.

Vojnový cintorín Parihuzovce

Vojnové udalosti sa k obci priblížili na jar 1915, keď sa frontová línia ustálila severne nad obcou na hrebeni Skory. V bojoch o túto kótu padlo veľké množstvo vojakov. Časť týchto padlých vojakov je pochovaná na tunajšom vojnovom cintoríne. Vojnový cintorín v Parihuzovciach sa nachádza na miernom návrší pred obecným cintorínom. Zriadený bol na mieste, kde v minulosti stál starý drevený kostolík. Pôvodný prístup ku kostolíku sa stal vstupom na vojnový cintorín a na mieste, kde stál kostolík, bol zriadený centrálny pomník. Lipy, ktoré rástli v okolí kostolíka, sa stali súčasťou areálu cintorína. Miesto posledného odpočinku tu našlo 480 vojakov. Výmera cintorína je 1 074 m² (obvod 149,40 m).[79] Cintorín pozostáva zo 157 vojnových hrobov, z ktorých je 145 hrobov jednotlivých a 12 hrobov hromadných. Známych podľa mien je 52 vojakov, všetci rakúsko-uhorskí vojaci. Neznámych je 428 vojakov, všetci rakúsko-uhorskí vojaci. Vojnový cintorín vznikol v roku 1917. Dozor nad cintorínom v období 1. ČSR zabezpečovala četnícka stanica v Pčolinom.[80] V súčasnosti je v správe Obecného úradu v Parihuzovciach.

Cintorín má jedinečnú architektúru a je jedným z najkrajších v okrese Snina. Vchádzalo sa naň kamennými schodíkmi so vstupnou bránou. Vstupná časť cintorína bola ohradená múrom z kameňov, ostatná časť bola ohradená oplotením s ostnatým drôtom. V strede cintorína sa nachádzal pomník. Okolo pomníka sú hroby usporiadané v troch kruhoch a delené štyrmi prístupovými chodníkmi. Cintorín pozostáva z obdĺžnikovej a kruhovej časti. V obdĺžnikovej časti, ktorá je zároveň i vstupnou časťou, sú hroby usporiadané v dvoch radoch. V strednej časti cintorína sú hroby usporiadané v dvoch radoch a taktiež i po jeho obvode v hornej časti cintorína. Hroby vojakov, ktorých mená sú známe, boli usporiadané v kruhu v okolí pomníka (č. 1 – 3, 5 – 7, 9 – 20), severne od pomníka (č. 50 – 58, 94 – 103), v rade vo vstupnej časti cintorína (č. 104 – 114) a hornej časti cintorína (č. 133 – 134, 138 – 139). V dvanástich hromadných hroboch (č. 80, 82 – 91, 93) bolo uložených 335 ostatkov vojakov.

Pôvodne boli hroby označené drevenými krížmi, ktoré boli neskôr nahradené plechovými náhrobnými krížmi. Zeleň tvorili lipy pri vstupe a východnej časti cintorína, obvodovú výsadbu tvorili hlohy obyčajné. V okolí pomníka boli vysadené štyri kusy smutnej vŕby.

Z cintorína sa nám zachovala najkompletnejšia dokumentácia – súpis hrobov s menami pochovaných vojakov, vojenskou jednotkou a mapou z 12. apríla 1918. Táto dokumentácia nebola k dispozícii četníckej stanici v Pčolinom, ktorá na cintoríne vykonávala inventarizá-

[79] VHA, f. ZVV, šk. 163, Vojnové hroby, Seznam o druhu a počtu válečných hrobů a hřbitovů pri Četnickej stanici v Pčolinom zo dňa 3. decembra 1924.

[80] VHA, f. VHC, šk. 56, obec Parihuzovce, Katastrálny list.

ciu v roku 1920, pretože vo svojom hlásení uviedla: „*Cintorín je ohradený ostnatým drôtom, hroby sú porastené trávnikom, kríže prehnité a zlámané, tabuľky… alebo nečitateľné. V obci nie je remeselník s drevom, ktorý by kríže a tabule zhotovil. Určitý počet mŕtvol nie je známy, pretože podľa výpovede tunajšieho richtára, boli tu pochované i kosti prehnitých vojakov po lesoch zozbieraných. Vo všetkých 12 veľkých hroboch nie je známy počet mŕtvol a v mnohých úzkych (jednotlivých) 169 hroboch má zato, že je tam po jednej mŕtvole*.“[81] Cintorín bol udržiavaný dlho po skončení druhej svetovej vojny, potom začal zarastať. V uvedenom období bol z cintorína miestnym občanom odcudzený kamenný materiál z múrika, schodiska a pomníka a použitý pri výstavbe rodinného domu. V 90. rokoch 20. storočia bol cintorín takmer zarastený náletom hlohu obyčajného. V tomto období hloh z cintorína odstránili členovia Spolku priateľov Východných Karpát. V roku 2006 sa začalo s ďalšou údržbou cintorína, v rámci ktorej bola odstránená obvodová zeleň tvorená hlohom obyčajným. Nasledujúci rok vykonali členovia Spolku priateľov Východných Karpát práce súvisiace s identifikáciou a úpravou hrobov. V súčasnosti sú hroby dobre identifikovateľné v teréne. Cintorín je riadne udržiavaný.

Komplex vojnových cintorínov v meste Snina

Mesto Snina sa nachádzalo na hlavnej komunikácii Ruské sedlo – Humenné, preto pocítilo dopady vojnových operácií takmer okamžite po vypuknutí prvej svetovej vojny. Dňa 22. novembra 1914 bola obsadená ruskými vojskami generála Lavra Kornilova, ktoré ďalej postupovali na Humenné. K Snine však boli presunuté rakúsko-uhorské vojská z Užockého priesmyku, ktoré pod vedením generála Šándora Szurmaya uskutočnili protiútok. V dňoch 25. – 27. novembra 1914 došlo v meste i v okolí k ťažkým bojom, predovšetkým v priestore Sninských rybníkov. V minulosti bolo v Snine 5 vojnových cintorínov a 1 vojnový hrob. Po exhumácii v roku 1929 ostali tri, z nich však jeden už zanikol. V Snine na Sídlisku 1. mája sa nachádza i pomník padlým v prvej svetovej vojne.

Vojnový cintorín Snina I

Vojnový cintorín v Snine I sa nachádza na vrchole kóty Giglovo (335 m n. m.). Miesto posledného odpočinku tu našlo 189 vojakov.[82] Výmera cintorína je 150 m² (16,70 x 9 m). Cintorín pozostáva z 10 vojnových hrobov, z ktorých je 1 hrob jednotlivý, 7 hrobov spoločných a 2 hroby hromadné.[83] Ich mená za nezachovali. Vojnový cintorín pravdepodobne vznikol už v roku 1914. V roku 1929 boli do hrobu č. 10 uložené ostatky 59 vojakov exhumované z vojnových cintorínov Snina IV. – Štefkovo a Snina V. – Trescana. Dozor nad cintorínom v období 1. ČSR zabezpečovala četnícka stanica v Snine a údržbu hrobov Michal Pčola zo Sniny. V súčasnosti je v správe Mestského úradu v Snine.

Hroby sú usporiadané v radoch bez architektonickej úpravy. Konečnú podobu nadobudol cintorín po roku 1929 po exhumácii vojakov zo Štefkova a Trescanej. Hroby boli ozna-

[81] VHA, f. VHC, šk. 56, obec Parihuzovce.

[82] Na základe chybného hlásenia Četníckej stanice v Snine zo dňa 12. 10. 1929 z exhumácie cintorínov Štefkovo a Trescana sa v štatistikách začalo uvádzať, že na Giglove v jednom hrobe je pochovaných 130 vojakov. VHA, f. VHC, šk. 56, obec Snina. Tento úfaj preberali aj niektoré odborné práce napr. SLEPCOV, I. Vojenské cintoríny z prvej svetovej vojny na východnom Slovensku. In *Vojenská história*, roč. 7, 2003, č.2, s. 84.

[83] VHA, f. VHC, šk. 56, Snina I.

čené drevenými krížmi a v strede sa nachádzal centrálny dubový kríž. Oplotený bol betónovými stĺpikmi s pletivom. Udržiavaný bol do konca druhej svetovej vojny, potom začal chátrať. V 90. rokoch 20. storočia bol na cintoríne nálet drevín členmi Spolku priateľov Východných Karpát zo Sniny odstránený. Odvtedy sa začala jeho obnova. V roku 2008 bol na cintorín umiestnený nový centrálny kríž. V roku 2012 cintorín zrekonštruovali dobrovoľníci z Klubu vojenskej histórie Beskydy v Humennom.[84]

Vojnový cintorín Snina II.

Vojnový cintorín v Snine II sa nachádza v miestnej časti Brehy na Nižnej Hurke nad Tarnovským potokom. Známejší je pod názvom epidemický cintorín. Presný počet pochovaných vojakov sa nezachoval. Odhadujeme, že je tu pochovaných okolo 300 vojakov. [85] Výmera cintorína je 710 m². Pozostáva z 11 vojnových hrobov, všetky sú hromadné. Mená pochovaných vojakov sa nezachovali. Do roku 1929 cintorín pozostával z 9 hromadných hrobov nachádzajúcich sa v dvoch vzájomne oddelených častiach poľnou cestou. V roku 1929 sa uskutočnila exhumácia 4 jednotlivých a 2 hromadných hrobov, ktoré sa nachádzali v Ďaľkovskom potoku. Exhumované ostatky 153 vojakov boli uložené do dvoch nových hrobov, ktoré po prečíslovaní boli označené číslami č. 2 (90 vojakov) a č. 3 (63 vojakov).[86] Vojnový cintorín vznikol v rokoch 1915 až 1916. Údajne tu boli pochovaní vojaci, ktorí podľahli cholere v zajateckom tábore, ktorý bol zriadený na neďalekej parnej píle. Dozor nad cintorínom v období 1. ČSR zabezpečovala četnícka stanica v Snine a údržbu hrobov Michal Pčola zo Sniny.[87] V súčasnosti je v správe Mestského úradu v Snine. V roku 2012 začali dobrovoľníci z Klubu vojenskej histórie Beskydy s rekonštrukčnými prácami na tomto cintoríne. V roku 2014 by mala byť rekonštrukcia dokončená.

Vojnový cintorín Snina III.

Vojnový cintorín v Snine III sa nachádzal na mestskom cintoríne v blízkosti kaplnky. Miesto posledného odpočinku tu našlo 347 vojakov.[88] Cintorín pozostával z 277 vojnových hrobov, z ktorých bolo 267 hrobov jednotlivých, 7 hrobov spoločných a 3 hroby hromadné. Známych podľa mien bolo 248, z toho 247 rakúsko-uhorských vojakov a 1 ruský vojak. Neznámych je 20 rakúsko-uhorských vojakov a 31 ruských vojakov. U 48 vojakov nie je určená štátna príslušnosť. Vojnový cintorín vznikol v rokoch 1914 – 1915. Dozor nad cintorínom v období 1. ČSR zabezpečovala četnícka stanica v Snine a údržbu hrobov Michal Pčola zo Sniny.[89] Hroby boli usporiadané v radoch bez akejkoľvek architektonickej úpravy. Jednotlivé a spoločné hroby sa nachádzali nad kaplnkou, hromadné pod kaplnkou pri plote. Pôvodne boli označené drevenými krížmi, ktoré boli nahradené plechovými hviezdami. Cintorín bol udržiavaný prakticky bez prestania, čo súviselo s tým, že bol súčasťou mestského cintorína. Po roku 1945 začal cintorín chátrať a postupne zanikol. V súčasnosti sú na jeho mieste občianske hroby.

---

84 Priebeh rekonštrukcie je zaznamenaný v reportážach na webe www.kvhbeskydy.sk.

85 VHA, f. VHC, šk. 56, Snina II.

86 Na základe chybného hlásenia Četníckej stanice v Snine zo dňa 12. 10. 1929 z exhumácie hrobov v Daľkovskom potoku sa v štatistikách začalo uvádzať, že na tomto cintoríne je v dvoch hroboch pochovaných 153 vojakov. VHA, f. VHC, šk. 56, Snina II.

87 VHA, f. VHC, šk. 56, Snina II.

88 VHA, f. VHC, šk. 56, Snina III.

89 Tamže.

Vojnový hrob v Snine

Vojnový hrob v Snine sa nachádza nad Sninskými rybníkmi na lokalite zvanej „U umarteho“. Miesto posledného odpočinku tu našiel neznámy vojak. Označený je železným krížom s mramorovou ceduľkou s textom „Hrob neznámeho vojaka“. Hrob je riadne upravený a udržiavaný.

Vojnové cintoríny v meste Snina mohli tvoriť ďalší zaujímavý komplex vojensko-historických pietnych miest. Žiaľ, do dnešnej doby zostali z tohto komplexu iba trosky. Vojnové cintoríny Snina IV. a Snina V. boli zrušené už v roku 1929 a pozostatky z nich exhumované na cintorín Snina I. Vojnový cintorín Snina III. zanikol po roku 1945 civilným prechovávaním. Napriek tomu v Snine zostávajú ešte dve vojnové cintoríny a jeden vojnový hrob. V meste, kde sa nenachádza mnoho historických pamiatok, sú tieto vojnové cintoríny dôležitými symbolmi vojnovej histórie na území mesta Snina.

Vojnové cintoríny v obci Stakčín

Obec Stakčín ležala na hlavnej komunikácii Ruské sedlo – Humenné. Dňa 22. novembra 1914 bola obsadená ruskými vojskami generála Lavra Kornilova, ktoré ďalej postupovali na Humenné. Rakúsko-uhorské vojská generála Šándora Szurmaya však podnikli protiútok a 24. novembra 1914 z obce vytlačili ruské jednotky. Ťažké boje v priestore medzi Stakčínom a Sninou trvali až do 27. novembra 1914. Vojnové udalosti s k obci po druhýkrát priblížili na jar 1915, keď sa frontová línia ustálila severne v obciach Zvala a Veľká Poľana. Na tunajšej parnej píle bola zriadená poľná nemocnica. Nachádzajú sa tu dva vojnové cintoríny. Jeden zriadený v roku 1917 a druhý vznikol prenesením zo zaniknutej obce Starina v roku 1986. V parku pri kaštieli sa nachádza pomník padlým obyvateľom obce v prvej svetovej vojne. V Stakčíne sa nachádzal i samostatný vojnový hrob, ako o tom informovali noviny *Slovenský východ* v roku 1933. Presnú polohu hrobu neznámeho vojaka sa doposiaľ nepodarilo identifikovať.

Vojnový cintorín Stakčín I

Vojnový cintorín Stakčín I sa nachádza na miernom návrší zvanom Panská Hora. Miesto posledného odpočinku tu našlo 960 vojakov.[90] V období zriadenia bol samostatným cintorínom o výmere 6 621 m². Postupne splynul s obecným cintorínom. Pozostáva z 590 vojnových hrobov, z ktorých je 569 jednotlivých, 3 spoločné a 18 hromadných.[91] Známych podľa mien je 495 rakúsko-uhorských a 37 ruských vojakov. Neznámych je 428 vojakov.[92] Vojnový cintorín vznikol v roku 1914 – 1915. Konečnú úpravu dostal v roku 1917. V roku 1917 bol počet pochovaných vojakov 918. Pravdepodobne sa tu pochovávalo i po roku 1917. Na vojnovom cintoríne sa taktiež nachádza hrob označený krížom s ceduľkou, ktorá informuje, že v hrobe je pochovaný lodný kapitán Ladislav Stach. Hrob bol zriadený v roku 1921. Dozor nad cintorínom v období 1. ČSR zabezpečovala četnícka stanica v Stakčíne a údržbu hrobov stakčínsky legionár Vasiľ Minčič. V súčasnosti je v správe Obecného úradu v Stakčíne.

[90] VHA, f. VHC, šk. 56, Stakčín I.

[91] V katastrálnom liste sa uvádza počet 527 jednotlivých hrobov a 14 hromadných hrobov. Ten vznikol nesprávnym zrátaním hrobov podľa mapy z roku 1917 a nezahrnutím hrobov vojakov pochovaných na tomto cintoríne po roku 1917. VHA, f. VHC, šk. 56, Stakčín I.

[92] VHA, f. VHC, šk. 56, Stakčín II.

Hroby sú usporiadané v 34 radoch a pôvodne boli označené drevnými krížmi. V prvých 25 radoch sú pochovaní vojaci v samostatných hroboch. Tu boli pochovávaní predovšetkým vojaci, ktorí zomierali v poľnej nemocnici 1/8 zriadenej na neďalekej parnej píle. V ďalších radoch sú pochovaní vojaci predovšetkým v hromadných hroboch. Najviac ich je pochovaných v 33. rade, kde v dvoch hromadných hroboch je uložených 88 ostatkov vojakov. V týchto hroboch sú pochovaní vojaci, ktorí boli exhumovaní z cintorína, ktorý sa nachádzal v miestnej časti zvanej Vuľchovec a z hrobov roztrúsených po okolí Stakčína. Za 1. ČSR bol na hrobe č. 509 (Ján Kušniar z Veľkého Lomu) postavený malý betónový pomníček a na hrobe Ladislava Stacha, syna tunajšieho správcu lesov,bol osadený liatinový železný kríž". Medzi jednotlivými hrobmi a hromadnými hrobmi bol osadený pomník s maďarským textom: „*A hazaert 1914 – 1918*" (Za vlasť 1914 – 1918). Tento text bol za 1. ČSR nahradený textom: „*Pamiatke padlým 1914 – 1918*". Vstup na cintorín tvorilo schodisko so vstupnou drevenou bránou a maďarským textom: „*1914 – 1918. A világháboruban elesett hos katonák temetoje*" (Vojnový cintorín padlým vo svetovej vojne). Pôvodne bol ohradený dreveným plotom a výsadbou borievky a smrekov. Okolo pomníka a hromadných hrobov bola vysadená skupina smutných vŕb.

Cintorín bol udržiavaný prakticky bez prestania, čo súviselo s tým, že sa vedľa neho v roku 1933 zriadil obecný cintorín. V období socializmu bol vymenený drevený plot za železný a obdobne bola vymenená i vstupná drevená bránka za železnú. Po roku 1989 boli hroby na cintoríne splanírované a začalo sa uvažovať o jeho zrušení a premene na občiansky cintorín. Našťastie k tomu nedošlo a v súčasnosti získava tento vojnový cintorín impozantný vzhľad. V spolupráci s dobrovoľníkmi z Klubu vojenskej histórie Beskydy postupne pribúdajú na ploche cintorína rady krížov. Každý kríž je označený identifikačnou tabuľkou. Vďaka takejto rekonštrukcii na tomto cintoríne niekoľko rodín našlo posledné miesto odpočinku svojho predka. V dohľadnej dobe budú osadené posledné rady krížov a rekonštrukčné práce na tomto cintoríne budú ukončené.

Vojnový cintorín Stakčín II.

Vojnový cintorín Stakčín II sa nachádza na obecnom cintoríne v Stakčíne v časti, kde sú prenesené ostatky obyvateľov zo zaniknutej obce Starina. Miesto posledného odpočinku tu našlo 117 vojakov.[93] Pozostáva pravdepodobne zo 14 vojnových hrobov, všetky hroby sú hromadné. Známych podľa mien je 117 rakúsko-uhorských vojakov.[94] Vznikol v roku 1986 prenesením ostatkov vojakov zo zaniknutej obce Starina.[95] V súčasnosti je v správe Obecného úradu v Stakčíne. Hroby sú usporiadané v rade a na šiestich hroboch sú betónové kríže prenesené z pôvodného cintorína v Starine.

Vojnový cintorín Stebník

Vojnový cintorín sa nachádza na pravej strane pri ceste zo Zborova do obce Stebník. Od cesty je vzdialený len pár desiatok metrov. Cintorín ma pôdorys obdĺžnika, kde je 103 hrobov usporiadaných tak, aby vytvárali profil kríža. Ide o veľmi jedinečný návrh vojnového cintorína. Väčšina vojakov pochovaných na vojnovom cintoríne sú neznámi rakúsko-uhorskí a ruskí vojaci. Archívna zložka o tomto vojnovom cintoríne je neúplná a plná nepresností. Podľa

93 VHA, f. VHC, šk. 56, Starina.

94 Tamže.

95 Informácia Juraja Kučalu zo Sniny, bývalého starostu obce Stakčín.

evidenčných listov je 42 ruských vojakov pochovaných v samostatných hroboch. Všetci sú neznámi. Zachovalo sa iba jedno meno vojaka, ktoré však je skomolené, vinou pravdepodobne chybnej transkripcie azbuky do latinky. V desiatich spoločných hroboch je pochovaných po päť neznámych ruských vojakov. V jednom zo spoločných hrobov (č. 62) sú pochovaní dvaja dôstojníci ruského 176. pešieho pluku Arteniev Svaradov a Kuik Karpf.[96] Známe je aj meno vojaka Jana Domeja, ktorý je pochovaný v jednom zo spoločných hrobov ruských vojakov. Dovedna 21 neznámych rakúsko-uhorských vojakov je pochovaných v jednotlivých hroboch. V dvoch spoločných hroboch sú pochovaní po šiesti neznámi rakúsko-uhorskí vojaci, v jednom hrobe po piati vojaci. Podľa náčrtu by malo byť päť vojakov pochovaných aj v spoločnom hrobe č. 37, evidenčné listy však uvádzajú len mená dvoch, pravdepodobne, rakúsko-uhorských vojakov. Sú to vojaci Jan Fussi a Alois Kalteneger. Známe sú tiež mená príslušníkov rakúsko-uhorského Pešieho pluku č. 47 (IR 47). V hrobe č. 34 je pochovaný A. Ekler a v hrobe č. 63 Andreás Roth. Známe sú ešte mená (nekompletné) vojakov pochovaných v troch samostatných hroboch. Ich štátna príslušnosť však nie je určená.[97] K 21 hrobom nie je vypísaný žiaden evidenčný list, sú v nich pochovaní neznámi vojaci.

K vojnovému cintorínu existuje niekoľko náčrtov s rôznym číslovaním hrobov, ale tiež odchýlkami v zaradení, či ide o jednotlivé hroby, alebo hroby spoločné. Na vojnovom cintoríne sa pochovávalo aj v medzivojnovom období, o týchto zásahoch však nemáme žiadne bližšie informácie. Je preto náročné určiť, koľko vojakov je v dovedna 103 hroboch pochovaných. Katastrálny list uvádza počet 189 pochovaných vojakov.[98] Aj v súpisoch vojnových cintorínov sa pravidelne udáva tento počet.[99] V medzivojnovom období bol cintorín oplotený ostnatým drôtom a na hroboch boli osadené drevené kríže. Postavený bol taktiež dubový kríž, ktorý sa zachoval až do súčasnosti. Tak, ako na viacerých vojnových cintorínoch v okolí Zborova, aj v obci Stebník praktickú údržbu zabezpečoval Ondrej Hruška. V roku 1921 mu za túto činnosť bola vyplatená suma 270 Kč.[100]

Vojnový cintorín v Stebníku ešte na prelome rokov 2007/2008 stál na pokraji zániku. V roku 2008 bola plocha cintorína vyčistená od náletových drevín. S rekonštrukciou vojnového cintorína sa začalo v roku 2009. Vojnový cintorín rekonštruovali dobrovoľníci z obce Stebník a Klubu vojenskej histórie Beskydy. Upravená bola samotná plocha vojnového cintorína a zamerané boli jednotlivé hrobové polia. Vybudovaný bol centrálny monument, zhotovené bolo oplotenie a nová vstupná brána. V roku 2010 boli na hroby osadené nové drevené kríže a informačná tabuľa. Rekonštrukcia sa realizovala za podpory Komunitnej nadácie Prešov a rakúskeho Čierneho kríža. V auguste 2010 bol vojnový cintorín slávnostne vysvätený.[101]

Vojnový cintorín Sukov

Vojnový cintorín v obci Sukov sa nachádza na začiatku obce na ľavej strane od cesty v smere od Čabín. Cintorín leží v tieni stromov hneď za prvými domami obce. Tento cintorín patrí medzi architektonicky zaujímavo riešené lokality. Všetky hroby sú rozmiestnené

[96] Aj v tomto prípade sú mená s vysokou pravdepodobnosťou skomolené chybnou transkripciou azbuky do latinky.

[97] VHA, f. VHC, šk. 7, obec Stebník. Evidenčné protokoly.

[98] VHA, f. VHC, šk. 7, obec Stebník. Katastrálny list.

[99] VHA, f. ZVV, šk. 148, Vojnové hroby, Zoznam vojnových cintorínov v obvode Žandárskej stanice Zborov zo 7. januára 1922.

[100] VHA, f. ZVV, šk. 148, Vojnové hroby, Udržovanie vojnových cintorínov – Zborov 12. apríl 1921.

[101] DROBŇÁK, M. Spomienkový pochod. In *Obrana*, roč. XVIII, 2010, č. 09, s. 36.

v tvare kríža s približne rovnakou dĺžkou ramien. Na tomto cintoríne je spolu 66 hrobov. Z toho je 53 samostatných a 8 spoločných hrobov.[102] V každom spoločnom hrobe sú pochované dve obete. Na cintoríne sa nachádza aj 5 hromadných hrobov. V hromadnom hrobe č. 5 je pochovaných 31 obetí, v ostatných šachtách je pochovaný neznámy počet obetí. Podľa archívnej zložky sa na cintoríne nachádza 180 obetí.[103] Tento údaj nie je možné verifikovať, pretože nie je známe, koľko padlých sa nachádza v hromadných hroboch. Sú tu pochovaní rakúsko-uhorskí a ruskí vojaci. Národnosť je s istotou určená v 72 prípadoch, z toho je 32 ruských a 40 rakúsko-uhorských vojakov. Archívna zložka obsahuje 40 mien obetí pochovaných na tomto cintoríne.[104] V posledných rokoch má táto lokalita zabezpečenú základnú starostlivosť. Hrobové polia sú jasne viditeľné. Zachované sú všetky hroby. Každý hrob je označený provizórnym drevenýmkrížom. Plocha cintorína je niekoľkokrát za rok vykosená. Na cintoríne sa zachoval aj pôvodný centrálny kamenný pomník, na ktorom je zvýraznený symbol kríža.

Cintorín v Sukove patrí medzi zachované lokality. S určitosťou ho môžeme zaradiť medzi najzaujímavejšie vojnové cintoríny v okrese, ale aj na celom severovýchodnom Slovensku. Bezprostredný zánik tomuto cintorínu nehrozí. Generálna rekonštrukcia by z vojnového cintorína v Sukove spravila turisticky atraktívne miesto.

Vojnový cintorín Topoľa

Vojnový cintorín v Topoli sa nachádza v obci vedľa dreveného kostolíka sv. Michala archanjela. Miesto posledného odpočinku tu našlo 240 vojakov. Výmera cintorína je 1 515 m² (50,50 x 30 m).[105] Cintorín pozostáva zo 153 vojnových hrobov, z ktorých je 119 hrobov jednotlivých a 34 hrobov spoločných. Známych podľa mien je 27 rakúsko-uhorských vojakov.[106] Neznámych je 213 rakúsko-uhorských vojakov. Vojnový cintorín vznikol pravdepodobne v roku 1917. Dozor nad cintorínom za 1. ČSR zabezpečovala četnícka stanica v Ruskom a údržbu hrobov od roku 1922 Koloman Grauber zo Stariny.[107] V súčasnosti je v správe Obecného úradu v Topoli.

Usporiadanie hrobov je prispôsobené tvaru cintorína medzi dreveným kostolíkom sv. Michala archanjela a strmým svahom nad Kasičovým potokom. Vo vstupnej časti sú hroby usporiadané v piatich radoch. V strednej časti pri kríži sú oblúkovito usporiadané striedavo v troch až štyroch radoch. V zadnej časti cintorína sa nachádzajú ešte dva rady hrobov. Pôvodne boli označené drevenými krížmi, ktoré boli nahradené plechovými hviezdami. V strede cintorína sa nachádzal drevený centrálny kríž a celý bol pôvodne oplotený drevenýmplotom. Výsadbu tvorili solitéry javorov v strednej a zadnej časti cintorína. Okolo oplotenia bola výsadba smrekov. Cintorín bol udržiavaný prakticky bez prestania, čo súviselo s tým, že sa nachádza blízko kostolíka. Po druhej svetovej vojne bol udržiavaný žiakmi miestnej školy. V roku 1996 boli na ploche cintorína vykonané rekonštrukčné práce za po-

[102] VHA, f. VHC, šk. 43, obec Sukov.

[103] Tamže.

[104] Tamže.

[105] VHA, f. ZVV, šk. 163, Vojnové hroby, Seznam o druhu a počtu válečných hrobů a hřbitovů pri Četníckej stanici v Ruskom zo dňa 4. decembra 1924.

[106] K 26 známym vojakom uvedeným v katastrálnom liste je prirátané i meno vojaka Jána Tótha, 24. roč., ktorý zomrel dňa 18. 4. 1915 a je zaznamenaný v matrike obce Topoľa.

[107] VHA, f. ZVV, šk. 163, Vojnové hroby, Výkaz s jmenoslovy o potřebě evidenčních náhrobních tabulek pri Četníckej stanici v Ruskom zo dňa 11. augusta 1924.

moci dobrovoľníkov z Čiech. V roku 2004 bol osadený nový drevený centrálny kríž a na hroby boli osadené nové kríže. Z pôvodnej výsadby sa zachovali centrálne javory a smreky po jeho obvode. Hroby sú dobre identifikovateľné. Cintorín je riadne udržiavaný.

Vojnový cintorín Turany nad Ondavou (okr. Stropkov)

Vojnový cintorín v Turanoch nad Ondavou začal vznikať takmer okamžite po vzdialení sa frontu. Práce na tomto vojnovom cintoríne realizovalo špeciálne pohrebné komando. Tomu zodpovedá aj architektonické riešenie vojnového cintorína. Podobne ako vojnový cintorín v Chotči, aj vojnový cintorín v Turanoch nad Ondavou mal zaujímavo spracovaný návrh usporiadania hrobových polí. Hroby na vojnovom cintoríne sú usporiadané do tvaru kruhu.[108] Podľa náčrtu vypracovaného rakúsko-uhorským pohrebným komandom sa na vojnovom cintoríne pôvodne nachádzalo 28 jednotlivých hrobov a štyri masové šachty. V strede cintorína sa nachádzalo hrobové pole označené ako A1. Rozloha cintorína je 549 m^2. Majiteľom pozemku, na ktorom sa nachádza cintorín, bola štátna škola v Turanoch nad Ondavou.[109] V medzivojnovom období bola starostlivosťou o vojnový cintorín poverená četnícka stanica v Miňovciach.[110] Podľa evidenčných listov, ako súčasti zložky o vojnovom cintoríne, ktorú vypracovala žandárska stanica, sa na vojnovom cintoríne nachádza 29 jednotlivých hrobov a štyri masové šachty. V šachte č. 1 leží 30 padlých vojakov, v šachte č. 2 a 3 po 36 padlých vojakov a v šachte č. 4 je pochovaných 25 vojakov.[111] Podľa údajov z evidenčných protokolov je možné identifikovať mená všetkých 29 obetí, pochovaných v jednotlivých hroboch. Vojaci pochovaní v masových šachtách sú všetci neznámi. Zaujímavosťou je hrob označený na nákrese ako A1.[112] Medzi evidenčnými listami sa dvakrát vyskytuje evidenčný list k hrobu č. 1.[113] Môžeme predpokladať, že jeden z dvojice evidenčných listov je vystavený k hrobu A1, ktorý sa nachádza v strede vojnového cintorína.

U väčšiny obetí pochovaných na vojnovom cintoríne v Turanoch je uvedený dátum ich úmrtia. U veľkej časti pochovaných vojakov je taktiež uvedená príslušnosť k vojenskej jednotke. Nejasný ostáva počet obetí pochovaných na vojnovom cintoríne v Turanoch nad Ondavou. Podľa údajov z evidenčných listov je na cintoríne pochovaných 156 vojakov. Katastrálny list uvádza 133 pochovaných vojakov. V súčasnej dobe je problematické vojnový cintorín identifikovať. Vzhľadom na fakt, že sa nachádza v blízkosti civilného cintorína, jeho plocha je pravidelne vykosená. Na ploche cintorína sa však nenachádzajú žiadne identifikačné znaky, ktoré by pripomínali existenciu vojnového cintorína.

Vojnový cintorín Uličˇ

Obec Uličˇ leží v uličskej doline na sútoku Uličky so Zbojským potokom v nadmorskej výške 268 m n. m. Dopady vojenských operácií obec pocítila takmer okamžite po vypuknutí prvej svetovej vojny. Po obsadení Dary ruskými vojskami generála Lavra Kornilova, strategickým bodom sa stalo sedlo Karcaba. Tu sa rakúsko-uhorské vojská z Užockého

[108] VHA, f. VHC, šk. 59, obec Turiany. Turányi katonatemetö.

[109] VHA, f. ZVV, šk. 164, Vojnové hroby, Z rozkazu inspekce válečných hrobů v Košiciach č. j. 139 ze dne 4. března 1924.

[110] VHA, f. VHC, šk. 59, obec Turiany.

[111] Tamže.

[112] Z nákresu nie je jasné, či ide o masový hrob, alebo jednotlivý hrob.

[113] Pri jednom z evidenčných listov k hrobu č. 1 je pri jednotke neznáma značka.

priesmyku mohli najrýchlejšie prepraviť po úzkokoľajke cez Ulič. Vojnové udalosti sa po druhýkrát k obci priblížili na jar 1915, keď sa frontová línia ustálila severne v obciach Topoľa, Ruský Potok a Zboj. Vojnový cintorín v Uliči sa nachádza na západnom okraji obecného cintorína. Miesto posledného odpočinku tu našlo 71 vojakov. Výmera cintorína je 451 m².[114] V období zriadenia bol samostatným cintorínom, postupne splynul s obecným cintorínom. Cintorín pozostáva zo 65 vojnových hrobov, z ktorých 61 hrobov je jednotlivých a 4 hroby spoločné. Známych podľa mien je 45 vojakov, z ktorých je 39 rakúsko-uhorských vojakov a 6 ruskí vojaci. Neznámych je 26 vojakov. Zaujímavosťou je, že v spoločnom hrobe č. 21 je pochovaný ruský generál Nikolaj Nikolajevič Mirbach.[115] Vojnový cintorín vznikol v roku 1917.[116] Dozor nad cintorínom v období 1. ČSR zabezpečovala četnícka stanica v Uliči a údržbu hrobov Alexander Popovič z Uliča.[117] V súčasnosti je v správe Obecného úradu v Uliči.

Hroby sú vo vstupnej časti usporiadané v troch radoch. V centrálnej časti okolo kríža sú usporiadané v kruhu. Pôvodne boli hroby označené drevenými krížmi. V strede cintorína sa nachádzal drevený centrálny kríž a celý bol oplotený dreveným plotom so vstupnou bránkou. Výsadbu tvorili solitéry smrekov vysadené po obvode cintorína. Cintorín bol udržiavaný ešte krátko po druhej svetovej vojne, potom začal zarastať krovinami. V roku 2003 sa začala jeho rekonštrukcia. Odstránený bol nálet krovín, postavený centrálny kríž a na všetky hroby boli osadené drevené náhrobné kríže s menovkami pochovaných vojakov. Celý cintorín bol oplotený, osadená bola vstupná brána a informačný panel. Cintorín je riadne udržiavaný.

Vojnové cintoríny v zaniknutej obci Veľká Poľana

Obec Veľká Poľana ležala v doline Cirochy 16 km severne od obce Stakčín v nadmorskej výške 395 m n. m. Dňa 20. novembra 1914 ruské vojská generála Lavra Kornilova prekročili Ruské sedlo a obsadili obec. Avšak rakúsko-uhorský protiútok ich vytlačil naspäť na severnú stranu Karpát a vojská generála Georga von Lehmanna vstúpili do Veľkej Poľany 27. novembra 1914. Vojnové udalosti sa k obci priblížili ešte raz na jar 1915, keď sa frontová línia ustálila na línii Borsuk – Magura – Kučalatá a viedla priamo cez obec. Vojaci sú pochovaní na dvoch vojnových cintorínoch. V kronike obce Veľká Poľana sa spomína tretí cintorín na vrchu Magura pozostávajúci z troch hromadných hrobov.[118] Doteraz sa nepodarilo potvrdiť existenciu tohto vojnového cintorína.

Vojnový cintorín Veľká Poľana I

Vojnový cintorín Veľká Poľana sa nachádza na severnom okraji obecného cintorína vedľa ruín murovaného kostola sv. Michala archanjela. Miesto posledného odpočinku tu našlo

[114] Merané dňa 28. 3. 2009 podľa existujúceho dreveného oplotenia. Pôvodne sa udávala výmera cintorína 663,60 m. VHA, f. ZVV, šk. 163, Vojnové hroby, Seznam o druhů a počtu válečných hrobů a hřbitovů pri Četnickej stanici v Uliči zo dňa 5. decembra 1924.

[115] V dokumentoch je uvedený, ako „ Mikolaj Mikolajevič Murbach“. VHA, f. VHC, šk. 56, obec Ulič.

[116] V evidenčnom liste je poznámka, že v roku 1917 boli prenesené ostatky vojakov na vojnový cintorín do Uliča. VHA, f. VHC, šk. 56, obec Uličské Krivé.

[117] VHA, f. ZVV, šk. 163, Vojnové hroby, Seznam o druhu a počtu válečných hrobů a hřbitovů pri Četnickej stanici v Uliči zo dňa 5. decembra 1924.

[118] Kronika obce Veľká Poľana, str. 43.

340 vojakov.[119] V období zriadenia bol samostatným cintorínom o výmere 1 965 m² (65,50 x 30 m). Postupne splynul s obecným cintorínom. Cintorín pozostáva z 310 vojnových hrobov, z ktorých je 298 hrobov jednotlivých a 12 hrobov spoločných.[120] Mená všetkých vojakov sú neznáme. Vojnový cintorín vznikol v roku 1917. Dozor nad cintorínom za 1. ČSR zabezpečovala četnícka stanica v Ruskom a údržbu hrobov od roku 1922 Koloman Grauber zo Stariny.[121] V súčasnosti je v správe Obecného úradu v Stakčíne.

Hroby sú usporiadané v siedmich radoch v poloblúku pod jedinečným centrálnym kamenným pomníkom – rotundou.[122] Tá bola postavená z materiálu blízkej zrútenej veže murovaného kostola sv. Michala archanjela, ktorá bola poškodená počas bojov v roku 1915. K pomníku vedie kamenný chodník rozdeľujúci usporiadané hroby na dve samostatné časti. Pôvodne boli označené drevenými krížmi. Výsadbu tvorili dreviny pagaštanu, lipy, smreka a hlohu. Cintorín bol udržiavaný až do zániku obce, potom zarástol jelšou sivou. Z pôvodnej výsadby sa zachoval iba jeden solitér pagaštanu konského. V roku 2007 sa začalo s jeho obnovou. Vyrúbaný bol nálet stromov a cintorín začal byť vykášaný. V roku 2008 bola opravená kamenná rotunda, pretože jej hrozilo zrútenie. Hroby sú dobre identifikovateľné v teréne. Na rekonštrukčných prácach sa zúčastňovali aj dobrovoľníci z Klubu vojenskej histórie Beskydy. Rekonštrukčné práce na tomto cintoríne pokračujú aj v súčasnosti.[123]

Vojnový cintorín Veľká Poľana II

Vojnový cintorín vo Veľkej Poľane II sa nachádza na vrchole Predného Hodošíka v masíve Kučalatá v nadmorskej výške 851 m n. m. Je to najvyššie položený vojnový cintorín z prvej svetovej vojny na Slovensku. Miesto posledného odpočinku tu našlo 668 vojakov. Výmera cintorína je 3 523 m² (priemer 67 m). Pozostáva z 86 vojnových hrobov, z ktorých je 40 hrobov jednotlivých, 34 hrobov spoločných a 12 hromadných hrobov. Všetci pochovaní vojaci sú neznámi. Predpokladá sa, že sú tu pochovaní predovšetkým ruskí vojaci, preto ho miestni nazývajú „Ruský cintorín“. Z padlých vojakov v katastri obce Veľká Poľana je známych podľa mien 210 rakúsko-uhorských vojakov. Je možné, že niektorí z nich sú pochovaní i na tomto cintoríne. Vojnový cintorín vznikol v roku 1917. Dozor nad cintorínom vykonávala četnícka stanica v Ruskom a údržbu hrobov od roku 1922 vykonával Koloman Grauber zo Stariny. V súčasnosti je v správe Obecného úradu v Stakčíne.

Usporiadanie hrobov vychádza z polohy cintorína na vrcholovej kužeľovej kóte. Usporiadané sú v kruhu v piatich radoch, ktorý je prerušený štyrmi prístupovými cestičkami k vrcholu, kde sa nachádzal centrálny drevený kríž. Pôvodne boli hroby označené drevenými krížmi. Cintorín bol oplotený vojenským ostnatým drôtom. Výsadbu tvorila obvodová výsadba solitérov smrekov a hlohov obyčajných. Udržiavaný bol ešte krátko po druhej svetovej vojne žiakmi Základnej školy z Topole. Následne začal chátrať až zarástol drevinami, predovšetkým brezou a osikou. V roku 1971 na cintoríne vykonal panychídu za zomrelých vojakov gréckokatolícky farár Myron Podhajecký z Veľkej Poľany. Za jej vyko-

[119] VHA, f. ZVV, šk. 56, Veľká Poľana I. Katastrálny list.

[120] VHA, f. ZVV, šk. 56, Veľká Poľana I.

[121] VHA, f. ZVV, šk. 163, Vojnové hroby, Výkaz s jmenoslovy o potřebě evidenčních náhrobních tabulek pri Četníckej stanici v Ruskom zo dňa 11. augusta 1924.

[122] Tvar cintorína bolo možné zistiť až po začatí jeho obnovy v roku 2007, pretože v archívnej zložke nebol zachovaný náčrt.

[123] O účasti dobrovoľníkov z KVH Beskydy na rekonštrukčných prácach informujú reportáže na webe www.kvhbeskydy.sk

nanie bol komunistami preložený mimo vtedajší okres Humenné. Z pôvodnej výsadby cintorína sa zachovali smreky a hloh obyčajný. V priebehu rokov 1994 – 2004 tu boli Správou Národného parku Poloniny organizované brigádnické práce na jeho záchranu. Od roku 2006 údržbu cintorína zabezpečuje Obecný úrad v Stakčíne prostredníctvom Poľovného združenia Veľká Poľana. V súčasnosti sú všetky hroby dobre identifikovateľné v teréne. Cintorín je udržiavaný.

Vojnový cintorín Veľkrop

Vojnový cintorín v obci Veľkrop je zaujímavým fenoménom medzi vojnovými cintorínmi na severovýchodnom Slovensku. Ostatné cintoríny v jeho okolí patria z hľadiska počtu pochovaných obetí skôr k menším. Na cintoríne vo Veľkrope by malo byť pochovaných 8 662 obetí.[124] Toto číslo z neho robí najväčší vojnový cintorín z prvej svetovej vojny na severovýchodnom Slovensku. Kvôli obrovskému počtu obetí vzbudzoval tento cintorín nedôveru, dokonca bola spochybňovaná jeho existencia. Cintorín sa nachádza asi 800 m juhovýchodne od obce Veľkrop. Od miestneho kostola je k cintorínu značený chodník. Má tvar veľkého obdĺžnika so stranami 48 a 70 metrov. Cintorín má rozlohu 3 360 metrov štvorcových.[125] Stredom celého cintorína prechádzali v severojužnom a východozápadnom smere cestičky, ktoré rozdeľovali cintorín na štyri časti. V strede sa nachádzal centrálny kríž. Na náčrte je jasne viditeľné množstvo masových hrobov, z ktorých niektoré majú úctyhodne rozmery. Cintorín mala v medzivojnovom období na starosti Četnická stanica Malá Poľana, neskôr stanica Stropkov. Pozemok pre cintorín daroval bývalý vlastník štátu.[126]

Podľa katastrálneho listu by sa na cintoríne malo nachádzať 127 hrobov. Z celkového počtu by malo byť 72 hromadných šachiet a 55 jednotlivých hrobov.[127] Tento údaj súhlasí s počtom hrobov na archívnom náčrte.[128] Tento cintorín vznikal postupne po skončení bojov v období prvej svetovej vojny. Je výsledkom niekoľkých etáp exhumovania hrobov z okolia a čistenia bývalého bojiska. Počet pozostatkov je naozaj extrémny. Samotná zložka o cintoríne poskytuje iba zlomky informácií. To nám znemožňuje jednoznačne potvrdiť všetky čísla o cintoríne, ale na druhej strane máme dosť informácií, aby sme dokázali, že cintorín jednoznačne existoval.[129] Náčrt, ale aj ďalšie archívne dokumenty nám dokazujú, že tento cintorín postavili profesionálne armádne jednotky, ktorých úlohou bola výstavba vojnových cintorínov a všetky práce s tým spojené. Dokázateľne tu pracovalo niektoré kriegsgräber komando. V archívnej zložke sa zachovali zlomky z exhumačných prác v roku 1916.[130] V období od septembra do októbra 1916 bolo v okolí Veľkropu exhumovaných 72 hrobov a pozostatky obetí prenesené na cintorín pri obci Veľkrop. Exhumovaných bolo 131 obetí.

---

124 VHA, f. VHC, šk. 59, obec Veľkrop.

125 Tamže.

126 VHA, f. ZVV, šk. 163, Vojnové hroby, Zoznam vojnových cintorínov v obvode žandárskej stanice Malá Poľana z roku 1924.

127 Zvláštne je, že sa na cintoríne nenachádzajú spoločné hroby. Vzhľadom na to, že nevieme, koľko obetí je pochovaných v jednotlivých šachtách, nemôžeme vylúčiť, že tu spoločné hroby sú. Minimálne jedna skupina hrobov na náčrte pripomína priveľké jednotlivé hroby alebo príliš malé šachty. Bez potrebnej dokumentácie toto všetko zostáva v rovine hypotéz.

128 VHA, f. VHC, šk. 59, obec Veľkrop.

129 O existencii cintorína pochyboval aj Igor Slepcov, jediný historik, ktorý sa zaoberal cintorínmi z prvej svetovej vojny.

130 VHA, f. VHC, šk. 59, obec Veľkrop.

Pôvodné hroby sa nachádzali napr. na kóte 336 severozápadne od Varechoviec, medzi Veľkropom a Soľníkom, južne od obce Makovce, na kóte 450 pri Veľkrope, západne od spomínanej kóty a pod.[131] Samozrejme, sú to iba zlomky z celkového počtu, ale dokazujú systematické exhumačné práce už v období vojny, a to na pomerne širokom priestore.

Aj v medzivojnovom období prebiehali ďalšie exhumácie. V roku 1924 boli pod odborným dohľadom miestnych četníkov exhumované obete z pôvodných hrobov nad obcou Makovce a pozostatky boli prenesené na cintorín vo Veľkrope. Spolu bolo exhumovaných 17 obetí.[132] V roku 1933 sa uskutočnili exhumácie v obci Soľník, kde bol zrušený vojnový cintorín a tri obete prenesené na cintorín vo Veľkrope. V dokumentoch zemského vojenského veliteľstva sú narážky aj na exhumáciu obetí z obce Breznička a ich prenesenie na tento cintorín.[133] Údajov o obetiach pochovaných na tomto cintoríne máme veľmi málo. Poznáme identitu desiatich vojakov. Všetci boli príslušníkmi rakúsko-uhorskej armády. Väčšina z nich slúžila v Pešom pluku 39 (IR 39). Z celkového počtu obetí na tomto cintoríne by mala byť drvivá väčšina neznámych ruských vojakov. Presnejšie údaje momentálne nie je možné získať.

Dlhé roky, počas ktorých cintorín chátral, sa podpísali na jeho stave. Od roku 2010 cintorín postupne rekonštruujú dobrovoľníci z KVH Beskydy Humenné v spolupráci s miestnou samosprávou. Po rekonštrukcii by mohol byť vojnový cintorín dominantou obce i okresu.

Komplex vojnových cintorínov Výrava

Obec Výrava sa nachádza v údolí rovnomennej riečky asi 10 km juhovýchodne od okresného mesta Medzilaborce. Pred prvou svetovou vojnou sa táto dedina volala Virava. Obec Výrava v Medzilaboreckom okrese patrí medzi miesta, ktoré prvá svetová vojna tvrdo zasiahla. V marci 1915 sa v okolí obce odohrávali tvrdé boje. Ruská armáda sa opakovane snažila preraziť rakúsko-uhorské vojská medzi obcami Výrava a Svetlice. Prudké a ničivé boje, ktoré mohli viesť k zrúteniu rakúsko-uhorského frontu, priniesli ťažké straty obom bojujúcim stranám. Padli tu tisícky vojakov.

Vojnový cintorín Výrava – pod Kudrovcom

Veľká časť padlých vojakov je pochovaná na cintoríne pod kótou Kudrovec. Cintorín sa nachádza na ľavej strane od cesty medzi obcami Výrava a Svetlice v lokalite nazývanej pod Kudrovcom. O cintoríny v tejto oblasti sa starala četnícka stanica vo Výrave.[134] Napriek tomu, že cintorín pod Kudrovcom patrí medzi najväčšie cintoríny prvej svetovej vojny v okrese Medzilaborce, ale aj na celom území Slovenska, máme o ňom veľmi skromné poznatky. Aj keď obete pochádzajú z jari 1915, samotný cintorín bol zriadený až v roku 1916. Na tomto cintoríne sa zhromažďovali stovky obetí, pochovaných roztrúsene v okolí či pozostatky vojakov nájdené v horách dlho po období bojov. V tomto čase už bolo problematické získať bližšie údaje o takom veľkom počte obetí.

Na cintoríne sa nachádza spolu 21 hrobov.[135] Jednotlivých hrobov je 14 a väčšinu obetí v nich pochovaných poznáme. V štyroch spoločných hroboch sú pochované po dve až tri obete. Väčšina padlých vojakov je pochovaná v troch masových hroboch. V šachte č. 7 je

[131] Tamže.
[132] Tamže.
[133] VHA, f. ZVV, šk. 149, Vojnové hroby, katastrálne listy – predloha.
[134] VHA, f. VHC, šk. 42, Výrava – Pod Kudrovcom, katastrálny list.
[135] Tamže.

pochovaných 650 – 654 obetí, v šachte č. 15 je pochovaných asi tisíc obetí. V šachte č. 21 je taktiež asi tisíc obetí. Obrovské množstvo vojakov pochovaných v masových hroboch svedčí o rozsahu miestnych bojov. Štátnu príslušnosť dokážeme určiť len v 18 prípadoch. Na cintoríne je dokázateľne pochovaných pätnásť nemeckých vojakov, jeden ruský vojak a dvaja pravdepodobne rakúsko-uhorskí vojaci. Samozrejme, aj ostatné obete pochované na tomto cintoríne pochádzajú z týchto troch armád. Ich štátnu príslušnosť na základe známych údajov z archívnych materiálov nedokážeme v súčasnom stave výskumu určiť s istotou.

Cintorín Výrava – pod Kudrovcom patrí medzi lesné cintoríny, ktoré sa nachádzajú mimo obce. Z globálneho pohľadu je starostlivosť o takéto cintoríny problematickejšia ako o cintoríny v obciach. Dlhé roky bol cintorín zanedbaný v lesnom poraste. V roku 2008 bol vojnový cintorín vyčistený, navŕšené boli hrobové polia a osadené provizórne kríže. Sanačné práce začala miestna samospráva spolu s dobrovoľníkmi z Klubu vojenskej histórie Beskydy.[136] Rekonštrukcia vojnového cintorína sa začala v roku 2013. Na ploche cintorína boli osadené drevené kríže a plocha bola oplotená drevom. Osadený bol centrálny kríž. Návrh rekonštrukcie pripravil Ing. arch. Ľubomír Gramata. Súčasťou rekonštrukcie vojnového cintorína bolo vybudovanie prístupovej cestičky a osadenie informačných panelov. Vojnový cintorín bol slávnostne posvätený 19. októbra 2013.

Vojnový cintorín – Kóta 600 vo Výrave

Vojnový cintorín na kóte 600 podľa archívnych materiálov pozostáva z 20 hrobov.[137] Zaberá plochu zhruba 470 metrov štvorcových. Na tomto cintoríne nie sú žiadne samostatné hroby. Všetky hroby spadajú do kategórie spoločných alebo masových hrobov. Archívne materiály neudávajú presné počty padlých v jednotlivých hroboch. Počty sú určené iba približne. V šiestich spoločných hroboch sa podľa historického náčrtu nachádzajú po 2 – 3 pochovaných obetiach. Počet hrobov na tomto cintoríne dopĺňa 14 šácht. Ani tu nie sú počty obetí určené presne.

Tieto údaje nám neumožňujú zistiť presný počet obetí pochovaných na cintoríne. Katastrálny list, ktorý je súčasťou archívnej zložky, uvádza obete v počte 636. Pôvod tohto konkrétneho čísla nepoznáme. Približné počty obetí sú z náčrtu cintorína, pochádzajúceho z roku 1925.[138] Údaje o tomto cintoríne sú značne neúplne. Okrem náčrtu je zložka tvorená iba katastrálnym listom a tromi exhumačnými protokolmi. Existujúce protokoly zaznamenávajú mená troch známych obetí pochovaných na cintoríne v priestore kóty 600. Všetci traja známi vojaci sú príslušníkmi nemeckej armády. Nevieme ale, v ktorom hrobe sú dotyční vojaci pochovaní. Štátnu príslušnosť je možné identifikovať len u časti obetí. Vďaka náčrtu, ktorý vyhotovili nemecké vojenské orgány v septembri 1917, môžeme skonštatovať, že v hroboch s č. 2,3,10,11, 12, 17, 18, 20 sú pochovaní príslušníci nemeckej armády. Dovedna je tu pochovaných asi 172 – 217 padlých nemeckých vojakov.[139] Štátna príslušnosť ostatných obetí je neznáma.

Vojnový cintorín na kóte 600 patrí medzi lesné cintoríny. V roku 2008 členovia Klubu vojenskej histórie Beskydy cintorín lokalizovali. Aj tu v lete 2009 dobrovoľníci z KVH

[136] O účasti dobrovoľníkov z KVH Beskydy na rekonštrukčných prácach informujú reportáže na webe www.kvhbeskydy.sk.

[137] VHA, f. VHC, šk. 42, Výrava- Kóta 600, katastrálny list.

[138] VHA, f. VHC, šk. 42, Výrava-Kóta 600, náčrt cintorína.

[139] VHA, f. VHC, šk. 42, Výrava- Kóta 600, náčrt nemeckých vojenských orgánov.

Beskydy a obce Výrava vyčistili vojnový cintorín od náletových drevín a došlo k navŕšeniu hrobových polí. Na hroboch boli osadené provizórne brezové kríže. V roku 2011 vďaka podpore Karpatskej nadácie sa začala komplexná rekonštrukcia vojnového cintorína. Bola vytvorená spojovacia cesta medzi cintorínmi Výrava – Pod Kobylou a Výrava – Kóta 600. Vyčistené bolo širšie okolie vojnového cintorína. Vojnový cintorín bude na základe foto dokumentácie zrekonštruovaný do podoby z polovice 30. rokov 20. storočia. Osadené boli kríže so štítkami a informačný panel v slovenskom a anglickom jazyku. Rekonštrukcia vojnového cintorína bola ukončená na jar 2012.[140] Vojnový cintorín je súčasťou náučného chodníka zameraného na udalosti prvej svetovej vojny v regióne. Cintorín bol slávnostne posvätený v apríli 2012.

Vojnový cintorín Výrava – Pod Kobylou

Vojenský cintorín Pod Kobylou je tretím lesným cintorínom v okolí Výravy. Na cintoríne je spolu 22 hrobov.[141] Zo súhrnného počtu je 11 hrobov masových, 6 spoločných a 5 jednotlivých. Archívna zložka neuvádza presné počty obetí pochovaných v jednotlivých hroboch. V záznamoch sú iba približné počty vyjadrené intervalom, v ktorom by sa mal pohybovať správny odhad. Nie je zrejmé, akým spôsobom k týmto číslam dospeli četníci z výravskej stanice, ktorým bola starostlivosť o tento cintorín zverená. V zložke nie sú žiadne exhumačné protokoly, čo ale neznamená, že žiadne exhumácie v okolí neprebehli.

Cintorín vznikol už počas vojny. Existujú dva rôzne náčrty cintorína. Pôvodný z roku 1917, ktorý zrejme slúžil pre potreby nemeckej armády, pretože sú na ňom modrou farbou vyznačené hroby nemeckých vojakov. Druhý náčrt pochádza z roku 1925 a bol vyhotovený miestnymi žandármi.[142] Pri porovnaní oboch náčrtov zistíme, že v medzivojnovom období na cintoríne nepribudli žiadne hroby. Boli iba upravené pôvodné hrobové polia. Na rozdiel od improvizovaného pochovávania počas bojov, sú na četníckom nákrese hroby vyrovnané, aby cintorín pôsobil esteticky. Keďže nedošlo k exhumáciám, vyrovnanie hrobových polí sa pravdepodobne uskutočnilo povrchovými úpravami. Približný počet obetí v masových hroboch je uvedený v nasledujúcej tabuľke.

V spoločných hroboch č. 2, 6, 8, 13, 16, 20 sú pochované po 2 – 3 obete.[143] Súhrnný počet obetí sa pohybuje v rozmedzí od 300 do 418 obetí. V hroboch č. 3, 4, 5, 10, 15,17 sú pochovaní výhradne nemeckí vojaci, čo nám dokazuje náčrt z roku 1917. Sú to jediné obete, u ktorých dokážeme identifikovať štátnu príslušnosť. Dvoch nemeckých vojakov dokážeme aj identifikovať. V medzivojnovom období bol cintorín upravený do tvaru štvorca so stranou 18 m. V strede cintorína sa nachádzal centrálny kríž. Náčrt z roku 1925 prezrádza, že cintorín mal byť oplotený. Či sa plánované oplotenie uskutočnilo, nevieme potvrdiť. Vchod na cintorín sa nachádzal na východnej strane.

V roku 2008 členovia Klubu vojenskej histórie Beskydy cintorín lokalizovali. V lete 2009 dobrovoľníci vyčistili vojnový cintorín od náletových drevín a došlo k navŕšeniu hrobových polí. Na hroboch boli osadené provizórne brezové kríže. V roku 2011 vďaka podpore Karpatskej nadácie sa začala komplexná rekonštrukcia vojnového cintorína. Od nále-

[140] O účasti dobrovoľníkov z KVH Beskydy na rekonštrukčných prácach informujú reportáže na webe www.kvhbeskydy.sk.

[141] VHA, f. VHC, šk. 42, Výrava- Pod Kobylou, katastrálny list.

[142] VHA, f. VHC, šk. 42, Výrava- Pod Kobylou, náčrty vojnového cintorína.

[143] Tamže.

tových drevín bolo vyčistené široké okolie vojnového cintorína. Dobrovoľníci realizovali stavbu kamenného centrálneho chodníka. Vybudované bolo oplotenie vojnového cintorína a vstupná brána. Osadené boli kríže so štítkami, lavička a informačný panel v slovenskom a anglickom jazyku. Rekonštrukcia vojnového cintorína bola ukončená na jar 2012.[144] Vojnový cintorín je súčasťou náučného chodníka zameraného na udalosti prvej svetovej vojny v regióne. Cintorín bol slávnostne posvätený v apríli 2012.

Vojnový cintorín Zbojné

Vojnový cintorín v Zbojnom sa nachádza severne od obce v lokalite nazývanej Pod Hrabinami.[145] V medzivojnovom období sa o tento cintorín mala starať četnícka stanica vo Výrave. Údržbu vykonával roľník Andrej Feda zo Svetlíc, za paušálnu mzdu vyplácanú vojenskou správou. Archívna zložka je neúplná a vyvoláva viac otáznikov, ako podáva odpovedí. Počet hrobov je možné určiť iba podľa náčrtu. Žiaľ, na dvoch rôznych náčrtoch je rôzny počet hrobov. Precíznejšie zhotovený náčrt znázorňuje 34 hrobov. Hroby sú označené arabskými číslicami. Nie je možné presne určiť počty jednotlivých druhov hrobov. Údaje na katastrálnom liste udávajú len počet 25 hrobov, čo zjavne nesúhlasí ani s jedným náčrtom. Mnohé evidenčné listy chýbajú, takže ani analýzou týchto listov nezískame správny údaj. Je veľkou škodou, že na náčrte nie sú nejakým grafickým symbolom označené rôzne druhy hrobov. Podľa odhadu by sa na tomto cintoríne mohli nachádzať štyri masové hroby (č. 2, 17, 18, 34), štyri spoločné hroby (č. 1, 3, 15, 16) a 26 jednotlivých hrobov.[146] Toto tvrdenie, ale nemožno potvrdiť bezchybnými dôkazmi.

Spolu je tu pochovaných asi 100 obetí.[147] Evidenčných listov sa zachovalo málo, a nie všetky sú precízne vyplnené. Poznáme štátnu príslušnosť 18 obetí. Je tu pochovaných 12 príslušníkov nemeckej armády a 6 rakúsko-uhorských vojakov. Poznáme aj identitu týchto vojakov. Zle vyplnené evidenčné listy uvádzajú číslo hrobu, v ktorom bola obeť pochovaná iba v 10 prípadoch. Z náčrtu vyplýva, že v hroboch č. 1, 3, 5, 7, 11, 13 a 15 sú pochovaní iba vojaci nemeckej armády. V zvyšných hroboch sa zrejme nachádzajú padlí rakúsko-uhorskí vojaci. Prítomnosť obetí z radov ruskej armády na tomto cintoríne, archívne dokumenty nedokazujú, ale ani nevylučujú.

Cintorín v Zbojnom bol zriadený podľa zaujímavého architektonického plánu. Po úplnom dokončení by patril medzi najkrajšie vojnové cintoríny na severovýchodnom Slovensku. Cintorín pripomína svojím tvarom románske okno. Podľa náčrtu mal byť oplotený. V strede východnej strany cintorína mal byť vybudovaný vchod, ku ktorému viedli tri schody. Po okrajoch cintorína rástlo šesť mohutných stromov, ktoré dotvárali prostredie cintorína. Donedávna bola plocha cintorína úplne zarastená a cintorín bolo veľmi ťažké identifikovať. V roku 2014 dobrovoľníci z KVH Beskydy v spolupráci s miestnou samosprávou plochu cintorína vyčistili od náletových drevín.[148] V blízkej budúcnosti by malo dôjsť k postupnej rekonštrukcii tohto cintorína.

[144] O účasti dobrovoľníkov z KVH Beskydy na rekonštrukčných prácach informujú reportáže na webe www.kvhbeskydy.sk.

[145] Archívna zložka o tomto cintoríne je označená starým názvom tejto časti obce – Vyšné Zbojné. VHA, f. VHC, šk. 43, obec Vyšné Zbojné.

[146] VHA, f. VHC, šk. 43, obec Vyšné Zbojné, archívny náčrt.

[147] VHA, f. VHC, šk. 43, obec Vyšné Zbojné, Katastrálny list.

[148] O účasti dobrovoľníkov z KVH Beskydy na rekonštrukčných prácach informujú reportáže na webe www.kvhbeskydy.sk.

Vojnový cintorín Zboj

Vojnový cintorín v Zboji sa nachádza na juhozápadnom okraji obecného cintorína. Miesto posledného odpočinku tu našlo 203 vojakov.[149] V období zriadenia bol samostatným cintorínom o výmere 1 376 m² (43 x 32 m). Postupne splynul s obecným cintorínom. Cintorín pozostáva zo 142 vojnových hrobov, z ktorých je 115 hrobov jednotlivých a 27 hrobov spoločných. Známych podľa mien je 7 vojakov, 6 rakúsko-uhorských a jeden ruský vojak. Neznámych je 196 ruských vojakov. Vojnový cintorín pravdepodobne vznikol v roku 1917. Dozor nad cintorínom v období 1. ČSR zabezpečovala četnícka stanica v Uliči.[150] V súčasnosti je v správe Obecného úradu v Zboji.

Hroby sú usporiadane pozdĺž cestičky vedúcej k centrálnemu krížu. Okolo centrálneho kríža je jeden rad hrobov usporiadaný v poloblúku. Pôvodne boli hroby označené drevenými krížmi. V strede cintorína sa nachádzal drevený centrálny kríž, na ktorom bola umiestnená tabuľka, z ktorej žandári v roku 1920 opísali nasledujúci text: „*Tu odpočíva 190 vojakov padlých vo svetovej vojne v roku 1914 – 1915. Známych podľa mena 6, neznámych 184*.“ Celý cintorín bol pôvodne oplotený dreveným plotom. Výsadbu tvorili solitéry javorov, jaseňov a smrekov. Cintorín bol dlho udržiavaný, čo súviselo s tým, že sa nachádzal v blízkosti dreveného kostolíka sv. Mikuláša biskupa. Po druhej svetovej vojne bol udržiavaný žiakmi miestnej školy. V 80. rokoch 20. storočia však zarástol náletom krušiny jelšovej. V roku 1996 boli náletové kroviny vyrúbané a cintorín začal byť pravidelne vykášaný. Z pôvodnej výsadby cintorína sa zachovali solitéry javorov, jaseňov a smrekov. Pri údržbe cintorína sa našla smaltovaná ceduľka, ktorá sa nachádzala na hrobe ruského vojaka Pavla Gribovského (hrob č. 27). Tá bola v roku 2009 znovu osadená na jeho hrob. V súčasnosti sú hroby dobre identifikovateľné v teréne. V nedávnom období bol cintorín zrekonštruovaný.

Vojnový cintorín Zborov

Vojnový cintorín sa nachádza neďaleko obce Zborov vpravo od hlavnej cesty zo Zborova do Bardejova. Je viditeľný už z hlavnej cesty, od ktorej je vzdialený 500 m. Cintorín vybudovalo rakúsko-uhorské Kriegsgräber- komando ešte počas prvej svetovej vojny. Tomu zodpovedá aj zaujímavé rozloženie hrobov na vojnovom cintoríne a aj samostatná poloha vojnového cintorína. Nachádza sa totiž na kopci nad obcou Zborov a spolu so zborovským hradom po dobudovaní mal byť dominantou okolia.

Archívna zložka o tomto vojnovom cintoríne je spracovaná veľmi precízne. Ku každému hrobu je vypísaný evidenčný list a čo je podstatnejšie, údaje z evidenčných listov sa plne zhodujú s údajmi z náčrtov. Na cintoríne je pochovaných 136 padlých vojakov. Dovedna 46 vojakov je ruskej armády a 90 vojakov rakúsko-uhorskej armády. Až 84 hrobov je jednotlivých, 6 hrobov je spoločných a na cintoríne sa tiež nachádzajú dve masové šachty.[151] Zaujímavé je, že v súpisoch cintorínov žandári v Zborove uvádzajú 144 padlých vojakov.[152] Odkiaľ dospeli k takémuto počtu, nie je známe. Ruskí vojaci sú pochovaní v 16 jednotlivých hroboch a dvoch masových šachtách. V prvej šachte (označená ako hrob č. 2) je 16 neznámych ruských vojakov. V druhej šachte (označená ako hrob č. 5) je 14 ruských

[149] VHA, f. VHC, šk. 56, obec Zboj, evidenčné listy.

[150] Tamže.

[151] VHA, f. VHC, šk. 7, obec Zborov.

[152] VHA, f. ZVV, šk. 148, Vojnové hroby, Zoznam vojnových cintorínov v obvode Četníckej stanice Zborov zo 7. januára 1922.

vojakov, z toho u dvoch sú známe mená, [153] zvyšok mien je neznámy. Rakúsko-uhorskí vojaci sú pochovaní v 68 jednotlivých hroboch a 6 spoločných hroboch. V hrobe č. 87 sú štyria neznámi rakúsko-uhorskí vojaci a v hrobe č. 88 sú piati neznámi rakúsko-uhorskí vojaci. Po troch sú neznámi vojaci v hroboch č. 89 a 90. V hrobe č. 91 sú pochovaní traja príslušníci pešieho pluku Landwehru č. 4 (Landwehr-Infanterieregiment Klagenfurt Nr. 4). V hrobe č. 92 sú štyria príslušníci rakúsko-uhorského 47. pešieho pluku (Infanterieregiment Nr. 47).[154]

Práve zo 47. pešieho pluku je viacero obetí pochovaných na vojnovom cintoríne v Zborove. Niekoľko vojakov slúžilo tiež v rakúsko-uhorskom 27. pešom pluku (Infanterieregiment Nr. 27). Niekoľko ruských vojakov slúžilo v ruskom 50. pešom pluku.[155] Podľa mena dokážeme identifikovať 45 vojakov pochovaných na vojnovom cintoríne (dvoch ruských vojakov, zvyšok rakúsko-uhorských vojakov). Väčšina pochovaných sú radoví vojaci. V hrobe č. 3 je pochovaný neznámy rakúsko-uhorský poručík a v hrobe č. 4 rakúsko-uhorský nadporučík Karel Kopřiva, príslušník 47. pešieho pluku. Padol 19. februára 1915.[156] Na jeho hrobe bol osadený kríž s jeho menom, ktorý sa zachoval dodnes.

V medzivojnovom období praktickú údržbu na vojnovom cintoríne zabezpečoval Ondrej Hruška zo Zborova. Za údržbu cintorína mu bola v roku 1921 vyplatená suma 280 Kč.[157] Začiatkom deväťdesiatych rokov 20. storočia bol vojnový cintorín v Zborove zrekonštruovaný, ako jeden z prvých cintorínov prvej svetovej vojny na Slovensku. Na jeho ploche boli osadené malé kovové kríže (ponechaný bol iba pôvodný kríž spomínaného Karla Kopřivu). Osadený bol tiež centrálny kríž a kamenný pamätník. Súčasťou cintorína je tiež stručná informačná tabuľa. Vysvätený bol 26. februára 1991.[158] Vojnový cintorín je v súčasnosti pravidelne kosený a upravovaný. Je dôstojným pietnym miestom tu pochovaných vojakov.

Záver

Tento príspevok si rozhodne nekladie za cieľ vyčerpávajúcim spôsobom predstaviť všetky vojnové cintoríny na severovýchodnom Slovensku. Lokality, ktoré sú spomínané v príspevku, však patria k jedinečným pamiatkam na prvú svetovú vojnu. Vojnové cintoríny tvoria hlavnú skupinu zachovaných pamätných miest spätých s prvou svetovou vojnou. Sú mementom hrozivého konfliktu, ktorý zdevastoval severovýchodné Slovensko. Práve preto by tieto miesta mala naša spoločnosť chrániť a uchovávať ich v kolektívnej pamäti.

[153] Mená sú skomolené, čo spôsobila chybná transkripcia azbuky do latinky.

[154] VHA, f. VHC, šk. 7, obec Zborov. Evidenčné listy.

[155] VHA, f. VHC, šk. 7, obec Zborov. Evidenčné listy.

[156] VHA, f. VHC, šk. 7, obec Zborov. Evidenčný list č. 4.

[157] Suma bola vyplatená za údržbu oboch vojnových cintorínov v obci Nižná Polianka. VHA, f. ZVV, šk. 148, Vojnové hroby, Udržovanie vojnových cintorínov – Zborov 12. apríl 1921.

[158] BURAĽ, Miroslav – SLEPCOV, Igor. Vojenské cintoríny z prvej svetovej vojny na východnom Slovensku. In *Prvá svetová vojna – pozabudnuté cintoríny*. Zost. Miron Mikita a kol. Svidník : RRA Svidník, 2006, s. 75.

KEĎ RINČALI ZBRANE, MÚZY NEMLČALI… PRÍBEH JEDNÉHO NEREALIZOVANÉHO PAMÄTNÍKA

PETER **ŠUMICHRAST**

ŠUMICHRAST, P.: In Time of War, Muses were not Silent…
The Story of one Unrealized Memorial. Vojenská história, 4, 18, 2014, pp 151-158, Bratislava.
During the years of the (First) Slovak Republic, also known as the Slovak State (1939 – 1945), even during the times when the Slovak Armed Forces took part in fights along the German ally, the Slovak culture experienced great rise. In their creativity, Slovak artists were inspired not only by national traditions, relying on the results of previous development since the early days of the national revival, but also drawing impulses from the culture of the world. One of the interesting, even if unrealized, projects in sculpture was the planned construction of monumental sculpture, *Large statue of Aviation in Liptovský Svätý Peter*, designed by the academic sculptor, Ladislav Róbert Ján Majerský, who represented the generation of artists building the foundations of contemporary Slovak sculpture. Apart from several sculptural designs for the Slovak Armed Forces, together with Fraňo Štefunko, he engaged in designing medals and plaques for the Slovak military administration. The presented historical monument, as yet unknown to the public, is an interesting view of the cooperation of an artist with the Slovak military administration during the World War 2.
Military History. Slovakia. World War 2. The art of sculpture at the time of the Slovak Republic 1939-1945.

V rokoch existencie Slovenského štátu, resp. Slovenskej republiky (1939 – 1945), a to aj počas obdobia, v ktorom sa slovenská branná moc zúčastnila bojov na frontoch druhej svetovej vojny po boku mocného nemeckého spojenca, slovenská kultúra zaznamenala nebývalý rozmach. Slovenskí umelci v tomto období vo svojej umeleckej tvorbe vychádzali nielen z národných tradícií, pričom sa opierali o výsledky predchádzajúceho vývoja od počiatkov národného obrodenia až do vzniku Slovenského štátu, ale čerpali podnety aj zo svetovej kultúry.[1]

[1] Vzhľadom na špecifické zameranie publikovaného materiálu som sa snažil čitateľovi priblížiť tvorbu sochára prof. Ladislava Róberta Jána Majerského – externého spolupracovníka Ministerstva národnej obrany SR. Zásadnú úlohu v oblasti umeleckej tvorby v rámci slovenskej brannej moci v neskoršom období však zohrávali umelci – aktívni vojaci a prezenčne slúžiaci vojaci, ktorých zaradili do Vojenského vedeckého ústavu – Oddielu armádnych výtvarnikov. V tejto súvislosti treba spomenúť maliarov npor. Ľudovíta Ilečka, por. Antona Dúbravského, stot. Alexandra Ižu, por. Fedora

Jedným zo zaujímavých, hoci nerealizovaných umeleckých projektov v oblasti sochárstva, bola plánovaná výstavba monumentálneho sochárskeho diela *Veľká socha letectva v Liptovskom Svätom Petri*, ktorého autorom bol akademický sochár profesor Ladislav Róbert Ján Majerský, jeden z významných predstaviteľov generácie umelcov, ktorá postavila základy súčasného slovenského sochárstva.[2] Okrem niekoľkých návrhov sôch pre slovenskú brannú moc sa spoločne s Fraňom Štefunkom, ako aj s ďalšími slovenskými umelcami, cielene venoval umeleckej tvorbe vyznamenaní, medailí, odznakov a plakiet pre potreby slovenskej štátnej správy.[3]

V tejto súvislosti treba spomenúť skutočnosť, že akademický sochár prof. L. R. J. Majerský sa ako uznávaný umelec autorsky podieľal na vzniku najvyššieho vyznamenania vtedajšej Slovenskej republiky, Radu kniežaťa Pribinu, ktorý založili na základe nariadenia vlády Slovenskej republiky č. 155 z 8. mája 1940 na uctenie si pamiatky prvého samostatného slovenského kniežaťa Pribinu, zakladateľa prvého slovenského kresťanského kostola v Nitre v prvej polovici 20. storočia. [4] Prezident Slovenskej republiky vyššie uvedené naj-

---

Klimáčka, npor. Jozefa Majkúta, por. Eugena Mervu, des. ašp. Jozefa Minarovského či des. Vladimíra Vestenického. Zo strany velenia slovenskej brannej moci bol vysoko uznávaným sochár por. Ladislav Pollák, ktorý umelecky stvárnil aj busty slovenských generálov: gen. I. triedy Alexandra Čunderlíka, gen. II. triedy Augustína Malára a gen. II. triedy Jozefa Turanca. V oblasti „armádneho" sochárstva možno spomenúť aj des. ašp. Valeriána Vavra, stot. Alexandra Ižu a npor. Eugena Zelinku. Podrobnejšie pozri: *Armáda v obrane a práci.* Kol. aut. Bratislava : Stráž vlasti, 1944, s. 93-95.

[2] Ladislav Róbert Ján Majerský bol slovenský sochár, medailér a pedagóg. Narodil sa 11. marca 1900 v Hliníku nad Hronom, zomrel 22. marca 1965 v Bratislave. V období rokov 1911 – 1915 študoval na gymnáziu v Banskej Bystrici. Po jeho skončení pokračoval v štúdiu na učiteľskom ústave v Turčianskych Tepliciach, ktoré úspešne ukončil v roku 1918. O dva roky neskôr absolvoval kurz pre učiteľov kreslenia v Bratislave. V roku 1922 nastúpil na štúdiá v Prahe na Umelecko-priemyslovej škole a na Akadémii výtvarných umení. Po skončení štúdia v roku 1926 sa usadil v Bratislave. V predvojnovom období absolvoval študijné cesty do Rakúska, Poľska, Juhoslávie a Talianska. Akademický sochár L. R. J. Majerský, ktorého tvorbu ovplyvnil český sociálny civilizmus, okrem sôch, medailí, odznakov a mincí zhotovoval aj pamätné tabule, pomníky a reliéfy pre architektúru. Časť z jeho pôsobivých umeleckých diel je dodnes súčasťou našich miest. Taktiež sú uložené v zbierkach múzeí na Slovensku, predovšetkým sa však nachádzajú v Slovenskej národnej galérii v Bratislave (Ranený letec – 1930; Daniel Lichardus – 1932; Bozk – 1932; Samo Tomášik – 1935; Nosič balíkov – 1935; Hlava dievčaťa – 1935; Reliéfny návrh na výzdobu architektúry – 1935; Sadzač – 1935; Portrét Ľudovíta Kupčoka – 1937; Reliéfny návrh na výzdobu architektúry – 1938; Muž a žena v tlačiarni (1930-1940); Ja som to nepovedala – 1942; Muž u knihárskych nožníc (1925-1945); Rotačka – štúdia k výzdobe Slovenskej grafie v Bratislave (1925-1945).

[3] Medzi umelcov, ktorí sa cielene venovali tvorbe vyznamenaní v období Slovenského štátu, resp. Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1945, patrili okrem už vyššie uvedených umelcov aj Vojtech Ihriský, Anton Hám a Andrej Peter. Podrobnejšie pozri: Trenčan, Ľudovít. *Rady a vyznamenania Slovenskej republiky 1939 – 1945*. Trnava : Západoslovenské múzeum, 1992. ISBN 80-85556-02-2; Marcinko, Ján. *Slovenské insignie. Slovak insignia*. Košice : vlastným nákladom, 2010. ISBN 978-80-970421-1-0; Karásek, Martin – Kozák, Jaroslav. *Slovenské vyznamenania a odznaky 1938 – 1945*. Martin : Kozák-Press, 2012. ISBN 978-80-89360-10-9; Purdek, Imrich. Vojenská symbolika prvej Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1945 v priesečníku heraldiky, faleristiky a vexilológie. In *Vojenská história*, 2013, roč. 17, č. 1, s. 119-163. ISSN 1335-3314.

[4] Slovenský zákonník, roč. 1940, čiastka 30 vydaná dňa 26. júna 1940.
Akademický sochár prof. L. R. J. Majerský bol v čase, keď vznikla myšlienka na zriadenie Radu kniežaťa Pribinu, uznávaným slovenským umelcom. Mal za sebou už niekoľko desiatok umeleckých

vyššie slovenské vyznamenanie udeľoval na návrh vlády Slovenskej republiky cudzím aj slovenským štátnym príslušníkom za zásluhy o Slovenskú republiku.[5] Tzv. autorský exemplár radovej hviezdy nového typu bol menovanému sochárovi zaslaný na príkaz a trovy vlády Slovenskej republiky zhotoviteľom Radu kniežaťa Pribinu, t. j. Štátnou mincovňou v Kremnici dňa 22. novembra 1940.[6]

Ďalšou Majerského zákazkou pre slovenské bezpečnostné zložky bolo umelecké stvárnenie služobného odznaku Ústredne štátnej bezpečnosti, ktorý mal slúžiť počas služobného výkonu na identifikáciu jej neuniformovaných príslušníkov. Akademický sochár prof. L. R. J. Majerský na základe objednávky Ústredne štátnej bezpečnosti zhotovil návrh, ako aj sadrový model požadovaného služobného odznaku. Po niekoľkých pracovných rokovaniach so zhotoviteľom odznakov a príslušným funkcionárom Ústredne štátnej bezpečnosti dospel ku končenej verzii odznaku, ktorý bol v počte 150 ks aj vyrobený a v novembri 1940 spolu s tromi skúšobnými odrazkami odovzdaný objednávateľovi. Akademickému sochárovi prof. L. R. J. Majerskému zostal vo vlastníctve sadrový model tohto služobného odznaku obávanej represívnej zložky štátu.[7]

Okrem už vyššie uvedených prác nemožno nespomenúť aj jeho návrh striebornej desaťkorunovej mince, ktorú začali v lete 1944 raziť v Štátnej mincovni v Kremnici. Slovenská národná banka predmetné obeživo vydávala vo svojom hlavnom peňažnom ústave, ako aj vo svojich filiálkach od 10. augusta 1944.[8]

Akademický sochár prof. L. R. J. Majerský pokračoval vo svojej bohatej umeleckej tvorbe aj v povojnovom období, a to až do jeho smrti v roku 1965.[9]

* * *

V bratislavskom Vojenskom historickom archíve sa vo fonde Vojenská správa – Stavebníctvo, rok 1942, škatuľa 135, nachádza verejnosti doposiaľ neznámy historický dokument, ktorý je zaujímavým pohľadom na spoluprácu uznávaného umelca so slovenskou vojenskou správou v rokoch druhej svetovej vojny. V prípade, že by sa realizoval navrhovaný projekt výstavby monumentálnej sochy slovenského letectva v Liptovskom Svätom Petri,

---

diel, ktoré však nedosahovali význam takého umeleckého diela, akým bolo umelecké stvárnenie najvyššieho vyznamenania vtedajšej Slovenskej republiky. Na priblíženie uvádzam jeho najznámejšie práce v období pred rokom 1939: pomník obetiam prvej svetovej vojny v Hliníku nad Hronom (1931), trojfigurálny monumentálny reliéf na portáli budovy na Bezručovej ulici v Bratislave (1936), figurálny monumentálny reliéf na portáli budovy na Kollárovom námestí v Bratislave a ďalšie

5 MARCINKO, Ján – JIROUŠEK, Alexander. *Slovenské rady, vyznamenania, čestné odznaky*. Košice : Agentúra *Saša*, 2002, s. 25. ISBN 80-967096-7-4.

6 KARÁSEK, Martin – KOZÁK, Jaroslav. *Slovenské vyznamenania a odznaky 1938 – 1945*. Martin : Kozák-Press, 2012, s. 37. ISBN 978-80-89360-10-9.

7 Tamže, s. 127.

8 Slovenský zákonník, roč. 1944, čiastka 26 vydaná dňa 10. augusta 1944; http://coins.lmsystem.sk/index.php?p=SR1_10K

9 Umelecká tvorba akademického sochára prof. L. R. J. Majerského je zdokumentovaná v niekoľkých odborných prácach. Podrobnejšie pozri napr. *Súpis pamiatok na Slovensku. Zväzok prvý A – J*. Kol. aut. Bratislava : Obzor, 1967; *Súpis pamiatok na Slovensku. Zväzok druhý K – P*. Kol. aut. Bratislava : Obzor, 1968; *Súpis pamiatok na Slovensku. Zväzok tretí R –Ž*. Kol. aut. Bratislava : Obzor, 1968.

bol by svojou veľkosťou dozaista najväčším dielom akademického sochára prof. L. R. J. Majerského.

Prepis dochovaného dobového dokumentu uverejňujeme v úplnom znení, v súlade s edičnými zásadami, a to v pôvodnej jazykovej a gramatickej úprave. Slová alebo ich časti, ktoré nedávajú zmysel, alebo sú skomolené, sme označili (!). Slová alebo ich časti, ktoré pri ich prepise zjavne vypadli, dávame do hranatých zátvoriek […].

* * *

Dokument č. 1

Bratislava, 16. okt. 1942

Predmet:
Veľká socha
letectva v Lipt.
Sv. Petre.[10]

Slávnemu
Ministerstvu národnej obrany,

/ stavebné oddelenie. /
V Bratislave.

Na základe ústneho vyzvania, vyhotovil som vo dvoch alternatívach
plastický model pre letecký pomník do Lipt. Sv. Petra. Fotografie týchto dvoch alternatív predostieram!

[10] Výber miesta na inštalovanie monumentálnej sochy slovenského letectva nebol vôbec náhodný, pretože otcom myšlienky vybudovať veľké moderne vybavené letisko pri Liptovskom Sv. Petri bol vtedajší minister národnej obrany SR gen. I. triedy Ferdinand Čatloš, rodák z Liptovského Sv. Petra. Jeho mladší brat, por. let. Dušan Čatloš, bol veliteľom tohto letiska od 1. 11. 1941 až do 29. 8. 1944, so 6-mesačnou prestávkou (25. 10. 1942–4. 3. 1943), keď bol ako pilot letky 11 v rámci Skupiny vzdušných zbraní pri Zaisťovacej divízii nasadený do bojov proti sovietskym partizánom. Letisko Mokraď sa po dobudovaní stalo miestom dislokácie Leteckého parku vzdušných zbraní. Jeho presun z pôvodných priestorov na letisku v Trenčianskych Biskupiciach do nových priestorov na mokraďskom letisku sa uskutočnil na konci apríla 1943. K histórii letiska v Liptovskom Sv. Petri podrobnejšie pozri napr.: CHYTKA, Stanislav V. K pokusom o zavedenie vojenskej leteckej výroby na Slovensku (1941 – 1944). In *Vojenská história*, 1999, roč. 3, č. 4, s. 106-117. ISSN 1335-3314; ŠUMICHRAST, Peter – KLABNÍK, Viliam. *Slovenské letectvo 1939 – 1944. 2. zv.* Bratislava : Magnet-Press Slovakia, 2000, s. 11. ISBN 80-968073; *Vojenské dejiny Slovenska 1939 – 1945*. Kol. aut. Bratislava : VHÚ, 2013, s. 37-38. ISBN 978-80-89523-20-7; KRALČÁK, Peter. Niektoré špecifiká vojenskej služby Židov a Rómov v VI. robotnom prápore. In *Vojenská história*, 2013, roč. 17, č. 2, s. 120-139. ISSN 1335-3314; KRALČÁK, Peter. Pracovný zbor národnej obrany vo svetle jeho hospodárskych výsledkov (1941 – 1944). In *Vojenská história*, 2013, roč. 17, č. 4, s. 29-49. ISSN 1335-3314; KRALČÁK, Peter. Zmeny v organizačnej štruktúre Pracovného zboru pri prijatí branného zákona v roku 1943 a jeho zánik. In *Vojenská história*, 2014, roč. 18, č. 1, s. 99-111. ISSN 1335-3314.

Jedna z týchto alternatív bola slovutným pánom ministrom, generálom Čatlošom[11] k prevedeniu určená.

Popis tohto leteckého momentu je nasledovný:

Na málo sošikmenej oválnej architektúre je symbolický stavba slovenského letectva vyjadrená.- Dominantou tejto sochárskej kompozície je symbolizujúci letec – dopravník slovenskej sféry, ktorý riadi slovenskú aerolíniu tým, že okolo neho sa otáčajúce letisko / opäť symbol slovenských letísk /, na ňom v štarte sa nachádzajúce lietadlá určuje k odletu. Pod ním pôda Slovenska, na ktorej radostne očakávajú príchod „orlov" našich.- V pokračovaní čelne umiestnených Sloveniek, je skupina ďalších osôb, symbol to slovenskej pracovnej pospolitosti, medziními však aj vojaci pracovnej služby.

Celý pomník vertikálne s architektúrou od zeme bude 12 m. vysoký

Materiál pomníka:

Pás alegorickej skupiny bude zo slovenského tvrdého pieskovca vo farbe namodralej, symbolická časť letísk zo železobetónu, tento s betónovým sklom husto obložený, na ňom lietadlá z bieleho kovu a dominanta, t. j. letec- dopravník – z umelého kameňa železom dôkladne armovaný.-

Postup sochárskej práce:

1./ Plastický návrh v merítku 1:15, ktorý je už úplne dochystaný a tento je t. č. podkladom ďalšej sochárskej práce.

2./ Študijný model vo veľkých rozmeroch, t.j. v merítku 1:3 definitívnej sochy, ktorá bude 12 m vysoká.

3./ Kamenná, t.j. definitívna socha, spracovaná na základe študijného plastického modelu na tvári miesta, t.j. v Lipt. Sv. Petre.

Ponuka:

1./ Za plastický návrh v merítku 1:15, ktorý je už prevedený. počítam honorár Ks 10,000·-.

2./ Za veľký štúdijný model, ktorý bude v merítku 1:3 definitívnej sochy v hline modelovaný / výška tohto modelu je 291 cm. čelná šírka 195 cm. dominantná figura 190 cm./, tento model po úradnom schválení do sádry odliaty, t.j. so všetkým a za všetko, čo znamená, že všetky potrebné výlohy budú v tomto obnose už uhradené, ako živé modely, všetky pomôcky počas modelovania a odliatia do sádry.-, počítam bonus KS 185,000·--.

Len po vytvorení študijného modelu 1:3 definitívnej sochy slovenského letectva – bude sa môcť presne potrebná kubatúra kameňa určiť a preto na túto stať sochárskej práce len neskoršie podám ponuku.-

Verím, že slávne Ministerstvo národnej obrany uzná za primeraný obnos horeopísanú umeleckú prácu a to tým viac aj preto, lebo predmetné dielo je gigantických rozmerov a má byť opravdu monumentom, hlásajúcim duchovné kvality malého síce, ale duchovne rovnocenného partnera u hociktorého europského národa, tobôž, keď sa naskytá možnosť uplatniť sa.

Predmetné umelecké dielo potrebuje u autora potrebný kľud pri tvorení tohoto a tento kľud je len vtedy zaručený, keď sa autor stopercentne môže práci venovať, t. j. keď si môže všetky nutné pomôcky behom práce dovoliť a dovoľuje si tieto len vtedy, keď je finančne zaistený.-

[11] Gen. I. triedy Ferdinand Čatloš, narodený 17. 10. 1895 v Liptovskom Sv. Petri, okres Liptovský Mikuláš, zomrel 16. 10. 1972 Martin. ŠTEFANSKÝ, Václav. *Generál Ferdinand Čatloš. Biografický náčrt.* Bratislava : MO SR, 1998. ISBN 80-88842-13-1; *Vojenské dejiny Slovenska 1939 – 1945.* Kol. aut. Bratislava : VHÚ, 2013, s. 38-39, ISBN 978-80-89523-20-7.

Očakávajúc Vášho vzácneho poverenia k započatiu predmetnej práce a som Vám vždy v úcte oddaný,

Na stráž!

Ladislav Majerský
(vlastnoručný podpis)

!598/V243/-830/-1193

VOJENSKÁ SPRÁVA Stavebníctvo	
16. X. 1942	
Číslo: 261213	Prílohy: *5*
Značka	

S*pis aj s piatimi fotografiami zostane v koncepte.*

12. XI. 1942
(pečiatka)

Dokument č. 2

K veci: Viď vložený spis a 5 kusov fotografií sochy.

Pán
Profesor Ladislav Majerský,
akademický sochár,

Bratislava.
Čelakovského ul. 15.

Na Váš dopis a ponuku zo dňa 16. októbra 1942:
Sám minister N. O. rozhodnúl, že vzhľadom na veľký finančný náklad a nedostatočnú našu finančnú úhradu k realizácii Vášho monumentálneho projektu na veľkú sochu letectva v L. Sv. Petri, sa táto predbežne neprevedie.

Na základe Vašej ponuky, som ochotný plastický návrh v merítku 1:15, ktorý ste už previedli a bol pánom ministrom schválený odkúpiť za Vami stanovený honorár 10. 000- Ks, t. j. slovom: Desaťtisíc korún slov., ktorý Vám po dodaní poukážem.

Ak v budúcnosti sa stane vec znovu aktuálnou, obrátime sa znovu s dôverou na Vás.

Na stráž!

Pro domo:
Sám minister N.O. vyzval akad. sochára L. Majerského v Bratislave k prevedeniu návrhu na veľkú sochu letectva v L. Sv. Petri.
Jeden návrh z dvoch predložených vybral, ale z uvedených dôvodov nedal zrealizovať, ale nariadil model odkúpiť.

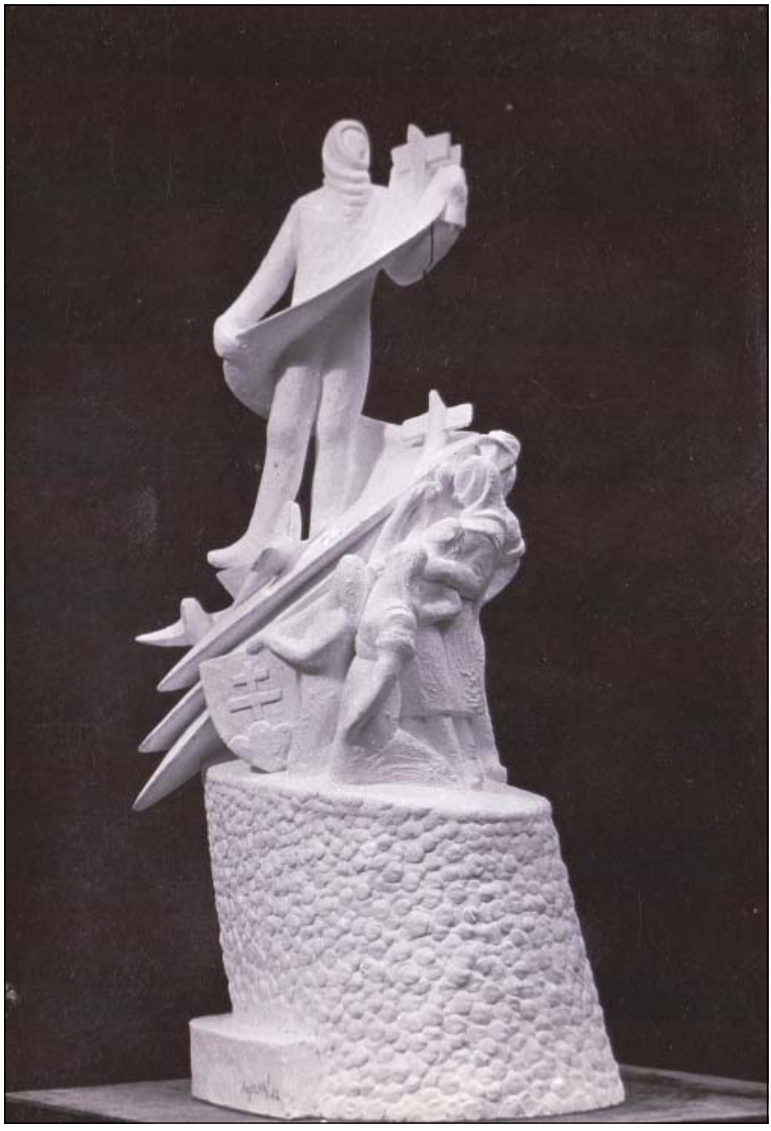

VOJENSKÉ MÚZEJNÍCTVO

VÝSTAVA „INTER ARMA SILENT MUSAE 1914-1918“ A PRVÁ SVETOVÁ VOJNA POHĽADOM MÚZEJNÍKA

ANDREJ **BOLERÁZSKY**

BOLERÁZSKY, A.: The “Inter arma silent Musae 1914-1918” Exhibition and World War 1 from a Museologist’s Point of View. Vojenská história, 4, 18, 2014, pp 159-177, Bratislava.
On the occasion of the 100th anniversary of the outbreak of the World War 1, Balneological Museum in Piešťany prepared an exhibition titled “Inter arma silent Musae 1914-1918” /In time of war, muses are silent/. The exhibition was intentionally made accessible on 29 July 2014, on the exact same day as the first military operations started one hundred years ago – bombardment of Serbian territory from the Austro-Hungarian river gunboats. Through its exhibition, the Museum got involved in the chain of activities taking place in numerous institutions in Slovakia this year. When designing the exhibition, the ambition was to present not only the general facts of the World War 1 and facts regarding the history of Piešťany, but on the example of stories of people to also show the so called little history – how individuals were affected by the War. With the consent of their respective owners, the borrowed materials from private archives have been exhibited as originals, with a single exception when a reproduction was used.
Military Museology. Slovakia. World War 1. Exhibition in the Balneological Museum in Piešťany.

V roku 2014 sme si, spolu s mnohými ďalšími krajinami, pripomínali 100. výročie vypuknutia prvej svetovej vojny. Išlo o prvý globálny a do tej doby najtragickejší konflikt, ktorý zmenil nielen širšie povedomie ľudstva, ale i geopolitickú situáciu, mapu sveta, no najmä strednej Európy. Hoci išlo o konflikt, ktorý si z radov Slovákov vyžiadal desaťtisíce obetí a výrazne zasiahol do každodenného života celej populácie, bola tejto téme v minulosti venovaná len okrajová pozornosť. Storočnica vypuknutia „Veľkej vojny“ vzbudila nebývalý záujem o túto historickú udalosť, ktorý sa prejavil zvýšeným počtom tematických televíznych programov, novinových článkov a príloh, seminárov a prednášok pre odbornú i širokú verejnosť, ako aj rozsiahlym počtom výstav v múzeách na národnej, ale najmä regionálnej úrovni. Takéto aktivity sú pochopiteľné a užitočné, ale zároveň dokladajú, že v tejto oblasti existuje veľké vákuum. Výrazný záujem inštitúcií a ľudí

o tému prvej. svetovej vojny svedčí nielen o aktuálnosti témy, ale aj o absencii dostatku informácií o tejto vojne a o vystúpení Slovákov v nej. Je to dôsledok marginálnej pozornosti, ktorá sa v minulosti venovala, resp. skôr nevenovala histórii prvej svetovej vojny v kontexte k dejinám Slovenska. Veď na rozdiel od iných, často oveľa pertraktovanejších dejinných udalostí, sa prvá svetová vojna dotkla takmer každej rodiny na Slovensku.

Balneologické múzeum k príležitosti 100. výročia vypuknutia prvej svetovej vojny pripravilo výstavu s názvom „Inter arma silent Musae 1914-1918“ /Keď rinčia zbrane, mlčia múzy/. Výstava bola zámerne sprístupnená 29. júla 2014, teda na deň presne, ako pred sto rokmi začali prvé vojnové operácie – ostreľovanie srbského územia z rakúsko-uhorských riečnych delových člnov. Múzeum sa svojou výstavou zapojilo do reťazca aktivít, ktoré v tomto roku prebehli v mnohých inštitúciách na Slovensku. Išlo o aktivity, na slovenské pomery v unikátnom rozsahu, venované jednej dejinnej udalosti. Jav o to zaujímavejší, že vzišiel spontánne, z vnútra inštitúcií a nebol iniciovaný centrálne. Svedčí to o niekoľkých faktoch, ktoré si človek – múzejník a autor výstavy musí bezprostredne uvedomiť. Veľký počet spontánnych výstav a ohlas, s akým sa stretli, evokuje otázku, čím bol ohlas vyvolaný a čo z neho vyvstáva. Špecifickou a jedinečnou črtou múzea (okrem iných múzejných aktivít, vyplývajúcich z poslania múzeí) je sprostredkovanie historických poznatkov a objektov odbornej, ale hlavne širokej verejnosti. Ide o vzťah bezprostredný a vzájomný. Pracovník múzea a najmä autor výstavy je totiž často v priamom kontakte s návštevníkmi a širokou verejnosťou.

Pri príprave tejto výstavy som si ako jej autor uvedomil, že vzťah slovenskej historiografie k téme prvej svetovej vojny bol veľmi macošský a s ohľadom na osudy ľudí na Slovensku aj protikladný. Veľký ohlas a spontánne aktivity múzeí a inštitúcií k storočnici „Veľkej vojny“ sú tiež dokladom tohto protikladu. Protikladu, kde na jednej strane stojí veľký záujem ľudí, ktorí by sa radi dozvedeli viac o osudoch svojich starých a prastarých otcov, na druhej strane nedostatok informácií a publikácií dostupných širokej verejnosti, kde by požadované informácie našli. Pri rozhovoroch s ľuďmi, ktorí poskytli na výstavu materiály, bol často vyrieknutý názor, že osudy našich vojakov z radov r.-u. armády, história jednotiek, kde bojovali, sú nedostatočne spracované, verejnosti ťažko prístupné. Väčšina ľudí si želala dozvedieť sa oveľa viac o osudoch ich predkov, kde bojovali, prípadne, kde zahynuli alebo sú pochovaní. Človek si v kontakte s návštevníkmi výstavy uvedomuje, aký dlh sme zanechali vo vzťahu k spracovaniu a sprístupneniu histórie prvej svetovej vojny. Vojny, ktorá si vyžiadala viacej obetí z radov Slovákov, zanechala viacej vdov a sirôt ako druhá svetová vojna. Ale taktiež vojny, ktorá, aj keď ju od jej známejšej a „populárnejšej“ sestry delí len dvadsať rokov, upadla takmer do zabudnutia.

Podobne ako mnohé iné regionálne múzeá, obrátilo sa aj naše múzeum s výzvou na obyvateľov Piešťan a okolia, týkajúcou sa zapožičania pamiatok z osobných archívov. Na výzvu zareagovalo viac ako 20 ľudí z Piešťan a okolia. Cieľom bolo obohatiť výstavu o exponáty, tvoriace tzv. malú, osobnú históriu. Ide o predmety, ktoré zväčša nebývajú súčasťou expozícií múzeí, alebo ak áno, zväčša bývajú už anonymné, zbavené hlbších súvislostí a vlastného príbehu.

Taktiež bolo zámerom získať pre múzeum nové materiály a informácie, ktoré by sa v zdigitalizovanej podobe stali súčasťou muzeálneho archívu a obohatili tak poznatky z regionálnej histórie a uchovali sa pre ďalšie generácie. V niekoľkých prípadoch ľudia dokonca aj určité predmety darovali. Múzeu sa podarilo zapožičať zo súkromných zbierok desiatky fotografií, dokumentov, pohľadníc, korešpondencie, spomienok, ako aj trojrozmerných

predmetov (identifikačné známky, vyznamenania, vojnové suveníry a pod). Ich vystavením získala výstava širší rozmer a prostredníctvom nich sa návštevník mohol dozvedieť, ako vyzerala vojna zdola – očami bežných vojakov. Ku každému predmetu, resp. súboru predmetov, boli uvedené aj údaje o vojakovi a o jeho osude. Podarilo sa získať množstvo zaujímavých materiálov, ktoré výstave dali hlbší, osobnejší rozmer. Každá fotografia, dokument či spomienka je totiž svojím spôsobom jedinečná, má vlastný príbeh, prostredníctvom ktorého zrozumiteľnejšie približuje návštevníkom výstavy mnohorakosť a hrôzy prvej svetovej vojny. I keď počet poskytnutých predmetov bol pomerne veľký, na výstavu boli použité i predmety a fotografie zo zbierkového fondu múzea, ako aj trojrozmerné zbierkové predmety, zapožičané z iných múzeí – z Vojenského historického múzea a Trenčianskeho múzea. Išlo o predmety, ktoré mali spestriť a dotvoriť atmosféru výstavy, hlavne palné a chladné zbrane a muníciu. Teda predmety, ktoré sa bežne v rodinných zbierkach nenachádzajú.

Pri kontakte s ľuďmi bolo príjemným prekvapením, ale zároveň aj smutným precítením, s akou ochotou poskytli materiály zo svojich súkromných archívov. Smutným preto, že odkrylo nelichotivú realitu vzťahu slovenskej historiografie a spoločnosti vo všeobecnosti k obetiam prvej svetovej vojny. Storočnica vypuknutia prvej svetovej vojny bola jedinečnou a pravdepodobne poslednou možnosťou, ako sa systematicky a v masovejšom meradle dalo dostať k zaujímavým materiálom z rodinných archívov. Oslavy a aktivity storočnice vďaka množstvu akcií, TV relácií a filmových dokumentov u nás, ale hlavne v zahraničí, vstúpili do širokého povedomia. Bola to zrejme aj posledná možnosť, ako využiť túto mobilizáciu ľudí – potomkov účastníkov prvej svetovej vojny. Sto rokov je limitná hranica osobnej trojgeneračnej väzby. Nehovorím o trojgeneračnej pamäti, ktorá už je veľmi nespoľahlivá, ale o rodinných väzbách, ktoré umožňujú uchovať rodinné fotografie a archívy. Všetky ďalšie generácie potomkov a príbuzných účastníkov prvej svetovej vojny už majú vedomosti a väzby sprostredkované len nepriamo. Základná trojgeneračná väzba sa vytráca, čo spôsobuje, že mnohé fotografie a dokumenty rodinnej histórie sa po sto rokoch nenávratne strácajú. Ako múzejník sa totiž bohužiaľ často stretávam s javom, kedy mladšie generácie po úmrtí starého rodiča alebo pri rekonštrukcii rodičovského domu, prípadne pri sťahovaní, vyhodia staré fotografie či dokumenty, na ktorých im tváre alebo mená zväčša už nič nehovoria. Ľudia často argumentujú názorom: „Už sme ani nevedeli, kto na tých fotografiách je, vedeli sme, že je to pravdepodobne niekto z rodiny, ale nikoho sme tam nepoznali. Mysleli sme si, že to už nikomu na nič nebude.“ A práve sté výročie bolo výbornou možnosťou na mobilizovanie starších ľudí, ktorí tieto pamiatky aj s informáciami ešte uchovávajú. S ich stratou sa stratí aj kus našej histórie. O prvej svetovej vojne to platí dvojnásobne. Ako z hľadiska strát na životoch, tak aj z hľadiska docenenia pre žijúcich príbuzných, ktorých predkovia vo vojne trpeli alebo aj položili život. Že v drvivej väčšine bojovali na tej „nesprávnej“ strane nie je pre historika dôvodom, aby sa im nevenoval. Veď je omnoho lepšie spracovaná história jednotiek slovenskej armády na východnom fronte v časoch druhej svetovej vojny, ako osudy státisícov zmobilizovaných vojakov na frontoch prvej svetovej vojny. V porovnaní s okolitými krajinami pripomína nasadenie slovenských vojakov v rokoch 1914 – 1918 akúsi čiernu dieru. V období minulých politických režimov od r. 1918 do roku 1989 bolo pochopiteľné, že sa tejto téme venovalo len okrajovo, a to najmä s ohľadom na ideologické aspekty (legionári v 1. ČSR, boj za sociálnu spravodlivosť v období socializmu). Súčasná doba, ako aj prístupy k zahraničným archívom žičia ucelenému a objektívnemu zhodnoteniu tohto obdobia našich dejín. Bez ohľadu na to, na akej strane bojiska Slováci stáli, či išlo o vojakov r.-u. armády alebo legionárov.

Počas stretnutí s ľuďmi a pri príprave výstavy bol badateľný aj určitý pocit zadosťučinenia a spokojnosti, že sa o osudy účastníkov vojny vôbec niekto zaujíma a že pamiatky, ktoré uchovávajú doma po svojom otcovi alebo starom otcovi, nájdu ešte využitie. Každý človek, ktorý sa venuje histórii, si musí uvedomovať, že prvá svetová vojna a účasť státisícov Slovákov v radoch r.-u. armády sú taktiež súčasťou našich dejín, ktoré treba podrobne a objektívne preskúmať a zmapovať. Rovnako i fakt, že držanie sa vojenskej prísahy až do konca a bojovanie za štát, ktorý na konci vojny prestal existovať, nie je dôvodom, aby sa na ich osudy zabudlo.

Výstava však priblížila nielen osudy vojakov, ale i život v zázemí – v mestečku Piešťany, kde sa tiež podarilo získať niekoľko zaujímavých materiálov zo súkromných zbierok. Piešťany totiž v časoch prvej svetovej vojny zohrávali osobitú úlohu. Na jednej strane boli vojnou zasiahnuté rovnako ako stovky ďalších slovenských miest a obcí. V roku 1914 mali vyše 7 000 obyvateľov a na fronty narukovalo takmer 1 000 mužov. Muži rukovali zväčša k pešiemu pluku č. 71 v Trenčíne, k pešiemu pluku č. 72 v Bratislave alebo k vlastibraneckému pluku č. 15 v Trenčíne a č. 13 v Bratislave. Vo vojne zahynulo 175 Piešťancov (vrátane niekoľkých legionárov) a stovky sa vrátili s ťažkými následkami. Taktiež sa vojna ťažko dotkla aj civilného života v Piešťanoch. Nedostatok pracovnej sily a rekvirácie potravín spôsobovali, že mnohé rodiny len živorili. Na druhej strane Piešťany, ako významné kúpele, sa stali dôležitým strediskom liečby desiatok tisícov ranených vojakov. Všetky kúpeľné kapacity Piešťan boli počas prvej svetovej vojny dané k dispozícii Vojenskej nemocnici Červeného kríža. Kvôli rozšíreniu jestvujúcich kapacít, bola v roku 1916 pre ranených vojakov postavená aj rozsiahla kúpeľná budova „Pro Patria“ (Za vlasť). Dokonca vo februári roku 1917 sa v kúpeľoch uskutočnilo aj stretnutie 3 panovníkov Centrálnych mocností – Nemecka, Rakúsko-Uhorska a Bulharska.

Pri koncipovaní výstavy bolo našou ambíciou priblížiť nielen všeobecné fakty o prvej svetovej vojne a fakty k dejinám Piešťan, ale prostredníctvom príbehov osudov ľudí ukázať aj tzv. malú históriu – ako sa vojna dotkla jednotlivcov. Zapožičané materiály zo súkromných archívov boli so súhlasom majiteľov vystavené, a to, až na jednu výnimku, kedy bola použitá reprodukcia, v originálnej podobe. Bolo až dojímavé pozorovať, s akou bázňou a úctou požičiavajú ľudia fotografie či písomnosti po svojich predkoch. Je to však pochopiteľné, lebo často išlo o jediné predmety, ktoré im po otcovi či starom otcovi zostali. Domnievam sa, že mnohí ľudia by sa bez výraznejšej mobilizácie spoločenského povedomia, aká bola pri príležitosti osláv storočnice vojny, neodvážili tieto predmety múzeu zapožičať.

Získané materiály boli cenným obohatením výstavy a prostredníctvom osudov jednotlivcov bolo pre návštevníkov možné lepšie poňať a hlavne emocionálne precítiť tragédiu prvej svetovej vojny. Najväčšiu časť zapožičaných materiálov predstavovali fotografie. Ak to bolo možné, tak fotografie boli doplnené aj spomienkami a denníkmi vojakov alebo aspoň podrobnejšími informáciami o ich osude. Na výstavu sa podarilo získať niekoľko spomienok, resp. denníkov a úryvky z nich boli na výstave aj zverejnené. Tieto písomnosti pokrývali širší aspekt dosahu vojny na jednotlivca. Išlo o spomienky vojaka, ktorý prežil boje na srbskom fronte bez zranenia, spomienky vojaka zraneného na ruskom fronte, dopisnice z ruského zajatia, denníček zo Srbska, spomienky manželky a vnúčat na padlého vojaka a pod.

Na ukážku uvádzam zopár zaujímavých fotografií, príbehov či spomienok, získaných z rodinných archívov a publikovaných na výstave. Niektoré z nich sa vďaka výstave stali aj trvalou súčasťou zbierkového fondu nášho múzea.

Úryvok zo spomienok Andreja Fraštackého (1883 – 1974), získaných v rukopise pod názvom *„Rospomienka na svetskú válku 1914 – 1915“*. Z informácií jeho vnuka, ktorý zápisky zapožičal, Andrej Fraštacký, vyučený mlynár, slúžil u proviantného oddielu na srbskom fronte, kde mal na starosti poľné pekárne. Svoje zážitky si písal počas vojny, avšak zachytávajú len jej prvý rok. Podľa údajov od jeho vnuka, si Andrej Fraštacký po roku zápisky prestal zapisovať, nakoľko nebol ďalej schopný písať o prežitých hrôzach. Úryvok je prepísaný bez výraznejších jazykových úprav, aby sa zachovala autentickosť pisateľovho textu:

Utekáme pred Srbmi

No druhý deň ale smutnejší ostal. Pracuvali sme jako obyčajne, aby sme mohli pre našich bojovníkov kúsek dobrého chleba dat. Začnú sa vlaky sypat s našimi ranenými. Ked sme im vyniesli chleba, plakali nad ním, že ho už týždeň nevideli. Len so zrnkovú kukuricu a slivkami žili. A jeden viacej ako druhý. Ponevač ťažko boli ranení. A ani žiadnej postele nemali, len jako prasce v dobytkovom vagóne. Ba nám i správu podali, že ich Srbi vyprali i my sme to sami vedeli, že sa nepriateľ približuje, keď sme počuli kanóny hrmieť.

Tak sa i stalo na budúci deň, to jest 28. októbra 1914, príde telegraf, že nepriateľ je ešte 10 km od nás. Nastal strašný poplach, lebo naša zásoba bola na 120 vagónov, tak že by sme to načas mohli naložiť. Keď nám cesto najlepšie išlo a chlebík v peciach, naskutku sa to všetko zničilo. Aspoň 4000 kg cesta hneď do vody sme hodili.

Chlieb sa tak skazil, v tom najvätšiem okamihu sme to museli, tak, že od štvrtej po obede do 12. v noci sme boli hotoví. Pravda, medzi tým časom sme všeličo skúsili. Ponevač sme si vypili, aby sme mali väčšiu guráž. Prišli z celého okolia civili, aby to mohli obrániť pred nepriateľom. Bol to jeden smutný obraz. Malé bosenské kone niesli celé rodiny. Že jeden kôn niesol 4 – 5 malých detí, rodičia ťahali. Kravy, voly, kone, všetko naložené. Pravda, Turčinky už sú tu, nemali kedy jejich tvári zakrývať. Ba jeden Turčin, ponúkajúc mi majetok, hovorí – „toti brate, ovce, volove i krave i kona samo a možem u vagon“. Ponevač pre civilske obecenstvo bolo len 15 vagónov, sotva polovica sa zmestila. Tak i jejich kone, voly, kravy tam ostali.

A my sme si popíjali, ponevač volakerí boli nakladať. V obci Zagra našli tam šampaniju i staré vína. Ba volakerí už aj zabudol, že ide nepriatel. Tak do 1. v noci čo sme mohli, sme naložili a ostatné ostalo tam. Sotva sme boli pár kilometrov, keď už jeden srbský komitačský oddiel začal z vrchových diel strielať na štaciju i na to miesto kde stála naša Bäckerue. To bolo také vojsko, ku kerému sa pripojuvalo celé obecenstvo srbské čo po tých vrchoch bývalo. Tak každú hodinu bolo viacej, i mi sme boli zapredaní. Traja mužskí čo u nás robeli na den, tí nás zapredali. Tí doviedli ten komitačský batalion. Ich úloha najväčšia bola. Mali sme v tých horách asi 50 000 kg múky, tú by boli radi mali, aby to vojsko v tých horách malo živnost, kerú nemohli z jejich krajiny na žiaden pád dostat. No ale ništ nepreviedli, lebo prišla našieho vojska vrchová brigáda, a boli nútení bosanské hory opustiť. A tí dvaja, čo nás podviedli, tým sa nechcelo ist s nima do Srbska, že je tam hlad, po pár dní prišli spátky. A to bol dôkaz, že to oni prezradeli.

Jeden most, čo Srbi spálili na jednej rieke, tak tam boli 3 stĺpy, na každý jeden boli povesení a ohavnou smrťou usmrtení. My sme ešte potom v jednej hore dva dni odpočívali, kde sme sa divých hrušiek dobre najedli. Pár oviec sme si nadobudli a guláš vareli. Najedno príde rozkaz: „Nastúpiť na vlak! A tak sme sa priviezli do Lavidovicu. Tam sme už prišli k hlavnej štreke bosanskej, tam už bol celý iný život. Prišli sme do jedného kvantilu, bola

tam kopa jabĺk. Pršalo neslýchane, do jednej maštale sme sa stisli, jeden na druhom sme ležali. Padlo jedno tela, rrčí: „mu, mu, mu“, neslýchane. Hovorí kamarát: – „choďte chlapci zadrhnite ho volakerí“. Pravda to by bol friško bárkerý spravel, ale sa bál, keď vstane, že stratí svoje miesto. Tak teliatko ostalo pri živote. Na druhý deň sa zase dáme, čosi kamsi, už malo byt všetko hotové. Zase prišiel rozkaz pece rozválat. Nebol ani den ani noc pokojný.

Zo spomienok Juraja Poláčka (1883 – 1968). Spomienky „*Pamäti a spomienky národovca a včelára“* písal síce až na sklonku života, avšak, ako sám uvádza, vojnové udalosti opisoval na základe zápiskov z vojny a na základe pohľadníc, ktoré posielal domov. Bohužiaľ, pôvodný zápisník z vojny sa nezachoval. Úryvok zo spomienok Juraja Poláčka, v ktorom opisuje svoje zranenie na ruskom fronte, prepísaný bez výraznejších jazykových úprav:

21. júla 1915

Už ráno nám povedali, že budeme útočit, že prídeme k obsadeným zákopom, a že pôjdu aj oni s nami, pozdejšie to ale odvolali, že jich preskočíme. Poručík povedal: „Moj zástupca je stražmajster, toho mosíte tak poslúchat jako mna“. Ale šetci tí predstavení len dalako na zadku boli, a odtial vykríkali, a ukázali sa až po strelbe. Tak sme išli v rojnici roztiahnutý, ale jak sme prešli za tie naše obsadené zákopy (to bolo za dedinku Bôry) a prešli sme na otvorené pole. Rusi prali do nás, gulky len hvízdali a síkali dost blízo. Mna sa ušlo ícit po režném strnišči, snopy boli v hromádkach uložené, na pravo bola ešte nepokosená raž a tou brázdou som poskakuval, pred hlavu som si dával lopatku, čo sa s ňou zákopy kopú. A keď som sa skrčil na zem, to som sa dzíval, jako tí granáty a šrapnele dopredu frčia a nie naokolo. My sme nestrielali, lebo nebolo nikoho vidzet. Tak ale z 500 krokov dostal som gulku do pravého pleca v takej polohe, ako som šiel zohnutý napred. Do pleca jako by ma velkú sáhovicu ovalil a gulka z kvéra pres lopatku na chrbáte vyšla ven. Preskočil som za tie kríže zbožia a rozepol som remen. Čiahnem ruku na bok a to už teplá krv sa zemna valila. Gulka prebehla do batoha, čo som mal na chrbáte a zostala tam v kockách cukru. (Aj som ju dlho opatruval, ale ščil neviem, dze je.) Zavolal som z našieho cugu staršieho Nemca Gešnábla, aby bol pri mne. Keď išiel okolo náš stržmajster, kričal na nás, čo tam robíme. Hovorím, že som ranený. To všetky šarže len po zadku pohánali vojakov, len napred, napred. Gešnábel tam klačal na kolenách a modlil sa. Neviem, čo by mi bol dal za to, že som ho pri sebe zadržal. To plieskanie a sykot guliek pomaly ustával a už aj naši sanitáci sa ukázali. Išly ma obvazuvat, ale to my sme mali len také maličké obvazy, to pre mna nebolo ništ. Ale už išli okolo aj zajatí Rusi a náš saniták kričal rusky „daj ferband!“ a už ich aj hádzali, také na piaď šíre. To ma s tými obvázali, ale len za chvílu, lebo krv furt tékla a premočila všetky tí obvazy. Tam na tom mieste zostala košela, čo som vyzlékel a v nej krvi sadnutej, jak dlane. Tu prišiel za mnu jeden mladý šuhaj z našieho oddielu, ten mi všetky moje veci odnášal, aj mi posluhoval. Pri druhém prevaze, ked sme už mali na vozy sedat, mi tie rany natieral jódovú tinktúru. Já som mal pravú polovicu tela strnutú a celkom zmeravenú. To som len tú ruku pritískal k telu a prsty mačkal. To bolo ve stredu o 1 hodine poobede. A hned po boji zehnali civilov s konským potahom, nasadli sme a vézli nás do večera. Pri vezení velitel toho transportu behal na koni a pohánal aby išli vozy jeden za druhým. To sme išli potom nie po tej brvnami vykladanej ceste, niektoré vozy mohli aj utekat, ale náš nemohél, lebo sme tam boli takí ranení, čo sme kričali: pomaly, pomaly, lebo ten otras robil bolesti. Raz, ked voz

pobehel, lebo ho druhí odbiehali, jeden četar vytáhel bajonet a tak išiel na toho pohoniča, že ho pichne. Chudák, nevedel, koho poslúchat. Pri mne sedzel jeden cez brucho prestrelený, stenal dosť a pri jednej zastávce zešél z voza jako na potrebu a hned pri voze si prisadél. Aj sa oblékel a vysadél sám. Po nasedaní ideme dál, už prestal stenat. Pozrem naňho a on už mal oči stĺpkom, už bol mrtvý. To sme už boli nedalako Lublina a mal som aj tie dediny poznačené, kade sme sa vézli. Zložili sme sa do jednej stodoly v jednej dedinke, ale tí sanitáci tam boli jakýsi suroví, krik robili na nás a furt nám čosi rozkazuvali. Do rána som len v tom našem dvore načítal 16 mrtvých.

Iné osudy zas návštevníkom výstavy priblížilo zopár dopisníc, písaných Ľudovítom Petríkom (1876 – 1947), slúžiacim u husárov, z ruského zajatia. Podľa spomienok jeho vnučky mohol Ľ. Petrík zo zajatia kvôli cenzúre posielať len krátke otvorené dopisnice, nie zavreté listy a ako spomínala jej mama Julianna: *„Keď sa manžel vrátil z vojny, tvrdý alkohol nepil a na mňa viac ruku nepoložil.“*

Dopisnica písaná v zajateckom tábore v Rudniku v Rusku, 17. septembra 1917:

„Pozdravujem Ťa žena moja sladká aj deti moje drahé. Chvála pánu Bohu ja som zdravý a aj Vám zo srdca vinšujem. Žena moja sladká, dostal som dve karty od Teba, ktorým som sa potešil. Veru aj dosť zarmútil, že sa ťažko trápiš, aj ten malý chlapec Lajoš sa trápi s koňmi. Ale šak pán Boh milostivý sa nad vami zmiluje, nad našim trápením. Žena moja, ako žiješ, či si zdravá a čo robíš? Ešte raz pozdravujem tisíckrát všetkých vospolok.

Petrík Lajoš“

Cenné sú aj písomnosti vojaka Ondreja Porubského (1889 – 1955). Z jeho pozostalosti sme na výstavu získali zápisníček, písaný počas vojny denníkovou formou, ako aj rukopis spomienok *„Vlastni popis života a nehod a dobrodružství“*. Tieto rukopisy, spolu s niekoľkými fotografiami, darovala múzeu jeho príbuzná a vďaka výstave sa tak stali súčasťou zbierkového fondu Balneologického múzea.

Úryvok zo spomienok Ondreja Porubského, prepísaný bez výraznejších jazykových úprav:

„Pri kostole sme mali menáž a sotva sme boli po menáži naráz z rajtri dorajtuvali s befelom, aby sme sa blížili k neprátelovi, našim na pomoc, kerí už boli v bitke. Šak aj na nás prišjel rad lebo sme k nim patrili, hned sme sa stavali. Každý batalion osve a ked sme boli hotoví dostali sme roskas dopred. Plot čo bol pred nami ten sme zvalili a bola taka proba, regiment komandant Oberst Tilcer snát scel videt jak to sa budeme híbat, ešte rás nás zastavil lebo sme sa pohnuli jak draci a od radosti nattim aš plakal a hotuval nás že nám prišla hodina aby sme si stali do opravdového boja a prál nám ščasného a vitrvalého vítastva. Ešče sme si na to lepší prátelé podali ruky a s veselú tváru sme stali hotoví do boja. Nato sme dostali roskas ako v mene božom forverck, rozleteli sme sa jako blesk, najprv išla predná línia potom druhá, zatim rezerva a potom kompanie a zatim ostatne oddelenje. Ukázala sa nám nevídaná podívaná, videli sme ešče dost daleko najprv husté černé dími vistupuvat a temné dunenie, výstreli s kanónov, a tak sme sa hrdo blížili k tomu divadlu. Nebolo to tak blízo a ešče sme sa dost namašíruvali, kým sme tam prišli na jednu malú dolinu, kde bol plac obvazuvanja ranených. Tu sme videli prvú krv na bojišči našich kamarádov. Stŕpli

v nás žili a prebehol mráz celým telom lebo sme videli nevídané divadlo hrúzi, ale na to sme čoskoro zabudli lebo sme nemali na to kedy myslet, lebo sme museli náš postup zrichlit a bolo zretelné búchanje kanonóv a hvízdanje gulek z gvérov.

Stretali sme našich prátelov raneních kerí mal nohu postrelenú, kerí hlavu ruku, njekerí sa aj po štiroch vljékel, bolo to njéčo strašného hladet na to, ale dlho sme nemali čas nattím rozímat a obdivuvat lebo pozauši gulki fest hvizdali a časom aj náki šrapák zašustel ponat nás alebo sa rostrhel, ale mi sme na to nesmeli dat ništ, len dopred. Ani to nás nestrašilo aj ked vedla náki kamarát sa prevalel mrtvy, lebo raneny. Kriku bolo tolko že ani sám svojho hlasu by neból počul. Tak sme sa hnali dopred jak bi nám pod nohami bola zem horela a veru to bolo horšé, lebo aj pred nami aj nad nami a šade samý ohen a olovenní déšč. Bolo tri hodini popoledni ket sme prišli do toho ohna a sme aš do osmej hodini tak pet hodín v tej nevíslovnej hrúzi, mnoho tam bolo zabitích a ranenich, aj mój pán Oberlajdinant bol mrtvy hned v prvu hodinu. Ked sme tam došli, dedina Polichno bola v ohni a v nej ohromné mnošstvo Rusov.“

Inú formu má úryvok z denníčka Ondreja Porubského. Zachoval sa len 2. diel, zaznamenávajúci obdobie od októbra 1916 do januára 1919.

Úryvok z denníčka, opisujúci udalosti z júna 1918 a zachytávajúci aj vzburu vojakov z Trenčianskeho pluku č. 71 v Kragujevci:

Junius 1918

1. ništ zvláštni udalosti, počasi pekne.

2. Nedela, v den premenlivo, v mraku, Na večer zvlášt oživlo mesto Kragujevac, vojsko v dobrej nálade a po devátej h. začátek zbúri, trval do rána, rozbili kasarni v meste, velký nepokoj, strelba trvá stále, jak na fronte, kanony sa téš do toho ohlasujú z Arzenála.

3. ráno ticho jak po válke, sem do špitála pribudlo z toho 13 ranených, po dnes je uisteno 6 mrtvych a 900 sa oddálilo.

4. uzavreté mesto, vojaci nesmejú ist don, večer len do sedmej h., velké vyšetruvanje.

5. pekný den, mohel som ist už na špacír ze špitála. (ďalej je text v denníčku písaný azbukou, možno, aby ho nemohol prečítať niekto nepovolaný): *Vzbúrencov je na 50 odsúdených na smrť obesením*

6. (text opäť písaný azbukou, ťažko čitateľný): *Po obede o 4 h. vešajú 5 civilov*

8 (text opäť písaný azbukou, ťažko čitateľný): *Po obede o 3 h. strieľajú 44 vojakov kvôli vzbure proti oficierom v Kragujevaci. Ďalej text latinkou: Bol som očitým svedkom*

9.Nedela, pekne sprvku, do cmitera na čerešne

12. chodím ven ze špitála, dnes velká búrka

15. Zdravý som prišiel ku kompánii ze špitála

18. máme sprobuvat mundúr do maršu, odpoledna máme zábavu, výlet

21. Omša prípravná do pola, (ďalej text nečitateľný)

25. ništ zvlaštne, kračirujeme, počasí pekne

28. velká búrka, sme prichystani do boja

30. Nedela, pekne, ništ zvlaštne

Odlišnú formu výpovede o vojne podala pozostalosť po Jánovi Bartovicovi (1874 – 1940), účastníkovi bojov v Karpatoch. Listy rodine domov totiž často písal v podobe veršíkov:

Na bojišči 15. augusta 1916

Bože náš Otče náš hrozne krvácame.
Smiluj sa nad nami zato ta žadame.
Sinovie zabitý zatovie prez mála.
A Otiec ten chudák uš sa v krvi vála
Aj Dedo tieš vojni účasní bit mosý.
Lebo od mesácov kver na pleci nosý.
A tím čo sú doma tieš je pomoc treba
Shladni na ních Bože s visokeho neba.
Tak s Bohom manželka s Bohom milé Dety
Nemôžem vác písat lebo gula letý.
Čo mám prednu robit skovám sa do jami
Bože mój otče mój smiluj sa nad nami

Tragické osudy vojny, avšak so smutným koncom, priblížili pozostalosti po dvoch vojakoch. V jednom prípade išlo o dokumenty (písomnosti a fotografie), pochádzajúce z pozostalosti manželky vojaka Petra Víru, nezvestného od roku 1916. Tieto sa týkali povojnových snáh o vypátranie osudu nezvestného vojaka a o jeho vyhlásenie za mŕtveho, za účelom povolenia pre opätovný vydaj vojnovej vdovy.

Ďalší tragický osud pripomína síce už sprostredkovaná, no o to emotívnejšia spomienka vnúčeniec na starého otca – Františka Lukáčeka (1880 – 1918), ktorého vďaka vojne nikdy nepoznali a ani nevedia, kde presne je pochovaný. K spomienke, zaznamenanej počas prípravy výstavy poskytli aj fotografie, ktoré im po starom otcovi ostali. František Lukáček padol na talianskom fronte v bojoch v údolí rieky Piava. Doma ostala manželka Mária a dvaja synovia – Ernest, narodený v roku 1908 a Anton narodený v roku 1912.

„Podľa rozprávania našej omamy:
Asi v roku 1918 omama jednej noci nemohla spať a pozorovala, že aj jej synovia sú v posteli nepokojní.
Potichu sa pýtala: „Tonko, spíš?“
On jej povedal: „Nie.“
„A prečo nespíš?“
„Ja neviem.“
Ani Erninko nespal.
O niekoľko dní dostali lístok – telegram, napísaný po maďarsky:
„Ferencz Lukacsek ellenséges granátul talánva…“ – ďalej si text po maďarsky nepamätáme, ale v slovenčine obsah správy znel asi takto: „… zomrel na bojišti hrdinskou smrťou trafený nepriateľským granátom.“
„To sú naše spomienky na starého otca, ktorého sme nikdy nepoznali“

Nie je priestor na priblíženie ďalších vojnových osudov, podaných na výstave prostredníctvom získaných predmetov. Ukážky v článku predstavujú len náhľad na široký diapazón možností súkromných zbierok pre výstavné a zbierkotvorné účely múzeí.

Pevne verím, že aktivity spojené so storočnicou vypuknutia vojny neupadnú do rýchleho zabudnutia, nebudú len jedinečným úkazom, ktorý ako rýchlo a výrazne sa objavil, tak rýchlo aj opadne. Môžem len dúfať, a teraz si pomôžem známym citátom W. Churchilla, že „to nie je koniec, dokonca ani nie začiatok konca, ale koniec začiatku". Bolo by potrebné a veľmi vďačné zozbierať, kým sa ešte dá, čo najviac materiálov z pozostalosti po účastníkoch vojny, spracovať a súborne vypublikovať podrobné osudy našich vojakov v prvej svetovej vojne. A to nielen pre úzku odbornú komunitu, ale aj pre širokú verejnosť, ktorá sa často márne pokúša dopátrať bližšie údaje o vojnovom osude svojich predkov. Na rozdiel od zahraničia, kde sú vypracované a publikované aj oficiálne podrobné histórie jednotlivých vojenských jednotiek, sú u nás informácie o bojujúcich jednotkách so zastúpením Slovákov spracované len okrajovo a bežní ľudia majú len minimálne možnosti dozvedieť sa viac o osudoch svojich predkov na frontoch prvej svetovej vojny. Taktiež z hľadiska významu a úcty k obetiam prvej svetovej vojny by bolo veľkým zadosťučinením, keby na Slovensku bola zriadená stála muzeálna expozícia, resp. samostatné múzeum, zamerané na dokumentovanie a spracúvanie osudov našich vojakov v tejto svetovej vojne, podobne, ako je tomu v zahraničí. Sústreďovanie pamiatok v jednej centrálnej inštitúcii by bolo užitočné aj z toho dôvodu, že v dôsledku migrácie obyvateľstva sa veľká časť pozostalostí už nenachádza v regiónoch, odkiaľ vojaci pochádzali. Dosvedčujú to aj skúsenosti z prípravy výstavy v Balneologickom múzeu, kedy sa do archívu múzea podarilo získať aj materiály z pozostalostí po vojakoch z rôznych častí Slovenska. Nemalou podporou pri vytvorení takejto inštitúcie by iste boli i tisíce zaujímavých materiálov zo súkromných archívov, ktoré sa regionálnym múzeám, vďaka spontánnym aktivitám v hodine dvanástej, podarilo zachytiť a získať na celom Slovensku.

Na základe osobných stretnutí s ľuďmi a ochotou, s akou zapožičali alebo aj darovali predmety z rodinných zbierok, som presvedčený, že v prípade masovej mobilizácie povedomia a vhodnej propagácie prostredníctvom verejnoprávnych médií na celoštátnej úrovni, by sa podarilo zozbierať tisíce cenných dokumentov a informácií skôr, ako sa stratia v prepadlisku dejín. Poslednou vhodnou príležitosťou k tomu bude pravdepodobne už len sté výročie ukončenia prvej svetovej vojny.

Pamätníky padlým v obciach sú dnes často tou poslednou pamiatkou na „Veľkú vojnu", no môže sa stať, že dokiaľ aj tieto nebudú celoštátne ako jeden súbor „en bloc" vyhlásené za kultúrnu pamiatku, s postupným zabúdaním sa začnú jednoducho ničiť alebo „strácať", ako je tomu v dnešnej dobe bežné. Zmena vnímania takej mimoriadnej udalosti, akou prvá svetová vojna bola, na anonymnú historickú udalosť, by bolo z hľadiska našich dejín morálnym prehreškom a zároveň nespravodlivým odsúdením na historické zabudnutie pre desaťtisíce padlých vojakov, ktorí zanechajúc doma rodiny, si šli plniť svoju povinnosť.

Mládenci z Moravian nad Váhom pred odchodom na front. Vpravo Jakub Hulman (roč. 1898). Podľa údajov jeho vnučky na vojnu narukoval ako zdravý 18-ročný mládenec, no z vojny sa vrátil ako invalid. Neutrpel zranenie, avšak prišiel v zlom zdravotnom stave s ťažkou reumou. Nemohol sám chodiť a preto ho vozili na rebrináku k tzv. Teplému ramenu v Piešťanoch, kde sa kúpal v jamách s vyvierajúcou termálnou vodou a bahnom. Postupne sa mu podarilo zotaviť a dožil sa v zdraví 92 rokov. (Na výstavu zapožičala vnučka Božena Vavrová z Moravian nad Váhom.)

Zo života v podzemných krytoch na talianskom fronte. Fotografia z pozostalosti Zdenka Hüttla (1892–1976), ktorý cez vojnu utŕžil na talianskom fronte niekoľko zranení, z nich najvážnejšie bol priestrel kolena, ktoré z neho spravilo doživotného invalida. (Na výstavu zapožičal vnuk Michael Hüttl z Piešťan.)

V zákopoch na talianskom bojisku. Fotografiu z pozostalosti MUDr. Emanuela Wohlsteina (1896-1970), ktorý narukoval v r. 1916 v Bratislave ako 20-ročný, po dvoch rokoch štúdia medicíny. Cez vojnu pôsobil v sanitnej službe na talianskom fronte ako aj na smutne známom bojisku na rieke Piava. (Na výstavu zapožičala dcéra Monika Lietavová z Piešťan.)

Andrej Fraštacký v roku 1916, autor „Rospomienok na svetskú válku“, v ktorých opisuje zážitky z bojov na srbskom fronte (fotografiu na výstavu zapožičal vnuk Ing. Peter Žúbor z Piešťan.)

Juraj Poláček (vpravo) v nemocnici v Brne v r. 1915, kde sa liečil z vojnového zranenia – priestrelu hrudníka. Svoje zážitky spísal po vojne v spomienkach, kde opisuje aj boje a zranenie na ruskom fronte. (Na výstavu zapožičal syn Milan Poláček z Piešťan.)

František Lukáček (roč.1880) na poslednej fotografii, zahynul v bitke na rieke Piava v roku 1918. (Na výstavu, spolu so spomienkou jeho manželky, zapožičala vnučka Ľudmila Lukáčeková z Piešťan.)

Vojenský cintorín v Podhorciach na ruskom fronte, 1917 (Fotografia z albumu „Spomienka na Podhorce, 1917“ z pozostalosti Ľudovíta Mega z Vrbového, zbierka Balneologického múzea)

RECENZIE

DECKER, Michael, J. *THE BYZANTINE ART OF WAR*. Yardley : Westholme Publishing, 2013, 267 s., anglický jazyk

Len nedávno vyšla publikácia Michaela J. Deckera so sľubným názvom *The Byzantine Art of War* (Byzantské umenie vedenia vojny). Autor v súčasnosti pôsobí ako profesor byzantských dejín a dejín ortodoxnej cirkvi na Juhokalifornskej univerzite v Tampe. Hneď v úvode svoju knihu charakterizuje ako prácu „*napísanú pre nešpecializovaných čitateľov a študentov vojenskej histórie*“ (s. ix). Nejedná sa teda o prísne odbornú publikáciu, čomu zodpovedá aj zjednodušený poznámkový aparát umiestnený až za hlavnou textovou časťou knihy, ako aj selektívna bibliografia. Z hľadiska obsahového je text členený na osem hlavných kapitol, ktoré na seba voľne nadväzujú.

V prvej kapitole autor poskytuje stručný historický prehľad viac ako tisícročia trvania Byzantskej ríše, ktorý je logicky a v súlade so zaužívanou periodizáciou byzantských dejín rozdelený na tri obdobia (rané, stredné a neskoré). V rámci tohto prehľadu sa podľa očakávania sústreďuje na vojenský aspekt, resp. vedenie vojen v priebehu týchto období. Vo všeobecnosti možno skonštatovať, že tento prehľad je dobre štruktúrovaný a vyvážený, ale predsa len autor najmä v ranom období vypustil zo svojho opisu perzsko-byzantského merania síl na východnej hranici mnoho dôležitých udalostí, napríklad veľkú výpravu kráľa kráľov Chuzrava (Chosroa) I. (531-579), ktorý v roku 540 prenikol hlboko na byzantské územie a podarilo sa mu dokonca ovládnuť aj mesto Antiochiu. V tejto vojenskej výprave mnoho historikov vidí predobraz iného úspešného perzského ťaženia, ktoré sa odohralo o necelých sto rokov neskoršie v rámci poslednej a najväčšej perzsko-byzantskej vojny za vlády cisára Herakleia. Počas tejto výpravy Peržania dobyli celý byzantský Blízky východ (s. 15). Takisto za prinajmenšom kontroverzné možno považovať tvrdenie autora, že cisár Basileios II. (976-1025) si svojím zameraním sa na dobytie Bulharskej ríše odcudzil mocné vojenské rodiny z Anatólie, ktoré navyše odstránil z väčšiny pozícií v armáde. Následkom toho vraj v súlade s autorovým názorom byzantská armáda v polovici 11. storočia stratila akcieschopnosť (lebo prišla o veliteľov, ako aj o ich osobné vojenské kontingenty), a to spôsobilo úpadok Byzantskej ríše v druhej polovici 11. storočia (s. 30). Naopak, veľmi podnetný sa zdá byť autorov predpoklad, že Alexios I. Komnénos (1081-1118) sa v roku 1081 rozhodol bojovať proti Normanom pri Dyrrachiu hlavne preto, že si potreboval upevniť svoju nepevnú pozíciu na cisárskom tróne získaním veľkého vojenského úspechu (s. 33).

Druhá kapitola s názvom *Leadership* (vedenie) obsahuje prehľad najúspešnejších byzantských vojenských veliteľov v priebehu dejín Byzancie, ako aj stručný popis kritérií, podľa ktorých boli títo muži vyberaní pre službu v armáde. Autor veľmi správne konštatuje, že základom úspechu byzantských obranných vojen boli práve prevažne schopní velitelia, ktorí dokázali byť tmelom pomerne pestrej armády, a udržali v nej disciplínu aj poriadok aj napriek mnohým neúspechom. Vykresľuje ich ako mužov opatrných, ktorí sa za každých okolností snažili uchrániť im zverené jednotky a nenechali sa strhnúť klamnými úspechmi. Dôležitosť schopných veliteľov podľa autora podčiarkuje aj spôsob vedenia vojen v predindustriálnych spoločnostiach, kde veľa záviselo od ich správania sa a konania počas vojen-

ských výprav, pretože to vo veľkej miere ovplyvňovalo morálku radových vojakov. Napríklad smrť veliteľa, alebo aspoň správy o nej (pravdivé aj nepravdivé) znamenali v drvivej väčšine prípadov úplný rozpad morálky a porážku (s. 44). Aj v tejto kapitole je prehľad rozdelený na tri obdobia, a na konci je doplnený troma profilmi významných veliteľov, akými bol v ranom období vojvodca cisára Justiniána I. (527-565) Belisarios, v strednom období generál a neskôr aj cisár Ján I. Tzimiskes (969-976), a v neskorom období cisár Ján II. Komnénos (1118-1143). Najpodrobnejší z týchto profilov je Belisariov profil, pričom autor doň zahrnul aj opis bitky pri Dare roku 530. Podobným spôsobom sú do profilov Jána I. Tzimiska a Jána II. Komnéna začlenené popisy bitiek pri Dristre (971) a pri Sozopole (1120).

V tretej kapitole s názvom *Organization, Recruitment and Training* (organizácia, nábor a výcvik) autor podrobne analyzuje a popisuje veliteľskú štruktúru byzantskej armády, zdroje nových regrútov a ich vyplácanie v priebehu spomínaných troch období. Opäť možno pozorovať skutočnosť, že to najstaršie, t. j. neskoroantické obdobie je spracované najpodrobnejšie, a autor dokonca text v tejto pasáži dopĺňa o schematické zobrazenia hodnostného systému armády v priebehu 5. storočia.

Štvrtá kapitola *Equipment and Logistics* (výstroj a logistika) popisuje štruktúry v rámci Rímskej a neskôr Byzantskej ríše, ktoré boli zodpovedné za zásobovanie vojakov vybavením a potravinami. Výstroj je potom predstavená podrobnejšie, hlavne obranná (brnenia, helmy) a útočná (meče, kopije, ale aj dobová „artiléria“). Táto kapitola síce neposkytuje úplný popis spomínaných predmetov, ale poskytuje čitateľovi solídny základný prehľad v tejto oblasti. Ako zaujímavé a podnetné sa javí tvrdenie autora na konci tejto kapitoly, že trakčný trebuchet Byzantínci vyvinuli sami najneskôr v priebehu 11. storočia (s. 126, toto tvrdenie sa znovu objavuje aj neskôr na viacerých miestach v texte publikácie).

Na začiatku piatej kapitoly *Strategy and Tactics* (stratégia a taktika) autor veľmi trefne poznamenáva, že Byzantínci nevnímali stratégiu a taktiku ako dva oddelené pojmy, a skôr ich používali ako synonymá (s. 128). V prvej časti tejto kapitoly potom podľa dnešného chápania stratégie formuluje zásady, ktoré sa je možné vypozorovať vďaka analýze byzantských vojenských stretnutí v priebehu celého trvania Byzantskej ríše. Tento prístup je zo strany autora logický, keďže sami Byzantínci nikdy podobné zásady v takejto ucelenej podobe nesformulovali. V texte sa objavujú názvy podkapitol, z nich niektoré budú znieť čitateľovi familiárne, ako napríklad: ak si želáš mier, pripravuj vojnu, počas konfliktu hľadaj spojencov a zo svojich nepriateľov učiň spojencov, obrana do hĺbky, bojuj v malých konfliktoch, rozdeľuj a panuj, atď. Ďalšou oblasťou, o ktorej sa autor v krátkosti v tejto kapitole zmieňuje, je špionáž a prieskum, čo boli dve oblasti, v ktorých Byzantínci väčšinou vynikali nad všetkými svojimi protivníkmi. Druhú časť kapitoly autor zasvätuje vývoju taktiky a nakoniec ju uzatvára exkurzom venovaného obliehacím strojom a obliehaniam všeobecne. V tejto kapitole, podľa nášho názoru, absentuje krátky prehľad o byzantskej písomnej tradícii tzv. vojenských príručiek (označovaných súhrnne práve názvami *strategikon*, resp. *taktikon*). Táto tradícia sa začala už v rímskom období a pokračovala bez prerušenia až tesne za rok 1000. Autor jednotlivé príručky síce v texte svojej publikácie spomína a aj z nich cituje, ale tento minimalistický prístup neumožňuje menej informovanému čitateľovi získať o tejto téme lepší prehľad.

V šiestej kapitole *Enemies of Byzantium* (nepriatelia Byzancie) autor poskytuje stručný prehľad a charakteristiky najnebezpečnejších protivníkov Byzantskej ríše v priebehu jej trvania, pričom začína germánskymi národmi, Peržanmi, nomádskymi národmi a Arabmi, a pokračuje Bulharmi a Normanmi. Pri každom etniku autor najprv v krátkosti spomenie

jeho dejiny, ďalej organizačnú štruktúru, vojenské tradície a spôsoby boja a eventuálne aj byzantskú reakciu na ne, resp. zavedenie určitých opatrení, ktoré mali za účel vojenské výhody nových protivníkov eliminovať. Byzantínci sa vo väčšine prípadov dokázali pružne prispôsobiť spôsobu boja svojich protivníkov, predovšetkým tým, že od nich prevzali časť ich vlastných vojenských tradícií a prispôsobili si ich svojim potrebám. Napríklad od Hunov prevzali jazdných lukostrelcov vyzbrojených aj kopijami, od Avarov zase strmeň, jazdecké plášte a nový typ poľných prístreškov (stany), od nomádov všeobecne taktiku predstieraného ústupu, atď.

Predposledná kapitola s názvom *The Byzantine Army at War* (Byzantská armáda v boji) ponúka čitateľovi stručný prehľad najdôležitejších vojenských ťažení v priebehu byzantských dejín. Autor začína veľmi vydareným opisom vojny proti Vandalom za vlády cisára Justiniána, ktorý je sprevádzaný aj schematickým zobrazením rozhodujúcej bitky tohto ťaženia, bitky Ad Decimum v roku 533. Opätovne možno skonštatovať, že tento opis je zo všetkých najpodrobnejší a najvydarenejší. Ďalej nasleduje popis východných ťažení cisára Nikefora II. Foku (963-969), bitky pri priesmyku Kleidion roku 1014 proti Bulharom, a bitky pri Zemuni roku 1167 proti uhorskému kráľovi (aj so schematickými zobrazeniami). V druhej časti kapitoly čitateľ nájde popisy niekoľkých obliehacích operácií, pričom prvou z nich je druhé arabské obliehanie Konštantínopola v rokoch 717-718. V tomto období sa Byzantínci len bránili, ale neskôr v priebehu 9. a 10. storočia prešli do protiútoku, čo autor demonštruje na popise dobytia Kréty Nikeforom Fokom. Posledný príklad obliehacieho ťaženia predstavujú vojenské operácie Jána II. Komnéna v Kilíkii. V rámci tejto kapitoly je možné autorovi vyčítať občasnú schematickosť záverov, ktorá však pravdepodobne vyplýva z obmedzeného priestoru, na ktorom sa snažil všetky spomínané ťaženia opísať. V tejto kapitole sa ako v jedinej v publikácii vyskytuje niekoľko preklepov, resp. omylov, napr. v titule veliteľa cisárskej gardy – *domestikon*, namiesto *domestikos ton scholon* (s. 191) a v mene prvej manželky cisára Manuela I. Komnéna (1143-1180), ktorou bola Berta zo Sulzbachu, a nie Berta zo Salzburgu (!), pozri s. 199.

Posledná, ôsma kapitola, má rovnaký názov ako samotná publikácia a predstavuje akési zhrnutie celého jej textu, ako aj zvýraznenie niektorých záverov. Autor v nej znovu zdôrazňuje silné aj slabé stránky byzantského vojenského umenia, zamýšľa sa nad tým, prečo Byzantská ríša nakoniec zanikla, a do akej miery sa byzantské vojenské umenie rozšírilo medzi susediace štáty. Odpoveď na túto otázku je dodnes veľmi ťažká a autor v krátkosti polemizuje so závermi iných bádateľov. Ako špecifický príklad preberania byzantského vojenského *know-how* autor uvádza Normanov z južnej Itálie. Ako nelogické odbočenie od témy pôsobí autorov návrat k typicky byzantským vynálezom, ako bol grécky (tekutý) oheň, granáty, ručné plameňomety, dobová „artiléria“ všeobecne a opätovne trakčný trebuchet, ktoré podľa nášho názoru mali byť spomenuté v rámci štvrtej kapitoly o výstroji a logistike. Na záver kapitoly sa autor vracia ku svojim myšlienkam o byzantskom vojenskom umení a konštatuje, že sa v mnohom podobajú „nepriamemu prístupu“ v rámci mnohopočetných malých, alebo asymetrických vojenských konfliktov, ktoré práve prebiehajú v našej prítomnosti (s. 231).

Z celkového hľadiska sa jedná o zaujímavú a prínosnú publikáciu, ktorej autor takmer bezo zvyšku spĺňa cieľ deklarovaný v jej úvode; t. j. poskytnúť obecný prehľad o byzantskom vojenstve aj menej informovaným a jazykovo horšie vybaveným čitateľom. Napomáha tomu prehľadná a logická štruktúra publikácie, ako aj pomerne jednotná hĺbka záberu. Na viacerých miestach sme skonštatovali, že autor preukázal najpodrobnejšiu znalosť raného byzantského obdobia, takže aj časti, ktoré sa ho týkajú, sú relatívne lepšie a podrobnejšie

spracované, ako tie, ktoré sa týkajú neskorších dvoch období. Text je plynulý a veľmi dobre sa číta bez toho, aby bol prehustený vedeckými výrazmi. Publikácia Michaela J. Deckera predstavuje výborný zdroj základných informácií, referenčný bod pre bližšie zoznámenie sa s byzantským vojenským umením, a podľa nášho názoru by nemala chýbať v knižnici každého milovníka vojenskej histórie.

Marek Meško

HORNE, John (ed.). *A COMPANION TO WORLD WAR I.* Malden – Oxford – Chichester : Wiley – Blackwell, 2012, 696 s. ISBN 978-1-119-96870-2.

John Horne je profesorom moderných európskych dejín na univerzite v Dubline a členom Výskumnej skupiny histórie Veľkej vojny vo francúzskom meste Péronne. Doteraz publikoval monografie a vydal zborníky *Labour at War: France and Britain 1914 – 1918* (ed., 1991), *State, Society and Mobilization in Europe during the First World War* (1997) a *German Atrocities, 1914: A History of Denial* (spolu s Alanom Kramerom, 2001. Túto knihu vydali aj v nemčine a vo francúzštine.

Recenzovaný zborník obsahuje 38 príspevkov rôznych autorov, ktoré editor John Horne rozdelil do častí: I. Počiatky, II. Vojenský konflikt, III. Podoby vojny, IV. Štáty, národy a ríše a V. Odkaz. Publikácia zhŕňa najnovšie výsledky výskumu historikov zo západnej Európy o prvej svetovej vojne, tejto doteraz traumatizujúcej udalosti moderných svetových dejín, ktorej dôsledky siahajú až do našich dnešných dní. Medzi renomovanými znalcami problematiky nachádzame, okrem iných, aj mená francúzskeho historika Stéphana Audoin-Rouzeaua, známeho aj slovenským špecialistom (svoj príspevok zameral na boje), Dennisa Showaltera (vojna na Balkáne a na Východe), Giorgia Rochata (taliansky front) či Robina Priora a Trevora Wilsona (vojna na Západe 1917 – 1918).

V tomto rozsiahlom kolektívnom diele sa venuje pozornosť aj takým témam, na ktoré sa často v syntézach o prvej svetovej vojne zabúda alebo sa o nich autori zmieňujú len okrajovo: vojaci a civili, zločiny proti ľudskosti, masakre a vojnové zločiny, vzťahy mužov a žien vo vojnovom období, vojenská medicína, veda a technológia, spisovatelia a intelektuáli vo vojne, výtvarné umenie o vojne, filmové umenie a vojna a ďalšie. Zborník logicky uzatvárajú tri kapitoly o „dozvukoch vojny" – povojnové mierové usporiadanie v rokoch 1919 – 1939 (Carole Fink), vojna po vojne – konflikty v rokoch 1919 – 1923 (Peter Gatrell) a pieta a pamäť 1919 – 1945 (Laurence Van Ypersele).

Slovenského čitateľa navyše zaujmú tie príspevky v zborníku, ktoré sa týkajú účasti našich vojakov na frontoch, resp. našich reálií – vojna v Haliči a na Balkáne (Dennis Shovalter), Rakúsko-Uhorsko a „Juhoslávia" (Mark Cornwall) alebo vojna po vojne (Peter Gatrell), kde je venovaná časť príspevku aj občianskej vojne v Rusku a bojom s Kunovými boľševikmi na Slovensku.

Po stránke vojenskej predstavovala slepá ulička zákopovej vojny a nákladné pokusy o jej prekonanie jadro konfliktu. Najchronickejšie sa to prejavilo na západnom fronte, vo Francúzsku a Belgicku, kde tri veľmoci – Veľká Británia, Francúzsko (spolu s ich koloniálnymi kontingentmi a tiež pri operácii v oblasti Dardanel) a Nemecko utrpeli najväčšie straty. To našlo svoju obdobu aj na rakúsko-uhorsko-talianskom fronte, na polostrove Gallipoli a v Macedónsku. Na východnom fronte komunikačné problémy a rozsiahle pláne uľahčova-

li prielomy, ktoré viedli k zajatiu protivníkových jednotiek v desaťtisícových množstvách, ale aj tam sa napokon zákopové línie stabilizovali a rozhodujúca bitka unikala tak ako aj na západe. Mobilnejšia vojna bola v Afrike a na Blízkom východe, ale ani tam to neviedlo k eliminácii Turecka a oslabeniu Ústredných mocností prienikom „zadnou bránou".

V recenzii nemožno venovať väčšiu pozornosť všetkým príspevkom v zborníku, ale ako ukážku o charaktere a hodnote publikácie som si vybral dva príspevky z I. časti zborníka – *Počiatky*. Aké vlastne bolo to „predvojnové obdobie", kladie si otázku profesor univerzity v Düsseldorfe Gerd Krumeich. Autor okrem dobre známych starších interpretácií, ktoré zdôrazňovali ako štartovací impulz prvej svetovej vojny v prvom rade prusko-francúzsky konflikt v rokoch 1870 – 1871 a francúzsku snahu o revanš za neprimerané reparácie, uvádza aj ďalšie zaujímavé podrobnosti. Reparácie muselo Francúzsko vznikajúcemu Nemeckému cisárstvu zaplatiť, napriek tomu, že vojna sa viedla na francúzskom území. To bolo, na rozdiel od nemeckého teritória, aj zdevastované a Francúzi museli ešte navyše Nemcom odstúpiť aj Alsasko-Lotrinsko, oblasť významnú pre priemyselný rozvoj Francúzska. Ďalej to boli konflikty v Afrike, hoci tam išlo viac-menej o súperenie Veľkej Británie a Francúzska (marocké krízy) a celkové „imperialistické delírium". Podľa Krumeicha určenie predvojnovej doby je závislé tiež od pohľadu ovplyvneného národnými perspektívami (s. 3). Pre Nemecko sa príprava na vojnu mohla začať expanzívnou politikou cisára Viliama II. a jeho pokusom o etablovanie sa medzi svetové veľmoci (Weltpolitik), pre Francúzsko vojenskou alianciou s Ruskom v roku 1893 a tiež marockými krízami v rokoch 1905 a 1911 a pre Rusko snahou o odčinenie hanebnej porážky v rusko-japonskej vojne v rokoch 1904 – 1905 a následnej revolúcii v roku 1905. (Zabudlo sa tu celkom na Balkán a balkánske vojny – pozn. F. V.) Autor navrhuje rozdeliť predvojnovú epochu na dlhšie obdobie s dvoma fázami. Prvú fázu charakterizuje rastúce napätie, vyhrocovanie sa antagonizmu a polarizácia európskeho systému aliancií (Trojspolok versus Dohoda). Druhá fáza sa vyznačuje nervozitou vyplývajúcou z toho, čo sa chápalo ako nevyhnutnosť – blížiaca sa vojna, ktorá zmení podobu a smer svetového vývoja, vyrieši vnútorné problémy, otvorí nové trhy, prinesie rozšírenie územia a oslabí porazeného konkurenta. Z toho mu vyplýva záver, že k júlovej kríze v roku 1914 viedol celý komplex udalostí a rozhodnutí a prvá svetová vojna bola ich logickým a nevyhnutným výsledkom. Sarajevský atentát potom len odštartoval výbuch vyplývajúci z predchádzajúcich reťaziacich sa udalostí a rozhodnutí, ale aj mentálnych dispozícií tých, v rukách ktorých bolo vtedy právo a moc rozhodovať.

Krumeich pripomína aj menej známe pohľady nemeckých a francúzskych stratégov z predvojnového obdobia a vysvetľuje aj to, čo je z dnešného pohľadu takmer nepochopiteľné: ako je možné že si vtedajší politici a aj vojenskí odborníci predstavovali, že vojna bude rýchla a krátka? Treba zdôrazniť, že taký názor nemali len Nemci, čo je všeobecne známe (Blitzkrieg!), ale aj Francúzi. Generál Foch a aj generál Joffre sa pred vojnou tiež domnievali, že vojna musí byť rýchla a krátka a musí v nej padnúť rýchle rozhodnutie. Odôvodňovali to masovosťou armád a ťažkosťami so zásobovaním, ktoré by pri dlhšie trvajúcom konflikte viedli k rozvráteniu ekonomiky. Zároveň s týmto názorom sa udomácňoval aj iný nebezpečný omyl – doktrína, že len ofenzíva povedie k pozitívnym výsledkom. Tieto názory spoločne neskôr zapríčinili masové jatky na frontoch Veľkej vojny. Celkom sa zabudlo na to, na čo upozornil Helmuth von Moltke starší v Reichstagu už v roku 1899. Podľa neho, ak vojna vypukne, jej dĺžku a koniec nemožno predpovedať, pretože veľmoci sú vyzbrojené ako nikdy predtým. Ani jedna z nich nemôže byť v jednej alebo dvoch kampaniach oslabená tak, že by sa cítila porazená. Preto to môže byť sedemročná vojna, môže

to byť vojna tridsaťročná… a beda tomu, kto ju začne a kto hodí rozbušku do suda s prachom! Žiaľ, na Moltkeho varovanie zabudol nielen jeho synovec, náčelník nemeckého generálneho štábu Helmuth von Moltke mladší, ale aj nemeckí politici, a predstavitelia ďalších štátov. Podľa Krumeicha to vyplývalo aj z obavy Nemecka, že ho ostatné veľmoci – Francúzsko, Rusko a Veľká Británia „obkľučujú" a pritom ono naliehavo potrebuje ďalšie územia jednak kvôli rýchlo rastúcej nemeckej populácii a jednak aj ako odbytištia pre stále rýchlejšie sa rozvíjajúci nemecký priemysel a jeho produkciu (ss. 5-11). Nemecký kancelár Bernhard von Bülow už v roku 1905 varoval, že táto „politika obkľučovania" Nemecka bude mať poľutovaniahodné následky pre mier v Európe. Z toho jasne vyplýva, že Nemecko bolo odhodlané tomu zabrániť – aj za cenu vojny.

John F. V. Keiger si vo svojom príspevku kladie otázku, prečo treba študovať príčiny vojny a pokúša sa na ňu aj odpovedať, pričom upozorňuje na to, že aj najvýznamnejší historici po dlhých rokoch štúdia sa o nej vyslovujú ako o „nepochopiteľnej" a „záhadnej". George Kennan sa už v roku 1979 vyslovil o prvej svetovej vojne ako o kľúčovej udalosti pre ďalší vývoj sveta v 20. storočí a niektorí nemeckí historici ju označujú tiež za „Urkatastrophe" (prakatastrofu), z ktorej vyplynuli všetky ďalšie katastrofy a biedy minulého storočia: komunizmus, fašizmus, holokaust, gulagy a ďalšia svetová vojna.[1] Z toho vyplýva, že sa treba túto udalosť pokúsiť vysvetliť – je to povinnosť historikov voči ľudstvu. Nepochybne stojí za úvahu, prečo je anglosaská historiografia tvrdšia voči Francúzsku a miernejšia voči Nemecku pokiaľ ide o ich úlohu v prvej svetovej vojne. Podľa autora to vyplýva z toho, že ako USA, tak aj Veľká Británia si priali návrat Nemecka do medzinárodného politického aj obchodného systému. Ďalšie udalosti, ako bola porážka Francúzska v roku 1940 a kolaborácia časti Francúzov s Nemcami, alebo antianglosaská zahraničná politika De Gaulla podporili tiež negatívne vnímanie Francúzska, čo sa odráža v mnohých prácach o jeho úlohe pri rozpútaní prvej svetovej vojny (s. 20). Keigler rozoberá dva prístupy k riešeniu problému vzniku vojny – štrukturalistický (ekonomické, sociálne, politické a mocenské faktory) a individualistický (rozhodovanie jednotlivcov). Príčiny, ktoré uvádzali na vysvetlenie vtedajší politici, chápu mnohí historici ako neprimerané alebo nedostatočné a usilujú sa preniknúť hlbšie a veci zovšeobecniť, aby vysvetlili príčiny katastrofy. Podľa Luigiho Albertiniho, významného talianskeho znalca problematiky prvej svetovej vojny, existovala disproporcia medzi intelektuálnymi a morálnymi vlohami tých, v rukách ktorých bolo rozhodovanie v lete 1914, a medzi zložitosťou problémov, ktorým museli čeliť, medzi ich skutkami a ich výsledkami. Viacero faktorov viedlo k tomu, že obidva tábory – ako Dohoda tak aj Nemecko a Rakúsko-Uhorsko mohli vyhlasovať, že vedú spravodlivú vojnu, vojnu za vyššie hodnoty, než sú tie, ktoré vyznáva protivník, a v ktorej ide o bytie a nebytie nie jednotlivcov, ale celého štátu alebo národa.

Dlhú históriu majú aj pokusy vysvetliť vznik vojny systémovými príčinami zameranými na príčinnú súvislosť. Časť vedcov poukazuje na koniec „koncertu veľmocí" v ponapoleonskej ére, keď pravidelne, hoci neformálne, riešili medzinárodné problémy a prispôsobovali ich medzinárodnému systému. Pred rokom 1914, naopak, možno systém medzinárodných vzťahov, povedané slovami G. Lowesa Dickinsona, charakterizovať ako „medzinárodnú anarchiu" (s. 24). Systém starej rovnováhy síl sa začal rozkladať po roku 1890

[1] Kennan to vyjadril slovami „the great seminal catastrophe of this century". KENNAN, George, F. *The Decline of Bismarck's European Order. Franco-Russian Relations, 1875 – 1890.* Princeton 1979, s. 3.

rýchlym vzostupom Nemecka. Pokiaľ ide o spôsob, ako historici píšu o súčasnosti, keď premýšľajú o minulosti, modely o príčinách vojny často odzrkadľujú súčasné medzinárodné vzťahy, poznamenáva veľmi výstižne Keiger. Dnes to vidieť na mnohých nových pokusoch nemeckých, ale aj anglosaských historikov hádzať všetku vinu za rozpútanie prvej svetovej vojny znovu len na Rusko, bez zohľadnenia nemeckých alebo aj francúzskych zámerov. Akoby sme čítali dobovú tlač a oficiálne správy o domnelých srbských útokoch na Rakúsko-Uhorsko ešte pred 28. júlom 1914, alebo o bombardovaní Norimbergu francúzskym letectvom, či o narušeniach nemecko-ruských hraníc vo Východnom Prusku kozáckymi jazdeckými hliadkami.

Ferdinand Vrábel

ZLATÁ KNIHA SLOVENSKA – JUBILEJNÝ SBORNÍK

Úvodom možno uviesť, že *Zlaté knihy Slovenska* vychádzali už v minulosti. Prvá bola vydaná v roku 1929, a to pod názvom *Zlatá kniha Slovenska – Jubilejný sborník*, ktorý zostavil a vydal Miloš Kolesár. Bratislava 1929. V Zlatej knihe Slovenska sa uvádza, že: „*Knihu túto venuje z príležitosti desiateho výročia oslobodeného Slovenska svojmu prvému prezidentovi a tvorcovi Československej republiky Dr. T. G. Masarykovi a veľkej pamiatke slovenského bohatiera prvého čs. ministra vojny generála Dr. Milana Rastislava Štefánika. Vďačné Slovensko*.“

Úvodné slovo napísal Miloš Kolesár. Po ňom knihu uvádza Tido J. Gašpar. Taktiež Ján Vojtaššák, spišský biskup, pod názvom: *Žijeme v nádejách*. Posledný príhovor, ktorý obsahoval stručnú charakteristiku Zlatej knihy Slovenska, napísal Emo Bohúň. A na konci knihy napísal Doslov Miloš Kolesár. *Zlatá kniha Slovenska*, prvé vydanie obsahovala z hľadiska štruktúry okrem úvodných statí vlastne 13 častí, resp. kapitol. Prvá časť: *Prevrat*: *Manifesty, zákony, dokumenty*. Druhá časť: *Slovenskou krajinou*. Tretia časť: *Samospráva Slovenska*. Štvrtá časť: *Kultúra, umenie, literatúra*. Piata časť: *Cirkevníctvo na Slovensku*. Šiesta časť: *Sociálny a spolkový život*. Siedma časť: *Telesná výchova, šport*. Ôsma časť: *Študenstvo*. Deviata časť: *Národnohospodárstvo*. Desiata časť: *Kúpele a medzinárodný ruch*. Jedenásta časť: *Rôzne*. Dvanásta časť: *Slováci v zahraničí*. Trinásta časť: *Príloha národohospodárskej state*.

V roku 1930 nákladom Živnostenského vydavateľstva a nakladateľstva DR. S. v Bratislave vyšlo II. vydanie: *Zlatá kniha Slovenska. Jubilejný sborník*, zostavil Miloš Kolesár. Predmluvu k druhému vydaniu Zlatej knihy Slovenska napísal T. J. Gašpar. Autor predhovoru vlastne v „predmluve k druhému vydaniu Zlatej knihy Slovenska“ upozorňuje na významnú skutočnosť, že prvé vydanie bolo rozobrané, čo bolo „dôkazom úspechu knihy“. Pritom citovaný autor taktiež poukazuje, že „prvé decénium, ktoré knihe dalo jej celkový a jubilejný ráz, nemenilo vydavateľstvo okrem malých, nepatrných opráv týmto druhým vydaním na jej pôvodnom znení ničoho“. Teda môžeme jednoznačne konštatovať, že ide o druhé, v podstate nezmenené vydanie, a to čo do obsahu, ako i rozsahu.

Nadväzujúc na uvedené skutočnosti môžeme ďalej konštatovať, že v roku 1991 bola vydaná Zlatá kniha Slovenska, ktorá obsahovala predslov autora Vladimíra Ferka, za týmto textom nasledovala obrazová časť, t. j. fotografie rôznych artefaktov z archeologických vykopávok, napr. keltský nánožný krúžok, strieborné mince, šperky, náušnice, náhrdelníky, rukoväť meča, Hrad Devín, Nitriansky hrad, Trenčiansky hrad, Beckovský hrad, Bojnický

zámok, Kaštieľ v Topoľčiankach, Červený Kameň (pôvodne kráľovský hrad), Kaštieľ v Bytči, Kaštieľ v Antole, Oravský hrad, zrúcaniny hradu Strečno, Zvolenský zámok, Krásna hôrka hrad, Mestský hrad Kežmarok, zrúcaniny Spišského hradu, Bratislavský hrad, slovenské jaskyne (v podstate všetky), Bratislava, hlavné mesto SR, sídlo NR SR, vlády SR, rôznych štátnych inštitúcií, ako i ďalšie významné miesta SR. Okrem uvedených fotografií sú tam zaradené i ďalšie fotografie zobrazujúce významné vrchy (napr. Kriváň atď.), pomníky a pamätníky, významné mestá, budovy, paláce, cintoríny, ale i iné miesta významné pre slovenský národ a Slovensko vôbec. Dovedna toto vydanie Zlatej knihy Slovenska obsahuje 188 fotografií. Pod každou fotografiou je uvedený text slovenský, anglický, francúzsky, nemecký, ruský, španielsky a taliansky. Kniha bola vydaná v náklade 30-tisíc ks. Vydala ju akciová spoločnosť Arttep, Stupava, 1991, 240 s. ISBN 80-85359-00-6.

V predchádzajúcom texte sme uviedli Zlaté knihy Slovenska, ktoré boli vydané v roku 1929, 1930 a 1991. Po týchto vydaniach bola vydaná *Zlatá kniha Matice slovenskej* v roku 2008. Autori: Michal Eliáš – Štefan Haviar. Martin. Vydala Matica slovenská v spolupráci s Neografiou, a. s. 2008, 104 s. Z hľadiska štruktúry sa predmetná kniha skladá: z *úvodu* (Jozef Markuš), s. 7, kapitoly: I. *Pomník minulosti – základ budúcnosti* (s. 9), II. *Vzkriesenie víta vzkriesený národ* (s. 33), III. *V zovretí zákonov – po roku 1954* (s. 53), IV. *Na nových cestách* (s. 77). *Na konci knihy je zoznam predsedov a správcov Matice slovenskej* (s. 102), D*oslov* (s. 103) a *Výber z literatúry o Matici slovenskej* (s. 104). Obsah knihy tvoria autorské texty a obrazová časť, ktorá korešponduje s autorským textom. Pri niektorom autorskom texte sú i tzv. marginálie, ktoré dotvárajú z hľadiska obsahu jeho autorský text.

Po stručnom úvode o vydávaní Zlatých kníh na Slovensku sa autor vlastne dostáva k podstate veci – k napísaniu recenzie či eseje, respektíve príspevku na aktuálnu *Zlatú knihu Slovenska,* ktorú vydala Matica slovenská, Martin 2014, 165 s. Vydanie knihy pripravil Drahoslav Machala. Odborná spolupráca: prof. PhDr. Richard Marsina, DrSc. Hneď na prvej strane autor uvádza, že: *Zlatá kniha vychádza k 1150. výročiu príchodu svätých Konštantína Cyrila a Metoda na územie Slovenska roku 863 po Kristovi, k 900. výročiu vzniku zoborských listín (1111 a 1113), k 170. výročiu uzákonenia spisovnej slovenčiny roku 1843, k 150. výročiu založenia Matice slovenskej roku 1863 a k 20. výročiu vzniku nezávislej Slovenskej republiky 1. 1. 1993.*

Z hľadiska štruktúry a systému je usporiadanie textu a dokumentov nasledujúce: *Predslov predsedu Matice slovenskej Mariána Tkáča* (s. 7). Druhý predslov alebo úvod: *Zlatá kniha nového sebavedomia Slovenska, napísal: Drahoslav Machala* (s. 9). Za týmito autorskými textami nasledujú kapitoly: a to: I. *Najstaršie správy o území Slovenska od antických autorov* (s. 11-18). II. *Starí Slováci (od 5. do 10. storočia)*, (s. 19-42). III. *Prvé storočie Slovákov v Uhorskom kráľovstve* (s. 43-72). IV. *Slováci na ceste k modernému národu* (s. 73-104). V. *Slovensko v medzivojnovom Česko-Slovensku* (s. 105-124). VI. *Prvá Slovenská republika 1939–1945* (s. 125-140). VII. *Slovensko v Česko-Slovensku 1945 – 1992* (s. 141-160). VIII. *Slovenská republika 1993* (s. 161-163). V rámci uvedených jednotlivých kapitol či častí existujú autori textov alebo dokumentov a mená osobností ako intimáta, ktoré v skutočnosti vysvetľujú text dokumentov.

V predslove Marián Tkáč, predseda Matice slovenskej, okrem iného, napísal: „*Začiatok našich dejín siaha do hlbokej minulosti – pred misiu zo Solúna i pred prvé písomné záznamy o našom území a o našich predkoch. Táto kniha však nie je o dohadoch. Je o zachovaných textoch od najstarších čias až po známe udalosti, ktoré kliesnili cestu našim dejinám. Je tu Zlatá kniha Slovenska, ktorá čerpá z prameňov ukrytých v mnohých vzácnych starých kni-*

hách. Nad zlato je už iba soľ. Nech je teda táto kniha tou prepotrebnou soľou, ktorá v nás utvrdí vedomie o našej minulosti, povzbudí nás k vlasteneckému prežívaniu prítomnosti a pomôže nám porozumieť našej budúcnosti.“ (s. 7).

V druhom predslove, resp. úvode Drahoslav Machala, spisovateľ, okrem iného, napísal: „*Nová, dvadsaťročná Slovenská republika si potrebuje aj v 21. storočí vystrieť a narovnať chrbát a systematicky budovať vlastné sebavedomie. Budovanie štátu aj pestovanie národného sebavedomia je dlhodobý proces, počas ktorého sa občania dobrovoľne a z vlastného záujmu podujímajú na to, aby sa dozvedeli rozhodujúce fakty o vlastnej histórii a dôležité súvislosti, osobitne o udalostiach, ktoré tvoria oporné stĺpy slovenských dejín*.“ Ďalej Drahoslav Machala poukázal na skutočnosť, že: „*Pociťujeme potrebu poznať konanie a skutky slovenských osobností, lebo mnohé z nich sú také silné, že sa nimi chceme inšpirovať, napodobňovať a nesledovať ich aj dnes. Takto sa buduje historické vedomie národa, ochota vidieť sa v dejinách Európy tak, aby sme vedeli rozlíšiť dobré od zlého. Aby sme si zároveň pestovali takú mieru kritickosti ku skutkom vlastného národa, ktorá sa v každej dobe preukáže ako produktívna*.“ Na záver predslovu Drahoslav Machala zdôraznil odporúčanie: „*Čítajte toto dielo s láskou a so záujmom, aby ste boli dobre pripravení Slovensku pomôcť každý deň a v ktorejkoľvek hodine. Je to dar k 20. výročiu vzniku Slovenskej republiky. Naša milovaná vlasť – Slovensko – vlastencov potrebuje, lebo oni sú maltou slovenských dejín, ktorá drží pohromade stavbu národnej katedrály a dokáže vzdorovať víchrom i búrkam času*.“ (s. 9).

V súvislosti s vydaním *Zlatej knihy Slovenska* z príležitosti 20. výročia vzniku samostatnej Slovenskej republiky v roku 2013, v Slovenských národných novinách (č. 38 -39) okrem iného v rozhovore s redaktorom Dušanom D. Kerným prof. PhDr. Richard Marsina, DrSc., odborný poradca pri vydaní knihy, povedal, že: „*…podľa vydavateľa bolo potrebné poskytnúť verejnosti takrečeno ľudovú knihu. Teda nezľaviť nič z už dosiahnutej úrovne vedecky potvrdených faktov, ale dať niečo čo poskytne stručnejší prehľad, keďže kniha namiesto niekoľko tisíc strán dokumentov o identite a štátnosti, kniha má 150 strán, tento cieľ sa zrejme dosiahol*.“ (Slovenské národné noviny č. 38-39/2014, s.1).

Nadväzujúc na uvedené skutočnosti, ktoré predznamenali a predpokladali vydanie *Zlatej knihy Slovenska v roku 2014*, prikročím k stručnému hodnoteniu najmä podstatných vybratých dokumentov. Začnem IV. časťou: *Slováci na ceste k modernému národu*, a taktiež následnými časťami, ktoré poukazujú a hodnotia formovanie *slovenskej štátnosti v Česko-Slovensku a vyúsťujú k vzniku samostatnej Slovenskej republiky 1. januára 1993*.

Zlatá kniha Slovenska obsahuje nasledovné vybraté dokumenty, ktoré podľa poradia, ako sú uvedené, v stručnosti zhodnotíme.

– Uzákonenie spisovnej slovenčiny (Hlboké 11. – 16. júla 1848). V súvislosti s touto problematikou autor knihy D. Machala uvádza, že: „Prvá kodifikácia spisovnej slovenčiny Antonom Bernolákom sa obmedzila na katolícku inteligenciu a neujala sa vo všetkých vrstvách slovenskej spoločnosti ako celonárodný spisovný jazyk. Štúrovci v nových politických a spoločenských pomeroch v 40. rokoch 19. storočia, v úsilí zapojiť do národného hnutia najširšie vrstvy slovenského ľudu, pristúpili k novej kodifikácii spisovnej slovenčiny. O jej uzákonení nebol spísaný nijaký dokument. O tomto akte sa zachovali len neskoršie zmienky. O kodifikácii spisovnej slovenčiny na stredoslovenskom jazykovom základe sa prvýkrát rozhodlo v úzkom kruhu Ľudovíta Štúra na schôdzi v Slovanskom ústave na evanjelickom lýceu v Bratislave. Samo Bohdan Hroboň si na základe priamej informácie účastníka tejto historickej schôdzky Jána Gábera (Lovinského) zaznamenal na liste od Ľudovíta Štúra toto: „Deň skrieseňja slovenčini, streda 14. unor 1843, medzi 3 a 5 popoludní. Ľ. Štúr,

J. Rimavski, Samo Vozár, Janko Kalinčiak, Janko Lovinský, ku koncu Samko Štúr.“ O definitívnom uzákonení spisovnej slovenčiny (Štúrova kodifikácia) sa rozhodlo na schôdzi Ľ. Štúra, M. M. Hodžu a J. M. Hurbana na Hurbanovej ev. fare v Hlbokom (okr. Senica) 11. – 16. júla 1843.“ (s. 88 – 89).

– Žiadosti slovenského národa (Liptovský Svätý Mikuláš 10. mája 1848). Autor J. Chovanec tento predmetný dokument v stručnosti charakterizuje takto: „Žiadosti slovenského národa pred Jeho c. k. Jasnosť, pred krajinský uhorský snem, pred Jeho Výsosť uhorského palatína, kráľovského námestníka, pred uhorské ministerstvo a pred všetkých priateľov človečenstva a národností z 10. mája 1848, zostavené v Liptovskom Svätom Mikuláši, zhŕňajú národný, kultúrny a sociálny politický program do štrnástich bodov. V nich sa Slováci vyhlasujú za samobytný národ s vôľou žiť vlastným národným životom v Uhorsku ako svojej vlasti rovnoprávnych národov, zastúpených na spoločnom krajinskom sneme. Požadujú aj zriadenie národného snemu Slovenska, ktorého etnické hranice treba vytýčiť. Požaduje sa imperatívny mandát poslancov, používanie slovenčiny ako úradného jazyka v slovenských župách a obciach, zriadenie národných škôl všetkých stupňov, používanie národnej zástavy a ustanovenie slovenského velenia. Ďalej sa požaduje zavedenie všeobecného a rovného volebného práva s tajným hlasovaním, sloboda tlače a zhromažďovania, zrušenie poddanských povinností, vrátenie všetkých pozemkov, lesov a pasienkov, ktoré im zemepáni zabrali, a pririeknutie menších regálnych práv.“

– Memorandum národa slovenského v Turčianskom Svätom Martine 7. júna 1861. Tento významný dokument charakterizuje J. Chovanec nasledovne: „Memorandum národa slovenského k Vysokému snemu krajiny uhorskej, obsahujúce žiadosti národa slovenského cieľom spravodlivého prevedenia a zákonom krajinským zabezpečenia rovnoprávnosti národnej v Uhrách prijali v Turčianskom Svätom Martine dňa 7. 6. 1861. Kladie sa v ňom dôraz na zrovnoprávnenie slovenského národa s maďarským národom a uznanie slovenskej reči na území Slovenska ako úradnej reči a na vytýčenie územia Slovenska, čím sa nemá narušiť celistvosť Uhorska a používanie maďarčiny ako diplomatického jazyka. Ďalej sa požaduje zrušenie všetkých dovtedajších zákonov, ktoré neuznávajú národnú rovnoprávnosť, vydávanie zákonov v úradnom preklade po slovensky, prevzatie úradov, súdov a školstva na území Slovenska do slovenských rúk, zriadenie právnickej akadémie na Slovensku a katedra slovenskej reči a literatúry na peštianskej univerzite, a to zo štátnych prostriedkov, slobodné zakladanie slovenských literárnych, osvetových a iných ustanovizní a organizácií, slobodné používanie materinského jazyka v občianskom živote a v školách a napokon pri prípadnej reorganizácii hornej snemovne primerané zastúpenie Slovákov v nej.“

– Založenie Matice slovenskej –„Maticu slovenskú založili v Turčianskom Svätom Martine 4. augusta 1863. Poslaním tohto národného spolku bol vznešený slogan, ktorý obsažne vyjadruje aj dnes všetok jeho zmysel: „*Slovenská Matica je jednota milovníkov národa a života slovenského a jej cieľ: v členoch slovenského národa mravnú a umnú vzdelanosť budiť, rozširovať a utvrdzovať...*“ Na čelo Matice zvolili dve mravné autority: za predsedu katolíckeho biskupa Štefana Moyzesa a za prvého podpredsedu evanjelického superintendanta (biskupa) Karola Kuzmányho. Za druhého podpredsedu turčianskeho archidiakona Jána Országha. Tajomníkmi Matice slovenskej sa stali Pavol Mudroň a Michal Chrástek. Historickú udalosť opísal s veľkou empatiou slovenský literát a historik Július Botto v diele Dejiny Matice slovenskej (1863 – 1875), z ktorého sme aj citovali.“(D. Machala, s. 96).

– Cleveladská dohoda. Dohoda, označovaná aj program, bola uzavretá v Clevelande 22. a 23. októbra 1915 medzi Slovenskou ligou v Amerike a Českým národným združením

v Amerike. Dohoda vytýčila program samostatnosti českých krajín a Slovenska. Spojenie českého a slovenského národa sa malo uskutočniť formou federatívneho zväzku dvoch štátov s úplnou autonómiou Slovenska. Autonómia znamenala zriadenie vlastného snemu, vlastnú štátnu správu, úplnú kultúrnu slobodu, teda i vlastnú finančnú a politickú správu so štátnym jazykom slovenským. Budúci štát mal byť demokratický, so všeobecným a priamym volebným právom s tajným hlasovaním. (J. Chovanec).

– Pittsburská dohoda. Dohoda bola uzavretá v Pittsburgu dňa 30. mája 1918 medzi predstaviteľmi slovenských a českých organizácií v USA Slovenskej ligy, Českého národného združenia a Zväzu českých katolíkov o vytvorení samostatného spoločného štátu Čechov a Slovákov s prvkami autonómie pre Slovensko a o slovenčine ako úradnom jazyku. Dohoda z Pittsburghu sa vyhýba termínom slovenský národ a český národ a hovorí len o Čechoch a Slovákoch. Vytvorila tak možnosti budúcej formulácie jednotlivých dokumentov z odboja v zmysle čechoslovakizmu, ktorého bol Masaryk zástancom. V Pittsburskej dohode sa už nevynára potreba vytvoriť federatívne zväzky v budúcom česko-slovenskom štáte, ale dôraz sa kladie na politické postavenie Slovenska v podobe autonómie. (J. Chovanec).

– Martinská deklarácia. Môžeme ju veľmi stručne charakterizovať ako dokument, ktorým sa SNR prihlásila k vzniku Československej republiky. Ide vlastne o vyhlásenie zástupcov slovenských politických strán organizovaných v Slovenskej národnej rade na základe sebaurčovacieho práva národov k účasti slovenskej vetvy k boju, ktorý viedol český národ, a tým prihlásenia sa ako vetva jednotného československého národa k česko-slovenskému štátu, známa tiež ako Martinská deklarácia, prijatá 30. októbra 1918 v Turčianskom Svätom Martine. (J. Chovanec).

– Nariadenie ministra Vavra Šrobára o oživotvorení Matice slovenskej (Žilina 1. januára 1919). Proces oživotvorenia Matice slovenskej sa oficiálne skončil zvolaním obnovujúceho valného zhromaždenia 5. augusta 1919. Symbolicky sa však začal už 1. januára 1919 slávnostným zhromaždením pred matičnou budovou v Turčianskom Svätom Martine za účasti ministra s plnou mocou pre správu Slovenska a vydaním jeho dvoch nariadení z toho istého dňa o zrušení zákazu Matice slovenskej, o jej obnovení a o dare vlády ČSR pre obnovenú Maticu. Tento krok mal byť pre martinské centrum aj istou náplasťou za jeho odstavenie z vedenia slovenskej politiky a za pripravované zrušenie ústrednej martinskej SNR. (D. Machala, s. 108).

– Ústava Československej republiky z roku 1920. Ide o ústavnú listinu s uvodzovacím zákonom č. 121/1920 Zb. z a n., v ktorej sa v úvode, ale i v celom jej obsahu uplatňovala fikcia jednotného československého národa. Takáto úprava spolužitia Čechov a Slovákov v jednom štáte stavala slovenský národ a priori i fakticky do nerovnoprávneho postavenia a neumožňovala mu sebarealizáciu vyplývajúcu z prirodzeného práva národov na sebaurčenie. Ústava v jednotlivých ustanoveniach upravuje štátne zriadenie, kreáciu a kompetencie štátnych orgánov, práva, slobody a povinnosti občanov a v uvodzovacom zákone ústavný súd. (J. Chovanec)

– Trianonská mierová zmluva (Trianon 4. júna 1920). Mierová zmluva medzi mocnosťami spojenými (Spojené štáty americké, Ríša Britská, Francia, Itália a Japonsko) a združenými a Maďarskom. Spojené mocnosti boli víťazné a k nim sa radilo i Česko-Slovensko, a Maďarsko patrilo k porazeným štátom. Mierová zmluva bola podpísaná s Mad'arskom v Trianone až rok po ukončení rokovania mierovej konferencie. Maďarsko, najmä jeho súčasná politická a štátna reprezentácia sa dodnes nezmierila s Trianonom – Trianonskou zmluvou, ktorá sa dotýkala otázok hraníc slovensko-maďarských, resp. hraníc

česko-slovensko-maďarských po zániku Rakúska-Uhorska. Jeho príslušníci stále snívajú o tzv. „Veľkom Maďarsku“ a usilujú sa o zriadenie územnej autonómie pre maďarskú národnostnú menšinu v SR, ale tiež i v susedných štátoch s Maďarskom, kde žije maďarská národnostná menšina. Dôkazom toho je i skutočnosť, že Základný zákon Maďarska z 25. apríla 2011, t. j. Ústava, zakotvila možnosť získať maďarské štátne občianstvo pre maďarské národnostné menšiny žijúce mimo Maďarska, ako i volebné právo do parlamentu Maďarska. Na tieto skutočnosti reagovala Slovenská republika odmietnutím dvojitého štátneho občianstva a volebného práva do parlamentu Maďarska, pretože tieto nie sú v súlade s medzinárodným právom a nespĺňajú európske štandardy. Dôkazom toho je i *Vyhlásenie Národnej rady Slovenskej republiky k prijatiu Základného zákona Maďarska*. V súčasnosti politickí a štátni reprezentanti Maďarska vyjadrujú nespokojnosť s Trianonskou zmluvou a žiadajú jej revíziu. Taktiež hlásajú „jednotný maďarský národ“ a zjednotenie všetkých Maďarov žijúcich v Karpatskej kotline, ako i potrebu vytvárania územnej autonómie v susedných štátoch vrátane Slovenskej republiky, kde žije maďarská národnostná menšina, a to i napriek tomu, že Maďarsko a Slovenská republika sú členmi Európskej únie a NATO a taktiež Vyšehradskej štvorky. Okrem toho nerešpektujú existenciu platnej medzinárodnej zmluvy uzavretej medzi Česko-Slovenskom a Maďarskom (Parížska mierová zmluva z r. 1947) a taktiež medzinárodnej zmluvy uzavretej medzi Slovenskou republikou a Maďarskou republikou o dobrom susedstve a priateľskej spolupráci. V tejto súvislosti sa žiada zdôrazniť, že i Konferencia o bezpečnosti v Európe (KEBS), konaná v roku 1975, jednoznačne potvrdila platnosť a nedotknuteľnosť štátnych hraníc v Európe, tak ako ich určila Trianonská zmluva a tiež Parížska mierová zmluva z roku 1947. Tieto i súčasné platné štátne hranice v Európe potvrdila i Európska únia. S touto reálnou skutočnosťou sa nevie zmieriť Maďarsko, a najmä teraz jeho politická štátna reprezentácia. (J. Chovanec)

Opätovne ako v predchádzajúcej časti nášho príspevku musím upozorniť na skutočnosť, že vzhľadom na malý priestor na jeho umiestnenie v našom časopise považujem za potrebné z rozsiahleho obsahu Zlatej knihy Slovenska podľa poradia uviesť len názvy niektorých dokumentov, ktoré smerovali k dôstojnému štátoprávnemu postaveniu Slovenska v Česko-Slovensku, a tie, ktoré bezprostredne vyjadrovali a upravovali slovenskú národnú štátnosť aspoň v stručnosti charakterizovať. *Teda ide o tieto dokumenty*:

– Žilinská dohoda (zo 6. októbra 1938)

– Viedenská arbitráž (z 2. novembra 1938) – v arbitráži rozhodovalo Nemecko a Taliansko. Arbitrážou bola odkrojená časť územia južného Slovenska aj so slovenským obyvateľstvom.

– Ústavný zákon Národného zhromaždenia č. 299/1938 Zb. z. a n. o autonómii Slovenskej krajiny. Tento ústavný zákon vytvoril asymetrický model Česko-Slovenska. Členovia vlády Slovenskej krajiny boli súčasne členmi ústrednej česko-slovenskej vlády, ktorá spravovala pre celé územie Česko-Slovenska len veci zahraničných vzťahov, národnej obrany, meny, mier a váh, patentov, ochranných vzoriek a známok, vymeriavania a mapovania, spoločného rozpočtu, štátneho dlhu a pôžičiek pre spoločné potreby štátu, monopolov spoločných podnikov, ústavov a zariadení. Ostatné ministerstvá v Prahe vystupovali ako česko-slovenské ministerstvá, hoci mali pôsobnosť len v českých krajinách. Ďalej sa upravovali otázky ústavného súdu, pôsobnosti zákonov na území Slovenska, volieb do Snemu Slovenskej krajiny, používania slovenského jazyka a iných jazykov, krajinskej príslušnosti, rozdelenia zákonodarnej, vládnej a výkonnej moci medzi Česko-Slovensko a Slovenskú krajinu a spoločných výdavkov za Česko-Slovensko. (J. Chovanec)

– Uznesenie Snemu Slovenskej republiky (Bratislava 14. marca 1939).

– Zákon č. 1/1939 Zb. z., č. 1, s. 1 o samostatnom Slovenskom štáte zo 14. marca 1939. Citovaným zákonom sa Slovenská krajina vyhlasuje za samostatný a nezávislý Slovenský štát, vykonávanie zákonodarnej moci Snemom Slovenského štátu a vládnej a výkonnej moci vládou, ako aj platnosť právneho poriadku so zmenami v duchu samostatnosti Slovenského štátu. (J. Chovanec)

– Ústavný zákon 185 o Ústave Slovenskej republiky (Bratislava 21. júla 1939). Ústava Slovenskej republiky prijatá dňa 21. júla 1939 a vyhlásená ako ústavný zákon číslo 185 v Slovenskom zákonníku dňa 31. júla 1939. Zdôrazňuje sa v nej božský pôvod štátu, moci a práva, ako aj základná funkcia štátu združovať mravné a hospodárske sily národa do kresťanskej pospolitosti a zmierovať sociálne problémy a protichodné záujmy. Ďalej sa v nej prejavuje princíp stavovského zriadenia, vodcovský princíp a princíp obetavosti jednotlivca pre celok. Tieto princípy sa premietali do jednotlivých ustanovení celej ústavy, ktoré upravovali zriadenie Slovenskej republiky, jednotlivé orgány štátu, politické strany a stavovské zriadenie, územnú samosprávu, práva a povinnosti občanov, cirkvi a národnostné skupiny. Práva národnostných menšín boli upravené ako individuálne práva viažuce sa na reciprocitu k slovenskej menšine žijúcej na území materského štátu národnostnej menšiny. (J. Chovanec)

– Vianočná dohoda (Bratislava december 1943). Dohoda o vytvorení ilegálnej Slovenskej národnej rady a jej prvý programový dokument boli prijaté tesne pred Vianocami 1943. Občianske zložky odboja v nej zastupovali Ján Ursíny, Jozef Lettrich, Marián Josko a KSS Karol Šmidke, Gustáv Husák a Ladislav Novomeský. V januári 1944 Slovenskú národnú radu doplnil národohospodár Peter Zaťko a za sociálnu demokraciu Ivan Horváth. Text dokumentu bol vo februári 1944 zaslaný československej exilovej vláde do Londýna. Prvýkrát ho publikoval 12. septembra 1944 ústredný orgán KSS Pravda počas Slovenského národného povstania. (D. Machala, s. 136.)

– Rozkaz podplukovníka generálneho štábu Jána Goliana povstaleckým jednotkám (Banská Bystrica 30. augusta 1944). Slovenské národné povstanie vypuklo 29. augusta 1944.

– Deklarácia Slovenskej národnej rady (Banská Bystrica 1. september 1944). Je to základný programový dokument, ktorým SNR vyšla z ilegality, prijala po vypuknutí Povstania na ustanovujúcom zasadnutí. Oficiálne sa v ňom predstavila verejnosti ako vrcholný orgán domáceho odboja a jediný oprávnený reprezentant slovenského národa. Oznámila, že na Slovensku preberá všetku zákonodarnú a výkonnú moc. Vyhlásila programové ciele Povstania: doviesť domáci odboj v jednote s československou zahraničnou akciou k víťazstvu, prihlásila sa k spolužitiu s českým národom v spoločnom štáte, dištancovala sa od protidemokratickej praxe ľudáckeho režimu spojenectva Slovenskej republiky s nacistickým Nemeckom, podporila boj spojeneckých národov antihitlerovskej koalície proti fašizmu, sociálne a nacionálne reformy, bojujúce jednotky partizánov a povstaleckej 1. československej armády na Slovensku. (J. Machala, s. 138-139.)

– Program vlády Národného frontu Čechov a Slovákov. Košický vládny program (Košice 5. apríla 1945). Program novej česko-slovenskej vlády Národného frontu Čechov a Slovákov prijatý na rokovaniach zástupcov troch českých socialistických strán a strany lidovej a Slovenskej národnej rady v dňoch 22. – 29. marca 1945 v Moskve a do konečnej podoby upravený na zasadnutí česko-slovenskej vlády v Košiciach dňa 5. apríla 1945. Vo svojom obsahu zakotvil výstavbu česko-slovenskej armády, vyhlásenie vlády, že jediným zdrojom všetkej štátnej moci je ľud, budovanie národných výborov ako miestnych orgánov

štátnej moci a správy, potrestanie fašistov, ich pomáhačov a zradcov českého a slovenského národa, zrušenie fašistických organizácií a politických strán, zriadenie národných správ majetku nepriateľských štátov a ich občanov, občanov Československa, ktorí aktívne pomáhali pri rozbití a okupácii Československa, a tých, ktorí zradili český a slovenský národ a aktívne podporovali fašizmus a okupantov, pozemkovú reformu a konfiškáciu pôdy nepriateľov a zradcov, obnovu vojnou zničeného národného hospodárstva. Ďalej sa tu riešili otázky sociálnej starostlivosti, školstva a kultúry. Osobitné miesto v ňom zaujíma úprava vzťahov medzi Slovákmi a Čechmi, kde sa proklamovala zásada spolužitia týchto národov ako rovného s rovným a uznanie Slovenskej národnej rady ako reprezentantky suverenity národa a nositeľky zákonodarnej, vládnej a výkonnej moci na Slovensku. (J. Chovanec)

– Mierová zmluva s Maďarskom (Paríž 10. februára 1947). „Mierová zmluva s Maďarskom, podpísaná zástupcami dvanástich spojeneckých krajín a ministrom zahraničných vecí Maďarska (Jánosom Gyongyosim, za Česko-Slovensko ju podpísali minister zahraničných vecí Ján Masaryk a štátny tajomník MZV Vladimír Clementis), vyhlásila Viedenskú arbitráž z 2. novembra 1938 za nulitnú a neplatnú. Hranica medzi ČSR a Maďarskom sa obnovila podľa statu quo k 1. januáru 1938 s úpravou pre „bratislavské predmostie“, utvorené pripojením troch obcí na pravom brehu Dunaja: Horváthjárfalu (Jarovce), Oroszvár (Rusovce) a Dunacsún (Čunovo) k Československej republike.“ (D. Machala, s. 145.)

– Ústavný zákon č. 100 z 11. júla 1960. Ústava Československej socialistickej republiky. (Praha 11. júl 1960) Národné zhromaždenie ČSR 11. júla 1960 schválilo Ústavu ČSSR, ktorá nadobudla dňom schválenia účinnosť, a potom bola publikovaná ako ústavný zákon č. 100/1960 Zb. Obsahovala vyhlásenie, 9 hláv a 112 článkov. Ústava ČSSR zmenila i názov Československej republiky na Československú socialistickú republiku. Socialistická štátoveda tvrdila, že je to ústava socialistická, ktorá mala jednak zakotviť dosiahnutý stupeň vývoja našej spoločnosti a jednak programovať ciele našej spoločnosti na „postupný prechod ku komunizmu“. Taktiež zakotvila vedúcu úlohu KSČ v čl. 4, ako i v čl. 6. Ústava ČSSR do prijatia ústavného zákona č. 143/1968 Zb. o československej federácií bola viackrát menená. (J. Chovanec)

– Vyhlásenie SNR o potrebe federatívneho usporiadania (Bratislava 15. marca 1968)

– Ústavný zákon č. 143 o československej federácii (Praha 27. októbra 1968) Ústavný zákon č. 143/1968 Zb. o československej federácii z 27. októbra 1968, uznávajúc neodňateľnosť práva národov na sebaurčenie až do oddelenia a rešpektujúc suverenitu každého národa a zásadu ich rovnoprávnosti, pretvoril Česko-Slovensko na federatívny štát, ktorý tvoria Slovenská socialistická republika a Česká socialistická republika. Tento základný prístup sa premieta do ustanovení jednotlivých článkov, ktoré nahradili najmä ustanovenia tretej až šiestej hlavy Ústavy ČSSR z roku 1960, teda novým spôsobom sa upravilo rozdelenie pôsobnosti medzi federáciu a národné republiky, orgány moci zákonodarnej, vládnej a výkonnej na úrovni federácie a národných republík a upravil sa ústavný súd. Dovtedajšie jednokomorové Národné zhromaždenie sa pretvorilo na dvojkomorové Federálne zhromaždenie so Snemovňou ľudu a Snemovňou národov. Pôsobnosť federácie bola taxatívne vypočítaná a rovnako tiež spoločná pôsobnosť federácie a národných republík s tým, že všetko ostatné patrí do výlučnej pôsobnosti národných republík. Bolo tu tiež ustanovené prijatie ústav národných republík. (J. Chovanec)

– Pápežská konštitúcia pápeža Pavla VI. o zriadení samostatnej cirkevnej provincie (Rím 30. december 1977). Išlo o pričlenenie farností do diecéz na území Slovenska.

– Šesťdesiatjeden krokov k slovenskej identite – Memorandum iniciatívy Zvrchované Slovensko (Bratislava 23. októbra 1990). Autormi dokumentu boli predstavitelia slovenskej inteligencie – právnik JUDr. Jaroslav Chovanec, spisovateľ, právnik JUDr. Milan Ferko, ekonóm Ing. Marián Tkáč a právnik JUDr. Michal Gašpar. Pôvodne ho podpísalo 30 osôb a po jeho zverejnení v niektorých denníkoch a týždenníkoch sa k nemu prihlasovali občania zo všetkých sociálnych skupín. Prípravný výbor iniciatívy Zvrchované Slovensko dokumentom sledoval zviditeľnenie Slovenska v Európe a vo svete s cieľom vytvárať verejnú mienku za samostatné Slovensko. Dokument vznikol v čase, keď sa viedli československé rokovania o vymedzení kompetencií medzi federáciou a republikami. Obsah memoranda vypovedá, že signatári ho považovali za otvorený dokument. (D. Machala, s. 153.) Dokument „ Memorandum iniciatívy Zvrchované Slovensko“ bol pomerne podrobný a dovtedy najucelenejší program zvrchovanosti (v podstate samostatnosti) Slovenska, o ktorý sa čiastočne opieralo HZDS i SNS, hoci v tom istom čase Vladimír Mečiar ešte verejne a jednoznačne opakovane deklaroval lojalitu k zachovaniu spoločného štátu. Predmetný dokument „61 krokov k slovenskej identite“ bol publikovaný vo viacerých denníkoch a týždenníkoch (napr. Smena 27. októbra 1990, Hlas ľudu, Nový Slovák 4. 12/1990, Literárny týždenník z 9. novembra 1990 a inde). Publikovaný dokument vyvolal odpor najmä v radoch vládnucej Verejnosti proti násiliu a časti i slovenských, ale i českých intelektuáloch a najmä u Vladimíra Mečiara, vtedajšieho predsedu SR, ktorý žiadal, aby niektorí signatári odvolali svoj podpis pod citovaným dokumentom. Tak napr. odvolal ho prof. Ing Michal Baránik – ostal námestníkom Ministerstva hospodárstva SR. Neodvolal ho napr. kandidát na námestníka ministra privatizácie JUDr. Mojmír Mamojka, CSc. a nestal sa námestníkom. V tejto súvislosti treba upozorniť, že s publikovaným dokumentom sa stotožnili a vyjadrili súhlas občianskej iniciatívy: Korene, Štúrova spoločnosť, Slovenské národné hnutie, Syntéza 90, Matica slovenská, ako aj NEZES. Tieto inštitúcie či organizácie a občianske hnutia od roku 1990 sa zasadzovali za slovenskú národnú štátnosť – za samostatnú Slovenskú republiku a neskôr i HZDS a SNS, ktoré sa potom čiastočne opierali o citovaný dokument. Dokument „Šesťdesiatjeden krokov k slovenskej identite“ bol podpísaný v kaviarni Krym. Jeho zverejňovanie zabezpečoval Jaroslav Chovanec. Signatári dokumentu mali problémy vyplývajúce z počiatku najmä z použitia slov „prípravný výbor iniciatívy“, neskôr z odporu, s ktorým sa stretla iniciatíva v radoch vtedy vládnucej Verejnosti proti násiliu a časti slovenských intelektuáloch. (J. Chovanec)

– Uznesenie Slovenskej národnej rady č. 295 k plneniu uznesení Slovenskej národnej rady k štátoprávnemu usporiadaniu (Bratislava 1. apríla 1992).

– Deklarácia Slovenskej národnej rady o zvrchovanosti Slovenskej republiky (Bratislava 17. júla 1992). Touto deklaráciou Slovenská národná rada vyhlasuje zvrchovanosť Slovenskej republiky ako základ suverénneho štátu slovenského národa. Uvedená skutočnosť urýchlila prípravné práce na návrh Ústavy SR, priebeh rokovaní o rozdelení ČSFR ústavnou cestou, ako aj samotnú prípravu návrhu ústavného zákona Federálneho zhromaždenia ČSFR o zániku Českej a Slovenskej Federatívnej republiky. V súvislosti s deklaráciou SNR o zvrchovanosti SR ešte v ten večer prezident ČSFR Václav Havel vyhlásil, že odstúpi z funkcie. Tak sa stalo 21. júla 1992 – vtedy abdikoval. (J. Chovanec)

– Ústava Slovenskej republiky č. 460/1992 Zb. (Bratislava 3. septembra 1992). Ústava Slovenskej republiky z 1. septembra 1992, publikovaná v Zbierke zákonov pod číslom 460, vychádzajúc z prirodzeného práva národov na sebaurčenie v kombinácii najmä s občianskym princípom a princípom právneho štátu, upravuje v jednotlivých ustanove-

niach základné ľudské práva a občianske slobody, územnú samosprávu a orgány štátnej moci zákonodarnej, výkonnej a súdnej. Ďalej upravuje základy hospodárstva a platnosť a záväznosť medzinárodných zmlúv a právneho poriadku z obdobia pred prijatím tejto ústavy. Spomedzi orgánov štátu sú tu osobitne upravené Národná rada Slovenskej republiky, prezident, vláda, Najvyšší kontrolný úrad Slovenskej republiky, Ústavný súd Slovenskej republiky, súdy a prokuratúra. Pri zákonodarnej moci je osobitná úprava referenda, ako inštitútu priamej demokracie. V najrozsiahlejšej časti o základných ľudských právach a občianskych slobodách sú upravené osobnostné, politické, hospodárske, sociálne a kultúrne práva, práva národnostných menšín a etnických skupín a právo na ochranu životného prostredia a kultúrneho dedičstva. Osobitná pozornosť sa venuje právu na súdnu a inú právnu ochranu, nielen občanov, ale každého človeka na území Slovenska. (J. Chovanec)

– Vyhlásenie Národnej rady Slovenskej republiky k parlamentom a národom sveta (Bratislava 3. decembra 1992). Národná rada Slovenskej republiky dňa 3. decembra 1992 schválila Vyhlásenie Národnej rady Slovenskej republiky k parlamentom a národom sveta. Slovenská republika sa 1. januárom 1993 stane ako jeden z dvoch nástupníckych štátov Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky samostatným zvrchovaným a nezávislým štátom. Vo svojej vnútornej i zahraničnej politike bude Slovenská republika vychádzať z rovnakých hodnôt, aké zastávajú ostatné demokratické štáty. V medzinárodných vzťahoch sa bude riadiť pravidlami medzinárodného práva, zásadami Charty OSN a ďalšími dokumentmi KBSE. Národná rada Slovenskej republiky sa obracia na parlamenty a národy sveta v nádeji, že podporia vstup Slovenskej republiky do medzinárodného spoločenstva. (J. Chovanec)

– Vyhlásenie Národnej rady Slovenskej rady k vzniku nezávislej Slovenskej republiky (Bratislava 1. január 1993). Národná rada Slovenskej republiky dňa 1. januára 1993 za účasti vlády Slovenskej republiky na slávnostnej schôdzi pri príležitosti prvého dňa zvrchovanej Slovenskej republiky, po prejavoch predsedu Národnej rady Slovenskej republiky a predsedu vlády Slovenskej republiky, schválila Vyhlásenie Národnej rady Slovenskej republiky k vzniku nezávislej Slovenskej republiky. (J. Chovanec)

Po stručnej analýze a zhodnotení obsahu a štruktúry *Zlatej knihy Slovenska* vydanej v roku 2014, považujem za potrebné poukázať na skutočnosť, že autor spolu s odborným poradcom opomenuli zaradiť do obsahu predmetnej knihy niektoré dokumenty, ktoré významným spôsobom ovplyvňovali formovanie slovenskej národnej štátnosti v Česko-Slovensku a najmä v československej federácii ČSFR a taktiež tie dokumenty, ktoré bezprostredne súviseli so vznikom samostatnej Slovenskej republiky. Ide napríklad o tieto dokumenty:

– Ústava 9. mája 1948 a ústavný zákon č. 33/1956, ktorým bola zmenená celá V. kapitola Ústavy 9. mája 1948 o slovenských národných orgánoch. Táto zmena kapitoly znamenala významné posilnenie postavenia Slovenska z hľadiska kompetencie slovenských národných orgánov. Československá právna veda o štáte a práve postavenie Slovenska v zmysle tejto ústavnej zmeny hodnotila Slovensko, ako *modernú politickú autonómiu* a ako *asymetrický model riešenia národnostnej otázky,* model nazývaný sui generis.

– Ústavný zákon č. 125/ 1970 Zb. a ústavný zákon č. 126/ 1970 Zb., ktorými bol novelizovaný ústavný zákon 143/1968 Zb. o československej federácii. Tieto ústavné zákony boli prijaté v čase normalizácie po vstupe vojsk Varšavskej zmluvy do ČSSR. Týmito ústavnými zákonmi sa začali odbúravať federalizačné prvky, ktoré pôvodne zabezpečovali *princíp rovný s rovným medzi českým a slovenským národom,* t.j. paritné zloženie centrálnych-federálnych orgánov ČSSR. Citované ústavné zákony vlastne začali silnú centralizáciu do Prahy.

– Ústavný zákon č. 556/1990 Zb., ktorým bol novelizovaný ústavný zákon č.143/1968 Zb. o československej federácii. Ním sa vlastne odňaté niektoré kompetencie národných štátov – ČR a SR v československej federácii vrátili do pôvodného stavu. Išlo vlastne o tzv. *kompetenčný zákon.*

– Zákon NR SR č. 63/1993 Z.z. O symboloch štátu a ich používaní, ktorý bezprostredne vyjadruje suverenitú štátu- suverenitu Slovenskej republiky.

- Ústavný zákon č. 90 2001 Z.z., tzv. veľká novela Ústavy SR, ktorá významným spôsobom zmenila pôvodný text Ústavy SR. Novela sa dotkla všetkých kapitol Ústavy mimo jej preambuly. Veľká novela ústavy bola prijatá pod vplyvom vstupu Slovenskej republiky do EU, aspoň to tak zdôvodňovala vtedajšia vládnuca politická elita SR. (Okrem iného napríklad zakotvila prednosť práva Európskych spoločenstiev a Európskej únie pred vnútroštátnym právom SR.)

– Ústavný zákon č. 541/1992 Zb. o delení majetku ČSFR a ústavný zákon č. 542/1992 Zb. o zániku ČSFR. Pritom sa žiada zdôrazniť významnú skutočnosť, že bez týchto ústavných zákonov by nebolo možné vzniknúť legálne, legitímne, ústavne a pokojnou parlamentnou cestou samostatných štátov – samostatnej Slovenskej republiky a samostatnej Českej republiky ako nástupníckych štátov po zániku Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky.

V tejto súvislosti považujem za potrebné poukázať na skutočnosť, že nezaradenie vyššie citovaných dokumentov do Zlatej knihy Slovenska neznižuje význam a cieľ tohto autorského a vydavateľského počinu. V prípade druhého jej vydania, odporúčam uvedené dokumenty do nej zaradiť.

Záverom nášho príspevku sa žiada upozorniť na skutočnosť, že *Zlatú knihu Slovenska* bude možné využiť ako významnú pomôcku pri uskutočňovaní vlasteneckej výchovy, ako i pri výchove k historickému národnému povedomiu, a to predovšetkým na školách všetkých stupňov vrátane vojenských a policajných v Slovenskej republike a taktiež i pri pestovaní a upevňovaní vlastenectva našich vojakov, dôstojníkov a policajtov a taktiež poslancov NR SR a samospráv ako i politikov a štátnikov a našich občanov.

Jaroslav Chovanec

NIŽŇANSKÝ, Eduard a kol. *SLOVENSKO-NEMECKÉ VZŤAHY 1938 – 1941 V DOKUMENTOCH*

I. Od Mníchova k vojne proti ZSSR. Prešov : Universum, 2009, 1171 s. ISBN 978-80-89046-61-4;

II. Od vojny proti ZSSR po zánik Slovenskej republiky v roku 1945. Prešov : Universum 2011, 1093 s. ISBN 978-80-89046-68-3.

Slovenská republika z rokov 1939 – 1945 sa už dlhé roky teší mimoriadnej pozornosti nielen historikov, ale aj bádateľov v iných vedných disciplínach, spisovateľov, umelcov a aj, minimálne časti, verejnosti. Od pádu komunistického režimu, keď sa otvorili nové možnosti výskumu tohto obdobia vyšli doslova stovky prác, ktoré sa tomuto obdobiu venovali. Ako to už býva, niektoré boli seriózne, prínosné, iné menej, prípadne vôbec. Minulosť sa stala zdrojom polarizácie nielen vo vnútri vedeckej komunity, ale aj, minimálne časti, spoločnosti.

Kým všetci bádatelia a autori si uvedomovali dôležitosť otázky vplyvu a zasahovania Nemecka v tomto období, značne menej autorov si skutočne dalo prácu uskutočniť hlbší výskum v nemeckých archívoch, ktoré, nepochybne, sú pri spracúvaní dejín slovenského štátu z čias druhej svetovej vojny prameňom, bez ktorého sa bádateľ skúmajúci toto obdobie zaobíde len za cenu neúplnosti svojho výskumu a poznania. Preto treba uvítať počin prof. E. Nižňanského, ktorý spolu s kolektívom ďalších siedmich kolegov (J. Tulkisová, I. Baka, M. Čaplovič, M. Fabricius, Ľ. Hallon, D. Schriffl a M. Schvarc) spracovali obsiahle dvojzväzkové dielo mapujúce vzťahy Nemecka k Slovensku. Kým prvý diel edície sa zaoberal rokmi 1938 – 1941, druhý prináša 340 dokumentov z rokov 1941 – 1945, ktoré mapujú a dokumentujú slovensko-nemecké vzťahy v politickej, hospodárskej, vojenskej a spravodajskej rovine z nemeckého pohľadu. Obsiahly výskum autorského kolektívu sa koncentroval na Politický archív zahraničného úradu, ale tiež na relevantné fondy v Spolkovom archíve v Berlíne, Koblenzi či Vojenskom archíve Spolkového archívu vo Freiburgu a, napokon, aj v Slovenskom národnom archíve v Bratislave.

Oba diely uvedenej edície dokumentov predstavujú takpovediac ojedinelý počin, aj keď v slovenskej historiografii (nie prvý, spomeňme diela V. Prečana, L. Suška a diela autorov M. Schvarca, D. Schriffla a M. Holáka). Nóvum oproti predchádzajúcim dokumentom (s výnimkou dvojzväzkovej edície citovanej trojice autorov) je uverejnenie dokumentov nielen v slovenskom preklade či nemeckom origináli, ale po slovensky aj po nemecky. Publikácia tak umožňuje nielen študovať dokumenty kolegom, ktorí nemčinu neovládajú, ale súčasne aj pracovať s originálnym prepisom tým jazykovo zdatnejším. Že obe majú svoje výhody, nie je nutné širšie rozvádzať.

Z nášho pohľadu treba zvlášť oceniť zaradenie dokumentov, ktoré sa týkajú bilaterálnych vzťahov na poli armády. Prvý diel prináša viacero kľúčových dokumentov o výstavbe slovenskej armády, maďarsko-slovenskej vojne v roku 1939 či o nemeckom pohľade na účasť slovenskej armády na ťažení proti Poľsku. Zaujímavé a dôležité sú tiež dokumenty dokladajúce procesy príprav medzištátnych zmlúv, ktoré jasne dokladajú manévrovací priestor a jeho využívanie predstaviteľmi Slovenska pri rokovaniach s nemeckou stranou.

Druhý zväzok je nemenej bohatý. Viaceré dokumenty zaujímavým spôsobom dokresľujú okolnosti zapojenia slovenskej armády do ťaženia proti ZSSR. Viaceré dokladajú iniciatívne počínanie slovenských predstaviteľov, ktoré tak vyvracajú dlhodobo prežívajúce tézy o neochote Slovákov bojovať, ako aj o vstúpení do vojny po nemeckom nátlaku. Obzvlášť cennými dokumentmi sú záznamy z medzištátnych návštev – spomeňme napríklad záznam z cesty prezidenta Jozefa Tisu do Hitlerovho hlavného stanu či z návštevy šéfa nemeckej armády W. Keitela na Slovensku. Ich cenu pre naše poznanie minulosti ešte zvýrazňuje fakt, že zo slovenskej strany sa záznamy z mnohých medzištátnych rokovaní či návštev nezachovali, a teda o ich priebehu sa doteraz často len špekulovalo. Zaujímavé sú aj správy o stave slovenských jednotiek na východnom fronte, ktoré sú cenným doplnením informácií, ktoré sa zachovali vo Vojenskom historickom archíve v Bratislave. Tieto umožňujú lepšie pochopiť motiváciu konania a rozhodnutí nemeckého velenia. Viaceré dôležité dokumenty sa zaoberajú prehodnocovaním účasti slovenskej armády, a pri ich čítaní sme svedkami postupného opadania iniciatívy a chuti slovenských činiteľov angažovať sa vo vojne. A napokon, mnoho zaujímavých informácií je obsiahnutých aj v dokumentoch, ktoré sa zaoberajú činnosťou a fungovaním nemeckej okupačnej správy v rokoch 1944 – 1945.

Aj keď treba oceniť šírku, a záber poznatkov, práca má aj niekoľko menších nedostatkov. Napríklad pri pohľade na biografickú prílohu treba skonštatovať, že je na škodu veci

že si kolektív nedal väčšiu námahu pri zostavovaní medailónov. Obsiahlejšie medailóny by určite neboli na škodu. Heslá typu „*...od roku 1943 vedúci referátu II C v Zahraničnom úrade*“ zrejme málo povedia aj profesionálnemu historikovi, ktorého špecializáciou akurát nie je nemecká diplomacia. Aj práca s literatúrou, najmä novšou, má isté medzery.

Už po zbežnom prelistovaní možno skonštatovať, že ide o dielo značného významu pre naše poznanie minulosti a že kolektív autorov odviedol skutočne kus práce. Oba diely edície prinášajú množstvo nových poznatkov o nemecko-slovenských vzťahoch, o nemeckých pohľadoch a zámeroch v politickej oblasti, ako aj v hospodárskej sfére či v spolupráci armád oboch štátov. Predpokladám, že oba diely edície sa stanú dôležitou pracovnou pomôckou pre všetkých historikov a publicistov, ktorí majú seriózny záujem o toto komplikované a hektické obdobie našich dejín. A osobne sa nazdávam, že po takomto podarenom počine by mal nasledovať aj ďalší krok – prehľadné monografické spracovanie témy ako celku či jednotlivých parciálnych tém. Vítané by bolo tiež pokračovanie v publikovaní edovaných prameňov, ktoré by sa týkali jednotlivých dôležitých oblastí nemecko-slovenských vzťahov, čo by ešte viac prehĺbilo naše poznanie.

Matej Medvecký

ANOTÁCIE, GLOSY

ŠMAHEL, František. *JAN HUS. ŽIVOT A DÍLO*. Praha : Argo, 2013, 210 s. ISBN 978-80-257-0875-0.

Významný český medievalista František Šmahel sa vo svojej publikácii venuje biografii českého reformátora Jana Husa, ktorého dielo a tragická smrť sa stali základom pre husitské hnutie a reformáciu v Čechách.

Autor dielo rozdelil do dvadsiatich kapitol a doplnil bohatou obrazovou prílohou a poznámkovým aparátom. Svo-jim čitateľom približuje život a dielo tejto významnej osobnosti - jedného z reformátorov Cirkvi. Presný dátum narodenia Jana Husa nie je známy. Podľa indícií ho autor kladie na začiatok 70. rokov 14. storočia. Študoval v Prahe na Karlovej univerzite, kde aj od roku 1398 vyučoval a v roku 1400 bol vysvätený na kňaza. Od roku 1401 pôsobil ako kazateľ v kostole sv. Michala a v roku 1402 sa stal rektorom kaplnky sv. Neviniatok – ľudovo zvanej Betlehem. Pod vplyvom Johna Wyclifa, ktorý sa snažil o reformu Cirkvi a ktorého učenie sa rozšírilo aj v Prahe, kritizoval mravný úpadok Cirkvi, kupovanie odpustkov a obhajoval Wyclifove tézy, ktoré boli Cirkvou odsúdené a vo februári 1413 verejne spálené pred chrámom sv. Petra.

Za svoje učenie bol Jan Hus daný do kliatby a v roku 1411 bol vyhlásený interdikt na miestach, kde sa zdržiaval – teda nad Prahou a jej okolím. Preto Hus opustil Prahu a trávil čas na Kozom hrádku. Svoje učenie mal obhájiť na koncile, ktorý bol na naliehanie cisára Žigmunda zvolaný na 1. novembra 1414 do Kostnice. V októbri 1414 preto Jan Hus odišiel z Čiech a cestoval na koncil. Dňa 5. novembra 1414 obdržal ochranný glejt od cisára, aj napriek tomu však bol v Kostnici uväznený v dominikánskom kláštore. Tu bol držaný až do 24. marca 1415, kedy ho presťahovali do kláštora menších bratov rádu sv. Františka. Na základe obvinení bol nazvaný arcikacírom a zvodcom ľudu. Pojednávanie s ním sa začalo 5. júna 1515, keď bol verejne vypočutý v refektári františkánskeho konventu. Po viacdennom procese a výzvach, aby svoje učenie odvolal, bol nakoniec aj napriek glejtu dňa 6. júla 1415 odsúdený za učenie bludov na prekliatie, stratu kňazstva a odovzdaný svetskej moci. Ešte v ten deň bol odvedený za Geltingenskú bránu, kde bol upálený. V roku 2015 si tak budeme pripomínať 600. výročie jeho smrti. Aj napriek týmto stáročiam však život a dielo tohto človeka neboli zabudnuté, ale pripomínajú sa až dodnes.

Jana Zaťková

PAŽUROVÁ, Helena. *SLOVENSKÝ PARTIZÁNSKY ZVÄZOK ČAPAJEV***.** Banská Bystrica : Múzeum Slovenského národného povstania Banská Bystrica, 2014, 190 s., ruské resumé, zoznam skratiek, pramene a literatúra, zoznam publikovaných dokumentov a spomienok príslušníkov a organizátorov partizánskeho oddielu Čapajev, literatúra, menný register, fotografie v texte. ISBN 978-80-89514-26-7.

Helena Pažurová je známa historička zaoberajúca sa dejinami Slovenského národného povstania, regionálnymi dejinami východného a stredného Slovenska a aj knihovníckymi a bibliografickými témami. V roku 1989 obhájila dizertačnú prácu o vzniku a činnosti 1. partizánskej brigády J. V. Stalina, spracovala aj dejiny partizánskej brigády Kriváň a neskôr sa zaoberala dejinami slovenskej armády a v roku 2012 publikovala monografiu *Východoslovenská armáda. Horúce leto 1944 na východnom Slovensku*.

Autorka v úvode svojej monografie poznamenáva, že aj keď od druhej svetovej vojny už uplynulo veľa času, menšie vojny sa stále vyskytujú a rozmáha sa aj terorizmus. Pažurová pripomína známu vec, že naše poznanie o dramatickom období druhej svetovej vojny a SNP je skôr mozaikovité ako komplexné a že aj mnohé regionálne udalosti, „ktoré svojím významom región presahovali, ostali v úzadí, alebo aj celkom neprebádané". Bádatelia sústreďovali svoju pozornosť celkom zákonite na ústrednú udalosť slovenského odboja proti fašizmu – Slovenské národné povstanie a iné udalosti aj regióny, ako stredné Slovensko, si všímali menej. To platí aj pre východné Slovensko, kde partizánska jednotka Čapajev vznikla medzi prvými, takmer celé obdobie pôsobila v prifrontovom pásme a ako jediná partizánska jednotka sa aj prebila cez front k postupujúcej Červenej armáde (s. 5).

Ani príbeh partizánskeho zväzku Čapajev nebolo možné pred rokom 1989 skúmať a interpretovať objektívne. Ale ani novšia doba nie je pri bádaní v tejto otázke bez problémov, pretože, ako upozorňuje autorka, niektoré dobové dokumenty, ktoré ešte začiatkom 60. rokov autori vo svojich prácach o zväzku Čapajev citovali, sú dnes „nezvestné". Spôsobili to okrem iného aj niektoré rehabilitačné súdne procesy, ku ktorým bolo potrebné priložiť písomné svedectvá a tie sa nie vždy vrátili do príslušných archívov.

Pažurová rozdelila svoju knihu do siedmich kapitol, v ktorých postupne preberá začiatky hnutia odporu na Slovensku (I.), príchod npor. Ľudovíta Kukorelliho na východné Slovensko (II.), vznik a formovanie partizánskych skupín na východnom Slovensku (III.), pôsobenie skupiny Čapajev do konca augusta 1944 (IV.), Činnosť zväzku Čapajev po vypuknutí Slovenského národného povstania (V.), presun zväzku Čapajev do Ondavskej vrchoviny a prechod cez front a rehabilitácia (VII.). Prvá kapitola je stručným, ale veľmi dobrým prehľadom začiatkov hnutia odporu na Slovensku už od októbra 1938 až do roku 1943 (ss. 7 – 16) s uvedením najvýznamnejších odbojových prúdov a skupín, ktoré delí na komunistické, sociálno-demokratické a občiansko-demokratické (občianske). Na rozvoj opozičných prúdov malo významný vplyv *„zatiahnutie Slovenska do vojny proti ZSSR"*, ktoré vyvolalo na Slovensku vlnu nesúhlasu ovplyvneného viacerými faktormi – *„od rešpektovania všeľudských hodnôt cez kresťanské cítenie, tradičnú slovanskú vzájomnosť po uvedomelé postoje časti príslušníkov zo všetkých vrstiev slovenskej spoločnosti"* (s. 10). V tejto súvislosti bolo konfinovaných a v Ilave uväznených 695 komunistov. V rokoch 1941 – 1942 sa zintenzívnilo vydávanie rôznych letákov a cyklostylovaných časopisov, napríklad Fakľa (Humenné) a Svitanie (Poprad). Zjednocovanie odbojových skupín v roku 1943 urýchľoval aj priaznivý vývoj na frontoch a začali sa akceptovať a podporovať už aj ozbrojené formy boja (s. 16).

Partizánsky zväzok Čapajev bol elitnou partizánskou jednotkou, bolo v ňom len málo civilistov a väčšinou pozostával z vojakov slovenskej a sovietskej armády (u Sovietov to boli najmä utečenci z vojenských zajateckých táborov). Aj jeho organizácia kopírovala vojenský model – od čiat až po prápory a podľa vojenského vzoru sa viedla aj písomná agenda (ss. 120 – 121). Partizáni v septembri 1944 v Ondavskej vrchovine a vo Vihorlate kontrolovali hlavné prísunové a odsunové cesty k frontu – k Duklianskemu a Lupkovskému priesmyku. Zväzok Čapajev mal za sebou už niekoľko mesiacov bojovej a diverznej činnosti, prepadával autokolóny, poškodzoval železničné trate, vyhadzovali do vzduchu železničné mosty. K úspešným akciám sa zaradil napríklad aj prepad nemeckej autokolóny v obci Miňovce, keď zničili 8 nemeckých nákladných áut a jedno sprievodné

pásové vozidlo. Úspešná bola aj akcia v obci Vyšná Oľka, kde partizáni zničili dve desiatky vozov, zlikvidovali posádky a zmocnili sa zbraní, munície a ďalšieho materiálu (s. 121).

K tragickým udalostiam spojeným so zväzkom Čapajev došlo v októbri a začiatkom novembra 1944. Veliteľ zväzku Ivan Konovič Baľuta bol bez vysvetlenia letecky prepravený na Ukrajinu a zväzok dostal najprv rozkaz presunúť sa do Čiech, s čím sa jeho mužstvo nestotožnilo a argumentovalo tým, že chce zostať v regióne, kde má dôveru obyvateľstva a vyčkať až do prechodu frontu. Začiatkom novembra bol na základňu čapajevovcov letecky dopravený zo Štábu partizánskeho hnutia pri 1. ukrajinskom fronte npor. Červenej armády Volodimir Nikolajevič Tristan. Vo zväzku vznikalo napätie, ktoré vyvrcholilo 9. novembra rozkazom zaistiť viacerých členov štábu, ktorých obvinili zo špionáže v prospech Nemecka. Tvrdo vypočúvali a potom na poľnom súde za predsedníctva Tristana odsúdili na smrť a 18. novembra zastrelili. Baľutu 15. novembra na Ukrajinskom štábe partizánskeho hnutia v Kyjeve tiež zatkli a vypočúvali pre zradu a spoluprácu s gestapom (ss. 128 – 137)... Kukorellimu sa s novým veliteľom zväzku V. N. Kokinom nespolupracovalo dobre, boli medzi nimi vážne názorové rozdiely. 21. novembra sa začal presun zväzku k frontovej línii. Presun bol dramatický, vládlo nepriaznivé studené počasie, bol nedostatok potravín, partizáni mali zlú obuv, boli ohrozovaní mínometnou paľbou atď. Prechod cez front sa uskutočnil 24. novembra za ťažkých strát, pričom za nejasných okolností zahynul aj náčelník štábu Kukorelli. Veliteľ Kokin pripustil, že nepadol pri prechode frontu. Kokin si neskôr pripísal na svoj účet bojové zásluhy zväzku Čapajev aj za obdobie, keď na Slovensku nebol (ss. 145 – 146).

Ani Pažurovej monografia nevyriešila všetky problémy spojené s bojovými aktivitami zväzku Čapajev, jeho prechod cez front a okolnosti smrti Ľudovíta Kukorelliho. Ako však ukázala rehabilitácia popravených veliteľov zo štábu, špiónov vo zväzku nebolo. Možno sa k odpovedi na nejasné otázky dopracujú spoločnými silami až mladí slovenskí, ukrajinskí a ruskí historici, napísala optimisticky autorka.

Ferdinand Vrábel

BRIX, J. *ČERNÉ BRIGÁDY – MILICE ITALSKÝCH FAŠISTŮ 1944 – 1945*. Praha : Libro Nero, 2010, 110 s. ISBN 978-80-904664-0-1.

Brožovaná publikácia je nielen prvým štartovacím titulom jedného z pražských nakladateľstiev, ale aj prvým jazykovo široko dostupným titulom pre slovenského čitateľa o neodmysliteľnej súčasti talianskeho fašizmu posledných rokov druhej svetovej vojny – o vzniku, pôsobení a špecifikách Čiernych brigád v strednom a severnom Taliansku.

Po stručnom úvode charakterizujúcom polarizáciu talianskej spoločnosti, nárast protifašistického odboja a nelojálnosť talianskej armády autor vťahuje čitateľa priamo do procesu formovania novej armády Talianskej sociálnej republiky. Predstavitelia fašistickej republiky ponechali na jednej strane armáde apolitický charakter, avšak súčasne umožnili vznik nových, režimu nespochybniteľne oddaných formácií. Čierne brigády vznikli v atmosfére aktívnej nemeckej podpory, keďže Nemci mali s nedisciplinovanosťou a nelojálnosťou talianskych vojenských jednotiek bohaté skúsenosti. Podnetom ich vzniku bolo hodnotenie nepriaznivej situácie na Veronskom kongrese talianskych fašistov v novembri 1943. Prvé útvary Čiernych brigád boli založené 22. júna 1944, keď tajomník fašistickej strany Alessandro Pavolini ustanovil oddiely v Lucce. Ich úlohou bolo udržiavať poria-

dok a ochrániť republiku pred narastajúcim partizánskym hnutím. Disponovali niektorými právomocami policajných zložiek a služieb – zatýkaním osôb, rekvizíciou majetku a pod. Každá provincia mala vlastné jednotky Čiernych brigád so štábom v posádkovom meste, všetky mali i svoje mobilné jednotky. Mussoliniho obľúbenec A. Pavolini bol ich vrchným veliteľom až do konca vojny. Každý útvar bol pomenovaný podľa nejakého významného fašistu, ktorý zahynul počas vojny. Jednotka z Raveny ako prvá dostala pomenovanie Ettore Muti po vysokom funkcionárovi fašistickej strany. Čitateľ nájde v publikácii znenie kódexu Čiernych brigád a tiež úryvky Pavoliniho prejavu, vysielaného pri príležitosti založenia brigád.

Z protipartizánskej činnosti brigád autor popisuje legendárny boj o Boloňu, stret partizánskeho oddielu v meste Novellary s čiernobrigadistami a tragickú udalosť v provincii Vercelli začiatkom januára 1945. Približuje tiež udalosti, ktoré sa odohrali počas jedenapolmesačnej existencie partizánskej republiky Montefiorino. Išlo o najrozsiahlejší organizovaný odpor proti mussoliniovskému režimu Talianskej sociálnej republiky.

J. Brix uvádza základné údaje o bojovom nasadení vybraných brigád – Ather Capelli, Attilio Prato, Emilio Picot, Luigi Valle, Crlo Lidommici, Augusto Cristina a Bruno Ponzecchi.

V samostatnej kapitole autor približuje organizačnú štruktúru brigád, ich hierarchiu, pomenovanie, platové podmienky členov, formu oslovovania, vlastné právne pravidlá, vlastnosti boja a insígnie. V súpise stavu brigád z roku 1944 od Alessandra Pavoliniho je pri každej brigáde uvedený veliteľ, početný stav, rozsah výzbroje a jednoaž dvojvetový komentár k situácii v danom regióne a k formovaniu brigády. Jednotky, ktoré vznikli neskôr, autor dopĺňa v závere zoznamu. Nasledujú profily brigadistov – A. Pavoliniho, najslávnejšej ženskej čiernokošeľovej bojovníčky F. Barbier a Giulia Bedeschiho. Posledné textové strany sú venované zobrazeniu brigád v talianskej kinematografii prostredníctvom jedného filmu z povojnového obdobia, ďalšieho zo sedemdesiatych rokov a tiež moderného filmu z najnovšieho obdobia. Obrazová príloha publikácie prináša pohľad na uniformy ozbrojených zložiek RSI, symboliku Čiernych brigád a fotografie ich príslušníkov.

Božena Šeďová

WALTERS, Guy. *HON NA VÁLEČNÉ ZLOČINCE. JAK NACISTIČTÍ VÁLEČNÍ ZLOČINCI UTÍKALI A JAK SE PO NICH PÁTRALO, ABY MOHLI BÝT POSTAVENI PŘED SOUD*. Praha : Nakladatelství Slovart, s. r. o., 2010, 480 s. ISBN 978-80-7391-448-6.

Z anglického originálu *Hunting Evil*, ktorý vyšiel v New Yorku v roku 2009, preložil Dalibor Výborný.

Guy Walters chcel pôvodne napísať štúdiu o ODESSe – zlopovestnej organizácii vedúcich nacistov a ich pomáhačov založenej počas druhej svetovej vojny – ktorá vraj umožnila celému radu nacistických vojnových zločincov utiecť do Latinskej Ameriky. Napísal však knihu *Lov zla*, ktorá je fascinujúcim rozprávaním o nacistických zločincoch, ktorí v povojnovom chaose unikali spravodlivosti a o tých, čo sa ich snažili vystopovať. Najznámejší z nich je Simon Wiesenthal. Prístup autora je „obrazoborecký“. Je známe, že na konci druhej svetovej vojny utieklo pred spravodlivosťou asi 30 000 nacistických zločincov, vrátane najvyšších predstaviteľov NSDAP. Táto historická a investigatívna reportáž poskytuje komplexné úvahy o tom, ako boli najznámejší vojnoví zločinci vyhľadávaní, ako boli sledovaní, dolapení, súdení alebo

sa dožili prirodzenej smrti – dokázali prekročiť i ten posledný prah v živote ako slobodní ľudia. Približne 4 milióny Židov bolo zabitých v rôznych koncentračných táboroch, zatiaľ čo ďalšie 2 milióny stretli smrť inde. Je to silný, hrozný, ale pravdivý príbeh o spáchaných vojnových zločinov, lovení ich protagonistov v snahe priviesť ich k zodpovednosti, ale aj nedostatočné vyšetrovania, ktoré mnohým umožnili uniknúť spravodlivosti. Ako nadaný rozprávač dokazuje, že pravda môže byť ešte bizarnejšia ako táto románová fikcia.

Predhovor napísal sám autor v roku 2009.

Kniha má 12 kapitol a začína príbehom stretnutia 2 mužov na moste v Altausee v Rakúsku 6. 5. 1945 – Sturmbannführera SS (majora) dr. Wilhelma Höttla a Obersturmannführera SS (podplukovníka) Adolfa Eichmanna. Ďalej sú spomenutí Ernst Kaltenbrunner, dr. Josef Mengele, Franz Stangl, Martin Borman, Henrich Müller a Klaus Barbie.

Pokračuje vytvorením komisií na vyhľadávanie a stíhanie vojnových zločincov až na koniec sveta: UNWCC, CROWCASS, OVVZ (WCITs), WCIU, WCG-NWE, ako aj spracovaním zoznamov vojnových zločincov.

Ďalej opisuje muža, ktorý nikdy nezabúda – je ním Simon Wiesenthal – označuje ho za zlého klamára (predkladal vymyslené záhady, ktoré mohol vyriešiť iba on a tým si prisúdiť hlavnú úlohu, popri tom sa nezdržiaval s mnohými konšpiračnými teóriami, ktoré sa na námet nabalili počas mnohých rokov). Životopis lovca nacistov je kontroverzný, mal životné zázračné šťastie, ale aj podozrenie z kolaborácie s fašizmom. V roku 1947 založil v Linci Židovské dokumentačné stredisko. CIC ho v roku 1950 označila za hlavného agenta izraelskej spravodajskej služby. Bol skôr stopár než lovec. Bol viackrát nominovaný na Nobelovu cenu mieru a ocenený najvyšším vyznamenaním vládou USA Medal of Honor, za lapenie viac ako 1 000 nacistov (vrátane Adolfa Eichmanna, čo nie je pravda), skutočne iba tucet. Jeho konkurent bol Tuviah Friedman – kolega, lovec – riaditeľ Inštitútu pre dokumentáciu vojnových zločinov v Haife.

Na pomoc týmto zločincom sa budovali únikové cesty, ako Edelweiss-88, iberská, dánska či švédska a Fuldnerova rasistická úniková cesta. Najznámejšou sa stala rímska cesta z Rakúska do Talianska, Vatikánu, Španielska a odtiaľ do Argentíny. Významní pašovatelia zločincov na tejto ceste boli páter Krunoslav Stjepan Draganovič – chorvátsky r. k. kňaz a biskup Alojz Hudal (Luigi) – úradník Vatikánu s uvedením prípadu poglavnika Ante Paveliča, alias Maďara Pála Aranyosa. Cesty umožnili celému radu nacistických vojnových zločincov utiecť do Latinskej Ameriky, kde bezpečne žili často s plným vedomím a pochopením hostiteľskej krajiny. Ich pohoda bola pravidelne ohrozovaná lovcami nacistov.

Ďalšou únikovou cestou bola ODESSA – Organization der ehemaligen SS – Angehörigen (Organizácia bývalých príslušníkov SS), tajná organizácia pomáhajúca bývalým nacistom uniknúť justícii. Údajne v roku 1944 nemeckí priemyselníci a bankári založili sieť na záchranu majetku a osôb pred zodpovednosťou za vojnové zločiny. Zabezpečovala financie, únikové cesty, doklady, pasy a útočiská v Latinskej Amerike. Centrála mala byť v Ríme a Madride. Organizácia nebola nikdy potvrdená ani vyvrátená, je to iba legenda a výplod fantázie ľudí.

Zvláštne cestovné náležitosti tvoria ďalšiu kapitolu opisujúcu hľadanie šedej eminencie Martina Bormana – vedúceho kancelárie NSDAP, útek Franza Stangla – veliteľa akcie T-4, vyhladzovacích táborov Sobibor a Treblinka. Ďalej prípad Hauptsturmführera SS (kapitána) Ericha Priebkeho (Otta Heningera), anjela smrti Josefa Mengeleho (Helmuta Gregora) – nacistic-

kého lekára Vaffen-SS v KT Osvienčim a Adolfa Eichmanna (Otta Ricarda Klementa) – autora holokaustu a konečného riešenia židovskej otázky.

Medzi mimoriadne delikátne osoby patrí lyonský mäsiar Klaus Barbie (Klaus Altmann), ktorý sa krysím chodníkom v roku 1951 dostal do Argentíny a Bolívie, pracoval pre Britov i Američanov. Ďalej Reichssicherheitshauptamt (RSHA) Wilhelm Höttl zodpovedný za životy vyše 400 000 maďarských Židov, svedok v Norimberskom procese a agent CIC. Nasleduje maďarský nacista Károly Ney, po ňom major SS Horst Kopkow, ktorý sa zmenil na Petera Cordesa a sa stal agentom MI6. Patrí sem aj Viktors Arãjs, lotyšský spolupracovník, dôstojník SS v Einsatzgruppe A, kam patril aj Herbert Cukurs, lotyšský pilot, zapojený do Arãjsovho komanda a vrážd lotyšských Židov, dr. Friedrich Buchard SS-Obersturbannführer (podplukovník) Einsatzgruppe bol nacistické monštrum, naverbovaný pre MI6 a nakoniec Oberstrumführer SS Sicherheitsdienst Heinz Felfe, zamestnanec Spolkovej spravodajskej služby (BND) ako Kurt pracoval pre KGB.

Skrývajúcimi sa zločincami boli Franz Stangl, Josef Mengele (Helmut Gregor), Ronald Richter, Hans-Ukrich Rudel a Werner Baumbach – v priazni prezidenta Juana Peróna. Veľká Británia ani USA nejavili záujem o ich stíhanie. Ďalej sú uvedení Ante Pavelič, Klaus Barbie (Klaus Altman), Adolf Eichman (Ricardo Klement).

Jeho dolapeniu (ktoré má veľa variantov), je venovaná 9. kapitola. Informácie Wilhelma Höttla pomohli jeho dolapeniu, na čom majú zásluhu Fritz Bauer a Herman Lothar. Agenti Mosadu (Aharoni, Malkin, Karen a ich veliteľ Eitan) ho 25.5.1960 zajali, uniesli do Izraela, kde bol v roku 1962 odsúdený a popravený. Wiesenthal nemá na tom žiadnu zásluhu, jeho samoľúbosť bola taká nezmerateľná, že nikdy nedokázal priznať svoj omyl. Výrobca fám Zvi Aldouby sa pokúsil zajať Léona Degrelleho – belgického politika, dôstojníka Waffen-SS, kolaboranta.

V drsnej spravodlivosti je opísané založenie Zentral Stelle – Ústrednej kancelárie na vyšetrovanie nacistických zločinov (1958) – ktorá rozpracovala (1961) 750 prípadov. Ojedinelý bol prípad Osvienčim (súd uložil 6 doživotných trestov, 11 odsúdil a 10 oslobodil. Hermann Langbein, spoluzakladateľ Medzinárodného osvienčimského výboru pátral po Mengelem v Argentíne a Paraguaji. Patrí sem aj prípad agenta Mosadu Antona Kuenzleho, ktorý odhalil a dolapil Herberta Cukursa, ktorého 23. 2. 1965 v Montevideu zavraždili.

Viacerí lovci až do roku 1972 tvrdili, že Martin Borman žije, čo vyvrátil patológ po náleze kostier. Ešte dlho potom vychádzali beletristické výtvory (Odesa, Deň šakala). Manželia Klarsfeldovci robili kampaň proti Kurtovi Lischovi, Herbertovi Hagenovi a Klausovi Barbiemu. V 70. rokoch prišiel Wiesental v USA na stopu dozorkyne KT Hermíne Braunsteinovej (kobyle KT), obvinil tiež Franka Walusa, ale 1980 vyšla najavo jeho nevina. Vznikla aj INS – Imigračná a naturalizačná služba USA, v nej Elizabeth Holtzmanová začala boj proti 53 vojnovým zločincom. Mengele bol po Bormanovi najhľadanejší nacista, hoci bol už 2 roky mŕtvy. Opäť vyšlo mnoho románov, ktoré boli aj sfilmované.

Čo zostáva, je názov poslednej kapitoly. Znova vyhrážky, bombové útoky Klarsfeldovcom. Riaditeľ OSI A. Ryan (viedol 1 500 vyšetrovaní) vydal správu o Klausovi Barbiem, opísal s ním súdny proces v Lyone. Wiesenthalovi vyčítal nízku kvalitu informácií, obhajobu Kurta Waldheima a že bol iba showman v úlohe lovca nacistov.

V epilógu, ktorý je najsilnejšou anekdotou knihy, autor opisuje ako Erich Priebke – Hauptsturmenführer SS – vrah v jaskyni Ardeatina žil 50 rokov v Argentíne, v roku 1977 bol odsúdený na doživotie, ale pre vy-

soký vek žil v domácom väzení v Ríme, zomrel ako 100-ročný v roku 2013. Sťažoval sa, že Vatikán má strach zo Židov. Jeho pohľad na svet ako nacistického vraha sa nezmenil. Ďalej uvádza Ernu Wallischovú – brutálnu dozorkyňu KT, ktorá mu pred rozhovorom pribuchla dvere pred nosom. Zostala nepotrestaná pre premlčanie kauzy, zomrela 4 dni po návšteve autora.

Na konci knihy je viac ako sto strán poznámok k jednotlivým kapitolám a bibliografia.

Na záver treba konštatovať, že Waltersova kniha je veľmi pôsobivá. Napriek uverejneným údajom si tu teba však uvedomiť aj vlyv spravodajských hier.

Ľudovít Jančo

OBSAH ROČNÍKA VOJENSKEJ HISTÓRIE 2014

ŠTÚDIE

BAKA, Igor: Československo a vojensko-politické aspekty uvoľňovania medzinárodného napätia v Európe v druhej polovici 80. rokov (2. časť) 1/2014/44
BOGNÁR, Zalán: Najväčší tábor vojnových zajatcov na Slovensku so sovietskym strážením v Bratislave v roku 1945 3/2014/45
BRINDZA, Peter: Mestskí kapitáni Trenčína v storočí stavovských povstaní 1/2014/6
DOHNANEC, Tibor: Posledná víťazná bitka uhorskej revolúcie – bitka pri Komárne 3. augusta 1849 v zrkadle maďarskej historiografie 3/2014/6
GRAUS, Igor: Prvá svetová vojna z pohľadu faleristiky 4/2014/54
HORÁKOVÁ, Andrea: Stredoveké Uhorsko očami rytiera Bertrandona de La Broquière 2/2014/6
KOVÁČ, Dušan: Vypuknutie prvej svetovej vojny: príčiny a zámienky 4/2014/29
KUCHARÍK, Juraj: Vybrané obdobia protitureckej obrany Bratislavy s dôrazom na mestské opevnenie 4/2014/6
LAINCZ, Eduard: Pomoc Slovákov poľskej kuriérskej službe cez okres Stará Ľubovňa v rokoch 1939 – 1944 2/2014/46
MEDVECKÝ, Matej: Civilná obrana na Slovensku počas normalizácie 3/2014/60
MURÁRIKOVÁ, Zdenka: Zbrojársky priemysel na Slovensku v tridsiatych rokoch 20. storočia 3/2014/23
PURDEK, Imrich: Metodologické a terminologické problémy výskumu vojenskej symboliky z aspektu heraldiky, faleristiky a vexilológie 2/2014/89
ROHÁČ, Peter: Indagines – záseky v obrannom systéme stredovekého Uhorska na území dnešného Slovenska 1/2014/6
SZEGHY, Gabriel: Od hlavného kapitána mesta až po vznik a vývoj policajného kapitanátu v Košiciach 2/2014/21
ŠTAIGL, Jan: Čs. armáda na Slovensku v kontexte medzinárodného a vnútropolitického vývoja 1989 – 1992 (náčrt problematiky) (1. časť) 1/2014/67
ŠTAIGL, Jan: Čs. armáda na Slovensku v kontexte medzinárodného a vnútropolitického vývoja 1989 – 1992 (náčrt problematiky). (2. časť) 2/2014/62
ZAŤKOVÁ**,** Jana: Hospodárske využitie dohodových zajatcov v rakúsko-uhorskej monarchii počas prvej svetovej vojny 4/2014/89

DOKUMENTY A MATERIÁLY

BABJÁK, Juraj: K problematike pomníkov padlým v prvej svetovej vojne na Slovensku 3/2014/78
GABÁNI, Viktor: Hlásenia spravodajského dôstojníka Ministerstvu národnej obrany počas oslobodzovania okolia Zvolena 3/2014/111
KRALČÁK, Peter: Zmeny v organizačnej štruktúre pracovného zboru po prijatí branného zákona v roku 1943 a jeho zánik 1/2014/99

MASKALÍK, Alex: Normalizačná „očista“ veliteľského zboru ČSĽA v rokoch 1968 – 1971 1/2014/122
MASKALÍK, Alex: Správa vojenskej kontrarozviedky o prípadoch „zneužitia“ síl a prostriedkov ČSĽA v augustových dňoch 1968 2/2014/12
MASKALÍK, Alex: Rehabilitácie v Československej armáde po novembri 1989 3/2014/129
MIČIANIK, Pavel: Michal Baláž – spomienky na prvú svetovú vojnu 4/2014/104
PEJS, Oldřich: Slovenští tankisté v polském tažení na podzim 1939 1/2014/88
ŠUMICHRAST, Peter: Keď rinčali zbrane, múzy nemlčali. Príbeh jedného nerealizovaného pamätníka 4/2014/151
ŠUMICHRAST, Peter: Letecká havária na Zadnom Gerlachu v hláseniach leteckého náhradného pluku 4 2/2014/101
ŠUMICHRAST, Peter: Neúspešný úlet nitrianskych mechanikov v júni 1939 do Poľska 3/2014/92
ŠUMICHRAST, Peter: „Slovenský príbeh“ juhoslovanských letcov v dokumentoch 1. čs. zmiešanej leteckej divízie v ZSSR (1944) 1/2014/112
TURIK, Radoslav – DROBŇÁK, Martin: Významné vojnové cintoríny z prvej svetovej vojny na území severovýchodného Slovenska 4/2014/118

SPOMIENKY
SOKOLOVSKÝ, Leon: Spomienky na Slovenské národné povstanie 1/2014140

VOJENSKÉ MÚZEJNÍCTVO
BOLERÁZSKY, Andrej: Výstava „inter arma silent musae 1914-1918“ a prvá svetová vojna pohľadom múzejníka 4/2014/159

RECENZIE
CLARK, Christopher. Náměsíčníci: Jak Evropa v roce 1914 dospěla k válce. (F. Vrábel) 3/2014/160
DECKER, Michael, J: The Byzantine art of war. (M. Meško) 4/2014/175
HORNE**,** John (ed.). A companion to World War I. (F. Vrábel) 4/2014/178
KOURA, Jan. Zápas o východní středomoří. Zahraniční politika Spojených států amerických vůči Řecku a Turecku v letech 1945-1953. (J. Drábik) 2/2014/150
MRVA, Ivan – SEGEŠ, Vladimír : Dejiny Uhorska a Slováci. (J. Chovanec) 3/2014/151
NIŽŇANSKÝ, Eduard a kol.: Slovensko-nemecké vzťahy 1938 – 1941 v dokumentoch
I.Od Mníchova k vojne proti ZSSR;
II. Od vojny proti ZSSR po zánik Slovenskej republiky v roku 1945.
(M. Medvecký) 4/2014/191
SEGEŠ, Vladimír – ŠEĎOVÁ, Božena: *Pramene k vojenským dejinám Slovenska 1387 – 1526.* (P. Valachovič) 2/2014/148
SORBY, Karol R.: Arabský východ (1918 – 1945). (V. Bystrický) 3/2014/164
ZAŤKOVÁ**,** Jana: Zabudnutí vojaci. Zajatci v oblasti vojenského veliteľstva Bratislava 1914-1918. (I. Fialová) 3/2014/156
Zlatá kniha Slovenska - jubilejný sborník. (J. Chovanec) 4/2014/181

BIBLIOGRAFIA

ŠEĎOVÁ, Božena: Vojenská história Slovenska. Výberová bibliografia XIX. 2011. Výberová bibliografia. 1/2014/153

ANOTÁCIE, GLOSY

BALÁŽ, Anton: Transporty nádeje. (B. Šeďová) 2/2014/157
BENKO, J.: Boľševizmus medzi Východom a Západom (1900-1920). (Ľ. Jančo) 2/2014/154
BOHUNSKÝ, Juraj – PUHA, Karol: Dunajská flotila. História lodného parku od roku 1922. (B. Šeďová) 1/2014/179
BRIX, J.: Černé brigády – milice italských fašistů 1944 – 1945. (B. Šeďová) 4/2014/196
IVANTYŠINOVÁ,Tatiana – KODAJOVÁ, Daniela a kol.: Východná dilema strednej Európy. (Ľ. Jančo) 2/2014/158
JELÍNEK, Zdeněk: Operace Silver A. (Ľ. Jančo) 1/2014/181
JEŽEK, Martin – TROJAN, Pavel: Tak nám zabili Ferdinanda. (F. Vrábel) 3/2014/175
KAŠIRIN, Vasilij Borisovič: Vzjatie gory Makovka. (J. Kallo) 1/2014/176
KOURA, J.: Zápas o východní Středomoří. Zahraniční politika Spojených států amerických vůči Řecku a Turecku v letech 1945-1953. (J. Drábik)
KOVÁŘ, Martin: Londýn. Kultúrně-historický průvodce. (J. Drábik) 1/2014/185
KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid a kol.: Vyjdeme v noci vo fakľovom sprievode a rozsvietime svet. (E. Ondrušová) 1/2014/174
LETZ, Róbert: Slovenské dejiny V. (1938-1945). (J. Bauerová) 1/2014/182
MAJER, Petr: Generál Josef Šnejdárek opět na Těšínsku. (F. Vrábel) 1/2014/177
MC MEEKING, Sean: Červenec 1914. (J. Zaťková) 3/2014/174
MUDRÁK, A. – ČERVENKA, J.: Bojoval jsem za císaře pána. (J. Zaťková) 1/2014/175
PAŽUROVÁ, Helena: Slovenský partizánsky zväzok Čapajev**.** (F. Vrábel) 4/2014/194
RICHARD, Carl J.: : Americká invaze do Ruska. (J. Zaťková) 2/2014/154
RŽEVSKÁ, J.: Zápisky válečné tlumočnice. (Ľ. Jančo) 2/2014/155
SERAPIONOVA, Jelena P. (zodp. red.): Socialʹnyje posledstvija vojn i konfliktov XX veka. (F. Vrábel) 3/2014/167
ŠMAHEL, František: Jan Hus. Život a dílo. (J. Zaťková) 4/2014/194
Vlastenectvo ako pozitívna hodnota 21. storočia. (J. Chovanec) 3/2014/168
WALTERS, Guy: Hon na válečné zločince. Jak nacističtí váleční zločinci utíkali a jak se po nich pátralo, aby mohli být postaveni před soud. (Ľ. Jančo) 4/2014/197
WESTWELL, J.: První světová válka den po dni. (F. Vrábel) 3/2014/172

KRONIKA

Medzinárodná (rusko-slovenská)konferencia k 100. výročiu začiatku prvej svetovej vojny. (F. Vrábel) 3/2014/177
Medzinárodná konferencia o vojenských dejinách. (M. Medvecký) 2/2014/161
Medzinárodná konferencia k 70. výročiu Slovenského národného povstania. (F. Vrábel) 2/2014/163
Seminár *Priatelia minulosti a strážcovia budúcnosti*. (J. Zaťková) 1/2014/186
Vernisáž výstavy Prvá svetová vojna. (I. Fialová) 3/2014/179

U P O Z O R N E N I E R E D A K C I E

V záujme plynulého priebehu redakčných prác Vás prosíme o dodržiavanie určitých zásad pri písaní rukopisov.

Spôsob odovzdávania rukopisov

Príspevky do Vojenskej histórie odovzdávajte, resp. posielajte zásadne v textových editoroch Word, v iných len na základe dohovoru. ***Poznámky je potrebné vkladať pomocou programu WORD na vkladanie poznámok/ odkazov pod čiarou – nie písať ich mechanicky vzadu za textom štúdie.*** *K štúdii je potrebné pripojiť resumé v rozsahu cca jednej strany a osobné údaje o autorovi: rodné číslo, adresu, číslo účtu, telefonický a emailový kontakt.*

Rozsah príspevkov

Rozsah štúdií, vrátane poznámkového aparátu, by nemal presiahnuť 40 strán. Recenzie môžu byť v rozsahu do 15 strán, anotácie maximálne do 3 strán. Počet strán sa počíta podľa počtu znakov (1 800 znakov na stranu).

Vzhľadom na platnosť STN ISO 690 (01 0197) – Dokumentácia. Bibliografické odkazy. Obsah, forma a štruktúra, máj 2012, je potrebné pri citáciách rešpektovať jej zásady (sú zjednotené s používaním citácií v iných časopisoch, ktoré sa pridržiavajú aj medzinárodného citovania). Za správnosť citovania (obsahovú i formálnu) zodpovedá autor príspevku, redakcia nebude do citácií zasahovať. Na uľahčenie citovania uvádzame niektoré vzory:

[1] VÁROŠ, Milan. *Posledný let generála Štefánika.* Bratislava : International, 1994, s. 56. ISBN 80-215-0149-9.
[2] PEJSKAR, Jožka (ed.). *Poslední pocta : Památník na zemřelé československé exulanty v letech 1948 – 1981.* B. m. : Konfrontace, 1986, sv. 2., s. 118-121. ISBN 3 8577 01 203.
(v prameni neuvedené miesto vydania: bez miesta; podobne aj pri neuvedenom vydavateľstve: b. v., roku: b. r.)
[3] ŠPIRKO, Dušan – LUPTÁK, Miroslav. Obrana bratislavského predmostia vo francúzsko-rakúskej vojne roku 1809. In *Vojenská história*, 2002, roč. 6, č. 1, s. 9-10. ISSN 1335-3314.
(pri cudzojazyčných zdrojoch uvádzať v príslušnom jazyku, napr. anglický zdroj: In *Army History*, 2003, vol. 59, no. 1, p. 13-15.)
[4] DEIGHTON, Leon. *Blitzkrieg : Od Hitlerova nástupu po pád Dunkerque.* Prel. Kárník, Zdeněk. Praha : Argo, 1994, s. 85. ISBN 80-85794-08-X.
[5] PEJSKAR, ref. 2, s. 97.

- v prípade, že v jednej poznámke sú uvedené dva pramene toho istého autora, v ďalších poznámkach uvádzame aj prvé slová názvu prameňa: PEJSKAR, Poslední, ref. 2, s. 93.
- autor nemusí uvádzať mená všetkých pôvodcov citovaného diela (druhého, tretieho) alebo ak má citované dielo viacerých ako troch pôvodcov uvádzame: ŠPIRKO, Dušan et al.
- v prípade viacerých miest vydania, alebo názvov vydavateľstiev píšeme bodkočiarku alebo čiarku: Praha : Naše vojsko; Bratislava : Magnet Press, 1999,
- údaje v bibliografickom popise citovaného prameňa sa uvádzajú v jazyku prameňa až po údaj o rozsahu
- pri odkaze na archívny prameň je potrebné uvádzať skratky: f. (nie fond)
  šk. (ako škatuľa, nie krabica)
  č. j. (s medzerou)
  VHA Bratislava, f; pozri tiež PEJS, O…
  Tamže, s. 8. (nie tamtiež)
- najfrekventovanejšie skratky archívov: SNA Bratislava, VÚA-VHA Praha, VHA Bratislava, NA Praha, AM SNP B. Bystrica,

Čísla poznámok v texte uvádzať indexovo: [4] nie: [4)] [4/]

Používanie skratiek a označovanie

Skratkou pre označovanie strán alebo strany je s., ročníky časopisov a čísla zborníkov sa uvádzajú arabskými číslicami. Pokiaľ sú dokumenty v edíciách číslované, je potrebné uvádzať okrem strán aj číslo.
Pri anotáciách a recenziách je potrebné uvádzať ISBN
Redakčná rada si vyhradzuje právo na základe vyžiadaných odborných posudkov rozhodnúť o uverejnení, prípadne vrátení príspevku. Nevyžiadané rukopisy sa nevracajú.

AUTORI ČÍSLA

Bc. Juraj KUCHARÍK, Západná 11/27, 911 08 Trenčín

PhDr. Dušan KOVÁČ, DrSc., Historický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava

PhDr. Igor GRAUS, PhD., Ministerstvo vnútra SR, Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Banská Bystrica, Komenského 26, 974 00 Banská Bystrica

Mgr. Jana ZAŤKOVÁ, PhD., Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava

PhDr. Pavel MIČIANIK, M.A., PhD., Univerzita Mateja Bela, Cesta na amfiteáter 1, 974 01 Banská Bystrica

Mgr. Martin DROBŇÁK, Klub vojenskej histórie Beskydy, Hudcovce 105, 067 45 Topoľovka

PhDr. Radoslav TURIK, Klub vojenskej histórie Beskydy, Hudcovce 105, 067 45 Topoľovka

PhDr. Peter ŠUMICHRAST, PhD., Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava

Mgr. Andrej BOLERÁZSKY, Balneologické múzeum Piešťany, Beethovenova 5, 921 01 Piešťany

Vojenská história 4/2014

Časopis pre vojenskú históriu, múzejníctvo a archívnictvo

Vydáva Vojenský historický ústav v Bratislave
v spolupráci s Ministerstvom obrany SR

Editor a šéfredaktor: plk. Mgr. Miloslav Čaplovič, PhD.
Výkonná redaktorka: Mgr. Mária Stanová
Kontaktná adresa: redakciavh@gmail.com

Grafická úprava: Mgr. Martin Vydra – VYDRA & SYN

Redakčná rada: doc. PhDr. Vladimír Segeš, PhD. (predseda), PhDr. Vojtech Dangl, CSc. (podpredseda), PhDr. Igor Baka, PhD., PhDr. Valerián Bystrický, DrSc., PhDr. František Cséfalvay, CSc., PhDr. Viliam Čičaj, CSc., PhDr. Igor Graus, PhD., Mgr. Peter Chorvát, PhD., Mgr. Peter Kralčák, PhD., PhDr. Slavomír Michálek, DrSc., pplk. v zál. PhDr. Peter Šumichrast, PhD., doc. PhDr. Pavol Valachovič, CSc., Mgr. Milan Vanga.
Medzinárodný redakčný kruh: pplk. Dr. Tibor Balla (Budapest), Dr. István Janek, PhD. (Budapest), PhDr. Michal Lukeš, PhD. (Praha), Mgr. Mateusz Gniazdowski, PhD. (Warszawa), Dr. László Szarka, CSc. (Budapest), PhDr. Jiří Rajlich (Praha), Harold E. Raugh, Jr., PhD., U.S. Army V Corps (Wiesbaden), PhD. Dr. Martin Zůckert (München)

Vychádza štyrikrát ročne.
Rozširuje: Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava
Fax: + 421/2/48207719

Schválené do tlače dňa: 6. novembra 2014
EV734/08
IČO vydavateľa: 00309591
Nepredajné
ISSN 1335-3314
Tlač: ÚVšP MO SR, OdVČ, OPČ, Kutuzovova 8, Bratislava

Na obálke: Dobová pohľadnica trenčianskeho pešieho pluku 71 z roku 1917